İslam İktisadı ve Finansı İlke ve Uygulamalar

Book · July 2022

3 authors:

Muhammet Fatih Canbaz
Bolu Abant Izzet Baysal University

Yunus Kutval
Kafkas University

Mehmet Fatih Buğan
Gaziantep University

İSLAM İKTİSADI VE FİNANSI

İlke ve Uygulamalar

Editörler
Dr. Muhammet Fatih Canbaz
Dr. Yunus Kutval
Doç. Dr. Mehmet Fatih Buğan

ORION

ORION
KİTABEVİ

İSLAM İKTİSADI VE FİNANSI

İLKE VE UYGULAMALAR

EDİTÖRLER:
Dr. Muhammet Fatih CANBAZ
Dr. Yunus KUTVAL
Doç. Dr. Mehmet Fatih BUĞAN

2022

ORION
KİTABEVİ

ORİON KİTABEVİ

ISBN: 978-625-7294-84-3

2022-Ankara

İSLAM İKTİSADI VE FİNANSI İLKE VE UYGULAMALAR

Editörler: Dr. Muhammet Fatih Canbaz, Dr. Yunus Kutval, Doç. Dr. Mehmet Fatih Buğan

İç Tasarım: Mehmet ÇAKIR

Kapak Tasarım: Meltem YILMAZ

Baskı
Meteksan Matbaacılık Teknik Sanayi Ticaret A.Ş.
Beytepe Köy Yolu No:3 06800 Bilkent / ANKARA
Sertifika No: 46519

Orion Akademi

Kültür Mah. Ataç 2. Sok. No:71/D Kızılay / ANKARA

Tel: 0 312 417 78 35

orionkitabevi@gmail.com

www.orionkitabevi.com.tr- orion@orionkitabevi.com.tr

Katkı Sağlayan Yazarlar

Ünvan	İsim	Kurum
Prof. Dr.	Şehmus DEMİR (Sunuş)	Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr.	Saim KAYADİBİ (Sunuş)	Karabük Üniversitesi
Dr.	Ruşen Ahmet ALBAYRAK (Sunuş)	AAOIFI - Yönetişim ve Etik Kurulu Üyesi
Prof. Dr.	Hamdi DÖNDÜREN	Karatay Üniversitesi
Prof. Dr.	Abdulkadir BULUŞ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr.	Cengiz TORAMAN	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr.	Hacı Bayram IŞIK	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr.	Tahsin KARABULUT	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr.	Mehmet YEŞİLYAPRAK	Beykoz Üniversitesi
Doç. Dr.	Mustafa CANBAZ	Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi
Doç. Dr.	Resül YAZICI	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Baybarshan Ali KAZANCI	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	İsmail Cem ÖZKURT	Kafkas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Melek YILDIZ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Nihat ALTUNTEPE	Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Serkan VARSAK	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr.	Atilla ÜNLÜ	Şırnak Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr.	Caner DİLBER	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr.	Fatih Volkan AYYILDIZ	Ardahan Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr.	Muhammed Hadin ÖNER	Aksaray Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr.	Seyhun TUTGUN	Bitlis Eren Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr	Fatih KAZANCI	Kuveyt Türk Katılım Bankası Sabahattin Zaim Üniversitesi
Araş. Gör. Dr.	Onur DEMİRCİ	Ardahan Üniversitesi
Araş. Gör. Dr.	Selçuk KAHRAMAN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr.	Elif ULUCENK	-
Dr.	Gülşah ŞEN KÜÇÜK	-
Dr.	İbrahim AYTEKİN	Bitlis Eren Üniversitesi
Dr.	Mine IŞIK	-
Öğr. Gör.	Halit YALÇIN	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Öğr. Gör.	Yücel KAMAR	İstanbul Gedik Üniversitesi
Araş. Gör.	Cüneyt İPTEŞ	Kafkas Üniversitesi
Doktorant	Veysel ALADA	İstanbul Üniversitesi

ÖNSÖZ

Asli kaynağı itibariyle 14 asırlık bir inanca müteallik olan İslam İktisadı bir bilim alanı olarak ilk kez 1950'li yıllarda Pakistan'da tartışılmaya başlanmıştır. İlk modern İslami Finansal kurumlar ise 1960'lı yıllarda Mısır'da ortaya çıkmıştır. 1970'li yıllarda özellikle körfez bölgesinde Müslüman toplumların petrol gelirlerinin artması ve Batı'ya alternatif finansal çözüm arayışlarının ortaya çıkması sonucunda özünde İslami bir uyanışı barındıran mevcut iktisadi modellere alternatif oluşturmayı amaçlayan bir ilmi hareket doğmuştur. İslam İktisadı ve Finansı olarak isimlendirilen bu alan, İslami kimlik arayışı ve inşası çabalarıyla şekillenmeye devam etmektedir.

Günümüzde birçok akademik çalışmanın da konusu olan İslam İktisadı ve Finansı kendine has bir literatür oluşturmuştur. İslam İktisadı ve Finansı alanının mefkuresine paralel olarak geniş bir yelpazede gelişen literatürün konvansiyonel finans literatürüne nazaran henüz yetersiz ve gelişmeye muhtaç olduğu bir gerçektir. Bu nedenle, "İslam İktisadı ve Finansı" üst başlığında ilki "İlke ve Uygulamalar", ikincisi "Teorik ve Ampirik Çalışmalar" olmak üzere iki adet editöryal kitap teveccühlerinize sunulmuştur. Kitaplarda yer alan bölümler, ülkemizin kıymetli üniversitelerden alanında uzman hocalarımız tarafından titizlikle yazılmıştır. Yazı dili Türkçe olan eserlerde, birçok farklı başlık ve içerik editöryal süreçten geçirilip özenle seçilmeye gayret gösterilmiştir.

Eserler, İslam İktisadı ve Finansı alanının teorik altyapısı, yöntemlere ilişkin tartışmalar, konvansiyonel finans sistemi ile mukayesesi, günümüz iktisadi meselelerine alternatif çözüm önerileri, finansal teknolojiler, bankacılık, sukuk ve diğer para ve sermaye piyasası araçlarını da kapsayacak şekilde planlanmıştır.

Her iki eserin, İslam iktisadı ve finansı, geleneksel finans ve ekonomi literatürüne katkı sağlamasını, alana ilgi duyan taraflara ve özellikle bu alanda eğitim alan öğrencilerce kaynak eser olarak fayda sağlamasını Allah'tan niyaz ediyoruz. Öncelikle bu eserin ortaya çıkmasında katkı sağlayan ***Kıymetli Bölüm Yazarlarımıza*** editörler olarak teşekkür ediyoruz. Son olarak ise sunuşlarını yazarak bizleri destekleyen ***Prof. Dr. Şehmus Demir, Prof. Dr. Saim Kayadibi ve Dr. Ruşen Ahmet Albayrak*** hocalarımıza da katkıları ve güzel temennileri için hassaten şükranlarımızı arz ederiz.

Editörler

Dr. Muhammet Fatih CANBAZ
Dr. Yunus KUTVAL
Doç. Dr. Mehmet Fatih BUĞAN

SUNUŞ

"İslam İktisadı ve Finansı" adıyla kisve-i tab'a sunulan bu kıymetli çalışmanın başlıklarının ve içeriğinin örtük delaletinden güç alarak şunu ifade etmek isterim: İslam iktisadı veya İslami finans kavramsallaştırmalarının modern dönemde ciddi anlamda yaygınlık kazandığı bilinen bir husus. Ancak buna rağmen İslami finans veya İslam iktisadı ile ilgili yeterli mesafe alındığını ifade etmek pek mümkün görünmemektedir. İktisadi ve ekonomik hayattaki gelişmelere paralel olarak iktisat ve finans alanında yeni realitelerin, başka bir ifadeyle çeşitli gelişmelerin / değişimlerin olması kaçınılmazdır. İslam'ı merkeze alan, bireysel ve toplumsal ihtiyacı karşılayacak kapsamlı bir iktisat perspektifine ihtiyaç olduğunu, burada asıl önemli olanın ise naslar paralelinde yeni bilgi üretimlerini mümkün kılacak yöntem ve metodolojiye odaklanmak olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Bu çerçevede, salt Müslümanların ekonomik ihtiyaçlarını karşılama amacıyla yetinmeyip, dünyaya rol model olabilecek alternatif bir sistem oluşturmanın hedeflenmesi, başka bir ifadeyle bu anlamda küresel bir sorumluluk üstlenilmesi önem arz etmektedir. Kastedilen, dünyadaki yaygın iktisadi yaklaşımın toptan reddi üzerine kurulu bir alternatif oluşturmak değildir elbette. Zira Hz. Peygamber dönemindeki uygulamalardan anlaşılacağı üzere, toptan ret yaklaşımı

doğru olmayacaktır. Dolayısıyla yaygın sistemin naslara aykırı olmayan yönlerinin iyi analiz edilerek bir kazanım olarak kabul edilmesi daha doğru olacaktır.

Kabul etmek gerekir ki, tüm yazılıp çizilenlere ve yapılanlara rağmen İslam iktisadı alanı henüz emekleme döneminde. Dolayısıyla alanla ilgili ciddi bilimsel çalışmaların yapılması gerekmektedir. Teşekkülünde katkımızın olmadığı, oluşumunu sağlayan faktörleri anlamak için de gayret sarfetmediğimiz başarılarla övünmeyi bir kenara bırakarak, yoğun bir emekle bu alanın gelişimine katkı sağlamak, tarihe şahitlik etme anlamında üzerimize düşen bir sorumluluktur. Zira bu alandaki problemleri çözemememiz ve genel anlamda iktisat dünyasına yeni bir soluk getirememememiz halinde problemlerin bizi çözeceğini ve bizleri birkaç adım geriye düşüreceğini göz ardı etmememiz gerekmektedir.

Kategorik anlamda karşı çıkmamız gereken her yönü ile sömürüdür. Faiz ise sömürü türlerinden sadece biridir. Ancak sömürü denilince sadece faizin akla gelmesinin veya faiz dışında bir şeyin akla gelmemesinin ciddi bir yanılsama olduğu açıktır.

Gelinen noktada dünyada yaşanan ekonomik kaosun en önemli sebeplerinden birinin merkeziyetçi finans ve rezerv para sistemi olduğunu ifade etmek mümkün. Neredeyse tüm ülkeler, merkez bankalarının bağımsız olduğunu ifade etmelerine rağmen, durumun böyle olmadığı herkesin malumu. İslam iktisadının merkeziyetsiz bir finans ve para sistemini öngördüğünü, geçmişin para birimi olan altın ve gümüş ile yapılan ticari yaklaşımın / iktisadi sistemin bütünüyle reel olduğunu ifade etmek mümkün. Ancak günümüzde kısmi rezerv ile üretilen paralardan dolayı ekonomi neredeyse bütünüyle sanal bir yapıya bürünmüş vaziyette.

İslam iktisadı ve İslami finans konularına yaklaşırken, literalist nas yorumunu aşıp, mesalih ve makasıd (yararlar ve

amaçlar) ilkesini merkeze alan bir anlama / yorumlama biçimini merkeze almak durumundayız. İslam tarihinde, özellikle sahabelerden ve sonraki dönemlerde mezhep imamlarından, yeni şartlar gerektirdiğinde ayet ve hadislerin salt lafzi anlamını ön plana çıkarmak yerine gayeyi merkeze alan bir yaklaşımın benimsendiğini gösteren bir çok örnek mevcut. Müslüman toplumların halen yaşadığı zihinsel kapanmışlığı ve her alanda geri kalmışlığı aşmak amacıyla özellikle iktisadi anlamda, asıllardan kopmadan mesalih ve makasıd temelli yeni yaklaşımların ortaya konulması gerekmektedir.

Kitapta sunulan ve birbirinden farklı, kapsayıcı düzeydeki değerli bilimsel çalışmaların da amacı bu alana mütevazi bir katkı sağlamak, bilimsel bir temelden hareketle sonuçlar üzerine düşünmeye yönelten bir bilgeliğe kapı aralamaktır.

Kitabın sonradan alanla ilgili yapılacak olan çalışma ve uygulamalara ışık tutması temennisiyle...

Prof. Dr. Şehmus DEMİR
Gaziantep Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Haziran 2022

SUNUŞ

İslam İktisadı ve Finansı üzerine yapılan çalışmalarda günden güne artış yaşanması oldukça sevindiricidir. Özellikle Türkiye'de birkaç on yıllık süre içerisinde bu sahaya olan ilginin artması sadece akademisyenleri değil aynı zamanda uygulamaya yönelik sektörü de heyecanlandırmış, ortaya çıkan güncel problemlere çözümler bulmaya yönelik ciddi çalışmaların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu da yeni yetişmekte olan genç akademisyenlere ilham kaynağı olmuş, onların bu sahaya olan ilgilerini artırmaya devam etmektedir.

İslam medeniyetinin her sahada insanlığın faydasına yönelik ürünler verdiği gibi İktisadi ve finans sahasında da hatırı sayılır çalışmalar ortaya koyduğunu gün yüzüne çıkartılan eserlerde görüyoruz. Her ne kadar İslam iktisadı ve finansı yeni bir olguymuş gibi gösterilmeye çalışılsa da gerçekte on dört asırlık köklü bir geçmişe sahip olduğunu, nice devletlerin ve imparatorlukların iktisadi yaşamlarını şekillendirdikleri artık gizlenemez bir gerçek haline gelmiştir.

Çağdaş anlamda bu sektörün Mısır'da başlayıp Ortadoğu'da gelişerek Malezya'da kurumsallaştığı bilinen bir gerçektir. Türkiye'de siyasi otoritenin desteği ile bu sektörün son yıllarda hızla büyüdüğü, entelektüel boyutta katkı sağlayan sektör uzmanlarının ve düşünürlerin yetişmesiyle "katılım" konseptini ürettiği bilinmektedir. Böylece özgün bir yapıya

bürünerek dünyada etkin bir karşılık bulduğu ilmi tartışmalarda görülmektedir.

Özellikle araştırmacılara sunulan imkânlar yeni merkezlerin ve araştırma enstitülerinin kurulmasına imkân sağlamış, üniversitelerde bölümlerin açılmasına olanak vermiştir. Asli kaynaklardan ayrılmadan toplumun maslahatına yönelik yeni sözleşmelerin vücuda getirilmesi, finansal inovasyon ve ürün çeşitliliğinin artırılması, katılım finans ve bankacılığı yolu ile ülke ekonomisinin reel boyutta büyümesine katkı sağlayacağı kuşkusuzdur. "*İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olanıdır*" prensinden hareketle sosyal adaletin tesisi, ticari faaliyetlerin artırılması ve insanlığa yapılacak yatırımla mümkün olabilir.

Türkiye'de iktisadi ve finans faaliyetlerinde devlet faktörünün gözden uzak tutulmadığı, bu sektördeki devletin istihdam politikalarına önem verdiği de görülmektedir. Bu bakımdan, ülkenin ekonomisini şekillendiren finans sektörü üzerinde devletin para, kredi ve mali politikalarının ciddi kritik bir etkiye sahip olduğu gözden uzak tutulmamalıdır.

Elbette ki, Batılı sömürge güçlerinin hakimiyetlerinin azalmaya başlaması ile Müslümanların yeniden varlık şuuruna varmalarını tetiklediği inkâr edilemez. Ancak İslam iktisadı ve finansının son yüzyılın siyasi hareketlerinin bir yansıması, ya da Müslümanların kendilerinin varoluş mücadelesinde bir yer edinebilmeleri için ortaya atılmış sloganik bir yapılanma olmadığı, aslını ve özünü Kur'an ve Sünnetin temel prensiplerinden, Peygamber (sav) efendimizin dünya görüşü ve yaşam tarzından aldığı da bilinmelidir. Güncel problemlere çözümler sunabilen İslam fıkhı ile hayat bulan bir yaşam tarzı olduğu yeniden hatırlanmalıdır.

Elinizde bulunan iki ciltlik eserde birbirinden derin anlayışları sade bir anlatışla sunan sahasında yetkin araştırmacıların çalışmalarını bulacak, okurken bilgilenecek, sahasında bir eksikliğin doldurulduğunu fark edeceksiniz. Bu çalışmanın

vücuda gelmesi için emek harcayan editörleri kutluyor, katkı sağlayan yetkin ve tecrübeli yazarlarımızı tebrik ediyorum. Şahsımı da bu “sunuş” metnini yazmaya davet eden kardeşim Dr. Muhammed Fatih Canbaz hocamı da böylesine önemli bir çalışmaya öncülük etmesinden dolayı canı gönülden kutlar, nice yararlı çalışmalara imza atmasını Rabbimden niyaz eder, bütün insanlığın faydasına olmasını temenni ederim.

Prof. Dr. Saim KAYADİBİ
Karabük Üniversitesi,
Katılım Finans ve Bankacılık Bölümü
01 Temmuz 2022 / 01 Zilhicce 1443

SUNUŞ

Türkiye'de İslam İktisadı ve Finansı alanında lisans ve lisansüstü mezun veren üniversite sayısı arttıkça, buralarda alanla ilgili ciddi bir entelektüel kapasite oluştuğunu görüyoruz. Bu gelişimde, özel finans kurumlarıyla (ÖFK) başlayan süreçte katılım bankaları önemli bir role sahiptir. 1980 sonrası liberalleşmeye başlayan Türk Ekonomisinin yeni oyuncularından biriydi ÖFK'lar ve sosyal anlamda Türk Halkı içinde bir karşılık buldular. Kurulmasına izin verilen son dijital katılım bankasının da katılmasıyla 11 katılım bankası kuruldu, 3'ü kamu katılım bankası olmak üzere 7 katılım bankası hayatiyetini devam ettiriyor. Toplam pazar payı noktasında, kendisine göre cesametli ve çok uzun yıllara dayanan tecrübesine rağmen klasik bankacılık ekosisteminden pay alarak pazar payını artırmaya devam ediyor. Bugün katılım bankacılığı ekosistemine baktığımız zaman, artık 30 yılın üzerinde tecrübesi olan neredeyse fiziki şube ağını yurt sathında tamamlamış katılım bankalarını görüyoruz. Aynı katılım bankalarının; emeklilik şirketleri, portföy yönetim şirketleri, tekâfül (sigorta) şirketleri, varlık kiralama şirketleri, girişim sermayesi fonları, yatırım menkul değerler şirketleri var ve iş süreçleriyle, ürünleriyle, teknolojik altyapılarıyla ve hizmet kaliteleriyle mevduat bankalarıyla rekabet edebiliyorlar. Merkezi Danışma Kurulu gibi katılım bankacılığı prensiplerinin, merkezi olarak gözden geçirilmesini sağlayarak, standardizasyonu ve dolayısıyla katılım bankacılığının halk nezdinde fikri olarak yaygınlaşmasını sağlayacak önemli uygulamalar umut veriyor. Bunların da ötesinde katılım bankalarının in-

san kıymetleri artık mevduat bankalarından transferler yapılarak oluşturulmuyor. Üniversiteler, vakıflar ve özellikle Türkiye Katılım Bankaları Birliği'nin de katkılarıyla katılım bankacılığı ekosistemi, eğitim/öğretim fonksiyonunu oluşturmuş gözüküyor.

Bununla birlikte, İslam İktisadı ve Finansı alanındaki çalışmalar, teorik ve pratik anlamda daha çok katılım bankacılığı üzerinde yoğunlaşmış bulunuyor. Finans alanının hayat üzerinde pratik anlamdaki etkinliği, katılım bankacılığının hem iş dünyasında ve hem de sosyal olarak kabul edilmiş olması, İslam İktisadı'nın yol göstericiliğini sınırlıyor. Halbuki İslami bankacılık veya Türkiye uygulaması olan katılım bankacılığı; bankacılık konvansiyonunun (dünyada kabul edilmiş bankacılık iş modelinin / standartlarının) İslam fıkhı çerçevesinde dönüştürülmesi neticesinde ortaya çıkan, toplumumuzun İslami değerlerine saygılı bir iş modelidir. Ancak finansal kapitalizmin önemli araçlarından biri olan konvansiyonel bankacılığı tamamen dönüştürdüğü söylenemez. İslam, insan dahil bütün varlık için gönderilmiş dünya ve ahireti kapsayan kurtuluş reçetesidir. Hal böyleyken, İslam İktisadı ve Finansı'nın pratik ile birlikte, insana ve kâinata hizmet eden, yatırımların dünya ve ahirete birlikte yapıldığı, yeni iş modellerini çalışması ve önermesi elzemdir. Katılım bankacılığının da kendi süreç, ürün ve stratejilerini bu doğrultuda uyumlu hale getirmesi, katılımın güveni içinde dayanışmacı olabilmesi, ortaya önemli bir sinerji çıkmasını sağlayacaktır. Yeni dönemde kendilerini İslam İktisadı'nın gelişmesi noktasında sorumlu sayan reel sektör şirketlerinin katkısı da büyük resmi tamamlayabilir. Bu manada; İslam İktisadı ve Finansı, İlke ve Uygulamalar (1) ile Teorik ve Ampirik Çalışmalar (2) kitaplarını, bunların içinde çok kıymetli akademisyenler tarafından yazılmış kitap bölümlerini, bu türde yapılan bağımsız çalışmaların sayısının artmasını önemli buluyorum. Dua ve umut ediyorum ki; iş dünyasını bilen akademisyenler ve akademik dünyayı tanıyan iş insanları yeni bir dünyayı medeniyetimizi temsil eden değerler üzerinden kurabilirler.

Dr. Ruşen Ahmet Albayrak
AAOIFI - Yönetişim ve Etik Kurulu Üyesi

İÇİNDEKİLER

Birinci Bölüm

İSLÂM'A GÖRE FİNANSMAN KULLANIM YÖNTEMLERİ VE SUKUK İHRACI[1]

Prof. Dr. Hamdi DÖNDÜREN[2]

1. KUR'AN VE SÜNNETTE ORTAKLIK YOLUYLA FİNANSMAN TEMİNİ

İslâm'da şirket Kitap, sünnet ve sahabe uygulamasına dayanır. Kur'an'da ortaklıktan söz eden iki ayet bulunmaktadır. Doğrudan ortaklıkla ilgili ayet şudur: *"Doğrusu, ortakların çoğu birbirinin haklarına tecavüz ederler. Ancak iman eden ve iyi işler yapanlar bunun dışındadır. Bunların sayısı ne kadar da azdır."*[3] *Ayette ortakların birbirine karşı haksızlık yapmalarından söz edilmesi şirketlerin en zayıf noktasına dikkat çekmek için olmalıdır. Diğer ayet, ana bir kardeşlerin miras malda eşit hakka sahip olduklarını bildirmektedir. "Eğer (ana bir) erkek veya kız kardeşlerin sayısı birden fazla ise, onlar üçte birde ortaktırlar."*[4]

1 MUSİAD, (EAIFE) Avrupa İslamî Finans Ekonomi Akademisi, (IBF) International Businness Forum ve İstanbul Üniversitesi ile ortaklaşa İstanbul MUSİAD merkezinde "Gerçekler ve Yükümlülükler Işığında İslâmî Mâlî Pazarlar" konulu 8-9 Kasım 2019'dadüzenlenen uluslararası sempozyumda bildiri olarak sunulmuştur.

2 Karatay Ü. İslâm Ekonomisi ve Finans Böl. Öğretim Üyesi- Konya.

3 Sâd, 38/ 24.

4 Nisâ, 4/ 12.

Ebû Hureyre'nin naklettiği kudsî bir hadiste şöyle buyurulur: "İki ortak birbirine hıyanet etmediği sürece, üçüncüsü benim. Eğer onlar birbirine hıyanet ederlerse, ben aralarından çekilirim."[5] *Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Allah'ın kudret eli, ortaklar birbirine hıyanet etmediği sürece, onların üzerindedir."*[6] *"Kârın paylaşılması, ortakların serbestçe belirlediği şartlara göre olur. Zarara katlanma ise, sermaye oranlarına göredir."*[7]

Şirket ortaklarının hazırlayıp onaylayacakları, ayet ve hadislerle çelişmeyen ana sözleşme hükümleri, bütün ortaklar için bağlayıcı olur. Müminin yaptığı sözleşmelere uyması gerektiğini bildiren çeşitli ayet ve hadisler bulunmaktadır. Ezcümle Kur'an'da şöyle buyurulur: *"Ey iman edenler! Akitleri(n gereğini) yerine getiriniz."*[8] *"Verdiğiniz sözü yerine getirin, çünkü verilen söz, sorumluluğu gerektirir."*[9] *Hz. Peygamber'in aşağıdaki hadisi bu konuda genel bir ölçü koyar: "Müslümanlar kendi aralarında belirledikleri şartlara uyarlar. Ancak haramı helal, helalı haram kılan şart bunun dışındadır."*[10] İslam fakihlerinin belirlediği başlıca ortaklık çeşitleri şunlardır:

1.1. Mufavada Ortaklığı

Sermayede ve kârın paylaşımında mutlak eşitlik esasına dayanır. Ortaklar birbirinin hem kefili hem vekili sayılır. Ebû Hanife ve İmam Muhammed'e göre, böyle bir ortaklık yalnız Müslümanlar arasında kurulabilirken, Ebû Yusuf'a göre Müslümanla gayrimüslim arasında da caiz olur. Çünkü vekil ve kefil olma bakımından bunlar arasında eşitlik vardır (Kâsânî, 1974: VI/60).

1.2. Sermaye (Muşarake) Ortaklığı

İki tarafın fon sağladığı ortak girişimdir ve katkıda bulunan orana göre kar/zarar paylaşılır. Burada ortaklar birbirinin yal-

---

5 Ebû Dâvud, Buyû', 26.

6 (Ebû Dâvûd, Buyû', 26).

7 (İbn Mâce, Ticârât, 63).

8 Mâide, 5/ 1.

9 İsrâ, 17/34.

10 Buhârî, İcâre, 14; Tirmizî, Ahkâm, 17. Hadisteki son cümle yalnız Tirmizî rivâyetinde vardır.

nız vekili olup, kefili sayılmaz. İnan ortaklığı ana sözleşmesinde şirketin yönetimi, ortakların çalışma şartları, emekleri karşılığında alacakları ücret ve kârın paylaşılması gibi hususlar belirtilir. Bunlar ortaklar için bağlayıcıdır. Ortaklıkta kârın paylaşılması yüzde olarak belirlenir. Hanefî, Hanbelî ve Zeydiye mezheplerine göre, çalışan ortakların emeğinin karşılığı olarak kârdan pay almaları asıldır. Diğer yandan, kendi şirketinde çalışan ortaklara, şirket yönetiminin, yılsonu kârına mahsuben avans niteliğinde düzenli maaş vermesi de mümkündür. Ortakların sermaye kârını ve buna ek olarak emeğinin karşılığını alabilmesi, şirketin dönem sonunda kâr etmesine bağlı olduğu için, aktif çalışmayı özendiren bir şirket yapılanmasının hedeflendiği söylenebilir.

1.3. Kredi Ortaklığı (Vücuh Şirketi)

Birden çok kimsenin, sermayeleri olmaksızın kendi itibarlarıyla veresiye mal alıp satmak ve elde edecekleri kârı aralarında paylaşmak üzere kurdukları ortalığa "vücûh şirketi" denilir. Toplumda ancak itibarı olan kimse veresiye mal satın alabilir. Hz. Peygamber'in, *"Müslümanlar kendi aralarında belirledikleri şartlara uyarlar."* hadisi de bu konuda delildir.[11] Vücuh şirketinde ortakların, üstlendikleri borç oranına göre kârdan pay alma hakları vardır. Çünkü bir ortaklıkta kâra hak kazanma üç sebepten birisiyle olur: a) Sermaye, b) Emek, c) Emekle birlikte zarar riskini üstlenme.

1.4. İş ve Taahhüt Ortaklığı (Şirket-i A'mâl)

İki veya daha çok kişinin kendi emeklerini ortaya koyarak başkalarından iş almaları ve elde edecekleri geliri aralarında paylaşmak üzere anlaşmalarıyla kurdukları ortaklıktır. Buna "şirket-i ebdân" "şirket-i sanâyi" ve "şirket-i tekabül" de denir. Burada akdin konusu, belli bir işi yapmak veya bedenle çalışmaktan ibarettir. İki mimarın, iki terzinin, bir mimar ile inşaat sıva ve boyacısının ortak olmaları gibi. Ortak muhasebe bürosu,

---

11 Buhârî, İcâre, 14; Tirmizî, Ahkâm, 17.

ortak malî danışmanlık bürosu, ortak hukuk bürosu gibi birden çok kişinin üstlendiği benzeri taahhüt işleri de bu niteliktedir.

1.5. Mudarabe (Emek-Sermaye) Ortaklığı

Bir taraftan emek, diğer taraftan sermaye olmak üzere yapılan bir ortaklıktır. Kâr aralarından belirlenecek orana göre paylaşılır. Zarara ilke olarak sermaye sahibi katlanırken, böyle bir durumda emek tarafının emeği de boşa gitmiş olur. Başkasına sermaye kullandırmada kârın tamamının sermaye sahibine ait olacağı şart koşulursa, bu muamele "bidâa" adını alırken, kârın tümü işletmeciye şart koşulmuşsa "karz-ı hasen (güzel ödünç)" muamelesi söz konusu olur (Serahsi, 1978).

Hz. Ömer'in halifeliği sırasında iki oğlu Abdullah ve Ubeydullah Irak'ta bulundukları sırada, geri dönüş için Basra valisi Ebû Musa el-Eş'arî'den (ö.44/664) yardım istemişler, Ebû Musa, kendisine ait böyle bir destek imkânı bulunmadığını, ancak beytülmale ait bir parayı halifeye teslim etmek üzere karz olarak verebileceğini ve bununla mal alıp Medine'de satabileceklerini söyler. Bunun üzerine kamuya ait böyle bir kredi ile Irak'tan aldıkları malları Medine'de satan Ömer'in oğulları iyi kâr elde ederler. Babalarına anaparayı ve valinin mektubunu verince Ömer, valinin Irak'ta orduya katılan herkese böyle bir kredi verip vermediğini sormuş, verilmediğini öğrenince de bu kredi ile elde ettikleri kârı beytülmale teslim etmelerini istemiştir. Ancak Ubeydullah'ın bu ticaret için çok emek verdiklerini, üstelik emanet sayıldığı için yol ve zarar riskini de üstlendiklerini, bu yüzden kârda haklarının olması gerektiğini söylemesi üzerine, konuşmaları izleyen bir sahabe, *"Ya Ömer, bu muameleyi, devlet kredisi ile oğulların arasında yapılan bir krâd (Mudarebe) muamelesi kabul etseniz"* dedi. Halife bu görüşü uygun buldu ve kârın oğulları ile beytülmal arasında yarı yarıya paylaşılmasını bildirdi.[12] Mudârabe, mutlak ve mukayyet olmak üzere ikiye ayrılır:

12 Mâlik, Muvatta', Krâz, 1

a) Mutlak mudârabe: Sermaye sahibinin işletmeciyi, herhangi bir kayıt koymaksızın ticaret işinde serbest bırakmasıdır. Burada yalnız kârın paylaşılma şeklini ve zamanını belirlemekle yetinilir.

b) Mukayyet mudârabe: Sermaye sahibi, anaparayı işletmeciye verirken; ticaret yapılacak beldeyi, ticaret çeşidini ve ortaklık süresini belirleme gibi şartlar öne sürebilir ve bunlara uyulmasını ister. Nitekim yukarıda zikrettiğimiz İbn Abbas hadisinde, Hz. Abbas'ın (ö.32/652) işi yürütene benzer şartlar koyduğu ve Hz. Peygamber'in de bunu onayladığı belirtilmiştir. İmam Şafiî (ö.204/819) ve Malik'e (ö.179/795) göre mudârabede süre belirleme, mal alınıp-satılacak kimseleri tespit etme ve akdi gelecek zamana izafe etme gibi şartlar geçerli olmaz. Çünkü bunlar kârın amaçlandığı serbest ticaret anlayışıyla ve işletmecinin menfaati ile çelişir.

1.5.1. Alt mudârabe veya faizsiz bankacılık sistemine geçiş

İşletmeci, mudârabe yöntemiyle bir kişi veya kuruluştan alacağı sermayeyi işletebileceği gibi, yüzlerce kişinin tasarruflarını bir havuzda toplayarak işletebilir. Böylece "faizsiz çalışan bir kurum veya banka" meydana gelmiş olur. İşletmecinin sermayeyi bizzat işletmesi şart değildir. İşleri yürütürken başkalarını çalıştırması mümkün olduğu gibi, sermayeyi daha iyi çalıştıracak başka birisine vermesi de mümkündür. Böylece alt mudârabe meydana gelmiş olur. Sermaye sahibine ilk işletmeci muhatap olacağı için, onun menfaati ihlâl edilmiş bulunmaz. Hatta daha başarılı işletme yüzünden kâr marjı da artabilir.

1.5.2. Müdârabe- Risk Sermayesi (Venture Capital) ilişkisi

Mudârabe ortaklığı 10. M. yüzyıldan itibaren "Commenda" adı ile Avrupa'ya geçmiş ve Avrupa ticaret hukukunda diğer ortaklık çeşitlerine de öncülük etmiştir (Çiller ve Çızakça, 1989: 152). Bu ortaklığın 20. yüzyılda en önemli halkası risk sermayesi ile tamamlanmıştır.

Risk sermayesi 1970'li yıllardan bu yana özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde büyük ölçüde başvurulan ve en son teknolojik yeniliklere yönelip, bu tip projelerin finansmanını sağlayan bir finansman kullanma yöntemidir. Venture Capital adı verilen bu modelin ortaya çıkışı şöyle olmuştur: ABD ve diğer gelişmiş bazı ülkelerde bilim adamları keşif ve icat sayılan ve patent hakkı doğuran projelerini önceleri belirli bir bedel karşılığında sermaye sahiplerine satarken, 1950'lerden sonra, satış yerine "emek-sermaye ortaklığı" teşkil etmeye başlamışlardır. Keşif ve icadın sahibi olan bilim adamı beyaz eşya, motor, elektronik alet, bilgisayar, bilgisayar programı vb. projesini sürekli olarak geliştirmeyi üstlenerek ortaklığın "emek (mudarib)" tarafını oluşturmuş, bu projelere yatırım yapıp üretimini sağlayan sermaye sahipleri de sermaye tarafını (rabbu'l-mal) oluşturmuştur. Böylece ABD, İngiltere, Japonya, Kanada ve Almanya gibi ülkelerde risk sermayesi modeli ileri teknolojiyi geliştiren itici bir güç olmuştur. Çünkü bilim adamı ve girişimci şirketin emek tarafını oluşturarak yıllık blanço kârından %20 dolaylarında pay alması, her gün yüzlerce yeni proje üretilmesinin etkeni olmuştur. Kârın %80'i sermaye sahiplerine ayrılmıştır. Nitekim ABD'de 1957 de, böyle bir risk sermayesi yatırımından sermaye sahiplerinin, anaparalarını 15 yılda dolar bazında "beş bin katına", 1961 yılında bilgisayar alanına yapılan bir yatırımda ise 5 yıl sonunda, anaparalarını "233 katına" çıkardıkları görülmüştür (Dödüren, 1998: 98-99). Bu durum dikkatleri bu yeni finansman modeline çekmiştir (Çiller ve Çızakça, 1989: 130-152; Döndüren, 2008: 445-449). Buna göre günümüz bilim ve teknolojisinin gelişmesinde İslâm'ın mudârabe modelinin itici bir güç olduğunu söyleyebiliriz.

1.6. Ziraat Ortakçılığı

Arazi bir taraftan, emek diğer taraftan olmak üzere yapılan ziraat ortakçılığıdır. Çıkacak ürün taraflar arasında belirlenen oran dahilinde paylaşılır.[13] Bu ortaklığa "muhâbere" "muhâkale" de denir.

---

13 Mecelle, mad. 1431, 1432-1440.

Hz. Peygamber'in Hayber fethedilince, Yahudilerle "ziraat ortakçılığı" çerçevesinde sözleşme yapmıştı. Abdullah İbn Ömer şöyle demiştir: *"Hz. Peygamber, Hayber topraklarından çıkacak ekin ve meyvelerin yarısı Hayberli Yahudilere ait olmak üzere anlaşma yaptı."*[14] Hz. Peygamber'in bu uygulamasına dayanarak, Ebu Yusuf, İmam Muhammed ve Ahmed İbn Hanbel, tarım arazileri üzerinde yapılacak ziraat ortakçılığını caiz görmüşlerdir. Fetvaya esas olan görüş budur. Dolayısıyla toplumun önde gelenleri topraklarını ziraat ortakçılığı yoluyla vermişler ve karşı çıkan olmadığı için bu konuda icma meydana gelmiştir. Ebu Cafer Muhammed İbn Alî (ö.117/735)'den şöyle dediği nakledilmiştir: *"Ehl-i beytten Medine'ye hicret eden hiçbir kimse yoktur ki, çıkacak ürünün üçte biri veya dörtte biri ile ziraat ortakçılığı yapmış olmasın."*[15]

1.7. Bağ-Bahçe Ortakçılığı (Musakat)

Meyve ağaçları bir taraftan, bakım ve sulama işi diğer taraftan, elde edilecek ürün, taraflar arasında belirlenecek bir oran dahilinde paylaşılmak üzere yapılan bir ortaklıktır.[16] Buna Medine yöresinde "muamele bi'l-esmâr" denilmiştir. Başka bir deyimle müsâkât; işletmecinin, bağ ve bahçeden elde edilecek ürünün bir bölümü karşılığında sulama bakım ve ıslah işini üstlenmesidir. Sözleşme sırasında, elde edilecek meyvelerin paylaşılma oranı yüzde olarak belirlenmelidir.

Bağ-bahçe ortakçılığı Ebu Yusuf (ö.182/798), İmam Muhammed (ö.189/805), Şafiî (ö.204/819), Malikî ve Hanbelîlere göre caizdir. Delil, Hz. Peygamber'in Hayber toprakları üzerindeki uygulamasıdır.[17] Ebû Hanife ziraat ortakçılığında olduğu gibi, bağ- bahçe ortakçılığına da karşı çıkar. Çünkü burada da tarafların alacağı miktarda bilinmezlik vardır. Dayandığı delil şu hadistir: *"Kimin bir toprağı varsa, onu kendisi ekip biçsin; üçte bir, dörtte bir veya belirli miktar bir yiyecek maddesi karşılığında kiraya*

---

14 Buhârî, Hars, 14, İcâre, 3.

15 Buhârî, Hars, 8.

16 Mecelle, mad. 1441. bk. mad. 1442-1448.

17 Buhârî, Hars, 14, İcâre, 3.

vermesin."[18.] Ebu Hanife, bu hadise dayanarak tarım arazilerinde ürünü paylaşma esası yerine, kira akdi ile işletilmesini daha güvenli görmüştür. Kira akdi bu konuda genel ilkedir. Ancak ürünü paylaşma anlaşmasına da yukarıdaki zikrettiğimiz hadislerle izin verilmiştir.

1.8. Ağaç Dikimi Ortakçılığı (Mugarese)

Bir taraftan boş arazi, diğer taraftan bu araziye ağaç dikip bakım ve sulama işini üstlenme karşılığında, geliri tarafların belirleyecekleri oran dahilinde paylaşmak üzere yapılan bir sözleşmedir. Meyve veren ağaçlar üzerinde bağ-bahçe ortakçılığı yapılırken, mugârase ortaklığı çam, kavak gibi sırf kerestesinden yararlanılan ağaç dikimi ve bakımı için yapılabilir.

1. OSMANLI DÖNEMİNDE FİNANSMAN KAYNAĞI OLARAK PARA VAKIFLARI

Osmanlı Devleti'nde özellikle 15. yüzyıldan itibaren para vakıfları piyasa üzerinde olumlu etki yapmıştır. Bu dönemde İstanbul gibi büyük kentlerde narh cetvelleri yayınlanmış (Yücel, 1982; Kütükoğlu, 1983), iğneden ipliğe toptancı ve perakendeci fiyatları tespit edilmiştir. *Son yüzyıla kadar tedavülde altın veya gümüş paranın kullanılması, enflasyonun çok düşük seyretmesine neden olmuştur. Çünkü maden değeri ile piyasada dolaşan para sisteminde enflasyon yoktur (*Tabakoğlu, 2000: 153*). Paradaki değer kaybı günümüze oranla asırlara göre hesaplandığında çok düşüktür. Meselâ ilk Osmanlı akçesinin basıldığı 1326 M. yılından 1740 yılına kadar 414 yıllık süre içinde değer kayıp oranı %84,3 idi. Buna göre yıllık ortalama değer kaybı %0.24'te kalmıştır*[19] *(Tabakoğlu, 1987: 240).*

Vakıf paraların ekonomide bir istikrar unsuru olması, bunların vakfiye gereği vakıf mütevellileri tarafından standart ölçülerde işletilmesi ile yakından ilişkilidir. Nitekim 1517 M. tarihli, II. Bayezid'in

---

18 Râfi' İbn Hadîc'ten nakledilen bu hadis "muzdarib (farklı metinleri ve anlamı karışık) bir hadis sayılmıştır.

19 Bir başka hesaba göre 1326-1755 arasında 429 yılda akçenin değer kaybı %91.3, yıllık ortalama değer kaybı yine %0.2'dir.

oğlu Şehinşah'ın oğlu Mehmed'in karısına ait, 91.000 gümüş dirhemlik paranın vakfiyesinde işletilme şekli şöyle belirlenmiştir: "Yukarıda adı geçen vakfedici kadın, miktarı belirtilen 91.000 gümüş dirhemin, ne eksik ne de fazla olmamak üzere, yılda her 10 dirheme, 1,25 dirhem (yıllık %12,5) hesabı üzere, faiz (riba) ve faiz şüphesinden uzak bir şekilde, İslâm'a uygun bir muâmele (muamele-i şer'iyye) ve günlük rayiç bedeller (murabaha-i mer'iyye) uygulanarak, kâr (rıbh) getirecek şekilde işletilmesini şart koştu. Bu muamele sağlam rehin veya varlıklı kefil güvencesi ile güçlendirilir."[20]

Bu vakfiyeye göre, vakfın konusu olan para fonu, yıllık %12,5 kârla murabaha yapılarak işletilecektir. Bunun, günümüz faizsiz bankalarında uygulanmakta olan "Murabaha"dan ibaret olduğunda şüphe yoktur.

Vakıf mütevellisi veya halka ait mevduatı işletmeyi üstlenen girişimci (Mudarib) piyasa rayiçlerine uymakla yükümlüdür. Nitekim vakıf, yetim veya kamuya ait malların satımı veya kiraya verilmesi durumunda, fahiş gabin (aşırı aldanma) ölçüsünde ucuza verilmesi, satım veya kira akdini geçersiz kılar. Gerektiğinde bunları yöneten mütevelli, veli veya kayyım, ortaya çıkan zararı tazmin etmekle yükümlü olur.[21] Piyasada fiyat istikrarını bozan tröst ve kartelleşmeye karşı ABD ve Avrupa ülkelerinde, ancak 20. yüzyıl başlarında önlem alınabilmesine karşılık, İslâm'da bu önlemler 6. M. yüzyıl başlarında alınmıştır.

2. GERİ ALIM VAADİ İLE SATIŞ (BEY' Bİ'L-VEFÂ)

"Bey'" sözlükte malı mal ile değiştirmek demektir. Terim olarak, satıcının bir malı müşteriye mal ya da para karşılığında vermesidir. "Vefâ" verilen sözde durmak demektir. "Bey' bi'l-vefâ" bir fıkıh terimi olarak, bir malı satış bedeli geri ödendiğinde iade

20 Orijinal metin için bk. Bursa Şer'iyye Sicilleri, A 21/27, 33a.

21 Belirtilen üç çeşit malda piyasa rayiç fiyatlarına uyma zorunluluğu Kur'an'ın şu âyetine dayandırılmıştır: "Yetimin malına, o olgunluk (ruşd) yaşına ulaşıncaya kadar, en güzel (rasyonel ve rantabl) yönetim dışında yaklaşmayın." (En'âm, 6/152; İsrâ, 17/34).

etmek üzere, bir kimseye belli bir para karşılığında satmaktır. Çünkü satış akdi bu şart üzere yapılmıştır. Sahih, fasit ve rehin akdine benzer. Buna Şafiîler "bey'u'l-uhde", Malikîler "bey'u's-senâyâ", Hanbeliler ise "bey'u'l-emâne" adını verirler. Ayrıca "bey'u't-tâa", "bey'u'l-caiz" ve bey'u'l-muamele" adı da verilir.[22]

Bey'u'l-vefâ şartlı rehin benzeridir ki günümüzde beşerî hukukunda "satış vaadi şartlı ipotek" niteliğindedir. Rehinin meşruluğu kitap, sünnet ve icma delillerine dayanır. Kur'an'da *"Eğer yolculuk halinde iseniz ve kâtip de bulamadınızsa, o takdirde kabzedilmiş rehinler alırsınız."[23] Hz. Peygamber'in, bir Yahudi'den veresiye satın aldığı tahıl için zırhını rehin bıraktığı nakledilmiştir.[24]*

Vadeli alacak ve borçların teminata bağlanması, çok eski devirlerden beri uygulanan bir işlemdir. Günümüz ticaret hayatında mala ipotek konularak yapılan bu işlem fıkıhtaki rehinden başka bir şey değildir. Bu duruma göre ipotek, şartlı ve şartsız olmak üzere ikiye ayrılır.

a) Şartsız ipotek: Vadeli bir borca karşılık, bir malın teminat olarak gösterilmesidir. Borcun vadesinde ödenmemesi durumunda, alacaklının ipotekli malı icra yoluyla sattırarak, bunun parasından alacağını tahsil etme hakkı doğar. Ancak bu ipotek çeşidinde malın satılamama veya çok ucuza satılması yoluyla borcu karşılayamama riski her zaman vardır.[25]

b) Geri alım vaadi ile satış yapmak (Bey' bi'l-vefa): Tarihte doğu İslâm toplumlarında, faizsiz bir yöntem olarak başvurulan "bey' bi'l-vefa" işlemi, satış vaadi sözleşmesiyle bir çeşit kredi kullanma yöntemi olup, fıkıhtaki "rehin" benzeridir.

Milâdî 15. Yüzyıl başlarında yaşayan Şeyh Bedruddin Mahmûd (ö.823/1420) "bey' bi'l-vefâ" tarzındaki satışın başlangıcı hakkında şöyle der: "Zamanımızda ribadan korunmak için "bey' bi'l-vefâ" şeklindeki satış örf haline gelmiştir. Bu gerçekte

22 El-Fetâvâ'l-Hindiyye, III, 209; Mecelle, mad. 118, 119.

23 Bakara, 2/282.

24 Buhârî, Rehn, 2, Selem, 6, Büyû', 14, 33.

25 Türk MK. 796, 881; İsviçre MK. 824, 912; Alman MK. 1184.

bir rehin muamelesi olup, alıcı mala sahip olamaz ve mal sahibinin izni olmadıkça da ondan yararlanamaz. Maldan izinsiz yararlanır ve malı telef ederse tazmin etmesi gerekir. Eğer ipotekli mal telef olursa borç düşer. Bize göre bununla rehnin (ipotek) hükmü arasında bir fark yoktur. Akdi yapanlar ona satış deseler bile bu, teamül haline gelmiş rehindir ve burada amaç, alacağı teminat altına almaktır (Efendi, 1893: 1/300)." Bu şekilde ipotekli bir malı ne satıcı ne de alıcı diğerinin izni olmadıkça başkasına satamaz. Bu hak mirasçılara da geçer.

İslâm fıkhına göre rehin edilen (ipotekli) bir maldan, sahibinin izni bulununca ipotek ettiren kimse yararlanabilir. Böyle bir yerde kendisi oturabilir, ticaret yapabilir ya da kiraya verip kira bedelini alabilir. Mecelleyi şerh eden Ali Haydar Efendi (ö.1355/1936) bu konuda şöyle der: Bey' bi'l-vefa yoluyla satılan bir gayrimenkulün gelirinden bir bölümü, alıcıya ait olmak üzere şart kılınsa, bu şarta uyulması gerekir. Çünkü Mecellenin 83. maddesinde, "İmkân ölçüsünde yasalara uygun (legal) olan şarta uymak gerekir." hükmü yer alır (Eminzade, 1912: I/666-667). Son dönem İslâm bilginlerinden Ömer Nasuhi Bilmen'in konu ile ilgili tespiti şöyledir: İslâm bilginlerinin çoğunluğu, mülkiyeti muhafaza kaydıyla satışı (bey'bi'l-vefa) rehin (ipotek) olarak kabul eder. Mal sahibinin izni olunca, alıcı malın gelirinden yararlanabilir (Bilmen, 1967: VI/127-128). Bu duruma göre; faizsiz yolla meselâ iki yıl süreli yüz bin TL kredi sağlamak isteyen kimse, piyasa değeri yüz bin TL olan ve aylık bin TL kira geliri bulunan bir işyerini kredi kullandığı kuruma bey' bi'l-vefa sözleşmesi yaparak ipotek etse, kredi alacaklısı kişi veya kuruluş, borç ödeninceye ya da süre sonuna kadar aylık kirayı alabilir. Dönem sonunda borç ödenmezse, işyerinin mülkiyeti kendiliğinden alacaklıya geçer. Borç ödenince ise ipotek kalkar. Ancak kredi veren kişi veya kuruluşun bu ipotekli yerden hiç yararlanamama riski de vardır. Gayri menkulün boş kalması, tarım arazilerinden ürün alınamaması gibi riskler bunlar arasında sayılabilir. Bu örnekte, krediyi kullanan kişi, ipotekli gayri menkulü kendisi kullanmaya devam

edecekse "kiracı" sıfatıyla yararlanır. Bu durumda alacaklı kişi veya kurum rayiç fiyat üzerinden kira bedeli talep edebilir. Fıkıhta bu son işleme "Bey' bi'l-istiğlâl" denilmiştir[26] (İbn Rüşd, 1992: II/123- 124; Bilmen, 1967: VI/47-48). Bu duruma göre eğer şart konulmuşsa, kredi alacaklısı ipotekli yerden yararlanabilir. İpotekli yerin kira gelirini almak da yararlanma kapsamına girer (Efendi, 1893: I/300-302; Eminzade, 1912: I/664-666).

3. SELEM AKDİ

Para peşin mal veresiye olmak üzere yapılan satım akdine "selem" denir. Bir malın satışa konu olabilmesi için mevcut olması gerekir. Bu yüzden hasat edilmemiş veya henüz üretilmemiş olan bir malın ilke olarak satışa konu olmaması gerekir. Çünkü Allah'ın Resulü elinde bulunmayan bir malı satmanın hükmünü soran bir sahabeye, *"Yanında olmayan şeyi satma."*[27] buyurmuştur. Ancak insanların böyle bir alış-verişe olan ihtiyacı sebebiyle "istihsan" yoluyla selem akdi sünnetle meşru kılınmıştır. Hadiste şöyle buyurulur: *"Sizden kim selem yaparsa miktarı belli bir ölçekte, belli bir tartıda ve belli bir vadeye kadar yapsın"*[28] Buna göre selemin şartları şunlardır:

- Paranın peşin verilmesi,
- Malın ölçü, tartı veya standart olup sayı ile alınıp satılan misli mal olması,
- Malın altın gümüş veya nakit para kabilinden olmaması, çünkü bunların veresiye satışında fazlalık veya nesîe ribası gerçekleşir.
- Malın cins ve nevinin belirlenmesi,
- Teslim tarihinin belirlenmesi. Belki buna malın teslim tarihine kadar piyasada bulunabilecek türden bil mal olması şartını da eklemek gerekir.

26 Mecelle, Madde, 119, 397.
27 Ebû Dâvud, Büyû', 68; Tirmizî, Büyû', 19; Nesâî, Büyû', 60; İbn Mâce, Ticârât, 20.
28 Müslim, Müsâkât, 128; Buhârî, Selem, 1, 2, 7; Ebû Dâvûd, Büyû', 55.

Yukarıdaki nitelikleri taşıyan mislî mallar üzerinde geleceğe yönelik böyle bir akit taraflar için risk teşkil etmez. Ancak alıcının satıcıdan aldığı seleme ait belgeyi (selem senedini) malı teslim almadan önce başkalarına devretmesinin "kabzdan önce satış yasağı" yüzünden geçerli olmaması gerekir. Aksi halde hayali vadeli satışlar yoluyla, piyasada bulunmayan mallar elden ele dilden dile sanal olarak el değiştirmiş olur. Üretilebilecek mal miktarının çok üstünde hayali satışlar ekonomik krizlere neden olur. Günümüzde yaşanmakta dünya ekonomik krizinin temelinde de bu gibi hayali mal, döviz ve altın satışlarının yattığı bilinmektedir. Nitekim bir hesaplamaya göre dünya çapında vadeli döviz işlemleri tüm hisse senedi piyasaları toplamının 32,5 katına ulaştığı, yine olmayan petrolün 9,5 katının belgeler üzerinden satışının yapıldığı bunlardan sadece ikisidir.

4. İSTİSNA' AKDİ (ESER SÖZLEŞMESİ)

Toplum hayatında kimi mal, eşya ve ekipman sipariş verilerek özel olarak imal ettirilir. Ayakkabı, gömlek, mobilya takımı, kapı, pencere, gardrop, kütüphane yapımı ve benzeri standart olmayan şeyler, ölçü ve nitelikleri belirlenerek sipariş verilir. Nakil araçlarının kasa, karoser, kaporta, boya vb. işleri; yine tren, vapur, uçak, tır, fabrika bina ve donanımı gibi araç ve tesisler proje ve şartnamesi hazırlanarak müteahhit kişi veya firmalara yaptırılmaktadır. Burada, selem sözleşmesinde olduğu gibi sipariş bedelinin peşin verilmesi ve malın teslim tarihinin tesbit edilmesi şart değildir. Ancak, sipariş bedelinin bir bölümünün işin başında verilmesi ve yaklaşık bir teslim tarihinin konuşulması gerek ödeme planının yapılması ve gerekse siparişi üstlenenin işi sıkı tutması bakımından önemli olabilir. Sanata veya özel üretime yönelik konulara bedel ve teslim tarihi bakımından esneklik getirilmesi "kalite" nin korunmasına yönelik olabilir.

İşte bütün bu, seri üretimi söz konusu olmaksızın, özel siparişle yaptırılan şeylerin malzemesi sipariş verene ait olursa, taraflar arasında yapılan sözleşme bir "işçilik sözleşmesi" olur.

Müteahhit firma belli bir bedel karşılığında işçiliği üstlenmiş bulunur. Sipariş sözleşmesinde ise işçilik ve sözleşme konusunun malzemesi sanatkâr ve müteahhide aittir.

Sipariş sözleşmesinin meşruluğu, insanların sürekli olarak bu gibi muamelelere ihtiyacının bulunması nedeniyle "istihsan (güzel görme)" deliline dayanır. Diğer yandan, Hz. Peygamber'in de gümüş yüzük ve minber yapımı için sipariş verdiği nakledilmiştir (Döndüren, 1993: 319).

Çoğunluk fakihlere göre, sipariş sözleşmesi malın üretilip teslim edileceği tarih belirlenerek selem akdine dönüşmedikçe bir "va'd (söz verme) sözleşmesi" niteliğindedir. Bu yüzden iş yapılmazdan önce taraflardan her biri cayma hakkına sahiptir.

Ebû Hanîfe (ö.150/ 767) ile İmam Muhammed'e (ö.189/ 805) göre siparişi veren, malı görünce seçimlik hakka sahiptir. Çünkü o görmediği şeyi satın alan kimse gibidir. Ebû Yûsuf'a (ö.182/798) göre ise, mal sözleşme şartlarına uygun olarak yapılmışsa, siparişi verenin malı görünce seçimlik hakkı bulunmaz. Bu son görüş daha uygundur. Çünkü günümüzde tren, vapur, çeşitli makine ve ekipmanlarının sipariş üzerine üretildiği düşünülürse, bu gibi pahalı yatırımlarda sipariş sahibinin sırf "görme muhayyerliği" hakkını kullanarak, sözleşmeyi feshetmesi, taahhütte bulunanlar için büyük riziko teşkil eder. Çünkü üretim hatasının bulunması, kalitenin düşük olması veya genel olarak sözleşme şartlarına uymama durumlarında "ayıp ve vasıf muhayyerliği" bütün ticarî sözleşmeler için söz konusu olur. Böyle bir hakkın varlığı, sipariş sahibinin haklarını korumak için yeterlidir.

5. TAHVİL VE SUKUK ÇIKARMA YOLUYLA FİNANSMAN SAĞLAMA

5.1. Tahvil ve Mukarada Tahvili İlişkisi

Beşerî hukukta tahvilin tanımı şöyle yapılmıştır: Anonim şirketlerin ödünç para bulmak için itibari kıymetleri eşit ve ibareleri aynı olmak üzere çıkardıkları borç senetlerine "tahvil" de-

nir.[29] Devlet tahvilleri, hazine bonoları gibi kamu tüzel (hükmî) kişileri tarafından çıkarılan tahvillerle, Anonim şirketlerce çıkarılan tahviller, menkul kıymetler grubuna dâhil kıymetli evraktan sayılmıştır. Hatta açık bir hüküm bulunmamakla birlikte, sermayesi paylara bölünmüş Komandit Şirketlerin de tahvil çıkarabilecekleri savunulmuştur (Poroy, 1971).[30]

İslâm'ın yayıldığı ilk dönemlerde, Hicaz yöresi denilen Mekke ve Medine toplumları emek-sermaye ortaklığına Mukarada veya Kraz terimini kullanırlardı. Irak yöresi ise, bu ortaklık için Mudarebe terimini kullanmıştır (Bâcî, 1913: V/149-150; Kâsânî, 1974: VI/80; Serahsi, 1978). Buna göre, emek-sermaye ortaklığı (Mudarebe) esasları çerçevesinde çıkarılacak faizsiz tahvile "Mukarada" veya "Mudarebe tahvili" diyebiliriz.

Mukarada veya mudarebe tahvili ilk olarak Türkiye mevzuatına Albaraka Türk A.Ş.'nin 12.11.1984 tarihli ilk Ana Sözleşmesi ile girmiştir.[31] Adı geçen Ana sözleşme'nin 11nci maddesine göre; ilgili kanun, tüzük, kararname ve tebliğlerce müsaade edildiğinde ve ilgili mercilerden izin alınarak on yıla kadar süreli mukarada tahvilleri çıkarılabilecektir. Ancak mukarada tahvili Türkiye'de uygulama alanı bulamamış ve Albaraka Türk Finans Kurumu, bu tahvil çeşidini, yeni Ana Sözleşmesi'ne almamıştır.[32]

5.2. Sukuk Uygulaması

Günümüz bazı dünya piyasalarında Mukarada tahvili yerine bir çeşit gelir ortaklığı senedi veya çeki sayılan "sukuk" belgeleri kullanılmaktadır. Arapça'da sakk (çoğulu sukuk) olarak kullanılan Farsça çek kelimesi, asli şekil ve anlamıyla bugün batı dillerinde yaşamaktadır. Hz. Ömer devrinde de varlığı bilinen çek keşidesi beytülmale ve daha çok cehbezlere yapılabi-

29 Türk TK. 420.

30 Türk TK. 476/2.

31 Türk Ticaret Sicili Gazetesi 12.11.1984 gün ve 1134 sayılı nüshası.

32 Türkiye Sicil Gazetesi, 30.05.2007 gün ve 6819 sayılı nüsha.

liyordu. Ancak Hz. Ömer'in, kıtlık yıllarında vurgunculuğa yol açmaması için, beytülmalden gıda maddesi alımını sağlayan sakk (çek) belgelerinin el değiştirmesini yasakladığı belirtilir (Tabakoğlu, 1994: 62).

Günümüz sukuku geçmişte kullanılan bu sukuktan farklıdır. Günümüzde Mudarebe, Muşareke, İcâre hatta İstisna' sözleşmelerine dayalı "kâr veya gelir ortaklığı senedi" diyebileceğimiz bu belgeler dünya borsalarında yerini almış bulunmaktadır. Sukuk veya faizsiz menkul kıymet kullanımı son yıllarda oldukça yaygınlaşmıştır.

Körfez ülkelerinde 2000 yılında toplam değeri 336 milyon USD olan üç ihraçla başlayan sukuk işlemleri, 2006 yılı sonunda 77 ihraçla 27 milyar USD'nin üzerinde bir hacme ulaşmıştır. 2007 yılı sonunda toplam sukuk hacminin 35 milyar USD'yi geçmesi beklenmektedir. Günümüzde bu sektörün alanı çok daha genişlemiştir.

Sukuk bonolar yani varlığa dayalı faizsiz tahviller, Malezya'nın buluşudur. 2002 yılında Malezya hükümeti tarafından ihraç edilen sukuk bonolara yönelik ilgi Pakistan, Bahreyn, Brunei Sultanlığı, Katar gibi birçok bölge ülkesinin de konuyla ilgili harekete geçmesini, gelişmiş ülke sermaye piyasalarının da bu yeni yatırım enstrümanına uygun ortamlar yaratmasını sağlamıştır. Moody's Investors Service'in tahminlerine göre, sukuk pazarı 40 milyar doları aşan bir büyüklüğe sahiptir. Bir sukuk bono ihraç edebilmek için borçlunun önce bir varlık sahibi olması gerekiyor. Bu varlığa istinaden ihraç gerçekleşiyor. Örneğin, ilk uygulamanın hayata geçtiği Malezya'da, Federal Malezya Arsa Ofisi'nin elindeki arsalar, kurulan bir kamu varlık şirketine satılmış, arsalar daha sonra Malezya hazinesine kiralanarak kira geliri kontratları yaratılmıştır. Bu kira gelirlerine dayalı olarak ihraç edilen sukuk bonolarla da menkul kıymetleştirme yapılmıştır.

Sukuk genel olarak İslami prensiplere uygun (faizsiz) tahvil olarak tanımlanır. En basit şekliyle sukuk bir varlığa sahip ol-

mayı veya ondan yararlanma hakkını gösterir. Sukukta yer alan hak-iddia sadece nakit akışı hakkı değil aynı zamanda mülkiyet hakkıdır. Bu, sukuku geleneksel bonolardan ayırır. Geleneksel bonolar faiz taşıyan menkul kıymetlerden oluşurken, sukuklar temel olarak varlık sepetinde sahiplik hakkından oluşan yatırım sertifikalarıdır (İnformag, 2007; Milliyet, 2007).

5.3. Sukuk Çeşitleri

Mudarabe sukuku: Belli bir proje için, yatırımcılara eşit nominal değerde ihraç edilen mudarabe sukuku ile proje gerçekleştirilip, amacına ulaşınca, elde edilen kâr sukuk ihraç izahnamesindeki esaslara göre paylaşılır. Projeyi yöneten mudarip %20, yatırımcılar %80 kâr paylaşımı esas alınmışsa, proje sonunda ana para ve kâr sukuk sahiplerine ödenerek, itfa yoluna gidilir.

Muşareke sukuku: Belli bir proje için, yatırımcılardan toplanan kaynak, yönetim vekâleti esasıyla, işletilir ve elde edilen gelir, hak sahiplerine dağıtılır. Yönetici vekil de "vekâlet ücreti" alır. Adi ortaklık esasına göre düzenleme yapılabilir.

Murabaha sukuku: Belli bir malın alımı ve satımından elde edilecek gelir paylaşılmak üzere, ihraç edilen murabaha sukuku, yine yönetim vekâleti veya aynı zamanda sukuk sahibi ortaklar tarafından yönetilir. Proje sonunda elde edilen kâr sözleşme esaslarına göre paylaşılır. Sukuk sahiplerine ortaklık payları ödenince de itfa gerçekleşir.

İcare sukuku- Kira sertifikası: Kira getirisi olan bir iş merkezi kaynak gösterilerek ihraç edilecek, kira sertifikası sahipleri, söz konusu kaynağın belirlenen kira gelirlerini, sözleşmede belirlenen dönemlerde alma hakkına sahip olurlar. Diğer yandan kaynak varlık olan iş merkezi üzerinde de ortaklık hakları bulunur. Belirlenen tarihte sukuk sahiplerine ödeme yapılınca da itfa gerçekleşmiş olur.

İstisna' sukuku (Eser sukuku): X müteahhit firmasının 100 milyon 5 yıl süreli TL'lik ihraç edeceği eser sukukuna da iki yıl sonra ilk inşa edilen yerlerden elde edilecek kiralar, sukuk sa-

hiplerine dağıtılır. Satışlardan elde edilen getiri hesaplanarak, yine sukuk sahiplerine sözleşmede belirlenen esaslara göre dağıtılır. Dönem sonunda, X firması, elde kalan daireleri, eksperin belirleyeceği esaslara göre sukuk sahiplerine ödeme yaparak itfayı gerçekleştirir.

Ziraat ortaklığı sukuku: Bir çiftlik sahibinin toprağına pirinç ekimi ve hasadı için, proje bazında, 300 bin TL masraf hesaplanmıştır. Bu proje için 1000'er TL'lik 300 adet sukuk ihraç etmiştir. Dönem sonu 300 ton pirinç hasat edilmiş ve kilosu 5 TL'den satılmıştır. Sözleşmede kâr paylaşımı %50, %50 olarak belirlenmiş. Buna göre, kâr paylaşımı ve sukuk bedeli ödenerek, itfa gerçekleşmiştir.

Sonuç olarak yukarıda da belirttiğimiz gibi sukuk uygulaması gerçek ortaklık, gerçek istisna akdi, gerçek alım satım gibi İslâm hukukunun esaslarını belirlediği uygulamalara dayalı olarak yapılmalıdır. Örneğin ülkemizde yapımı öngörülen barajlar, Karadeniz ile Marmara Denizini birleştirecek kanal, tüneller, otoyolları, hızlı tren projeleri, havaalanı, hastane ve kamu binaları yapımı, kentsel dönüşümler ve üniversite inşaatları ve benzerleri için sukuk ihracı yoluyla kaynak sağlanabilir. Bu gibi projeler halkın tasarrufları ile daha kısa sürede hayata geçirilebilir. Bankalar da bu gibi para hareketlerini hizmet bedeli karşılığında toplama, dağıtma ve işlemleri izleme faaliyetlerine katkıda bulunabilir.

Sonuç olarak İslâm'da nakit para kaynaklarının, faizsiz yöntemlerle doğrudan reel ekonomide kullanımını sağlayacak alternatif finansman enstrümanları vardır. Bunların güncellenerek geliştirilmesi gerekmektedir. Çeşitli İslâm ülkelerindeki sukuk uygulama tecrübelerinden yararlanarak modelin geliştirmesine ihtiyaç vardır. Bu çalışmalar, aynı zamanda para gücünün doğrudan reel ekonomide kullanımını sağlayacaktır.

Gayrimenkule dayalı altın kira sertifikası: Hazine elindeki gayrimenkul varlıklara dayalı olarak, altın kira sertifikası ihraç edebilir. Böylece, ihraç edilen sertifikalar, yatırımcılar tarafın-

dan altın verilerek satın alacağı için, yastık altı altınlar hazinede toplanmış olur. Sertifika sahiplerinin ortaklığı, gayrimenkul varlıklar üzerinde olacağı için, sertifika sahiplerine bunlar için belirli dönemlerde bilirkişinin belirleyeceği kira ödemesi yapılabilir. Belirlenen süre sonunda da sözleşmede belirtilen değer üzerinden, yatırımcılara altın veya o tarihteki kuru üzerinden başka bir para birimi ödeme yapılarak itfa gerçekleşmiş olur.

Selem sukuku: Standard (mislî) olan buğday, arpa, pirinç, hurma gibi tarım ürünleri, telefon, bilgisayar, makine, sıfır km. araç vb. sanayi ürünlerini önceden satış bedelinin tamamını ödeyip sipariş vermek ve teslim tarihinde de ürünü alıp değerlendirmek selem akdi adını alır. Olmayan bir şeyin (madum) satış yasağının iki istisnasından birisidir. Ürün standart olduğu için aldanma ihtimali söz konusu olmaz. İşte böyle bir üründen çok miktarda satın alıp değerlendirmek için sukuk ihracı yoluna gidilerek kaynak sağlanabilir. Diyelim, belli marka ve modelde bin adet bilgisayar ithali için üç ay öncesinden 4 milyon TL'lik sukuk ihraç eden, bu ürünü alıp, %20 kârla, toptancılara sattığı zaman, elde edeceği kârı, sertifika sahipleri ile paylaşır. Böylece selem sukuku itfa edilmiş olur.

Hibrid sukuk: Sukuk ihracı ve alım-satımının önemli bir yatırım aracı oluşu ve yatırımcıların farklı taleplerinin göz önünde bulundurulması nedeniyle; daha kapsamlı bir sukuk olan "hibrid ya da karma sukuk" piyasada işlem görmeye başlamıştır. Hibrid sukukta ilgili varlık havuzu İstisna, Murabaha ve İcare'den oluşmaktadır. Farklı niteliklerdeki enstrümanlardan oluşan bir varlık havuzuna sahip olmak, fonların daha yüksek hareket kabiliyetine imkân sağlamaktadır. Her ne kadar murabaha ve istisna sözleşmeleri menkul kıymete dayalı enstrümanlar gibi ikincil piyasalarda satılamasa da bir hibrid sukukta varlık havuzunun en az %51'i İcara sukuk gıbı piyasada alım satımı yapılabilen sukuktan oluşmalıdır. Murabaha ve istisnanın havuzun birer parçası olmasından ötürü bu belgelerin getirisi sadece önceden belirlenmiş sabit bir oranda olabilir.

6. SONUÇ

Kur'an ve sünnetin servet ilmi ile ilgili olarak getirdiği ilkeler; ticarî ve iktisadî hayatta aldanma, aldatma ve bu yolla oluşacak haksız kazancı önlemek, karşılıklı yararlanma ve riski paylaşma ilkesini hâkim kılmak olarak özetlenebilir.

İslâm'da ve önceki semavî dinlerde, faizcilik, üretime dayalı olmayan, emek veya ticaret riski de bulunmayan bir "haksız kazanç" yolu sayılarak yasaklanmıştır.

İslâm fıkhına göre, rehnedilen (ipotekli) bir maldan, sahibinin izni bulununca ipotek ettiren kimse yararlanabilir. Satış vaadini içeren bey' bi'l-vefâ yöntemi kredi kullanımında reel ekonomiye açılım sağlayabilir.

İslâm'ın öngördüğü şirket yapısı ve statüsü araya banka veya devlet kredileri girmeksizin halkın tasarruflarını doğrudan yatırımlara sevk edebilecek güçtedir. Ancak bunun için ortakların haklarını koruyucu tedbirlerin kamu tarafından alınması da gerekir.

Kaynakça

Bâcî, E. V. (1913). el-Müntekā, Kahire.

Bilmen, Ö. N. (1967). Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhıyye Kamusu VI, İstanbul

Çiller, T. & Çizakça, M. (1989) Türk Finans Kesiminde Sorunlar ve Reform Önerileri, Neşr. İSO. İstanbul.

Çizakça, M. (1999). İslâm Dünyasında ve Batıda İş Ortaklıkları Tarihi, (Çev. Şehnaz Layıkel) Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

Döndüren, H. (1993). Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali, İstanbul.

Döndüren, H. (2006). Evrensel Çağrı Kur'an-ı Kerim, Meal ve Muhtasar Tefsir, Çelik yayınevi, İstanbul.

Döndüren, H. (1998). İslâmî Ölçülerle Ticaret Rehberi, Erkam Yayınları, İstanbul.

Efendi, A. (1893). Fetava-i Ali Efendi. I. Cilt, TBMM Kütüphanesi, https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/1057, İstanbul, Erişim: 15.05.2022

Eminzade A. H. (1912). Düraru'l-Hukkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm, 3. baskı, c. I-V, Matbaa-i Tevsîi Tıbâat, İstanbul

Ergin, F. (1964). İktisat, Hamle Matbaası, İstanbul.

Kâsânî (1974). Bedâyiu's-Sanâyi', 2. baskı, Beyrut.

Komisyon, (1892). El-Fetâvâ'l-Hindiyye, Mısır- Bulak.

Kurtubî (1935). El-Câmi' liAhkâmi'l-Kur'ân, Mısır.

Kütükoğlu, M. (1983). 1640 Tarihli Narh Defteri, Enderun Kitabevi, İstanbul.

Öney, A. (1976). İktisadî ve Ticarî Terimler Sözlüğü, Ankara.

Pakalın, M. Z. (1983). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul.

Poroy, R. (1971). Kıymetli Evrak Hukuku Esasları, İstanbul.

Rüşd. İ. (1992). Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l Muktesid/Mezhepler Arası Mukayeseli İslam Hukuku, Ensar Neşriyat, İstanbul.

Sarıaslan, H. (1992). "Venture Capital Finasman Modeli ve Türkiye'de Uygulama Olanakları, Ankara Sanayi Odası, Rap. Ankara.

Sellâm, E. (1968). Kitâbü'l-Emvâl,1. baskı, (thk. M. Halil Hurrâs), Nşr. Mektebetü'l-Külliyeti'l-Ezheriyye, Kahire.

Serahsî (1978). El-Mebsût, 3. baskı, nşr. Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.

Tabakoğlu, A. (2000). İslâm Dünyasında Para ve Bankacılık Tecrübesi, Türkiye'de Özel finans Kurumları, Teori ve Uygulama, Albaraka Türk Yayını-17, İstanbul.

Tabakoğlu, A. (1979). İslâm İktisadına Giriş, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Tabakoğlu, A. (1987). İslâm ve Ekonomik Hayat, D.İ.B. Yayını, İstanbul.

Tabakoğlu, A. (1994). Türk İktisat Tarihi, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Tehânevî, M. A. (1984). Keşşâfu Istılâhâti'l-Funûn, İstanbul.

Komisyon. (1947). Türk Hukuk Lugatı, Türk Hukuk Kurumu.

Yeniçeri, C. (1980). İslâm İktisadının Esasları, Şamil Yayınevi, İstanbul.

Yeniçeri, C. (1984). İslâm'da Devlet Bütçesi, Şamil Yayınevi, İstanbul.

Yücel, Y. (1982). 1640 Tarihli Es'âr Defteri, D.T.C. Fakültesi Basımevi, Ankara.

İkinci Bölüm

KUR'AN-I KERİM: İSLAM DİNİNDE İKTİSADİ HAYATIN ASLİ KAYNAĞI

Arş. Gör. Cüneyt İPTEŞ[33]

1. Giriş

İslam dininin temel kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir. Anayasa olarak da değerlendirilmektedir (Kutval, 2017, 153). Bunlarla birlikte vahiy ile elde edilen bilgiler kural koyucu özelliğe sahiptir. Bu kurallar emredici veya yasaklayıcıdır. İnanan bireyin davranış ve fiillerinin bu kurallara uygun olması, emirleri yerine getirmesi ve nehiylerden kaçınması gerekmektedir. Böylece kişinin dünya görüşü yönlendirilir ve hayat tarzı belirlenir.

Kur'an-ı Kerim'in özellikleri maddeler halinde sıralanabilir. Bunlar; sahih kaynak olması, orijinalliği ve objektifliğidir. İçerdiği bilgilerden şüphe edilmez, kuşku duyulmaz. İndirildiği şekli ile tahrifata uğramadan günümüze kadar gelmiştir. Herhangi bir ekleme ya da çıkarılma yapılmamıştır. Değişime uğramamıştır. Hissi, ideolojik yaklaşımlar içermemektedir (Demiray, 2018, 269-273).

Kur'an-ı Kerim İslam'a ait literatürün ana unsurudur. İnsan aklının ürünü değildir. İlahi hikmetin ifadesidir. İncelememiz

33 Kafkas Üniversitesi, İ.İ.B.F, İktisat Bölümü, cuneytiptes@hotmail.com

açısından değeri sadece geçmişteki ve günümüzdeki meselelere değinmesi ile ilgili değildir. Literatürün anlaşılması için elzemdir (Orman, 1999, 21-22).

İnsan hayatının temel dinamiklerinden birisi de iktisadi yaşam konularıdır. Bu alana dair esasları Kur'an-ı Kerim'de görebiliriz. Nitekim İslam hukuku ve iktisadı İslam ahlakının tamamlayıcı unsurudur (Tabakoğlu, 2003, 15). Bu başlığa dair çerçeve ibadet, sosyal hayat ve yaşama dair hükümler, devleti veya kamu otoritesini ilgilendiren konular bağlamında incelenecektir.

İbadet bahsinde, İslam'ın şartları arasında yer alan zekat ve hac bulunmaktadır. Bu iki dini görevin yerine getirilmesi için maddi birikim ve sarfiyat gereklidir. Yine vacip veya sünnet olarak kabul edilen kurban ibadeti bu kapsamdadır.

Kur'an-ı Kerim'de insan yaşamına dair öğretiler ibadet esaslarına göre daha çeşitlidir. Ayetlerde ticaretin nasıl yapılması gerektiği yanında iyi olarak nitelendirilen ve hoş karşılanmayan iktisadi davranışlar da açıklanmıştır. Aile hayatına dair bilgilere de ulaşmak mümkündür. Mehir, miras, nafaka hükümleri aile hukukunu düzenler.

Ayrıca yetim malının korunması ve gözetilmesi, dünyada geçim düzeyi, rızkın Allah tarafından genişletilmesi ve daraltılması vb. başlıklar araştırmaya dahildir. İlgili diğer hususlar başlıklar itibariyle daha detaylı aktarılacaktır.

Zekat, cizye, fey ve haraç kavramları Kur'an-ı Kerim'de yer alan vergi çeşitleridir. Ayetlerde zikredilen bir diğer kavram da ganimettir, vergi kapsamında değerlendirilmez. Bu maddeler İslam devletinin mali gelirleri arasında yer almaktadırlar. Harcama alanları bakımından toplumu da ilgilendirmektedirler. Bu alana dair hüküm ve kurallar ayetler ışığında veya idare-i maslahat olarak uygulanmıştır. Üçüncü ana başlığı ifade eden bu ayrımda devlet ön plana çıkmaktadır. Bu yönüyle diğer incelemelerden farklılaşmaktadır.

2. İbadet

İbadet kelimesinin iki açıklaması bulunmaktadır. Birincisi genel, ikincisi özel anlama sahiptir. İlk olarak, kişinin Allah'ın rızasını ve hoşnutluğunu kazanma amacıyla yaptığı fiiller ibadettir. Diğer yönüyle, namaz, oruç, zekat, hac da ibadettir. Allah'ın veya Hz. Peygamber'in yapılmasını emrettiği, istediği eylemler bu kısımdadır. Allah'ın rızasını elde etme ve sevap kazanma amaçları iki açıklamayı da kapsamaktadır (Koca, 1999, 240-241).

İbadet, inanç ve iman dini hayatımızı oluşturur (Certel, 1999, 211). Bu yönüyle ibadet dinin esasları arasındadır. Yapılmaları Allah tarafından emredilmiştir. Uygulanma usulleri Hz. Peygamber tarafından açıklanmıştır. Ahkamı daha çok hadislere atfedilmektedir. Zaman içinde değişime uğramazlar, sabittirler (Sancaklı, 2021, 31).

İnsanların yaratılış gayesinde kulluk vazifesinin yerine getirilmesi vardır (Zâriyât, 51/56). Bunun gerçekleştirilmesi ibadet yoluyla olur. İbadetler insan hayatının tamamını kapsar. Devamlılık önemlidir. Güç yetiremeyecek düzeyde olması ve aşırılık benimsenmez. Aksi halde bıkkınlık oluşabilir. Ayrıca, ibadet yaratılış gereği fıtri ihtiyaçtır. Ahlakı güzelleştirir. Madde aleminde sınırlanmamak için gereklidir (Çelik, 2014, 205-218).

İnananlara emredilmesi itibariyle ibadetler daha çok bireyi ilgilendirmektedir. Ancak, fonksiyonları itibariyle toplumları da etkilerler. Toplumsal birlik ve bütünleşmeye etki eder, kötülüklerden alıkoyar. Paylaşım, dayanışma ve yardımlaşmayı teşvik etmesi diğer çıktılarıdır (Ünal, 2010, 359-370).

İbadetlerin mali ve iktisadi yönleri de vardır. Bu özelliği ihtiva eden kavramları başlıklar itibariyle değerlendirebiliriz.

2.1. Zekat

Dinen zengin sayılan kişilerin malından belirli pay ayırarak Kur'an-ı Kerim'de belirtilen yerlere harcamasına zekat denir. İçtimai ve mali ibadettir. Mükellefi ve malı ilgilendiren şartları

bulunmaktadır. Niyet ve ihtiyacı olana harcama zekatın sıhhati açısından faydalıdır (Erkal, 2013, 197-199). Bu görevin yerine getirilmesi ile ilgili detaylar Hz. Peygamber tarafından belirlenmiştir (Fakir, 2018, 36).

İslam dininde zenginlik, nisap miktarı üzerinden değerlendirilmektedir. Asli ihtiyaçları dışında nisap miktarı üzerinde mala veya paraya sahip olan kişiler dinen zengin kabul edilmektedir, bu kişiler zenginliklerinden kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmekle mükelleftirler. Nisap miktarları 80.18 gr. altın, 561 gr. gümüş, belirtilen altın veya gümüş karşılığı para ve ticaret malı, 40 koyun veya keçi, 30 sığır, 5 deve olarak belirlenmiştir (Şentürk ve Yazıcı, 2014, 294-295).

İhtiyaç sahiplerine yardım etme önerisini diğer dinlerde de görebiliriz. Ancak kurumsal yapısı ve günümüze geliş şekliyle zekat İslam'a aittir (Salihoğlu, 2013, 207).

Hz. Peygamber tarafından İslam'ın köprüsü olarak tanımlanan zekatın sosyal yönü daha fazladır. Sonuçları ihtiyaç sahiplerini de kapsar. Bireyi fedakarlığa yönlendirerek madde sevgisinin sınırlandırılmasına katkıda bulunur. Merhamet duygularını besler. Toplumsal kaynaşma ve dayanışmayı artırır (Certel, 1997, 348-359). Bir sosyal transfer harcaması olmasının yanında servetin belirli ellerde toplanmasını engeller. Fakirliği sınırlandırır.

Zekat kurumunun iktisadi ve sosyal etkilerini daha da genişletmek mümkündür. Milli gelirin yeniden dağıtılmasında zekat aracı kurumdur. Böylece gelir dağılımındaki dengesizlik azalır. Sosyal adalet artar. Gösteriş tüketiminin ve lüks mal talebinin azaltılmasını sağlar. Bunun yerine zaruri ihtiyaç ürünlerine talebi artırır. Kaynak dağılımını yeniden düzenler. Biriktirilmiş serveti azaltır, yatırım ve talebi artırır (Zaim, 2014, 91; Soylu, 2003, 129).

Kur'an-ı Kerim'de zekatın nereden verileceği tarif edilmiştir. Buna göre zekat ihtiyaçtan artan kısımdan verilir (Bakara,

2/219). Bu itibarla malın bir kısmı bu kapsamdadır. Sahip olunan servetin tamamı ile ilgilenilmez. Eğer bu şekilde olsaydı insan cimrilik yapacak ve kinleri ortaya çıkacaktır (Muhammed, 47/36-37).

Fakirler, yoksullar, zekat memurları, kalpleri İslam'a ısındırılacak olanlar, azat edilecek köle ve esirler, borcunu ödeyemeyecek olan fakirler, Allah yolundaki mücahitler ve muhtaç olan yolcular zekatın verilebileceği sınıfları oluşturmaktadır (Tevbe, 9/60).

Zenginlere, çalışabilecek güç ve kabiliyette olanlara, Müslüman olmayanlara, Hz. Peygamber'in yakınlarına zekat verilemez. Zekat vermekle yükümlü olanlar bu varlığı yakın akrabaları dışındaki kesime aktarmalıdır. Hanefilere göre yedi yaşından küçük çocuklar zekat alamaz. Babası ihtiyaç halinde ise yedi yaşını geçmesi durumunda alabilirler. Şafii ve Malikilerde ise zekat alacak kişinin büluğ çağına erişmiş olma koşulu vardır. (Dalgın, 2004, 66-69).

Zekatın kimler tarafından verileceği de açıklanmıştır. Mü'min erkekler ve mü'min kadınlar zekatı verirler. Bu kişilerin diğer özellikleri de birbirlerine yardımcıları olmaları ve iyiliği emretmeleri, kötülükten menetmeleridir. Namazı dosdoğru kılarlar, Allah ve Resulüne itaat ederler (Tevbe, 9/71). Kendilerine iktidar ve mevki verilmesi durumunda şımarıp sapmazlar (Hac, 22/41).

Mü'minûn Sûresinde mü'minlerin felaha erdiği, namazı huşu içinde kıldıkları, boş söz ve işlerden yüz çevirdikleri bildirilmiştir. Dördüncü aşama da ise zekat verdikleri ifade edilmiştir (Mü'minûn, 23/1-4). Bir başka sûrede ise inananlar zekatı eksiksiz verenlerdir. Namazı dosdoğru kılarlar ve ahirete kesinkes inanırlar (Neml, 27/3). Zekatı vererek sevaplarını ve mallarını kat kat artıranlardır (Rum, 30/39). Güzel davranışa sahip olanlar, Rablerinden yana doğru yol üzerinde bulunanlar, kurtuluşa erenler de bu kişilerdir (Lokman, 31/4-5).

Zekatı vermenin Allah katındaki karşılığı da ayetlerde yer almaktadır. Namazı dosdoğru kılan, zekatı veren ve Hz. Peygamber'e itaat edenler rahmete kavuşacaklardır (Nur, 24/56). İman edip Allah yolunda harcayanlar için büyük mükafat vardır (Hadid, 57/7). Allah'ın emrettiği yere harcama sonrasında mallar kat kat artırılır ve bu kişi bağışlanır (Teğâbün, 64/17).

Buna karşılık Allah'a ortak koşanlar zekatı vermezler, ahireti inkar ederler (Fussilet, 41/6-7). Dini (hesap gününü) yalanlayanlar zekatı vermezler veya yardım yapmazlar (Mâ'ûn, 107/1-7).

Zekat ibadetinin yerine getirilmesinde usul de önemlidir. Kur'an-ı Kerim'de bu ilkeler belirlenmiştir. Başkalarını teşvik amacıyla zekatın açıktan verilmesi yasaklanmamıştır. Fakat gizli olarak fakirlere ulaştırılması ve gösterişten sakınılması, riyayı içermemesi daha iyidir (Bakara, 2/271). Yardım talep edilmesi durumunda verilecek bir malın olamaması durumu da olasıdır. Bu halde hiç yoktan yumuşak söz söylenmelidir (İsrâ, 17/15). Başa kakma ve incitme ile hayırda bulunulması hoş görülmemektedir (Bakara, 2/264).

2.2. Hac

İbranice "bir şeyin etrafında dönmek, dolanmak" anlamındaki hvg kökünden türeyen hac kelimesi Arapça'da "gitmek, yönelmek; ziyaret etme" manasındadır. Fıkıh terimi itibariyle de Müslümanın belirlenmiş zaman dahilinde Kabe, Arafat, Müzdelife ve Mina'yı ziyaret etmesi, belirli görevleri yerine getirmesiyle ibadet etmesidir (Harman, 1996, 382).

Hz. İbrahim'in insanları hac yapmak üzere Mekke'ye davet eden ilk peygamber olduğu bildirilmektedir (Harman, 1996, 386). İslami eserlerde ise hac Hz. Adem dönemine kadar uzatılmaktadır (Özaydın, 1996, 386).

Hac görevinin yerine getirilmesinin Âli İmrân Sûresi 97. ayetinde Allah'ın hakkı olduğu bildirilmektedir (Âli İmrân, 3/97). Uyulması gereken kurallar Bakara Sûresinde açıklanmıştır (Bakara, 2/196-200). Hz. Peygamber'in insanlara haccı

ilan etmesi de vahyedilmiştir. İnsanların kurban kesmesi, etlerinden hem kendilerinin hem de darlık içinde olan fakirlere yedirmeleri bildirilmiştir (Hac, 22/27-29). Ayrıca Hz. Peygamber haccın İslam dininin beş şartından biri olduğunu belirtmiştir (Öğüt, 1996, 389).

Ebu Hanife, Ebu Yusuf, İmam Malik ve Ahmed b. Hanbel yeterli şartların sağlanması durumunda ilk hac mevsiminde bu ibadetin yapılması gerektiği görüşündedirler. İmam Şafii ve İmam Muhammed ise yerine getirme konusunda azmedilmesi ve ifa imkanlarının kaybolması gibi endişenin olmaması halinde haccın tehir edilebileceğini ifade etmişlerdir (Öğüt, 1996, 389).

Hac, dinin kemale ermesi ve Allah'a teslimiyetin tamam olmasıdır. Müslümanların aynı zaman ve mekan içinde manevi ittifakını temsil eder. Dünyanın çeşitli yerlerinden gelen Müslümanlarda amaç ve ideal birlikteliği oluşturur. Allah'ın emrini yerine getirme isteği ile aile, dost ve mallar terk edilir. (Görgün, 1996, 398-399). Diğer bir ifadeyle hac, ideal anlamında olgunlaşan ve çevresiyle bütünleşen Müslümanı, son aşamada dünya Müslümanları ile vahdet halini ifade eder (Tabakoğlu, 1988, 237).

Haccın farz olması için kişinin Müslüman, akıl baliğ ve hür olması gereklidir. Bunun yanında, yeterli maddi imkana sahip olması lazımdır. Maddi yeterlilik, kişinin hacca gidip dönünceye kadar, kendisinin ve bakmakla sorumlu olduklarının geçimlerini sosyal seviyeye uygun ölçüde sağlamasını içerir (Öğüt, 1996, 389).

Hem mal hem de beden ile yapılan hac ibadeti, sahip olunan iktisadi hayat dahilinde değerlendirilmelidir. Zorunlu harcamalar dışında sahip olunacak servet ile yapılabilir. İktisadi boyutunu toplumsal boyuta da taşıyabiliriz. Bunun kapsamı uluslararası ölçekte de olabilir. Hac ibadeti, Müslümanlar arasında iktisadi ve ticari ilişkilerin artırılmasına vesiledir. Mübadeleyi artırır, malların değiş-tokuşunu sağlar (Öz, 2021, 608).

Günümüzde öne çıkan fonksiyonu olmasa da tüccarlar bu vesile ile ticari emtialarını satma imkanına kavuşur. İslam öncesinde de bu bölgenin ticari öneminin olduğu belirtilmektedir. Kurulan panayırların alış veriş imkanı sunduğu ifade edilmektedir (Özaydın, 1996, 387).

2.3. Kurban

Kurban, ibadet niyetiyle belirli vakitte ve belirlenmiş cinste hayvanların kesimini ve bu amaçla kesilen hayvanı belirtir. Türkçe'de genel anlamda Kurban Bayramında ibadet amacıyla kesilen hayvanı ve kesim işini ifade eder (Güç, 2002, 433). Mali ibadetler arasında yer almaktadır. Allah'a şükran borcunun karşılığı olarak da gösterilmektedir. Bu şekline "Udhiyye" denir (Şentürk ve Yazıcı, 2014, 349).

İslam dininde kurban ibadeti cahiliye dönemindeki olumsuz unsurlar arındırılmıştır. Hz. Peygamber'in söz ve uygulamaları ile belirlenmiştir. Hicretin 2. yılından sonra Kurban Bayramlarında Hz. Peygamber kurban kesmeye başlamıştır (Bardakoğlu, 2002, 436).

Bir kişinin kurban kesme yükümlülüğü için Müslüman, akıl baliğ, mukim ve zengin olma şartları aranır. Konumuz açısından zengin olma şartını açıklamakta fayda vardır. Buna göre zekat, fitre ve kurban gibi mali yönü bulunan ibadetlerde asgari zenginlik bulunmalıdır. Bu da nisab miktarı ile belirlenir. Borçların ve asli ihtiyaçların haricinde 80.18 gr. (atıf yapılan kaynakta 85 gr altın olarak belirtilmiştir. bk. s.437) altın veya buna denk para, maddi güce sahip olunması kişinin maddi açıdan zenginliğini gösterir (Bardakoğlu, 2002, 437). Nisap miktarı mala sahip olan kişiler, mali ibadet yükümlülüklerini yerine getirmesi gerekir. Kurban ücretinin ödenmesinde maddi imkanlar göz önünde bulundurulmalıdır. Sosyal baskı neticesinde bu işin yapılması, asıl gaye olan ibadet amacının geri plana düşmesine neden olabilir (Bardakoğlu, 2002, 438).

Et satın alma imkanı olmayan kişilerin bu sayede et tüketim imkanına kavuşması bu ibadetin toplumsal faydaları arasındadır. Yardımlaşma ve paylaşımı içermesi, cimrilik sorunundan kurtulmaya aracı olması diğer sonuçlarıdır. Yine bu vesile ile maddi geçim seviyesi düşük olanlar kendilerini toplumun bir parçası olarak hisseder (Bardakoğlu, 2002, 436).

Kurbandaki amaç Allah'a ibadet ile yakınlaşma ve Allah'ın kullarının doyurulması olarak da açıklanmaktadır. Hac Sûresinin 34, 36-37. ayetleri buna örnek verilmektedir. Bu ayetlerde kurban sahiplerinin yemesi ve sıkıntı içindeki yoksulların gıda ihtiyacının karşılanması gayesiyle "insanlara rızık olarak" lütfedildiği bildirilmektedir (Narin, 2009, 104).

3. Sosyal Hayat ve Yaşama Dair Hükümler

Kur'an-ı Kerim'de ibadetler yanında insan hayatını ilgilendiren diğer konular da vardır. Bu kapsamda kişinin ticari ve sosyal yaşamı, aile hayatı ele alınır. Bu başlığın alt bölümlerini insan davranışı, ticari hayat ve geçim, aile hayatı ve diğer konular oluşturacaktır.

İktisadi davranış ve kararlarda savurganlık ve cimrilik kabul edilmezken itidalli davranma tercih edilmektedir. Sadaka da zekat ibadeti yanında toplumsal faydayı artıran unsurdur. Birçok ayette yer alan sadaka ve paylaşım başlığı gelir dağılımının yeniden oluşturulmasını sağlar.

Ticarette ise adaletli olmak önemlidir. Alış veriş işlemlerinde karşı tarafın hakkı zayi edilmemelidir. Bu süreçte vadeli borçlanma gerçekleşecekse borç kaydı yapılmalı, sonradan çıkabilecek anlaşmazlıklar önlenmelidir. Faizle işlem yapmama konusunda hassas olunmalıdır. Toplumda gelir seviyelerinin farklılaşması ve geçim kaynaklarının ayrışmasında Allah'ın takdiri önemlidir. Çalışma hayatındaki azim ve gayret de kişinin kazancında paya sahiptir.

Aile hayatı içinde yer alan maddi konularda mehir, nafaka ve mirasa değinebiliriz. Bunlar aile olmanın sonuçları arasındadır. Erkeğe ve kadına maddi sorumluluk ve haklar getirir. Kur'an-ı Kerim'de yer alan ayetler ile aile hukukunun temeli oluşturulmuştur.

3.1. İnsan Davranışı

İnsan davranışlarını Kur'an-ı Kerim'deki ifadeler itibariyle iki kısımda inceleyebiliriz. Ayetlerde iyi olarak nitelendirilen, iyi karşılanan davranışlar olduğu gibi yapılması hoş görülmeyen davranış şekilleri de vardır.

Öncelikle malların harcanması konusunda itidalli olunmalıdır. Bunun dışında ne cimrilik ne de israf etme kabul edilir. İkisi arasında denge tutturulmalıdır (Furkân, 25/67). Akrabaya, yoksula, yolda kalmışa hakkı verilmeli, destek olunmalıdır. Kişi malını lüzumsuz yere saçıp savurmamalıdır (İsrâ, 17/26). Yenilip, içilmeli fakat israf edilmemelidir. Çünkü Allah israf edenleri sevmez (A'râf, 7/31). İnsanın dünya ve mal sevgisi nedeniyle katı ve cimri olduğu bildirilmektedir (Âdiyât, 100/8). Cimrilik ise münafıklık alameti olarak tarif edilmektedir (Tevbe, 9/67).

Karşılıklı rıza olmaksızın ve düzgün ticaret yapılmaksızın rüşvet ve benzeri haram yollarla kazanım sağlanmamalıdır (Nisa, 4/29).

Sadaka, infak ve yardımlaşma Kur'an-ı Kerim'de yer almaktadır. İman eden kimseler namazı dosdoğru kılmalı ve kendilerine rızık olarak verilenlerden Allah yolunda infak etmelidirler (İbrahim, 14/31). İyiler, yoksula, yetime ve esire kendileri ihtiyaç halinde iken de yemek yedirirler, bundan bir karşılık beklemezler (İnsan, 76/5-10). Buna karşılık yetime ve yoksula yedirmemenin, ikramda bulunmamanın yerildiği ayetler de vardır (Fecr, 89/17-18).

3.2. Ticari Hayat ve Geçim

Ticaret günümüzde yaygın iş kollarından birini oluşturmaktadır. Uluslararası boyuta evrilen bu alanla ilgili Kur'an-ı Kerim'de ayetler bulunmaktadır. Ticaret ve alış veriş insanı Allah'ı anmaktan, namazı dosdoğru kılmaktan zekatı vermekten alıkoymamalıdır. Allah, karşılığında bu kişileri mükafatlandıracaktır. Böyle davrananlara lütfundan daha fazla verecektir (Nur, 24/37-38). Bu temel görüş belirlendikten sonra ticari hayat ve geçim ile ilgili diğer konuları aktarabiliriz.

Ticari hayatta dikkat edilmesi gereken konulardan birisi ölçü ve tartıda adaletli davranmaktır (Rahman, 55/9). Kur'an-ı Kerim'de farklı sûrelerde bu konuya değinilmiştir. Ölçme ve tartma işlemi doğru araçlar ile yapılmalıdır. Bu yöntem daha hayırlı ve sonu daha güzel olarak belirtilmiştir (İsrâ, 17/35). Kişi ölçeği tam ölçmeli, hak yiyenlerden olmamalıdır. Doğru terazi kullanılmalıdır. İnsanlara hakları eksik verilmemelidir (Şu'arâ, 26/181-183).

Bu konu ile ilgili Mutaffifîn Sûresi'ne değinebiliriz. Mutaffifîn, "mutaffif" kelimesinin çoğuludur. Anlamı, ölçü ve tartıda hile yapanlar demektir (Yılmaz, 2010, 587). Sûre "ölçü ve tartıda hile yapanların vay haline!" şeklinde başlamaktadır. Bunlar insanlardan ölçüp aldıkları zaman tastamam alırlar fakat insanlara bir şey verirken ölçtüklerinde veya tarttıklarında eksik verirler (Mutaffifîn, 83/1-3).

İnsanlar alışverişleri sonucunda birbirlerine borçlandıklarında borç kaydı yapmayı ihmal etmemelidirler. Bakara Sûresi 282. ayet bu konuya değinmektedir. Buna göre, belirlenen bir vadeye kadar borç verildiğinde bunun kaydı yapılmalıdır. Doğruluğu ile tanınmış bir katip de bu borcu yazmalıdır. Kişi borcunun tamamını ödemeli, borcundan eksik bir şey bırakmamalıdır. Eğer borçlu akılca noksan, aciz veya borcu yazdıramayacak durumda ise velisi dosdoğru borç kaydını yaptırmalıdır. Ayrıca şahitler de olmalıdır. Borçlar miktarına bakılmaksızın vadesi ile yazılmalıdır (Bakara, 2/282).

İslam dininde faiz haram kılınmıştır. Ticari işlemlerde veya diğer alanlarda faizle işlem yapmak yasaktır. Bu yasak ayetler ile sabittir. Allah alış verişi helal, faizi haram kılmıştır (Bakara, 2/275). Faiz terkedilmezse Allah ve Resûlü'ne savaş açıldığı bilinmelidir. Faizin her türlüsünü alıp verme hususunda tevbe edilirse, anapara sahibine aittir (Bakara, 2/279). Allah'ın emrine uygun yaşanılmalı, aykırı davranmaktan sakınılmalıdır. Gerçek mü'minler faizi bırakmalı, almamalıdır (Bakara, 2/278). Allah faizle gelen malları mahveder, buna karşılık sadakası verilen malları artırır (Bakara, 2/276).

İnsan hayatındaki geçim düzeyi Allah tarafından takdir edilmiştir (Ankebut, 29/62). Bunun yanında geçim düzeyi ve gelir seviyesinde insanın çalışması ve gayreti de etkili olacaktır. Çünkü insana kendi çalışmasından başkası yoktur (Necm, 53/36). Ayrıca toplumda gelir seviyelerinin ve servet birikimlerinin farklılaşması birer imtihan vesilesi olarak adlandırılmaktadır (Âl-i İmrân, 3/14).

İş yaşamında mesleklerin farklılaşması ile geçim vasıtaları meydana getirilmiştir (A'raf, 7/10). Nihai olarak geçim seviyesi ve gelir imkanları değerlendirildiğinde rızkı veren, rızkı genişleten ve daraltan Allah'tır (R'ad, 13/26; Nahl, 16/71; İsrâ, 17/21,30, Şûrâ, 42/12).

3.3. Aile Hayatı

Evlilik sırasında erkek tarafından kadına ödenen para veya mala mehir denir. Kur'an-ı Kerim'de mehir manasında ücûr, fariza ve saduka kelimeleri bulunmaktadır. Hadislerde mehir ve sadak terimi bulunmakta iken, Türkçe'de mihr kullanımı yaygındır (Aydın, 2003, 389).

Mehir evliliğin şartları arasında yer almamakla birlikte sonuçları arasında bulunmaktadır. Mehir miktarında evliliği zorlaştıracak şekilde yüksek meblağ ve karşılıkların belirlenmemesi tavsiye edilmektedir. Para veya ekonomik değeri olan menfaat mehir olarak kabul edilebilir. Bu bedel peşin veya va-

deli ödenebilir. Vadenin belirli olmaması halinde mahalli örf ve adetler esastır. Kadının malı olan mehirde, kadının tasarruf hakkı vardır (Aydın, 2003, 389-390).

Nisa Sûresinde nikahlanılan kadınlara mehirlerin cömertçe verilmesi bildirilmektedir. Eğer kadın bu bedelden istediği kısmı erkek tarafına verirse bunu harcamakta sakınca yoktur (Nisâ, 4/4). Bakara Sûresi 236, 237, Nisa Sûresi 24, 25 ve Mâide Sûresi 5. ayetlerinde de mehir ile ilgili hukuki düzenlemeleri içeren bilgiler mevcuttur.

Sözlükte harcamak, tüketmek anlamına gelen infak masdarından türeyen nafaka kelimesi ihtiyaçların karşılanması amacıyla harcanan maddi değeri belirtir. Terim anlamı ise hayatın ve yararlanmanın devamlılığı için yapılması gereken zorunlu harcamalardır. Aile hukuku ve mülkiyet ilişkisi bakımından incelenir (Erbay, 2006, 282).

Aile hukuku içinde değerlendirilen evlilik nafakası, evlilik akdinin hukuki sonucudur. Evlilik süresince devam eder. Ailenin nafakasını karşılamakla yükümlü olan koca yiyecek, içecek gibi ihtiyaç maddelerini temin etmek zorundadır. Sosyal durumu ile orantılı olarak mesken temini ve kadının giyim ihtiyaçlarını karşılar. Nafakanın ödenmemesi halinde kadın yargı yolunu tercih edebilir. Bu halde, mali ve sosyal şartlar göz önünde bulundurularak nafaka miktarı belirlenir (Erbay, 2006, 282).

Talâk Sûresinde bu konuya değinilmektedir. Erkek tarafı maddi durumuna göre nafakasını tayin etmelidir. Eli geniş olan genişliğine göre, eli dar olan da kendisine rızık olarak verilenden harcamalıdır. Kimse kendisine verilen imkanlardan fazlası ile sorumlu değildir. Her bir güçlükten sonra kolaylık verilecektir (Talâk, 65/7).

Boşanmada nafaka ve kadının geçiminin sağlanması erkeğin sorumluluğundadır. Örfe uygun miktarda nafaka belirlenmelidir (Bakara, 2/241). Ölüm halinde erkekler, eşlerine bir yıl evden çıkmadan yetecek kadar malı hayattayken vasiyet etmelidir. (Bakara, 2/240).

Fıkıh terimi itibariyle irs ve miras, ölen bir kişinin mal varlığı ile ilgili kuralları belirtir. İslam dininde miras hukuku aile ve bireyi korumakta, ikisi arasında orta yol izlemektedir. En yakın mirasçıdan en uzağına kadar yakınların miras üzerinde hakları bulunmaktadır. Mirasçılık sebepleri kan hısımlığı, evlilik ve velâ olarak belirlenmiş, bu kapsamda mirasta sahip olunan haklar paylar itibariyle bölüştürülmüştür (Aktan, 2020, 143-144).

Anne babanın vefatı halinde mirastan erkek ve kadınların payları bulunmaktadır. Az veya çok her ne belirlenmiş ise çocuklar arasında paylaştırılmalıdır (Nisâ, 4/7). Mirasın taksiminde miras düşmeyen akrabalar, yetimler ve yoksular hazır bulunursa onlara da bir şey verilmelidir. Gönülleri alınarak güzel söz söylenmelidir (Nisâ, 4/8). Kadın ve yetim çocuklara ait miras da korunmalı ve haksız yere yenmemelidir (Fecr, 89/19-20).

3.4. Diğer Konular

Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerde yetim malının korunması, gözetilmesi ve muhafazası dile getirilmektedir. Bu kapsamda yetimlerin mal varlıklarının değerlendirilmesinde toplumsal ve kişisel sorumluluklar bulunmaktadır.

Yetimlerin mallarını karşılıksız muhafaza etmek ve durumlarını düzeltmek için yakın ilgi göstermek, onları yüzüstü bırakmaktan daha hayırlı olarak belirlenmiştir (Bakara, 2/220). Yetimler rüştüne erişince, malları verilmelidir. Kişinin kendisine ait kötü malı yetimin iyi malı ile değiştirmemesi gerekmektedir. Yetimlerin malları diğer sahip olunan mallar ile karıştırılmamalıdır. Bu yapılırsa büyük günah işlenmiştir (Nisa, 4/2). Yine malları erişkinlik çağına kadar onlara verilmemelidir. Onlar yedirilmeli, giydirilmeli ve onlara güzel söz söylenmelidir. Gönülleri hoş tutulmalıdır. Kendilerini idare edebilecek hale gelirlerse malları hemen teslim edilmelidir (Nisa, 4/5-6). En'âm Sûresi 152. ve İsrâ Sûresi 34. ayetlerinde de benzer ifadeler bulunmaktadır.

İslam'da kadınların çalışıp kazandıkları kendilerine mahsus kabul edilmiştir. Kadınların özel mülkiyetleri benimsenmiştir, tasarruf yetkileri vardır. Bu konuda Nisa Sûresi'nin 34. ayetini örnek gösterebiliriz. Erkeklerin kazandıklarında kendilerine pay olduğu gibi, kadınların kazandıklarında da kadınlara ait pay bulunmaktadır. Çalışarak Allah'ın lütfundan istenilmelidir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir (Nisa, 4/34).

Günlük hayatta yanlışlıkla veya kasten öldürme hadiseleri de yaşanmaktadır. Buna ilişkin ayette bir mü'minin bir başka mü'minin canına -yanlışlık dışında- kastetmesi düşünülemez, buyrulmaktadır. Bir kişi yanlışlıkla herhangi bir mü'mini öldürmüşse, köle azat etmesi veya ölenin ailesine diyet vermesi gerekir. Bu diyeti mirasçılar da alabilir. Ölenin yakınları veya mirasçıları diyet olarak ödenen parayı sadaka olarak da bağışlayabilir (Nisa, 4/92).

4. Devleti veya Kamu Otoritesini İlgilendiren Konular

İslam devletinde mali teşkilatlanma Hz. Peygamber döneminde başlamıştır. Elde edilen toprakların genişlemesi sonrasında mali gelir kaynakları artmış, kaynakların dağıtımı Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sünnetine uygun olarak gerçekleşmiştir. İlgili yerlere harcanan gelirler yanında umuma ait olanlar beytü'i-mâl'e aktarılmıştır. Kamu maliyesinin temel görevi toplumun asgari ihtiyaçlarını karşılamak olarak belirlenmiştir. Yine kamu yararı ve maslahatı gözetilerek devletin yeni vergiler ihdas etmesi benimsenmiştir (Tabakoğlu, 2016, 68).

Vergi kavramının günümüzdeki karşılığı, devletin kamu giderlerini karşılamak amacıyla cebren ve karşılıksız olarak topladığı ekonomik değerdir. Kur'an-ı Kerim'de bu kapsamda vergiyi ifade eden bir kelime bulunmamaktadır. Ancak zekat, cizye, haraç ve fey kavramları vergi çeşitleri olarak ayetlerde geçmektedir (Kenanoğlu, 2013, 52). Ganimetler vergi gelirini belirtmese de İslam devletinin mali gelirleri arasındadır, Kur'an-ı Kerim'de zikredilmektedir.

Zekat mali bir ibadet olmakla birlikte, bu uygulama zekatı vermekle yükümlü kişiyi, toplumu ve devleti ilgilendirmektedir. Bu vergi türüne ait kurallar ve uygulamalar ayetler ve hadisler çerçevesinde belirlenmiştir. Kamu otoritesinin bu alanda herhangi bir kural koyma ve uygulama yetkisi yoktur. Ödenmemesi durumunda devlet tarafından affedilemez, toplanmadığı zaman borç mükelleften düşmez. Fakat devlet zekatın toplanmasında cebir kullanmaya yetkilidir (Kenanoğlu, 2013, 53).

Hicretin ikinci senesinde farz kılınan zekat kamu gelirlerinin kurumsallaşması sürecini başlatmıştır. Hulefa-i Raşidin döneminde fetihlerle birlikte zekatı vermeyen kabilelerle savaşılmış, merkezi otoritenin siyasi ve mali yetkileri korunmuştur. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde devlet memurları tarafından tahsil edilen zekat, Hz. Osman döneminde ikili ayrıma gidilerek toplanmıştır. Bu farklılaşmaya göre, mükelleflerin beyanı ile bilinecek malların zekatı, bizzat mükellefler tarafından ilgili yerlere harcanması kabul edilmiştir. Bu kapsam dışında, vergileme usulleri devlet tarafından tespit edilebilecek malların zekatı da devlet memurları tarafından toplanılmaya devam edilmiştir (Kenanoğlu, 2013, 54-55).

Toprak ürünlerinden alınan zekatı temsil eden öşür vergisine de ayrıca değinebiliriz. Sözlük anlamı onda birdir. Farz oluşu ayetler, sünnet ve icma delilleri iledir. Bakara Sûresi'nin 267. ayetinde sizin için yerden çıkardıklarımızdan infak edin buyurulmaktadır. En'âm Sûresi'nin 141. ayetinde ise Müslümanlardan hasat günü mahsullerin haklarını vermeleri emredilmiştir. Sünnetteki kaynağı ise Hz. Peygamber'in hadisidir. Buna göre, toprak mahsullerinden arazinin sulama şartlarına göre onda bir ila yirmide bir oranında zekat yani öşür verilmelidir. Bu verginin farz olması konusunda İslam alimlerinin ortak kanaati bulunmaktadır (Erkal, 2007, 97).

Cizye gayri müslimlerden alınmaktadır. Bu kişilerin harbî olanlardan ayrı tutulmaları, can ve mal güvenliklerinin sağlanmasının karşılığıdır. Tevbe Sûresinin 29. ayeti ile sabit olmuş-

tur. Bu ayetin nazil olması ile Hz. Peygamber aynı sene Eyle, Ezruh, Cerbâ ve Dûmetûlcendel, bir sene sonra da Necran, Yemen, Bahreyn, Maknâ, Teymâ ve Hecer halkları ile yapılan anlaşmalarda cizye yükümlülüğü getirmiştir (Erkal, 1993, 42).

İslam hukukuna göre cizye, gayri müslim tebaadan yapılan zimmet anlaşması gereğince alınır. Bu vergi ile yükümlü kişiler akıl baliğ, hür, maddi gücü yerinde ve sağlıklı olan erkeklerdir. Buna mukabil can, mal ve inanç hürriyetleri sağlanır. Hanefilere göre İslam devleti sınırları içinde bir yıldan fazla ikamet eden kişiden de alınması icap eder (Erkal, 1993, 42-43).

Cizye miktarı zamana, alındığı yere ve ferdi ya da toplu tahsil edilişine göre değişiklik gösterebilir. Hz. Peygamber döneminde Bahreyn ve Yemen halkı ile mükellefler yılda 1 dinar veya bu mali değere denk Yemen elbisesi ödemekle yükümlü tutulmuşlardır. Eyke halkının toplu olarak yılda 300 dinar, Cerbâ ve Ezruh halkının da 100 dinar ödemeleri karşılığında barış yapılmıştır. Necranlılar'da ise cizye bedeli 2000 elbisedir. Yılda iki taksitle ödenecektir (Erkal, 1993, 43). Vergi miktarlarında zaman içinde değişim olmuştur.

Cizye bedeli yukarıda belirtildiği üzere sadece para olarak alınmamıştır. Buğday, sirke, zeytinyağı, susam yağı, bal gibi ürünler de kabul edilmiştir. Düşmana karşı gözcülük yapmak gibi hizmetler de bu kapsamdadır. İslami açıdan hukuki değeri bulunmayan şarap gibi ürünler cizye olarak kabul edilmemiştir. Mükelleflerin mali güçlerine göre miktarlarda farklılaşma yapıldığı zamanlar da vardır. Hz. Ömer döneminde Sevad bölgesi buna örnek verilebilir. Burada kişiler fakir, orta halli ve zengin olarak sınıflandırılmıştır. Bu gruplardan 12, 24, 48 dirhem cizye olarak toplanmıştır (Erkal, 1993, 44).

Hz. Peygamber döneminde cizye alınmasında doğrudan mükelleften tahsil edilme yanında kabile reisleri de aracı olabilmiştir. Bu devirde bu alana mahsus memurlar yoktur. Zekat toplamakla görevli kişiler cizye de toplamıştır. Hz. Ömer döneminde özel memurlar görevlendirilmiştir (Erkal, 1993, 44).

Haraç vergisi, Arapça harç kökünden gelmektedir. Topraktan çıkan şey manasındadır. Fıkıhtaki dayanağı Hz. Ömer'in içtihadı iledir. Hz. Ömer döneminde fethedilmiş araziler savaşçılar arasında taksim edilmemiş, belirlenen vergi karşılığında eski sahiplerinde bırakılmıştır. Bu yöntemle toprağın ekimi ve işlenmesinde yeterince tecrübe sahibi olmayan kişilerin sahipliğinde meydana gelebilecek verim azalışı engellenmek istenmiştir. Bu yolla Müslüman nüfus arasında gelir dağılımında adalet ve kaynakların tahsisinde denge gözetilmiştir (Kallek, 1997, 71-72).

Haraç vergisi, tahsil yöntemi ve toprakların ele geçirilişine göre farklılık göstermektedir. Tahsil usulünde iki çeşit vardır. Harac-ı vazife veya harac-ı muvazzafta ekilebilir arazilerde mahsulün cinsine göre maktu vergi belirlenir. Ekim ve hasat yapılmasa da vergi alınır. Harac-ı mukaseme tahsildeki ikinci yöntemdir. Mahsulün belirli bir oranı vergi olarak alınır. Topraktan ürün alınmadığında vergi tahsil edilmez, aynı topraktan birden fazla ürün alınması halinde yine vergi borcu meydana gelir (Kallek, 1997, 72).

Torakların ele geçiriliş şekline göre haraç vergisinin tahsil edilmesi ilk olarak sulh yoluyla olabilir. Barış şartlarına göre, arazilerin vergilendirilmesinde iki yol vardır. Birincisinde, anlaşma gereğince kararlaştırılan miktar ödenir. Arazi mülkiyeti eski sahiplerinde kalır.

İkicisinde, mülkiyetin Müslümanlara devri vardır. Ancak toprakların işletilmesi eski sahiplerine aittir. Kira sayılan miktar ödenir. Halife tarafından Müslümanların maslahatına ayrılan bu toprakların satılması, rehin verilmesi caiz değildir. Barış şartları geçerli olduğu müddetçe arazi işletmeci elinden alınamaz (Kallek, 1997, 72).

Topraklar silah zoruyla ve anlaşmasız da elde edilebilir. Savaşarak alınmış arazilerde halkına hürriyet tanınması ve işletmeciliğinin geri verilmesine mukabil tek taraflı yüklenen arazi

vergisidir. Haraç topraklarının büyük kısmı bu kapsamdadır (Kallek, 1997, 72).

Mülkiyetinde haraç toprağı bulunan herkes haraç vergisi mükellefidir. Sonradan bu arazileri satın alanlar da dahildir. Vergi miktarının belirlenmesinde toprak kalitesi önemlidir, taban ve taban uygulaması ictihad ile gerçekleşir. Tahsil zamanı belirlenmelidir. Ödemenin kolaylaştırılması için taksitlendirme yapılması önerilmiştir Devlet başkanı tahsili yürütmede yetkilidir (Kallek, 1997, 73-75).

Fey, İslam devletinde gayri müslim tebaadan alınan cizye, haraç ve ticaret vergilerinin ortak adıdır. Fey terimine, yukarıda belirtilenler yanında ganimeti de ekleyenler olmuştur. Fakat yaygın görüşte ganimet gelirlerinin fey kapsamında olmadığı belirtilmektedir (Fayda, 1995, 511). Bu tanımlamadan başka Kur'an-ı Kerim'deki anlamına göre fey, savaş yapılmadan düşmandan alınan malı ifade etmektedir. Haşr Sûresi'nin 6-7. ayetleri ile düzenlenmiştir. Bu ayetler hicretin dördüncü yılında meydana gelen Nadiroğulları'nın Medine'den sürgün edilmesi hakkındadır. Medine'de bulunan üç Yahudi kabilesinden biri olan Nadiroğulları Hz. Peygamber ile yapılan anlaşmaya uymayıp, süikastta bulunmaları sonrasında muhasara edilmişlerdir. Nadiroğulları direnemeyeceklerini anlayıp anlaşma yapmışlar ve Medine'yi terk etmişlerdir. Geride bıraktıkları hurmalıklar, araziler, silahlar ve taşınır veya taşınmaz mallar fey olarak adlandırılmıştır. Tasarrufu Hz. Peygamber'e bırakılmıştır. Hz. Peygamber ailesinin bir senelik ihtiyacını ayırdıktan sonra geriye kalanını muhacirlere taksim etmiştir. Bu paylaşımda ensarın müsaadesi de alınmış, ensardan çok fakir olan 3 kişiye de pay verilmiştir (Pusmaz, 2009, 7).

İslam hukukunda ganimet, savaş sonucunda gayri müslimlerden ele geçirilen esir ve her türlü mal için kullanılmaktadır (Erkal, 1996, 351).

Nisa Sûresi 94. ayetinde Allah yolunda sefere çıkıldığında mü'min ve gayri müslimi ayırt etmek için her şeyi iyice araştır-

ma istenmektedir. Mü'min olduğunu bildiren kimseye mü'min değilsin denilmemelidir. Allah katındaki ganimetler çoktur buyurulmaktadır (Nisa, 4/94). Enfâl Sûresi 1. ayetinde ganimetlerin Allah ve Resulüne ait olduğu, gerçekten inanılıyorsa Allah'ın emrine aykırı davranmaktan sakınılması ve Müslümanların arasının düzeltilmesi emredilmektedir (Enfâl, 8/1). Aynı sûrenin 41. ayetinde ise savaşta ganimet olarak alınan herhangi bir şeyin beşte biri Hz. Peygamber'e, Hz. Peygamber'in yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve fakir kalmış yolculara ayrılmıştır (Enfâl, 8/41). Bu ayetlerle ganimetlerin harcanma yerleri belirlenmiştir.

Bir başka yerde, ganimet olarak alınan şeylerden temiz ve helal olanlardan yenilmesi, Allah'ın emirlerine uygun yaşanılması ve günahlardan sakınılması yine bildirilmektedir (Enfâl, 8/69). Feth Sûresi 15, 19 ve 20. ayetlerinde de ganimet kelimesi bulunmaktadır.

Ganimetle ilgili ayetler hicretin ikinci senesinde meydana gelen Bedir Savaşı sonrasında nazil olmaya başlamıştır. Öncesinde elde edilen ganimetler sınırlı miktarda olması sebebiyle hukuki düzenlemeyi gerektirecek düzeyde değildir. Bedir Savaşı'nda önemli miktarda ele geçirilen esir ve malların taksiminde anlaşmazlık yaşanmış, Enfâl Sûresi'nin 1. ayeti bunun üzerine nazil olmuştur (Erkal, 1996, 351-352).

5. Sonuç

İslam dininde iktisadi hayata dair temel konular Kur'an-ı Kerim'de yer almaktadır. Böylelikle inanan bir kişinin yükümlülükleri belirlenmiştir. Yapılmaması istenen davranışlar da ayrıca ifade edilmiştir.

Zekat, hac ve kurban ibadetlerinde mali-iktisadi şartlar bulunmaktadır. Bu ibadetlerin yerine getirilmesi harcama yapılması ile gerçekleşir. Zekat, ibadet olması yanında toplumsal sonuçları olan kavramdır. Gelirin yeniden dağıtılmasında aracıdır, gelir dağılımında adaletin artırılmasını sağlar. Fakir-

liği sınırlandırır ve maddi imkanı olmayanların temel tüketim mallarına ulaşımını kolaylaştırır. Böylece arz ve talep dinamikleri ve kaynak dağılımı yenilenir. Haccın farz olması için belirli miktarda zenginliğe sahip olunması gerekmektedir. Dünya Müslümanlarının bir araya gelmesi bu sayede gerçekleşir. Kurbanda ise normal zamanda et tüketim imkanları kısıtlı olan kişilerin et tüketimi sağlanır. Yardımlaşma ve paylaşım ile toplumsal kaynaşma artar.

Sosyal yaşam içinde dikkat edilmesi gereken iktisadi davranışlar Kur'an-ı Kerim'de yer almaktadır. İnsan ilişkilerinin bu çerçevede belirlenmesi daha kapsamlıdır. İbadet bahsinden daha fazla konu başlığı bulunmaktadır.

İnsan iktisadi davranışlarında itidalli olmalıdır. Orta yolu tercih etmelidir. Cimrilik ve savurganlık hoş görülmezken sadaka ve infak yoluyla paylaşımın artırılması övülmektedir.

Ticarette ise adaletli olunmalı, haksızlık yapılmamalıdır. Borç kayıtları yapılmalı, faizli işlem yapılmamalıdır. Geçim düzeyinde Allah'ın takdiri öne çıkmaktadır. İnsana ancak çalıştığının karşılığı olduğu unutulmamalıdır. Yetimlerin malları korunmalı, kadınların çalışıp kazandıklarında tasarruf yetkileri olduğu bilinmelidir.

Mehir, nafaka ve miras aile hukuku kapsamındadır, iktisadi sonuçları vardır. Böylece, mehir ve nafakada, erkek ve kadınların sorumluluk ve hakları açıklanmış olur. Ölen kişinin maddi birikimi miras hükümleri ile paylaştırılır. Aile içinde kimin ne hakka sahip olduğu miras kuralları ile belirlenmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de devletin ön plana çıktığı konularda zekat, cizye, haraç, fey ve ganimet başlıkları bulunmaktadır. Zekat ve cizye gelirleri nüfus kaynaklıdır. Zekatı ödemekle yükümlüler Müslümanlar iken, cizyeyi ödemekle yükümlüler gayrimüslimlerdir. Öşürde ve haraçta toprak faktörü vardır. Ganimet ise bir vergi çeşidi olmamasının yanında İslam devletinin mali gelirleri arasındadır.

KAYNAKÇA

Aktan, H. (2020). Miras. *TDV İslam Ansiklopedisi* (içinde). (Cilt:30, ss. 143-145).

Aydın, M.A. (2003). Mehir. *TDV İslam Ansiklopedisi* (içinde). (Cilt:28, ss. 389-391).

Bardakoğlu, A. (2002). Kurban. *TDV İslam Ansiklopedisi* (içinde). (Cilt:26, ss. 436-440).

Certel, H. (1997). Psiko-Sosyal Açıdan Zekât, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S:13, 347-359.

Certel, H. (1999). Dini Hayatta İbadetin Yeri ve Önemi, *Dînî Araştırmalar Dergisi*, C:2, S:4, 209-222.

Çelik, Y. (2014). Kur'an'da İbadet, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S:41, 203-219.

Dalgın, N. (2004). Zekat Hükümleri, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S:16, 43-72.

Erbay, C. (2006). Nafaka. *TDV İslam Ansiklopedisi* (içinde). (Cilt:32, ss. 282-285).

Erkal, M. (1993). Cizye. *TDV İslam Ansiklopedisi* (içinde). (Cilt:8, ss. 42-45).

Erkal, M. (2007). Öşür. *TDV İslam Ansiklopedisi* (içinde). (Cilt:34, ss. 97-100).

Erkal, M. (2013). Zekât. *TDV İslam Ansiklopedisi* (içinde). (Cilt:44, ss. 197-207).

Fakir, M.A. (2018). *Hz. Peygamber Ve Dört Halîfe Dönemi Zekât Uygulamaları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Fayda, M. (1995). Fey. *TDV İslam Ansiklopedisi* (içinde). (Cilt:44, ss. 511-513).

Görgün, T. (1996). Haccın Hikmeti. *TDV İslam Ansiklopedisi* (içinde). (Cilt:14, ss. 397-399).

Güç, A. (2002). Kurban. *TDV İslam Ansiklopedisi* (içinde). (Cilt:26, ss. 433-435).

Harman, Ö.F. (1996), Hac. *TDV İslam Ansiklopedisi* (içinde). (Cilt:14, ss. 382-386).

Kallek, C. (1997). Haraç. *TDV İslam Ansiklopedisi* (içinde). (Cilt:16, ss. 71-88).

Kenanoğlu, M.M. (2013). Vergi. *TDV İslam Ansiklopedisi* (içinde). (Cilt:43, ss. 52-58).

Koca, F. (1999). İbadet. *TDV İslam Ansiklopedisi* (içinde). (Cilt:19, ss. 240-247).

Kutval, Y. (2017). İslam İktisadi Düşünce, Ticaret ve Finansman Yöntemlerinin Tarihsel Gelişimi, *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, C:1, S:2, 149-162.

Narin, İ. (2009). *Kur'an Ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Orman, S. (1999). Başlangıcından Osmanlı'ya İktisadi Düşünce Tarihinin İslâmî Kaynakları, *Divan*, 1999/1, 9-48.

Öğüt, S. (1996). Hacla İlgili Fıkhi Hükümler. *TDV İslam Ansiklopedisi* (içinde). (Cilt:14, ss. 389-397).

Öz, N. (2021). İslam'da Hac İbadetinin Psiko-Sosyal Boyutu, *Dini Araştırmalar*, 24/61, 595-614.

Özaydın, A. (1996). İslam'da Hac. *TDV İslam Ansiklopedisi* (içinde). (Cilt:14, ss. 386-389).

Özsoy Demiray, B. (2018). Kur'ân'ın Tarihi Kaynak Değeri, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S:40, 268-292.

Pusmaz, D. (2009). Kur'an'da Fey Kavramı, *Usul İslam Araştırmaları Dergisi*, S:12, 7-36.

Salihoğlu, M. (2013). Zekât. *TDV İslam Ansiklopedisi* (içinde). (Cilt:44, ss. 207-209).

Sancaklı, S. (2021). Hz. Peygamber'in İbâdet Anlayışında Ön Plana Çıkan Hususlar, *Siyer Araştırmaları Dergisi*, S:10, 33-55.

Soylu, A. (2003). *Kur'an'da Servet Dağılımı*, İstanbul: Pınar Yayınları.

Şentürk, L., Yazıcı S. (2014). *İslam İlmihali* (23. Baskı). Ankara: DİB Yayınları.

Tabakoğlu, A. (1988). Haccın İktisadi Ve Sosyal Yönleri, *İslam İktisadı Toplu Makaleler II* (içinde). 235-240

Tabakoğlu, A. (2003). Gayb İnancının Ekonomik Hayata Yansımaları, *İslam İktisadı Toplu Makaleler II* (içinde). 13-28.

Tabakoğlu, A. (2016). *Osmanlı Mâli Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Ünal, V. (2010). İslam'da İbadetlerin Sosyal Fonksiyonu, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/1, 355-370.

Yılmaz, N. (Ed.) (2010). *Açıklamalı Kur'ân-ı Kerim Meali* (8. Baskı). İstanbul: Server İletişim.

Zaim, S. (2014). *İslâm Ekonomisinin Temelleri*, İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları.

Üçüncü Bölüm

İSLAM İKTİSADI VE HAYEK'İN SOSYAL ADALET ANLAYIŞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Prof. Dr. Tahsin KARABULUT[34]
Dr. Gülşah ŞEN KÜÇÜK[35]

1. Giriş

Kelime anlamıyla denge manasına gelen adalet kavramı tüm insanlara insanca yaşama hakkının tanınmasıdır. Hayatın her alanında dengeli olmayı ve dengeyi önemseyen ve insanların yaşamları süresince dengeli davranmasını telkin eden İslami düşüncede; evrenin dengesi, insanın dengesi ve toplumun dengesi olmak üzere dengenin üç yönü bulunmaktadır. Toplumsal dengenin sağlanmasında ki en önemli unsur ise sosyal adalettir (Tabakoğlu, 2011: 92-108). Farklı düşünce yapılarında ve farklı bakış açıları ile birçok anlamda kullanılan sosyal adalet, en basit ifadeyle, toplumda nimetlerin ve külfetlerin adil dağılımını ifade etmektedir. Bir başka ifade ile sosyal adalet, toplumda adil bir paylaşımın olduğu yönünde genel bir kanaatin olma-

34 Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, tkarabulut@erbakan.edu.tr , https://orcid.org/0000-0003-3743-2213

35 42gulsah42@gmail.com , https://orcid.org/0000-0001-7535-2308

sıdır (Sunal, 2011: 286). Sosyal adalet, toplumda ortaya çıkan eşitsizliklerin giderilmesi ve ekonomik bakımdan iyi durumda olmayan insanların iyi durumda olan insanlara veya kesimlere karşı korunması olarak da tanımlanabilmektedir. Ayrıca, toplumda bireylerin insanca yaşamaları için asgari hayat standardına kavuşmalarını ve hem bireyin hem de toplumun haklarını dikkate alan düzenlemeler şeklinde de ifade edilmektedir (Şahin, 2019: 56).

Sosyal adalet, insanlık tarihi boyunca üzerinde tartışılan ve günümüz dünyasında da tartışılmaya devam eden bir husustur. Dünya genelinde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde gelir dağılımı adaletsizliğinin giderek arttığı, zengin ile fakir arasındaki uçurumun büyüdüğü, sermayenin ve zenginliğin belirli kesimlerin elinde toplandığı görülmektedir. Dolayısıyla, geçmişte olduğu gibi günümüzde de gelinen noktada sosyal adaletin sağlanması bütün insanlık açısından önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal adaletin sağlanması konusunda ilk uzlaşılması gereken konu sosyal adalet kavramı ve varlığı üzerinde bir uzlaşının sağlanmasıdır. Zira kavram üzerinde anlaşılamaması sorunun çözümü noktasında ortak hareket edilmesi hususunu da engelleyen önemli bir engel teşkil etmektedir. Kavram kargaşası çözüm noktasında ortak politikalar üretilmesine engel olmaktadır. Özellikle geçmişten günümüze sosyal adaletin tesisine ilişkin devlete rol yükleyenlerin ve sosyal adaletin ancak devlet eliyle sağlanacağını savunanların yanı sıra piyasa mekanizmasını savunan bazı düşünürlerin ise kavramın varlığını dahi kabul etmediği görülmektedir. Piyasa mekanizmasını savunan neo-liberal iktisadi görüşün en önemli iktisatçılardan olan Friedrich August Von Hayek'in sosyal adalet anlayışı oldukça farklıdır. Hayek, sosyal adalet konusunda görüşlerini liberalizmin temel ilkelerinden hareketle eleştirel bir yapı üzerine inşa eden önemli düşünürlerden biridir. Hayek'e göre, sosyal adalet kavramının tamamen içi boştur. Sosyal adalet konusunda, Hayek'in düşünceleri pek çok ekonomisti ve politika

yapıcıyı etkilemiştir. Dolayısıyla, Hayek'in sosyal adalet ile ilgili düşüncelerini incelemek ve analiz etmek iktisadi düşüncede sosyal adaletin analiz edilmesi açısından son derece önemlidir (Köse ve Doğangün Yasa, 2016: 813).

İslam düşüncesi adalet kavramı üzerinde hassasiyetle durmakta ve bu husus ilahi bir kaynak olan Kuran-ı Kerim'e ve Hz. Muhammed (SAV)' in söz ve uygulamalarına dayanmaktadır. İslam düşüncesinde, sosyal adalet anlayışı toplumcu bir bakış açısıyla zengin ile fakir arasında bir denge kurarak, toplumun tüm kesimleri arasında barış, huzur ve refahın olduğu adil bir ortam oluşmasını mümkün kılmaktadır.

Sosyal adalet üzerine literatür incelendiğinde, İslam düşüncesinde sosyal adalet anlayışı ile batı düşüncesinde sosyal adalet anlayışı üzerine çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Şahin (2019) tarafından yapılan çalışmada, sosyal adalet ile ilgili batı düşüncesinde ve İslam düşüncesinde önde gelen bazı düşünürlerin yaklaşımları incelenmiştir. Çalışma kapsamında, toplumda sosyal adaletin tesisinin ancak İslam'ın emrettiği ilkeler ile mümkün olduğu ifade edilmektedir. Azid ve Al Rawashdeh (2017) tarafından yapılan çalışmada, İslami sistem ile konvansiyonel sistemde sosyal adalet anlayışı ele alınmıştır. İslami sistemin, konvansiyonel sistemden tamamen başka bir dünyaya sahip olduğu ve konvansiyonel sistemde devlet, piyasa ve toplum birbirinden bağımsız bir yapıya sahip iken, İslami sistemde sosyal adaletin sağlanmasında birbiri ile bağımlı üçlü bir saç ayağı oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tabakoğlu (2011) tarafından yapılan çalışmada, İslam iktisadı ile modern kapitalist sistem ele alınmıştır. İslam iktisadının özelliklerine, ilkelerine içerdiği farklılıklara değinilerek kapitalist sistemden tamamen farklı bir bakış açısına sahip olduğu ele alınmıştır. İslam'da toplumun dengesi üzerinde son derece etkili olan sosyal adalet anlayışının kapitalist sistemin tehlikeye attığı insanca hayat tarzını sağlama noktasında ışık tutacağı ifade edilmektedir. Encum (1995) tarafından yapılan çalışmada, İslam'da gelir ve servet dağılımı ele alınmıştır. Bu kapsamda İslam'ın gelir ve servetin

dağılımında kullandığı araçlarla eşsiz olduğu ve adaleti sağladığı sonucuna varılmıştır.

Bu çalışmada, İslam iktisadında sosyal adalet anlayışı ile Friedrich August Von Hayek'in sosyal adalet anlayışı üzerine bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır. Çalışmada, İslam iktisadında sosyal adalet anlayışı karşısında özellikle Hayek'in görüşlerinin ele alınmasının iki temel sebebi vardır. Birincisi, herkes tarafından kabul edildiği üzere Hayek sosyal adalet konusunda görüşleri ile ilgi çeken öncü isimlerden biridir. İkincisi ise, sosyal adalet ile ilgili boş, anlamsız ve dini hurafe benzeri inanç şeklindeki söylemlerinin son derece çarpıcı olması ve incelemeye yönelik merak uyandırmasıdır.

Çalışma kapsamında, öncelikle sosyal adalet ile ilgili batı düşüncesinde önde gelen bazı düşünürlerin görüşleri ele alınmıştır. Ardından İslam iktisadında sosyal adalet anlayışı ve Hayek'in sosyal adalet anlayışı incelenmiştir. Sonuç ve değerlendirme kısmında ise, İslam iktisadında sosyal adalet ile Hayek'in sosyal adalet anlayışı öne çıkan bazı hususlar çerçevesinde ele alınmıştır. Çalışmanın sonucunda, İslam iktisadının farklı bir perspektifle sunduğu sosyal adalet anlayışı çerçevesinde gelirin daha adil dağılımının olduğu bir sistem kurmanın mümkün olduğu, Hayek'in iddia ettiği gibi sosyal adaletin dini hurafe benzeri bir inanç olmadığı kanaatine ulaşılmıştır.

2. Batı Düşüncesinde Sosyal Adalet Anlayışı

Sosyal adalet, insanlık tarihi boyunca üzerinde tartışılan ve farklı görüşler çerçevesinde ortaya konulan bir kavramdır. Batı düşüncesinde sosyal adalet, özellikle sanayileşme ile birlikte toplumların yaşam tarzı, üretim ilişkileri ve düşünce tarzına kadar pek çok alanda ortaya çıkan toplumsal sorunlar ve eşitsizlikler ile birlikte önemini arttırmıştır (Şahin, 2019: 59-60).

Günümüzde sosyal adalet kavramı genellikle dağıtıcı adalet olarak kullanılmaktadır (Hayek, 1979: 4). Dağıtıcı adalet, üretilen mal ve hizmetlerin toplumun bireyleri arasında adil dağılı-

mını ve toplumdaki siyasi, idari kurumların sayısını arttırmayı öngörmektedir. Siyasi ve idari kurumların artmasının, piyasa ve ekonomi üzerindeki düzenlemeleri arttırarak sosyal adaletin tesisini sağlayabileceği düşünülmektedir (Azid ve Al Rawashdeh, 2017: 3).

Batı iktisadi düşüncesinde sosyal adalet anlayışı incelendiğinde, sosyal adalet konusunda farklı görüşler olduğu görülmektedir. Sosyal adalet kavramı ilk kez J. S. Mill tarafından *''liyakat ve değer''* ve *''ihtiyaç ve eşitlikle''* ilgili iki temel kavrama dayalı olarak ifade edilmiştir (Azid ve Al Rawashdeh, 2017: 2).

Sosyal adalet konusunda John Rawls, Friedrich August von Hayek, David Miller ve Robert Nozick öne çıkan önemli düşünürler arasında yer almaktadır.

John Rawls'un sosyal adalet görüşü *''eşit temel özgürlükler''* ve *''adil fırsat eşitliği''* ilkeleri üzerine şekillenmiştir. Eşit temel özgürlükler ilkesi, tüm bireylerin eşit temel hak ve özgürlüklere hakkı olduğu ve kanunlar karşısında herkesin eşit olduğunu ifade etmektedir. Adil fırsat eşitliği ilkesinde ise, sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin ortadan kaldırılması ifade edilmektedir. Dağıtıcı adalet üzerinde duran Rawls, devletin toplumda dezavantajlı olan bireylerin refahını en üst düzeye çıkarmakla görevli olduğunu belirtmektedir (Çoban Kaynak, 2017: 257). Dolayısıyla, Rawls toplumsal eşitsizliklerin azaltılarak sosyal adaletin sağlanması noktasında devlete belirli görevler yüklemektedir (Köse ve Doğangün Yasa, 2016: 817).

Friedrich August von Hayek, sosyal adalet ile ilgili *"içi boş", "anlamsız", "dini hurafe benzeri inanç"* şeklinde kavramlar kullanmaktadır (Hayek, 1995: 100-102). Hayek, kimsenin dağıtım yapmadığı yerde dağıtıcı adalet olmayacağını ifade ederek (Hayek, 1979: 4) sosyal adalet kavramı ile ilgili olarak Rawls'tan ayrılmaktadır. Rawls'ın adalet anlayışı büyük oranda devlet müdahalesine dayanırken, Hayek'in adalet anlayışı ise sınırlı bir devlet müdahalesine dayanmaktadır (Çoban Kaynak, 2017: 257).

David Miller'in sosyal adalet görüşü, piyasanın bireylere hak ettiklerini verme kabiliyetine sahip olduğu fikrine dayanmaktadır. Miller, bireyleri kendi eylemlerinden sorumlu görmekte ve bireysel tercihlerinin sonucu olduğu sürece eylemlerine ve çabalarına uygun olarak ödüllendirilmeleri veya cezalandırılmaları (Miller, 1999: 149-155; aktaran Ho, 2011: 7) gerektiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla, Miller'in görüşüne göre yetenekli ve çalışkan olan bireyler, yeteneksiz ve tembel bireylerden daha fazlasını hak etmektedir (Ho, 2011: 7).

Robert Nozick, bireylerin hak ve özgürlüklerine değer vererek sosyal adaleti reddetmekte ve dağıtıcı adaleti eleştirmektedir. Çünkü, dağıtıcı adalet bireylerin hak ve özgürlüklerine müdahaleyi gerektirmektedir. Nozick, adaletin tesisinde piyasa mekanizmasına, bireysel hakların üstünlüğüne ve özel mülkiyete (Sağlam, 2007: 182) önem vermektedir.

Batı düşüncesinde sosyal adalet anlayışı ile ilgili önde gelen bazı düşünürlerin görüşleri incelendiğinde, sosyal adaletin tesisine ilişkin devlete rol yükleyenler yanında piyasa mekanizmasını savunanların kavramın varlığını kabul etmediği görülmektedir.

3. İslam Düşüncesinde Sosyal Adalet Anlayışı

İslam inancında bireyler arasında ilişkileri düzenleyen en önemli kavramlardan birisi adalettir. Bu kavram; insanlar arasındaki münasebetlerde hakça davranılmasını, oluşan bir hakkın teslim edilmesini, hukuka ve hakka uygun davranılmasını, hak edene hak ettiğinin karşılığının verilmesini gerektirmektedir. İslami düşüncede adalet; dini, ahlaki, hukukî ve felsefî bir davranış olarak bütün insanlığı ilgilendiren evrensel bir değerdir. Bu nedenle adalet İslami düşünce de mülkün yani kâinatın temeli sayılmaktadır. Kuran-ı Kerim'de adalet konusunda 32 ayet yer almaktadır. Kuran-ı Kerim'de yer alan adalet ile ilgili ayetlerden bazıları şunlardır (Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim);

''Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.''

(Maide, 5/8)

''Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder; hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar. İşte Allah, aklınızı başınıza alasınız diye size böyle öğüt veriyor.''

(Nahl, 16/90)

''Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir.''

(Nisâ, 4/58)

"Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine bile olsa adaleti ayakta tutun, Allah için şahitlik eden kimseler olun. (İnsanlar) zengin olsunlar, yoksul olsunlar Allah onlara sizden daha yakındır. Öyleyse siz hislerinize uyup adaletten ayrılmayın. Eğer adaletten sapar veya üzerinize düşeni yapmaktan geri durursanız bilin ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır."

(Nisâ, 4/135)

''Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına, onun iyiliğine olmadıkça el sürmeyin. Ölçü ve tartıyı adaletle yapın. Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz. Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız hakkında bile olsa, adaletli olun. Allah'a verdiğiniz sözü eksiksiz yerine getirin. İşte düşünüp öğüt alasınız diye Allah size bunları emretti.''

(En'am, 6/152)

"Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık; onun için insanlar arasında adâletle hükmet; nefsin isteklerine uyma, sonra seni Allah yolundan saptırır. Kuşkusuz, Allah yolundan sapanlara hesap verme gününü unutmaları yüzünden çok ağır bir azap vardır."

(Sâd, 38/26)

''Ölçüyü düzgün tutasınız ve eksik tartmayasınız.''

(Rahman, 55/9)

''De ki: Rabbim adaleti emretti…''

(Araf, 7/29)

Hz. Muhammed (SAV)'in birçok Hadis-i Şerif'inde de adalet kavramından bahsedilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 7 ciltten oluşan ''Hadislerle İslam'' kitaplarından aktarılan adalet ile ilgili bazı hadisler şunlardır (Diyanet İşleri Başkanlığı Hadis-i Şerif);

''Her kim Müslümanlar arasında hâkimlik yapmak ister ve bunu elde ettikten sonra adaleti zulmüne baskın gelirse cennetlik olur. Zulmü adaletine baskın gelen kimse ise cehennemlik olur."

(Ebû Dâvûd, Kadâ'(Akdiye), 2)

''Allah, haksızlık etmediği sürece hâkimle beraberdir. Haksızlık yaparsa Allah ondan uzaklaşır, şeytan onunla beraber olur."

(Tirmizi, Ahkam, 4)

"Kıyamet gününde tüm haklar sahiplerine verilecektir. Hatta boynuzsuz koyunun boynuzlu koyundan hakkı alınacaktır."

(Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 2)

"Kimse hakkı olmayan bir karış yeri bile almasın! (Alırsa) Allah, kıyamet gününde yedi kat yeri onun boynuna dolar."

(Müslim, Müsâkât, 141; Buhârî, Mezâlim, 13)

İslami düşüncenin sadece Müslümanlara yönelik olarak değil bütün insanlığa yönelik olarak ifade ettiği bu evrensel mesajları, toplumsal yaşantıda sosyal barışın sağlanması ve sosyal adaletin mutlaka gerçekleştirilmesi gerektiğine önemle vurgu yapmaktadır.

İslam dinine göre, kâinattaki tüm insanlar hür ve eşittir. Dolayısıyla insanı bir değer ve dünyayı bir emanet olarak gören İslam dininde, tüm insanlar dünya üzerinde sunulan nimetlerden faydalanma hakkına sahip bulunmaktadır (Hazıroğlu, 2017: 232-233). Bu kapsamda, İslam dininin adalet temeli üzerine inşa edildiği görülmektedir.

Mevdudi'ye göre, ''*İslâm demek sosyal adalet demektir.*'' (Mevdudi, 2006: 1044). İslam düşüncesinde sosyal adalet kavramı, toplumun ve ekonominin sahip olduğu tüm toplumsal ve ekonomik araçların birbirini tamamlayacağı bir şekilde geliştirilmiştir. Sahip olunan tüm araçlar, sosyal adaleti sağlayacak ve geliştirecek şekilde birbirini desteklemektedir (Azid ve Al Rawashdeh, 2017: 12). Dolayısıyla İslam düşüncesinde, sosyal adalet konusunda toplumcu bir anlayış bulunmaktadır (Tabakoğlu, 2016: 86).

İslam, herkese fırsat eşitliği tanıyarak sosyal adaleti sağlamaktadır. İslam'ın sahip olduğu bu bakış açısı sömürünün, sınıf çatışmasının olmadığı, barış ve refahın hâkim olduğu bir atmosferin oluşmasını sağlamaktadır. Bununla beraber sadece sosyal adalet yeterli değildir, iktisadi adalette sağlanmalıdır (Encum, 1995: 86). Çünkü İslamiyet'in kardeşlik duygusunun gerçekleşmesi için insanların iktisadi ilişkilerinde adil olmaları gerekmektedir (Kayaoğlu, 1986: 204). Bu kapsamda toplumun tüm fertleri yetenekleri, sahip oldukları maddi kaynaklar ve üretime katkıları açısından eşit olmadıklarından, İslam'da iktisadi adalet bir kimsenin üretime katkısına göre karşılık verilmesini öngörmektedir (Encum, 1995: 86).

İslam'da sosyal adalet, İslam iktisadının temelini oluşturmaktadır. İslam iktisadında sosyal adaletin sağlanabilmesi için;

bir toplumda israfın önüne geçilmeli, gelirin adil bölüşümü sağlanmalı, iktisadi bağımsızlık ve istikrar sağlanmalıdır (Tabakoğlu, 2016: 86-87).

Sosyal adaletin, aşırı kazanma hırsı gözünü bürümüş ve ruhları çürümüş insanları kurtarmak ve zenginliğin sosyal bir olgu olmasından ötürü elde edilen zenginlikten fakir kesime de haklarını vermek şeklinde iki yönü vardır (Tabakoğlu, 2011: 108).

İslam dini, israfı da cimriliği de yasaklamış ve her konuda itidalli olmayı yanı aşırılıktan kaçınmayı emretmiştir (Tabakoğlu, 2016: 87). Dolayısıyla materyalizmin iki tezahüründen biri olan kapitalist ekonominin (Hazıroğlu, 2017: 230) aksine İslam iktisadı, tüketimi ekonominin motoru haline dönüştürecek bir üretim biçimine karşıdır (Tabakoğlu, 2016: 87). Çünkü tüketim odaklı israfa dayalı bir iktisadi yapı sosyal adaletin sağlanması üzerinde bir engel teşkil etmektedir.

İslam iktisadında sosyal adaletin sağlanabilmesi için gerekli olan bir diğer önemli husus gelirin adil bölüşümü konusunda İslam, toplumdaki zengin ve yoksul kesimlerin bir arada yaşamasını kabul eden gerçek bir yaklaşım sayesinde gelir ve servetin adil dağılımını garanti etmektedir. İslam'da tabii kaynakların paylaşımı ile başlayan dağılım süreci, fonksiyonel dağılım ve sonunda da ferdi dağılım ile tam bir adalet sağlamaktadır (Encum, 1995: 87).

İslam iktisadı gelirin adil dağılımı üzerinden sosyal adaleti sağlarken üç mekanizma önermektedir; faiz yasağı, adil ücret ve zekât. Bu mekanizmalardan faiz yasağı ve adil ücret gelir oluşurken gelirin adil dağılımını sağlamaya yönelik iken, zekât ise geçici veya beklenmeyen bir durumu çözmek üzere geliştirilmiş geliri yeniden dağıtıcı bir mekanizmayı ifade etmektedir (Savaşan, 2016: 2).

Faiz gelirin adil dağılımını ve dolayısıyla sosyal adaleti ihlal eden en belirgin unsurlardan biridir (Maraşlı, 2016: 82). Faiz

sistemi zenginin daha zengin, fakirin ise daha fakir olmasına yol açarak gelir dağılımı içerisinde en zengin ile en fakir arasında uçuruma sebep olmaktadır. Bu durum, sosyal adaleti bozmaktadır (Hazıroğlu, 2017: 77-78). Dolayısıyla, sosyal adaletin sağlanmasında faizin yasak olması önemli bir rol oynamaktadır. Faize dayalı olmayan ekonomik işlemler, kapitalist sistemin doğurduğu sömürüyü önlemekte ve sosyal adaleti temin etmektedir.

İslam faizden kaçınarak özel teşebbüs, muşaraka ve mudaraba şeklinde üç üretim biçimi tavsiye ederek adil bir fonksiyonel gelir dağılımı sağlamaktadır. Özel teşebbüs halinde bireyler, sahip oldukları sermaye ile bir yatırım yapmakta, risk almakta ve herhangi bir zarar durumunda tam sorumluluk taşımaktadır (Encum, 1995: 90). Muşaraka yani ortaklık ise, iki ya da daha fazla kişinin ya sadece sermaye ya da hem sermaye hem emek koyarak bir ticari faaliyette bulunmak üzere kurdukları bir ortaklık türüdür (Yanpar, 2015: 90). Ticari faaliyet sonucu elde edilen kâr oranlar dahilinde, zarar ise sermaye sahipliği oranına göre dağıtılmaktadır (Yardımcıoğlu, 2013: 140). Mudaraba ise, bir tarafın sermaye, diğer tarafın emek, bilgi ve tecrübesini ortaya koyduğu bir iş modelidir. Tamamen güven üzerine kurulu bir ortaklığı ifade eden bu modelde, ticari faaliyet sonucu elde edilen kâr daha önce belirlenen oranlar dahilinde paylaşılırken, zarar ise bütünüyle sermaye sahibi tarafından karşılanmaktadır (Yanpar, 2015: 88).

Gelirin adil dağılımı konusunda önemli olan bir diğer husus ise adil ücret konusudur. Toplumun tüm kesimlerine üretime katkıları oranında ve yeterli bir hayat standardı sunacak düzeyde adil bir ücret belirlenmelidir. İslam'da üretim faktörleri içerisinde temel olan, en değerli kaynak emektir. İslam'da emek faktörü kapitalist sistemin aksine teşebbüs faktörünü de içerecek kadar geniştir. Dolayısıyla, İslam emekçi ile emeği kiralayan arasında hayat standardı açısından farka yol açmadan farklı emeğe farklı ücret ödenmesinden taraftır (Tabakoğlu, 2016:

67-68). Bu farklılık emeğin sahip olduğu yetenek, bilgi, beceri ve yerine getirdiği görevden kaynaklanabilmektedir.

İslam iktisadında emeğe verilen değer, kapitalist sistemde sermayeye yüklenmektedir. Kapitalist sistem, refahı sadece zenginler lehine yaratmakta, bu refahı yaratırken emeği bir sömürü aracı olarak kullanmaktadır. Dolayısıyla, kapitalist sistemde emek ve sermaye arasında sürekli bir çatışma doğuran bu sistem, İslam iktisadında ise sermaye emek ile birlikte üretim sürecine katılan kâr ve zarar edebilen bir üretim faktörü olarak tanımlanmakta ve sermaye ile emek çatışmaktan ziyade birbirini tamamlamaktadır (Tabakoğlu, 2016: 303-304).

Sosyal adalet ve gelir dağılımı eşitliği konusunda bir diğer önemli husus artma, çoğalma anlamlarına gelen bir çeşit varlık vergisi olarak da kabul edilen zekâttır. Zekâtın hem bireysel hem de toplumsal açıdan faydaları bulunmaktadır. Dolayısıyla, zekât sisteminin mallar ve tasarruflar üzerinden %2,5 ila %20'ye kadar değişen oranlarda verilen zorunlu bir vergi olması adaletin sağlanmasında önemli bir adım atılmasını temin edecektir. Çünkü, zekât servetin sadece belirli ellerde toplanıp güce dönüşmesini engelleyen (Hazıroğlu, 2017: 192-223), toplumsal yardımlaşma ve huzuru sağlayan bir sistemi teşkil etmektedir.

Gelir ve servetin yaygınlaştırılması yoluyla sosyal adaleti sağlayan bir diğer önemli faktör ise miras sistemidir. İslam'ın miras sistemi sayesinde nesiller arasında gelirin adil dağılımı sağlanmaktadır. Çünkü bu sistem ile servetin küçük parçalar halinde çok sayıda yakın arasında yeniden dağılımı sağlanmaktadır (Tabakoğlu, 2016: 69-90). Ayrıca İslam, üretime aktif bir şekilde katılamayan yaşlılar, öksüz ve yetimler, dullar veya çeşitli durumlar nedeniyle aciz duruma düşen toplum bireylerinin temel ihtiyaçlarını zekât, miras, nafaka, sadaka gibi çeşitli uygulamalarla zenginlerin servetlerinden karşılanmasını öngörerek bireysel gelir ve servet dağılımında adaleti sağlamaya çalışmaktadır (Encum, 1995: 90).

Gelirin adil bölüşümü konusunda bir diğer önemli husus devletin rolünün ne olduğudur. İslam'da her birey en yakın çevresinden sorumlu olup, yakın çevresinde ihtiyacı olanlara gücü doğrultusunda yardım etmekle sorumludur. Eğer bireylerin çalışmaları sonucu elde ettikleri gelir, zekât ve nafaka toplumda ihtiyacı olanların temel ihtiyaçlarını karşılamaya yetmiyorsa devlet sahip olduğu sosyal ve mali araçlar ile gelirin adil bölüşümünü sağlamalıdır (Tabakoğlu, 2016: 86-89).

İslam'ın sahip olduğu mülkiyet anlayışı da sosyal adaletin sağlanmasında önemli bir diğer husustur. İslami görüşe göre, *''Mülk Allah'ındır ve dünya emanettir.''* (Hazıroğlu, 2017: 227). Kapitalist sistemin mülkiyet anlayışı çerçevesinde, mutlak olan özel mülkiyet kutsal ve dokunulmaz bir hak olarak ifade edilmektedir. İslam iktisadında ise, emeğe verilen değerden ötürü özel mülkiyetin yaygınlaştırılması temel hedefler arasında yer almaktadır. Ancak özel mülkiyet, kapitalist sistemde savunulduğu gibi mutlak anlamda değil, toplum çıkarları ile sınırları çizilen bir çerçeveye sahip bulunmaktadır. Çünkü İslam, toplumcu bir bakış açısı ile sosyal adaleti sağlarken, bireylerin sahip oldukları iş gücünün âtıl kalmaması için bir yandan çalışmasının karşılığını almasını garantileyerek bir yandan da toplum çıkarlarını gözeten çerçevede özel mülkiyet anlayışı sunmaktadır (Tabakoğlu, 2016: 276-278).

Batı düşüncesinde, sosyal adaletin tesisine ilişkin devlete rol yükleyenler yanında piyasa mekanizmasını savunanların kavramın varlığını kabul etmediği görülürken, İslam düşüncesinde ise sosyal adaletin tesisi devletin var olma sebepleri arasında yer almaktadır. Devletin sosyal adaleti sağlayabilmesi için iktisadi bağımsızlığa ve istikrara sahip olması son derece önemli bir husustur. Çünkü bir ülkenin ve toplumun gerçek ve tam bağımsızlığı ancak ve ancak iktisadi bağımsızlık ve istikrar ile mümkündür. Eğer bir ülke iktisadi bağımsızlığı ve istikrarı sağlayamaz ise, kendi ihtiyaçlarını özellikle de ekonomik ihtiyaçlarını gideremezse, kendine yetemezse, bu noktada adaleti ve

hakkı sağlayamayan bir ülkenin geleceği de her zaman tehlike altında (Hazıroğlu, 2017: 299) olacaktır.

4. Friedrich August Von Hayek'in Sosyal Adalet Anlayışı

Friedrich August Von Hayek, liberalizmin öncü isimlerindendir. Hayek'e göre, liberalizm bireysel özgürlükleri merkezine alan bir yaklaşımdır. Dolayısıyla, bireysel özgürlükleri engelleyebilecek müdahalelerin olmaması gerekir. Çünkü, birey zorlamaya maruz kalmıyorsa özgürdür. Bu özgürlük, toplum içinde ve hukuki çerçevede gerçekleşebilmektedir (Yayla, 2012: 11).

Hayek, sosyal adalet anlayışı oldukça farklı olan neo-liberal bir iktisatçıdır. Hayek, sosyal adalet kavramını tam olarak tanımlamanın imkânsız olduğunu ve bu kavramla amaçlanan sosyal eşitlik ve adil paylaşımın ise birer yanılsama olduğunu savunan en önemli düşünürlerdendir (Topakkaya, 2009: 7-8).

Hayek, üç ciltten oluşan ve Türkçeye ''Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük'' olarak çevrilen ''Law, Legislation and Liberty'' adlı kitabının ikinci cildi olan ve Türkçeye ''Sosyal Adalet Serabı'' olarak çevrilen ''The Mirage of Social Justice''de sosyal adalet kavramı için şu çarpıcı sözleri kullanmıştır (Hayek, 1995: 16);

Bu kavramı eleştirmeye dönük daha önceki çabalarımda her zaman boşluğa vurduğumu hissetmişimdir. Bunun sonunda, böyle durumlarda ilk defa yapılması gerekene yönelerek sosyal adalet idealini destekleyen, elimden geldiğince iyi bir muhakeme tarzını kurmaya kalkıştım. Ve ancak o zaman, imparatorun çıplak olduğunu, yani ''sosyal adalet''in tamamıyla içi boş ve anlamsız olduğunu anladım. Hans Christian Anderson'ın hikayesindeki çocuk gibi: ''Hiçbir şey göremiyordum'', ''çünkü görülecek hiçbir şey yoktu (...)" Ne var ki, pek çok kişi için din-benzeri bir inancı temsil eden evrensel bir kavramın herhangi bir içeriğe sahip olmadığını ve sadece belli bir grubun bir talebine razı olmamız gerektiği düşüncesini gizlemeye yaradığını göstermek, bir düşüncenin yanlış olduğunu göstermekten çok daha zordur. Bu durumda sosyal adaleti gerçekleştirme girişimlerinin işlerliği

olamayacağını göstermekle yetinemezdim; bu kavramın hiçbir anlama gelmediğini ve onu kullanmanın ya düşüncesizlik ya da sahtekarlık olduğunu izah etmek zorundaydım.

Hayek, sosyal adalet kavramının boş ve anlamsız olduğunu ve bu kavramı kullanmanın düşüncesizlik veya sahtekarlık olarak bile nitelendirilebileceği şeklinde oldukça iddialı bir üslup kullanmaktadır.

Hayek'e göre, ''sosyal'' kavramı topluma ait olanı ifade ediyorsa, bu anlamda ''adalet'' kavramı zaten sosyal bir olaydır. Dolayısıyla ''sosyal'' kavramının ilave edilmesi bir fazlalığı (Hayek, 1995: 98-113) ifade etmektedir. Hayek'in sosyal adalet kavramına ilişkin eleştirileri bunlarla da sınırlı değildir.

Hayek, sosyal adalet kavramının özgür bir toplumda ve piyasa ekonomisi içinde herhangi bir anlamı olmadığına vurgu yapmaktadır. Sosyal adalet kavramının başlangıcından itibaren sosyalizmin odağında yer aldığını ve sosyal adalet kavramının geçerliliğine ilişkin genel inancın devlet müdahalelerini arttırarak totaliter bir sisteme (Hayek, 1995: 98-102) yol açabileceğini ifade etmektedir.

Hayek, sosyal adalet kavramının tanımlanamamasının yanı sıra kuralları olmadığı için uygulanamayacağını da belirtmektedir. Sosyal adalete ilişkin kurallar konulsa dahi özgürlük ihlalleri olmadan gerçekleştirilemeyeceğine işaret etmektedir (Yayla, 2012: 18).

Hayek'e göre sosyal adalet kavramı bireylere değil, topluma hitap etmekte ve toplum üyelerinin adil olduğu düşünülen bir dağıtım kalıbını gerçekleştirmek amacıyla devlet gibi bir güce boyun eğmelerinin ahlaki olup olmadığı sorgulanması gereken önemli bir sorundur. Çünkü bireyler tarafından elde edilen faydaların adil ya da adaletsiz diye anlamlı bir biçimde tanımlanabilmesi için gerekli görülen, devlet gibi hâkim bir yönetim gücüne bireyleri mecbur kılmanın ahlakiliği tartışmalıdır (Hayek, 1995: 97). Dolayısıyla, Hayek sosyal adalet konusunda devlet

müdahalesine karşı katı bir tutuma sahip bulunmaktadır (Köse ve Doğangün Yasa, 2016: 817).

Hayek, adalet yerine sosyal adaletin ikame edilme çabasının devlet müdahalesini normalleştirdiğini (Yayla, 2012: 15) ve sosyal adaletin siyasi hayatın en yaygın ve en etkili kavramı haline geldiğini ifade etmektedir. Devlet tarafından uygulanacak herhangi bir tedbirin sosyal adalet gerekçesiyle olduğu ortaya konulursa söz konusu uygulamaya muhalefetin hızla azalacağını ve kavramın belirli bir anlamı bulunduğundan asla şüphe edilmeyeceğini belirtmektedir. Hayek'e göre, toplumda bireyler sosyal adalet kavramının belirli bir anlama sahip olduğundan, yüksek bir ideali gösterdiğinden ve mevcut sosyal düzeni sahip olduğu kusurlardan arındırmaya işaret ettiğinden çok nadir şüphe duymaktadır. Oysa Hayek dağıtımda adaleti ifade eden sosyal adaletin toplumu daha adil bir yapıya kavuşturduğunun hala şüpheli (Hayek, 1995: 98-99) olduğunu ifade etmektedir.

Daha önce ifade edildiği üzere, Hayek günümüzde sosyal adalet kavramının genellikle dağıtıcı adalet ile eşanlamlı kullanıldığını ve kimsenin dağıtım yapmadığı yerde dağıtıcı adalet olmayacağını ifade etmektedir (Hayek, 1979: 4). Bu çerçevede, Hayek toplumda iktisadi değerlerin yeniden dağıtımını ifade eden dağıtıcı adaleti eleştirmektedir (Aktan, 1995: 15). Dağıtıcı adalet kapsamında, piyasa ekonomisi tarafından sağlanan gelir ve bu gelirin bölüşümü yeterli bulunmayarak, gelirin yeniden dağılımı gerekli görülmektedir (Kurt, 2006: 206). Dolayısıyla Hayek, özellikle toplumda gelir ve servet dağılımını iyileştirmek için uygulanan yeniden dağılım politikalarına karşı çıkmakta ve toplumsal kuralların adil olduğu bir kural adaletini savunmaktadır (Aktan, 1995: 15). Çünkü adalet sadece insan davranışının bir kuralı olarak anlamlıdır ve bir piyasa düzeninde birbirine mal ve hizmet sağlayan bireylerin davranışları için adaletli veya adaletsiz olarak tanımlanabilecek bir dağıtım oluşturulamayacaktır. Bireyler kendi kendilerini adil bir şekilde idare edebilirler, ancak farklı bireylerin sonuçları başkaları tarafından tasarlanamadığı veya öngörülemediği için, ortaya

çıkan sonuçların adil ya da adaletsiz olarak tanımlanması (Hayek, 1979: 4) mümkün değildir.

Hayek, piyasa mekanizmasını bir oyuna benzetmektedir. Bu oyun amaçları, becerileri ve bilgileri farklı olan katılımcıların olduğu, çeşitli kurallara göre oynanır ve sonucu önceden kestirilemez. Bu oyunun adil olmasını ve kimsenin hile yapmamasını isteyebiliriz. Fakat, farklı oyuncular için oyunun sonuçlarının adil olmasını istemenin saçma olduğunu ifade etmektedir. Çünkü sonuçları belirleyen kısmen kişisel beceriler kısmen de şanstır. Dolayısıyla Hayek, iktisadi oyunun mantığının sonuçlarının değil, oyuncuların davranışlarının adil olabileceğini (Hayek, 1995: 104-105) belirtmektedir. Dolayısıyla, bu düşünce bireylerin davranışları adaletsiz değil ise sonucun adaletsiz olmadığı şeklinde özetlenebilmektedir (Kalfa Ataay, 2016: 137).

Hayek'e göre, ''*toplum için değer*'' kavramı anlamsızdır. Çünkü sunulan hizmetler ancak belli kişiler için bir değer ifade etmektedir. Bu kapsamda, herhangi bir hizmet toplumun tüm üyeleri için farklı değerlere sahip olmaktadır. Bu durum toplumda bir kişinin diğerine göre, daha fazla kazanç elde etmesine neden olmaktadır. Hayek'e göre, bireyler toplumdaki diğer bireylerin kendilerinden daha fazla kazanç elde etmesini değil, kendi kazançlarından daha yüksek olan kazançların elde edilme faaliyeti ile ilgili yararları anlamadıkları veya zararlı saymaları sonucu büyük kazançların adaletsizliğinden şikâyet etmektedir. Hayek, daha da ileri giderek büyük kazanç sahiplerinin kıskanıldığını ifade etmektedir. Hayek'e göre, büyük kazanç sahiplerinin zenginliğine karşı bu saldırgan tutumun ise, zenginliği yaratan asıl şeyin ne fiziki çaba ne de tasarruf ve yatırım olduğunun, asıl etkenin kaynakların verimli alanlara yönlendirilmesi olduğunun anlaşılmamış olmasıdır. Çünkü, sınai tesisler ve benzeri biçimde servet edinenler, fakirlere ihtiyacı fazlasını dağıtmış olarak yapacakları yarardan daha fazlasını istihdam yaratarak yapmaktadır (Hayek, 1995: 109-136). Bu başarı piyasa ekonomisi sayesinde mümkün olmaktadır. Çünkü merkezi otoriteler kaynakları verimli alanlara yönlendirme

noktasında başarısız kabul edilmekte, merkezi otoritelerin piyasalara müdahaleleri ve yanlış politika tercihleri toplumun kaynaklarının heba edilmesine yol açmaktadır.

Hayek'in görüşlerini özetlemek gerekirse, adalet bireylerin davranışı ile ilgili olduğu için adalet kavramının sosyal kavramı ile nitelenmesine gerek yoktur. Dolayısıyla, sosyal adaletsizlikten bahsedilemez. Genel olarak piyasa ekonomisini savunan ve devletin piyasalara müdahalesini kabul etmeyen Hayek, devletin toplumda bireyler arasında maddi eşitliği sağlamak amacıyla gelirin yeniden dağılımına ilişkin gerçekleştireceği dağıtıcı adaletin hakların ihlali sebebiyle adaletsiz olduğunu ifade etmektedir. Söz konusu bu katı düşüncesine rağmen Hayek, yoksulluk içinde olanlara yardım edilmesine karşı olmayıp, adalet ile hayırseverliği birbirinden ayırt etmektedir (Aktaş, 2000: 225-226). Hayek, kendi geçimini sağlayamayan ve iyi bir yaşam için yeterli geliri kazanamayanlara yardım etmenin genel bir ahlaki görev şeklinde algılanabileceğini (Vargovic, 2012: 45) ifade etmektedir. Hayek, sosyal adalet anlayışı çerçevesinde toplumdaki tüm bireyler arasında mutlak bir eşitlik sağlamanın mümkün olamayacağını savunmakta ve böyle bir eşitliğin sağlanması fikrine şiddetle karşı çıkmaktadır. Çünkü, sosyal adalet amacıyla toplumun tüm üyelerinin refah seviyelerinin aynı düzeye getirilmesi düşüncesi belli bir müdahale ve yeniden dağılıma yol açarak (Kurt, 2006: 208) bireylerin hak ve özgürlükleri üzerinde istenmeyen sonuçlar doğurmaktadır. Gelirin yeniden dağılımın sağlanması yönünde uygulanacak politikalar aracılığı ile devlet piyasaların işleyişine müdahale edecek ve durum istenmeyen sonuçlar ortaya çıkaracaktır.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Sosyal adalet kavramı ve sosyal adaletin tesis edilmesi konusu insanlık tarihi boyunca üzerinde tartışılan ve bu konuda farklı görüş ve teoriler üretilen bir alan olmuştur. Günümüzde, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin toplumsal yapıları incelendiğinde sosyal ve ekonomik açıdan adil ve eşit olmayan bir

yapının olduğu görülmektedir. Bu nedenle, sosyal adaletin sağlanamaması bütün insanlık tarihinde olduğu gibi günümüzde de tüm insanlık açısından önemli bir sorun olarak karşımızda durmaktadır.

Geçmişten günümüze genel olarak dağıtıcı adalet anlayışı çerçevesinde kullanılan sosyal adaletin bir toplumda sağlanabilmesi için merkezi bir otorite tarafından çeşitli politikaların uygulanması gerektiğini savunan görüşler olmuştur. Bunun yanı sıra sosyal adaletin sağlanması amacıyla devlet tarafından serbest piyasasının işleyişine müdahale edilmek suretiyle uygulanacak politikaların sonuç vermeyeceğini, piyasanın kendi kuralları içerisinde bu sorunu çözeceğini savunan görüşlerde mevcuttur. İktisat literatüründe sosyal adalet konusunda görüşleri ile son derece dikkat çeken isimlerden birisi neo-liberal iktisatçılardan Friedrich August Von Hayek'tir. Hayek, sosyal adalet kavramını özgür bir toplumda anlamsız, boş, dini hurafe benzeri bir inanç olarak görmekte ve ''Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük'' adlı kitabının ikinci cildi olan ''Sosyal Adalet Serabı'' adlı kitabına verdiği isimden de görüleceği üzere bir serap olarak nitelendirmektedir.

Hayek, sosyal adaletin piyasa ekonomisinde merkezi bir otoriteyi meşru kılan siyasi bir argüman olduğunu düşünmektedir. Bu yüzden, toplumsal bir olgu olan sosyal adalete bireysel hak ve özgürlükler üzerinde ciddi bir tehdit olduğu gerekçesiyle karşı çıkmaktadır. Hayek, sosyal adaleti sağlama amacıyla herkes için maddi eşitliği sağlamaya yönelik müdahalelerin ise adaletsizliğe yol açacağını savunmaktadır. Çünkü, piyasa ekonomisi özgür bireylerin tercihleri sonucu hakkettikleri payı almasını ve kaynakların verimli alanlara yönelmesini sağlamaktadır.

İslam düşüncesinin temelini teşkil eden ayet ve hadislerde adalet kavramına özel bir önem verilmiştir. Bu nedenle İslam düşüncesi sosyal, ekonomik ve idari tüm toplumsal ilişkilerde adaleti ön planda tutmaktadır. Bu kapsamda, Kur'an-ı Kerim ve

Sünnet olmak üzere İslami ilkelere dayanan İslam iktisadı, temelinde yatan sosyal adalet anlayışı ile dünya genelinde ortaya çıkan eşitsizliklerin azaltılmasında önemli rol oynayabilecektir. İslam iktisadının kendine özgü ilke ve uygulamalarıyla tüm iktisadi sistemlerden ayrılan farklı bir bakış açısına sahip oluşu, sosyal adaletin tesisinde de israftan kaçınılması, faiz yasağı, zekât sistemi, sadaka ve yardımlaşmayı teşvik eden öğütler gibi birbirinden farklı uygulamalar ile gelir dağılımında adaleti sağlamayı hedeflediği görülmektedir. İslam'da sosyal adalet anlayışının, temelde kul hakkını gözeten bireyler ve devletin varlığı sayesinde gerçekleştirilebileceği görülmektedir. Dolayısıyla Hayek'in aksine, İslam'da iktisadi oyunun mantığı hem sonuçların hem de oyuncuların davranışlarının adil olduğu bir sistemin inşa edilmesine dayanmaktadır.

Çalışmamız kapsamında, İslam iktisadında sosyal adalet anlayışı ile neo-liberal iktisadi görüşün en önemli iktisatçılardan olan Hayek'in sosyal adalet anlayışı ile ilgili tespit ettiğimiz dikkat çekici bazı noktalar şunlardır;

- Hayek'e göre, sosyal adalet kavramı devlet müdahalesini meşru kılan siyasî bir araçtan ibarettir. Bu kapsamda, Hayek'te sosyal adalet kavramının varlığı kabul edilmez, varlığı kabul edilmediği için de mutlak anlamda bir gelir eşitliğini savunan bir kavramın gerçekleştirilemez olduğu da açıktır. Hayek'te önemli olan bireysel özgürlüklerdir. Bireysel özgürlükleri sağlayacak olan da devlet müdahalesinin olmadığı piyasa ekonomisidir. Piyasa ekonomisinde tüm bireyler kendi tercihleri, kendi yetenekleri kapsamında belirli meslekleri icra edecek, hakkettiği payı alacaktır.
- Liberal iktisadi görüşün en önemli iktisatçılardan olan Hayek'in aksine, İslam iktisadı sosyal adalet temeli üzerine inşa edilmiştir. Hayek'te bireysel özgürlükler temeli üzerine kurulu sistem, İslam iktisadının sosyal adalet görüşünde yerini toplumcu bir anlayışa bırakmaktadır.

Ayrıca, sosyal adaletin tesisi devletin var olma sebepleri arasında yer almaktadır.

- İslam iktisadında ve Hayek'in sosyal adalet anlayışında ortak olan görüş ise, mutlak bir eşitliğin kabul edilmemesi ve bireylerin yeteneklerinin, becerilerinin farklı olduğunun kabul edilmesi ve katkılarına göre hakkı olanı almalarının öngörülmesidir. Fakat İslam iktisadında, gelirin oluşumu ve bölüşümünde zengin ile fakir arasındaki uçurum giderek artmakta, sermaye ve zenginlik belirli bir kesimin elinde toplanmakta ise özellikle zekât uygulaması, faizin yasaklanması, sadakanın teşvik edilmesi, yoksulun ve akrabanın gözetilmesi gibi çeşitli araçlar ile sosyal adalet anlayışı çerçevesinde müdahale ile eşitsizliklerin ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır.

Sonuç olarak, sosyal adalet anlayışı çerçevesinde mutlak bir eşitlik sağlamak mümkün olmamakla beraber, zengini daha zengin, fakiri daha fakir yapan faiz temeli üzerine kurulu bir sistem yerine, İslam iktisadının farklı bir perspektifle sunduğu sosyal adalet anlayışı çerçevesinde gelirin daha adil dağılımının olduğu bir sistem kurmak, Hayek'in iddia ettiği gibi de dini hurafe benzeri bir inanç değildir. Özelikle finansal piyasaların reel ekonomiden çok daha hızlı büyüdüğü ve spekülatif faaliyetler sonucunda kazanç elde etmenin daha yoğun olarak yaşandığı 20. yy. başlarından itibaren bütün dünyada görülen bölüşüm ve paylaşımda adaletsizliğin artması ve bu gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan iktisadi sorunların çözümsüzlüğü bu konuda yeni arayışlara yol açmıştır. İnsanlık, iktisadi ve toplumsal sorunların çözümünde uygulanmakta olan kapitalist sistemin yetersiz kaldığını görmektedir. Kanaatimizce bu sorunların çözümü noktasında İslami düşünce ve İslam İktisadi uygulamaları ön plana çıkarılmalı ve böylece insanlığa daha adaletli bir yaşam tesis edilmelidir.

KAYNAKÇA

Aktan, C. C. (1995). Klasik liberalizm, Neo-liberalizm ve Libertarianizm. *Amme İdaresi Dergisi, 28 (1),* 3-32.

Aktaş, S. (2000). F.A. *Hayek'in Hukuk ve Adalet Teorisi.* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Azid, T., Al Rawashdeh, O. H. (2017). Toplumsal Adalet, Piyasa ve Devlete İslami Bir Bakış. Lütfi Sunar (Ed.), *İslam İktisadında Sosyal Adalet* içinde (s. 1-22). İstanbul: İktisat Yayınları.

Çoban Kaynak, R. (2017). Sosyal Adalet, Eşitlik ve Sosyal Hizmet. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 6(4),* 252 – 260.

Diyanet İşleri Başkanlığı Hadis-i Şerif, https://hadis.diyanet.gov.tr/, (10.05.2022).

Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim, https://kuran.diyanet.gov.tr/, (10.05.2022).

Encum, M. İ. (1995). İslam'da Gelir ve Servet'in Dağılımı. Ahmet Kemerli (Terc.), *İslami Sosyal Bilimler Dergisi, 3(3),* 83-98. İstanbul: İnkilâb Yayınevi.

Hayek, F. A. (1979). *Social Justice, Socialism & Democracy.* The Centre for Independent Studies.

Hayek, F. A. (1995). *Kanun Yasama Faaliyeti ve Özgürlük* (Cilt 2). Mustafa Erdoğan (Çev.), Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Hazıroğlu, T. (2017). *Katılım Ekonomisi Yeni Zihin, Yeni İktisat*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Ho, L. (2011). What is Social Justice?. *Occasional Paper #1,* Sydney: National Pro Bono Resource Center.

Kalfa Ataay, C. (2016). Hayek ve Friedman'ın Devlet Anlayışı. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 4 (1),* 129-151.

Kayaoğlu, İ. (1986). İslam'da Adalet Mefhumu. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 27(1).* doi: 10.1501/Ilhfak_0000000684.

Köse S., Doğangün Yasa B. (2016). Sosyal Adaletin İki Liberal Yüzü: John Rawls & Friedrıch Hayek. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9 (43),* 812-818.

Kurt, S. (2006). Hayek'in Özgürlük ve Adalet Teorisi. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 2 (3),* 199-213.

Maraşlı, O. (2016). Faiz ve Sosyal Adalet: Reel Faiz Oranının Gelir Adaletsizliği Üzerindeki Etkisi. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD), 2(1),* 77-118.

Mevdudi, E. A. (2006). *İslam'da Hükümet*. Ali Genceli (Çev.), İstanbul: Hilal Yayınları.

Miller, D. (1999). *Principles of Social Justice* aktaran Ho, L. (2011). What is Social Justice?. *Occasional Paper #1,* Sydney: National Pro Bono Resource Center.

Sağlam, R. (2007). Liberal Adaletin İki Farklı Görünümü: John Rawls ve Robert Nozick ''Hakkaniyet Olarak Adalet'' Eleştirisinden ''Yetkisel Adalet Eleştirisine''. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, XI:* 181-217.

Savaşan, F. (2016, Mayıs). Sosyal Adaletin Sağlanmasında İslami Yol ve Zekâtın Abartılan Rolü. *Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (PESA) Görüş.*

Sunal, O. (2011), Sosyal Politika: Sosyal Adalet Açısından Kavramsal Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 66 (3),* 283-305.

Şahin, O. E. (2019). 20. yüzyıl Batı ve İslam Düşüncesinde Sosyal Adalet Yaklaşımı. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *4(1),* 55- 77.

Tabakoğlu, A. (2011). İslam İktisadı ve Modern Kapitalizm. *Sosyal Piyasa Ekonomisi ve İslam'daki Algılanışı* içinde (s. 91-133). 23-24 Eylül 2010, Ankara: Konrad-Adenauer-Stiftung Yayını.

Tabakoğlu, A. (2016). *İslam İktisadına Giriş*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Topakkaya, A. (2009). Sosyal Adalet Kavramı Sadece Bir İdeal midir?. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *1 (2),* 97-111.

Vargovic, E. (2012). *Social Justice and the Moral Justification of a Market Society*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Central European University, Budapest, Hungary.

Yanpar, A. (2015). *İslami Finans- İlkeler, Araçlar ve Kurumlar*. İstanbul: Scala Yayıncılık.

Yardımcıoğlu, M. (2013). İslami Finansın Geleceğine İlişkin Düşünceler. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3 (1)*, 139-145.

Yayla, A. (2012). *Hayek'in Liberalizm Anlayışı.* Ankara: Kesit Yayınları.

Dördüncü Bölüm

TÜRKİYE'DE SİYASAL DÜZLEMDE "İSLAM İKTİSADI"

Arş. Gör. Dr. Selçuk KAHRAMAN[36]

1. Giriş

Türkiye gibi sıcak gündemleri hiç eksik olmayan bir ülkede siyasal ve toplumsal krizler kadar bir önemli kriz alanının iktisadi (ekonomik) olduğu bir gerçekliktir. Siyasal yaşam içerisinde zaman zaman gündeme gelen din (büyük çoğunlukla İslam açısından) ve iktisat ilişkisine dair araştırmacılar ve politikacılar tarafından ortaya konulan görüşler ve söylemler, hâlihazırda güncelliğini sürdürmeye devam etmektedir. Elbette Türkiye'de Sabahattin Zaim'den Servet Bayındır'a kadar İslam iktisadını ilgilendiren pek çok konunun, farklı uzmanlıklardan akademisyenlerce tartışıldığı ve gelişme gösterdiğini ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla bu konu, ilahiyat, iktisat, işletme, felsefe, sosyoloji, siyaset bilimi vb. pek çok disiplini ilgilendiren boyutlar içermektedir.

Bu çalışma, öncelikli olarak yakın dönem Türk siyasal tarihi içerisinde politikacılar ve siyasal partiler perspektifinde iktisadi

36 Necmettin Erbakan Üniversitesi, S.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,skahraman@erbakan.edu.tr

alana dair dinsel söylemler (*İslam iktisadı*) üzerine saptamalar ve değerlendirmeler yapmayı amaçlamaktadır. İçerik analizi, politikacıların söylemleri ve siyasal partilerin çeşitli kurumsal belge ve paylaşımları üzerinden ele alınacaktır. Esasen İslam iktisadı teriminin kimi yazarlarca beşeri bir sistemin dışında iddialı bir hüviyetle tanımlanmakta olması, ona dair model önerilerini ve terimin kullanımını güçleştirmektedir. Bu incelemede "iktisadın İslamileştirilmesi" ve/veya "iktisada İslami nosyonların eklemlenmesi" olmak üzere temelde iki farklı anlam boyutunu kapsayacak biçimde "İslam iktisadı" terimi kullanılmıştır. Bu açıdan İslam iktisadı hakkında birbirinden farklı görüşlerin bulunması, böyle bir genel geçer kullanımı, bu çalışma açısından zorunlu kılmıştır.

Kesitsel tarama yöntemi ile 2001 Ekonomik Krizi'nin ardından iktidara gelen Ak Parti ve müteakip hükümetleri dönemini içeren 2002-2022 arasındaki söylem ve tartışmalar, örneklem alanı olarak tercih edilmiştir. Böylece Türk siyasal yaşamının daha öncesindeki döneme dair incelemeler kapsam dışı bırakılarak, bu eserin yazım kısıtı itibariyle bu bölüme dâhil edilmemiştir.

Elbette çalışmanın yazarı olarak iktisadi alana dair "olması gerekenler", uzmanlık alanımın dışında olması nedeniyle mevcut sürecin siyasal düzlemdeki yansımaları üzerinden ortaya çıkan birtakım gelişmeleri gerek siyasetin doğası gerekse de siyaset bilimine özgü ilkelerle anlamlandırma ve okuma çabasının söz konusu olduğunu belirtmekte dikkate değer bir önem bulunmaktadır. Bununla birlikte Türkiye'de hem politikacılar hem de siyasal partilerin "İslam iktisadı" gibi bir konuya dair ne söyleyip, söylemedikleri veya ne ölçüde öne çıkardıkları ya da gündem dahi etmedikleri, derli toplu olarak ortaya konulmuş olacaktır. Bu çerçevede bu bölümün, yerli literatür siyaset bilimi yazınında bu tür bir kapsam ve sınırlılıkla inceleme oluşturduğunu ileri sürmek mümkündür.

2. Türkiye'de Politikacılar ve "İslam İktisadı"

Türkiye'de "İslam İktisadı" çerçevesinde öne çıkan veya ileri sürülebilecek politikacılar içerisinde Necmettin Erbakan'ı, Haydar Baş'ı ve Recep Tayyip Erdoğan'ı saymak mümkündür. Elbette bu siyasal liderlerin partileri ve fraksiyonlarının yaklaşımları, üçüncü başlıkta ele alınacaktır. Bu noktada Erbakan'ın "adil düzen" ve "manevi kalkınma" adlarını verdiği "İslam iktisadı" içeren ekonomi model ve önerileri yahut Baş'ın "milli ekonomi modeli" adını verdiği yaklaşım, 2000'li yıllardan bugüne çeşitli siyasal kişilikler ve partilerce dile getirilmeye devam etmektedir. Diğer yandan Arif Ersoy, Mete Gündoğan, Numan Kurtulmuş gibi pek çok akademisyen politikacının İslam iktisadını ilgilendiren görüşleri dikkate değer olmakla birlikte liderler düzeyinde incelemeyi kısıtlamakta yarar bulunmaktadır. Bu çerçevede sırasıyla Erbakan, Baş ve Erdoğan'ın söylemlerini irdelemek uygun olacaktır.

Milli Nizam Partisi'nden Saadet Partisi'ne kadar uzanan Milli Görüş Hareketi'nin lideri Necmettin Erbakan'ın, Türkiye'deki İslamcılığın partileşerek kurumsallaşmasındaki öncü rolü yadsınamaz. İslami çeşitli değerlerin laik Türkiye Cumhuriyeti'nde kamusal alanda görünür kılınmasında öncü rolü bulunan ve siyasal yaşamda kendine özgü bir yer edinmiş olan Erbakan, iktisadi alana dair pek çok söylemi ile de tanınmıştır. Erbakan'ın 1980 sonrasında Refah Partisi ile seçim propagandası olmuş ve sonrasına değin en tanınmış söylemi olan "adil ekonomik düzen" anlayışına öncelikli olarak yer vermek gerekir. Bu teoremin ilk boyutu, kapitalist ve sosyalist ekonomik modelleri reddetmesi üzerinedir. İkincisi hak ve batılın mücadelesi öne çıkarılarak İslam tarihine atıfla geliştirilmiş olmasıdır. Üçüncüsü faizsiz bir ekonomik düzen oluşturarak Müslüman ülkelerle "Ortak Pazar" kurabilmeyi öngörmesidir. Kaldı ki ilk kez 1991 yılında açık bir şekilde "adil ekonomik düzen" modelini izah eden Erbakan'ın sözlerini şu şekilde aktarmak gerekir:

> "(Adil ekonomik düzen), temel prensipler itibariyle, kapitalizm ve komünizmin bazı ilkelerini bir araya toplayarak yeni suni bir düzenin kurulmasına çalışılması olayı değil insanlığın uzun süre kapitalizm ve komünizmi denedikten, bunların zulüm, sosyal patlama ve felaketten başka bir şey getirmediğini gördükten sonra bu dejenere sakat düzenleri, bu düzenler vasıtasıyla kabul edilmiş olan yanlış, haksız ve insan tabına aykırı prensipleri terk ederek zulümden hakka dönmek ve böylece gerçekte var olan, tabiî olan, hakka dayalı olan bir düzenin bugünün şartlarına göre yürürlüğe konması demektir."

Esasen Erbakan'ın genel" söylemlerinde rejim değişikliğine hiçbir şekilde atıf yapmadığı gibi mevcut anayasaya bağlılık ifade eden sözleri sarf ettiği bilinmektedir. Bu durumun elbette dönemin siyasal koşulları içerisinde özel anlamları bulunmaktadır. Diğer yandan Milli Görüş kavramsallaştırmasının laik bir siyasal sistemde metafizik değerlere dayalı özel bir kavramsallaştırma çabası olduğuna dair sav (Tuğrul, 2017: 619), dikkate alındığında Erbakan'ın iktisadi alana dair pek çok arka plan "dini" söylem hedeflerini, kamuoyunda "milli" hedefler olarak ifade etmeyi tercih ettiği ileri sürülebilir.

Erbakan'a göre 1980'li ve 1990'lı yıllarda kendi deyimiyle "rant ekonomisi" uygulanmış ve sömürü düzeni ortaya çıkmıştır (Ersin ve Yıldırım, 2015: 145-146). Bununla birlikte kendisinin yazılı ve görsel medyaya yansıyan söylemleri dikkate alındığında 1990'lar ve 2000'lerde adil ekonomik düzene geçişi güçlü bir şekilde savunduğu görülmüştür. Böylece bir diğer kısımda ele alınacak Saadet Partisi'nin bugünkü ekonomi politika ve vaatleri, bu perspektife atıfla sürdürülmeye çalışılmaktadır. Hâsılı Türkiye'nin son elli yılını aşan bir sürede etki göstermiş olan Milli Görüş Hareketi'nin iktisadi alanda sunduğu sistem önermesinin adı, "adil ekonomik düzen teorisi" olarak dile getirilmektedir (Öztürk, 2017: 167).

Erbakan açısından ikinci önemli vurgu olarak "manevi kalkınma" fikrine yer vermek yerinde olacaktır. Erbakan'a göre manevi kalkınmanın, bireyin İslam'ın ekonomik yasalarına göre hareket etmesi olduğu ve kendi çıkarları peşinde koşan insan tanımını ifade eden "homo economicus" terimi yerine "homo İslamicus" olarak ileri sürülebilecek bir yaklaşıma evrilmesi öncülüne dayandığı ifade edilmektedir (Ersin ve Yıldırım, 2016: 141). Bu çerçevede Kur'an kursları, İslam enstitüleri, imam hatipler açılarak İslami şuurun yaygınlaşması ve bireylerin manevi değerlerinin yükselmesi ile adil ekonomik düzenin altyapısının oluşturulmasına çalışılır. Bu anlayışın en güncel örneği olarak 2022 yılının Haziran ayının başlarında sağlık durumu kötüleşen İsmailağa Cemaati'nin lideri Mahmut Ustaosmanoğlu için Saadet Partisi'nin parlamentodaki tek temsilcisi Konya milletvekili Abdulkadir Karaduman tarafından 5 Haziran 2022 tarihli atılan bir tweette Ustaosmanoğlu'nun Türkiye'nin manevi kalkınmasının öncülerinden olarak tanımlaması, bu nedenledir.

Buraya kadar Erbakan'ın adil düzen ve manevi kalkınma savları özetle ve siyasal düzlemdeki karşılıkları itibariyle açıklanmaya çalışılmıştır. Bu savlar, İslam iktisadı alanında çalışan veya politika ile ilgilenen pek çok kimse için olumlu karşılıklar bulurken çeşitli eleştiriler de almış olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Örneğin Ersin ve Yıldırım (2015: 155), İslam iktisadını tanımlama sorunlarına dikkat çektikten sonra "adil ekonomik düzen" modelinin, özünde serbest piyasa ile devlet arasında denge oluşturmayı güden bir anlayış ürettiğini savunmuş, adil ekonomik düzenin bir İslam iktisadı olmaktan daha çok İslami ilkeleri dikkate alarak tasarlanan bir yaklaşım olduğunu belirtmişlerdir.[37*] Sugözü'ye göre ise (2017: 208), adil ekonomik

37 Adil ekonomik düzen modelinde önerilen pek çok konunun İslami olmakla birlikte bir kısmının aykırılık taşıdığı veya tartışmalı olduğu, Hayrettin Karaman ve Sabahattin Zaim gibi bilginlerce eleştiri konusu edinildiğine dair yorum ve aktarımlar için bkz. Ersin ve Yıldırım, 2015: 167-170.

düzen, İslam iktisadı olarak ifade edilebileceği gibi bir İslam iktisadı modeli olarak da tanımlanabilir.

İkinci olarak Erbakan gibi politik bir lider ve akademisyen olan Haydar Baş'ın "milli ekonomi modeli" üzerinde, İslam iktisadına dair birkaç temel hususa yer vermek yerinde olacaktır. 2005 yılından bu yana on kez uluslararası "milli ekonomi modeli" başlıklı kongreler düzenlenmiş ve Baş, Rus parlamentosu Duma'da beş saatlik bir sunum gerçekleştirmiştir. Bu modelde sanayiciye proje sonrası faizsiz kredi verilmesi, sıfır faizli konut ve evlendirme kredileri verme, çiftçilere sıfır faizli kredi imkânı tanıma, her vatandaşın vatandaşlık maaşı, ev hanımı maaşı ve çocuk maaşının ayrı ayrı hesaplarına tanımlanması hakkı gibi pek çok husus yer bulmaktadır (Kabil, 2020). Bu yönüyle faizsiz pek çok önermenin, İslam iktisadı ile örtüşen yönler gösterdiği ileri sürülebilir.

26 Haziran 2013 tarihinden itibaren on yıllık bir süre için kendi adına Türk Patent Enstitüsü tarafından tescillenen modeli ile ilgili Haydar Baş (2018) şu sözleri kaydetmiştir:

> "Marka tescil belgesi ile onaylı olduğundan Sayın Erdoğan da dâhil kimse "Milli Ekonomi Modeli, milli para" tabirlerini kullanamaz. (…) 2005 senesinde dünya iktisat literatürüne sunduğum Milli Ekonomi Modeli, adında geçen "milli" ifadesine rağmen esasen kapitalizmin sömürü zihniyeti altında ezilen dünya insanlığının tek kurtuluşudur. Hz. Peygamber'in ve Hz. Ali Efendimizin dönemlerinde uyguladığı adil gelir dağılımını sağlar. Tevhidin bir meyvesidir ancak bugün İslam dünyası ile her konuda savaş halinde olan Hıristiyan Batı'nın da kurtuluş olarak sığındığı liman olmuştur. Düşünebiliyor musunuz, Papaz Malthus'un "bundan daha iyisi olamaz" denilerek savunulan kapitalist düzeni, bugün bir Müslüman Türk'ün sistemi ile yıkılıyor."

Erbakan ve Baş'ın İslam iktisadı literatürünü ilgilendiren birtakım gerekçeleri ve savlarını olabildiğince özetledikten son-

ra Recep Tayyip Erdoğan üzerinden incelemeye devem etmek gerekecektir. Nitekim Erdoğan, faizsiz sistem vurgusu ile İslam iktisadı literatürünü ve araştırmacılarını ilgilendiren çeşitli söylemlerde bulunmaktadır. Erdoğan'ın 2002 yılında Ak Parti'nin iktidara gelmesinden bu yana ilk kez bu alana dair söylemlerini sıklaştırması, 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanmasından sonraki süreçte gerçekleşmiştir. "Faizcilerle yol yürümeyi" reddettiğini savunan Erdoğan'a göre, bu görüşünün temeli Kur'an'la sabit olduğunu belirtmek üzere kullandığı "nass"tan ötürüdür. Üstelik Erdoğan, 17 Kasım 2021 tarihli Ak Parti Grup Toplantısı'nda şu sözleri sarf etmiştir:

> "Açık ve net söylüyorum, faiz sebeptir, enflasyon neticedir. Bunu farklı yere çevirme gayretine diyorum ki, boşuna uğraşmayın, biz faiz belasını bu milletin sırtından kaldıracağız. Biz faize kesinlikle milletimizi ezdiremeyiz. Hala kalkıp da bu yolda, bu mücadelede beraber yürüdüğümüz arkadaşlarımızdan faizi savunanlar kusura bakmasınlar. Bu yolda ben faizi savunanla olmam, olamam. Bu konu sıradan bir konu değildir. Dünyaya bakalım, Amerika'ya bakalım, Batıya, İsrail'e bakalım. Bütün bunlarda faiz aşağılara çekilmişken, bizim arkadaşlarımıza ne oluyor ki, onlar faizi savunur hale geliyor. Enflasyonun buralarda ne hale geldiğini görüyorsunuz. Bizim arkadaşlarımıza ne oluyor. Bunu görevde olduğum sürece faizle mücadelemi sonuna kadar sürdüreceğim, enflasyonla mücadelemi sürdüreceğim. Şunu bilmemiz lazım, bu konuda Nas ortada. Nas orda olduğuna göre sana bana ne oluyor. Biz değerler silsilemiz içinde olaya buradan niye bakmıyoruz? Olaya buradan bakacağız ve adımımızı ona göre atacağız."

Erdoğan'ın yukarıdaki sözleri dikkatli bir şekilde irdelendiğinde kendisine ve partisine yakın bazı kimselerin faizle ilgili yönetsel (*ilgili kurumlara atamış olduğu kimseler ve ilgili kurum ve kuruluşların işleyiş biçimlerindeki değişim*) ve siyasal (*ideolojik*) tercihlerine yönelik eleştirilerine şiddetle karşı çıktığı görülmekte-

dir. Bu yaklaşıma göre Kur'an'da tevile dahi imkân vermeyecek ölçüde açık olan bir yasak, savunu haline getirilemez. Bu noktada Erdoğan'ın faiz meselesindeki söylemlerinin, siyasal düzlemde nereye karşılık geldiği veya geleceği tartışmaları önemli hale gelmektedir. Bu çerçevede öne sürülebilecek üç görüşten ilki, Erdoğan'ın gündem değiştirmeye yönelik bu tür sözleri sarf ettiğidir. İkincisi görüş, Erdoğan'ın bu görüşleri benimsemesine rağmen pratiğe dökme konusunda yaşadıkları zorluklara dikkat çekme ve bu yöndeki talepleri tatmin etme amacı taşımasıdır. Üçüncüsü Erdoğan'ın mevcut siyasal rejimden duyduğu rahatsızlığının izdüşümü olduğuna dair görüşlerdir. İşte bu noktada bu üç tartışmalı görüşü ayrı ayrı değerlendirmekte yarar bulunmaktadır.

Türk siyasal yaşamı içerisinde Erdoğan'ın kamuoyunu yönlendirme veya kontrol etmeye yönelik zaman zaman çeşitli konuları gündeme getirmiş olduğu bilinmektedir. Üstelik Erdoğan, İstanbul Sözleşmesi örneğinde olduğu gibi önce savunduğu/meşru gördüğü sonra tümüyle reddettiği bir politik tutum ve kararla muhafazakâr dindar bir kısım toplumsal kitleye yönelik stratejik ve konjontürel hamle geliştirebilmiştir. Hâsılı Erdoğan'ın ortaya çıkan ekonomik sorunlar veya siyasal kriz ve tartışmalarda gündemi belirlemeye yönelik siyasal söylemlerinin bir parçası olarak "nass" kavramını kullanabileceğini de öne sürmek mümkündür. Kaldı ki, faize dayalı sistem devam etmekte ve birinden birinin tam olarak tercih edilmediği bir "ekonomik belirsizlik sistemi", ağır bir yük olarak dar ve sabit gelirli toplumsal kesimler üzerinde olumsuzluğu artan bir şekilde sürmeye devam etmektedir.

İkinci görüşe gelindiğinde Erdoğan'ın aşağıda yer alan şu sözlerini öne çıkarmak mümkündür:

> "2015 yılında ilk kamu katılım teşebbüsü olan Ziraat Katılım'ı faaliyete geçirdik. Daha sonra Vakıf Katılım'ı ve Türkiye Emlak Katılım'ı sisteme dâhil ettik. Bunun yanı sıra sermaye piyasalarında ve sigortacılık konularında da

> son yıllarda önemli ilerlemeler kaydettik. Türkiye Hazinesi tarafından ihraç edilen ürünler arasına sukuk da katıldı. Ayrıca G-20 ve İslam İşbirliği Teşkilatı dönem başkanlıklarımızda katılım ortaklıklarına yönelik engellerin kaldırılması için mücadele verdik." (AA)

Yukarıdaki ifadeler esas alındığında Türkiye'nin İslam iktisadı alanına dair Erbakan'ın "Ortak Pazar" fikrine benzer bir şekilde girişimlerde bulunduğu ve ülke içerisinde İslam iktisadına uygun çalışmaların kurumsallaştırılmaya çalışıldığı belirtilebilir. Daha açık bir ifadeyle ekonomik sistem içerisinde İslam iktisadı uygulamalarına daha fazla yer açılması için çaba gösterildiği öne sürülebilir. Bununla birlikte Erdoğan'ın Müslümanların çoğunlukta yaşadığı ülkeler ve gelişmiş ekonomilerle bu süreci yürütmeye dair çeşitli girişimlere vurgu yaptığı görülmektedir.

Üçüncü görüşü ele almak mümkün olursa esasen Erdoğan, tüm bu söylemleri uygulayacağından değil başka siyasal ajandalarını uygulamak üzere ısrarcı olmakta veya bu yönde görüntü sağlamaktadır. Bu sav çerçevesinde Çakır'ın şu ifadelerine yer vermek uygun olabilecektir:

> "(…) Normal şartlarda Türkiye laik bir cumhuriyet ve ülkeyi yöneten birisinin insanların hayatını bu kadar ilgilendiren bir konuda referansını din üzerinden vermesi –ki o referansının ne kadar dinî olduğu ayrı bir tartışma konusu–, ama sanki normali buymuş gibi bizim "nas gereği" böyle yapmamız gerekiyor diyebilmesinin zaten mümkün olmaması lâzım. Eskiden –eski dediğim, AKP öncesi zamanlarda–, bunu muhalefette birilerinin söylemesi bile yadırganırdı, şimdi fazla ses çıkarılmıyor; çünkü insanlar, özellikle muhalefetteki partiler bunun üzerine bir laiklik tartışması yaparlarsa Erdoğan'ın ekmeğine yağ süreceklerini düşünüyorlar."

Esasen Türkiye'de devlet eliyle gerçekleştirilen Milli Piyango'dan içki satımına kadar pek çok nass açısından değerlendi-

rilirse "haram" olarak uygulaması devam etmektedir. Dindar toplumda faiz olumsuz karşılanmakla birlikte faizli sistemle bütünleşik süreçleri devam etmektedir. Bu noktada eğer serbest piyasa terk edilmiyor ve kapitalist sistem sürdürülmeye bir yandan devam ediliyorsa İslam dininin yüklenmesi gereken sorumluluğu, negatif bir gündem oluşturma aracı olarak pekişmekte ve karşıtların çok fazla tepki vermesini mümkün kılamayan bir siyaset tarzına hizmet alanı kazandırabilmektedir. Dolayısıyla bu üçüncü görüşün söylemsel ilk olasılığı, daha kısa vadede, seçim odaklı ve kamuoyunu yönlendirmeye yönelik bir çaba olarak belirmektedir.

Üçüncü görüşün ikinci olasılığı siyasal rejimle doğrudan bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Bu çerçevede Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 24. maddesinin son fıkrasında yer alan hükme dikkat çekilmektedir:

> "Kimse, Devletin sosyal, ekonomik, siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasi veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz."

İlgili hüküm bağlamında Karakaş'a göre (2021), Anayasa'nın 2. ve 24. maddeleri söz konusu iken Ak Parti Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı Erdoğan, cumhurbaşkanı sıfatıyla düşük faiz politikasını savunabilir ancak faiz politikalarına ilişkin nass'ı gerekçe gösteremez.

Öte yandan bu kısımda daha genişletilebilecek pek çok saptama, aktarım ve tartışma konusu mümkün olmakla birlikte Türkiye'de İslami söylemlerle iktisadi politika hedefleri öne süren ve 2023 seçimlere katılma yeterliliğine sahip toplamda beş siyasal parti tercih edilmiştir. Böylece bu partilerin resmi siyasal anlayışlarını ortaya koyan parti programları üzerinden gerçekleştirilecek kısa ve öz hususlar/değerlendirmeler eklemlenerek metnin amacı karşılanmış olacaktır.

3. Türkiye'de Siyasal Partiler ve "İslam İktisadı"

Türkiye'de İslam iktisadı alanına dair Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti), Saadet Partisi (SP), Bağımsız Türkiye Partisi (BTP), Hür Dava Partisi (Hüda-Par) ve Yeniden Refah Partisi (YRP) olmak üzere beş siyasal parti temsilcilerinin çeşitli düzeylerde İslam dini temelli iktisadi yaklaşımlarını öne sürdüğü görülmüştür. İlk olarak Milli Görüş Hareketi'nden başlamak gerekirse Necmettin Erbakan'ın şu sözlerini belirtmekte yarar bulunmaktadır:

> "Hâlihazır ekonomik zulümlerden kurtulmak ve bu zulümlere sebep olan mikropları ortadan kaldırmak ancak adil düzenle mümkündür. Milli Görüş, yeniden Büyük Türkiye'yi kurmak için, bugünkü anayasaya aykırı köle düzenini ortadan kaldıracak, yerine anayasada sözü edilen herkese refah getiren, herkese hakkını veren ve herkese fırsat eşitliği tanıyan bir sistemi oluşturacaktır."

Yukarıdaki bağlam dikkate alındığında hâlihazırda Milli Görüş'ü temsil eden Saadet Partisi ve yine Milli Görüş'ü temsil ettiğini öne süren Yeniden Refah Partisi'nin bu sözleri kendilerine şiar ettikleri doğal olarak düşünülecektir. Bununla birlikte Saadet Partisi'nin 3 Kasım 2019 tarihli Parti Programı'nda İslam iktisadına dair herhangi bir önerme bulunmamakla birlikte çeşitli bölgesel ve küresel işbirlikleri üzerinden alan açmak istedikleri öne sürülebilir. Örneğin Türkiye, Pakistan ve İran tarafından kurulan ve daha sonra genişleyen Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (ECO) geliştirilmesi ve İslam İşbirliği Teşkilatı'nın daha etkin hale getirilerek Türkiye öncülüğünde faaliyet gösteren İslam Ülkeleri Ekonomik İşbirliği Daimi Komitesi'nin (İSEDAK), daha etkin ve verimli çalıştırılması hedefleri, kayda değerdir.

Ak Parti'ye gelindiğinde, esasen iktidara bir "İslamcı parti" olarak gelmemiş ve neo-liberal politikaları benimseyen vaatler ve uygulamalarla ilk hükümetlerini oluşturmuşlardır (Bölükbaşı, 2012: 181). Bununla birlikte Avrupa Birliği ile değişen iliş-

kilerin seyri Ak Parti Hükümetlerini bir zaman Şangay İşbirliği Örgütü'ne bir zaman Müslüman ülkelerle işbirliklerine sevk ederek ekonomik alana dair yaklaşımlar, ciddi ölçüde değişime uğramaya başlamıştır. Hatta özel bankacılıkta daha önce örnekleri bulunan "katılım bankacılığı", Ak Parti iktidarında ilk kez kamu bankacılığı alanında da kendine yer açmıştır (Kutval ve Kanbir, 2019: 594). Bu süreçte İslam iktisadı alanı ve çalışmalarına duyulan ilgi de artmıştır. 14 Haziran 2020 tarihinde 12. Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Konferansı'nda konuşan Ak Parti Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı Erdoğan şu sözleri kaydetmiştir (AA, 2020):

> "İnsani, ahlaki ve çevreci karakteri, faizi ve sömürüyü reddeden yapısıyla ***İslam iktisadı krizden çıkışın anahtarı***dır. Geleceğin dünyasında faize ve sömürüye dayalı mevcut ekonomik sistemin yerini risk paylaşımının esas olduğu katılımcılığa bırakacağına inanıyorum. Nitekim gelişen teknoloji ve fintek uygulamalarının İslami finans araçlarını dünya genelinde yaygınlaştırdığını görüyoruz."

Erdoğan'ın bu sözleri sarf ettiği dönem küresel Covid-19 pandemisinin yaşandığı bir dönem olmakla birlikte tek etkenin bu olduğunu söylemek mümkün olmayabilir. Öte taraftan aynı Konferans'ta Erdoğan'ın şu sözlerine de aşağıda yer vermek yerinde olacaktır (AA, 2020):

> "Uzun vadeli büyük altyapı yatırımlarının finansmanı için sukuk gibi ürünlerin kullanımının yaygınlaştırılması gerekiyor. Başta kitle fonlaması olmak üzere alternatif finans alanında da katılım finansmanının yaygınlaşması ile ilgili destekleyici adımlar atıyoruz. Kıtaların ve kültürlerin kavşağında yer alan İstanbul'umuzu İslami finans ve ekonominin de merkezi yapmayı hedefliyoruz."

Erdoğan, yukarıdaki sözleri içerisinde "sukuk", "katılım finansmanı", "alternatif finans", "kitle fonlaması" vb. İslam iktisadı yazınında öne çıkan çeşitli terimler kullanmaktadır. Örneğin bunlardan sukuk terimi, en genel tanımıyla devlet ve

şirketlere finansman sağlama aracı olarak ihraç edilen ve yatırımcıya faizsiz sabit getiri imkânı sağlayan finansal sertifikaları ifade etmektedir (Cebeci, 2019). Dünyada ilk kez 2001 yılında Malezya Hükümeti tarafından uygulaması başlatılan sukukun amacı ise yalnızca İslam hukukuna uygun amaçlar için ihraç edilebilir olmasıdır (Yılmaz, 2014: 84). Bu bağlamda İslam iktisadına dair birtakım terimlerin parti liderliği düzeyinde anlam kazandığı görülmektedir.

Parti liderinin aksine Ak Parti Programı, herhangi bir "nass" veya "İslam iktisadı" alanına dair dolaylı ve doğrudan önermeler içermeden hâkim serbest piyasa ekonomisine yönelik hedeflerden oluşmaktadır. Bu çerçevede 10 Haziran 2022 tarihi itibariyle resmi sayfasında yer alan Parti Programı'nın "Ekonomi Anlayışımız" başlıklı kısmında şu hususlar sıralanmaktadır:

- Tüm kurum ve kurallarıyla işleyen piyasa ekonomisinden yanadır.
- Devletin ilke olarak her türlü ekonomik faaliyetin dışında olması gerektiğini benimser.
- Özelleştirmeyi daha rasyonel bir ekonomik yapının oluşması için önemli bir araç olarak görür.
- Teşebbüs özgürlüğünü gerçekleştirerek, özel teşebbüse hamle yaptıracak siyasi, bürokratik ve anlayış değişimini sağlamak.
- Avrupa Birliği, Dünya Bankası, IMF ve diğer uluslararası kuruluşlarla olan ilişkilerimizin, ekonomimizin ihtiyaçları ve ulusal çıkarlarımız doğrultusunda sürdürülmesi gerektiğine inanır.

Ak Parti Programı incelendiğinde Türkiye'de bırakın parti programı veya seçim beyannamesinde söylemlerinde dahi gündem etmeyen pek çok siyasal parti kadar ve yer yer onlardan ileri düzeyde liberal ekonomik sistem savunusunun, Ak Parti'nin temel ilkelerinden olduğu açıkça görülmektedir. Diğer yandan seçime katılma yeterliliğine sahip tüm partiler içerisinde Hü-

da-Par'ın Parti Programı'nda İslam iktisadını doğrudan resmi programında ilan eden tek parti olarak tanımlamak mümkün olup şu ifadelerin yer aldığı görülmektedir:

> "(…) Komünizm düşüncesi, felsefesi ve sistemi iflas etmiştir. Kapitalist sistem ise yakın bir zamanda iflas edecektir. Bu bakımdan insanlığa huzur ve refah getirmeyen bu sistemlerin, temelden değiştirilerek yerine ***İslam iktisat nizamının getirilmesi*** gerekmektedir. (…) Faize dayalı ekonomik sistem tamamen kaldırılmalıdır."

Bu bölümde inceleme konusu yapılan Ak Parti dışındaki tüm siyasal partiler gibi Bağımsız Türkiye Partisi de faize yönelik politikalarda benzer görüşler serdetmekle birlikte özetle Parti Program'larında şu ifadelere yer verdikleri görülmüştür:

> "Bugüne kadar talep enflasyonu teşhisinde ısrar edilerek IMF telkinlerine uyulmuş, bu doğrultuda faizler yükseltilerek talep daraltıcı politikalar izlenmiş, tedavülde olması gereken para piyasadan çekilerek enflasyonun yükselmesine yol açılmış, piyasada oluşan durgunluk, işletmelerin kapanmasına, işsizliğin artmasına sebep olmuştur. (…) Kamunun ödediği yıllık faizler sıfır noktasına indirilmeye çalışılarak oluşacak fark, proje mukabilinde kredi olarak üretime kaynak olarak aktarılacaktır. Bir başka ifadeyle devletin faiz yükü azaltılacak, buna karşılık emisyon hacmi genişletilerek proje karşılığı kredi verilerek üretim teşvik edilecektir."

Bu aktarımların ardından Fatih Erbakan tarafından kurulan Yeniden Refah Partisi ile bu kısmı tamamlamak gerekecektir. Partinin ilgili Programı'nda şu ifadelere yer verildiği görülmüştür (YRP, 2022):

> "(…) İslam dünyası ile ekonomik ve kültürel bağları kuvvetlendirmek için var gücümüzle çalışacağız. Bu potansiyelin, önemli bir ekonomik, kültürel ve siyasi güce çevrilebileceğinin de şuurunda olarak onlarla birlikte ortak

politikalar üreteceğiz. (…) Amerikan Doları'nın tahakkümünden kurtulmak amacıyla ülkemizin öncülüğünde, bütün İslam ülkelerinin ve gelişmekte olan ülkelerin desteğiyle yeni bir uluslararası para biriminin oluşturulması hedeflerimiz arasındadır. (…) Faizsiz kredi mekanizması ile desteklenen, üretim eksenli ve adil paylaşımı esas alan 'Faizsiz Ekonomi' hayata geçirilerek her türlü haksızlık ve ekonomik sömürü önlenecektir."

Yukarıdaki paragrafta yer alan ifadeler dikkate alındığında İslam iktisadı çerçevesinde inceleme konusu edinilen partiler içerisinde bu alana dair en uzak ilke ve hedefler içeren siyasal oluşumun Ak Parti olduğu görülmektedir. Buna karşın Saadet Partisi, Bağımsız Türkiye Partisi, Yeniden Refah Partisi ve Hür Dava Partisi, faize ve kapitalist ekonomik düzene mesafeli/uzak iktisadi model veya ilkelere yakın görüşler serdetmiştir. Hüda-Par ise doğrudan İslam iktisadını hedefleyen tek siyasal parti olarak tespitlendirilmiştir. Ayrıca Saadet Partisi, Yeniden Refah Partisi ve Hür Dava Partisi, faizsiz düzeni bütünüyle savunurken BTP'nin Parti Programı'nda kati bir retten daha çok mücadele yönü öne çıkmaktadır.

4. Sonuç

21.yüzyılın ilk çeyreğindeki Türk siyasal yaşamı içerisinde İslam iktisadının Ak Parti açısından daha çok söylemsel düzeyde anlam bulduğu saptanırken Saadet Partisi, Bağımsız Türkiye Partisi ve Yeniden Refah Partisi açısından bir İslami model perspektifi ile savunuların gerçekleştirildiği görülmüştür. Ancak bu partilerden hiçbirinin ne siyasal rejimi (*örn. laik cumhuriyetten, İslam cumhuriyetine*) ne de ekonomik sistemi (*örn. kapitalist sistemden İslami iktisat sistemine*) çevirme vaadi, resmi hiçbir belgelerinde bulunmamaktadır. Esasen bu duruma, Türkiye'de anayasal olarak cevaz verilmesi söz konusu değildir. Bu açıdan Türkiye'de siyasal rejim ve/veya ekonomik sistem tümüyle değişmedikçe politikacıların ve siyasal partilerin İslam iktisadını ilgilendiren model, fikir ve politika önerilerinin büyük ölçüde

beyhude çabalar olarak belirebileceğini söylemek mümkündür. Bu düşüncenin en temel argümanı ise, Türk siyasal yaşamında ekonomik sorunların genelde gündem değiştirmeye yarar toplumsal araçlarla meşgul edilebilmesine yönelik kabiliyeti ile daha fazla anlam kazanmaktadır.

Bu incelemenin yakın dönem kısıtlılığı içerisinde ve Türkiye tarihinde ilk kez bir başbakan veya cumhurbaşkanı düzeyinde ekonomik bir soruna çözüm olarak İslami "nass" terimi ile karşılık verilmiş olması, oldukça dikkate değerdir. Buna karşın Saadet Partisi, Yeniden Refah, Hüda-Par, BTP gibi siyasal partiler ve/veya politikacıları, muhalefette oldukları için ne ölçüde söylem-vaat ve icraat/pratik uyumluluğu elde edebilecekleri henüz kestirilebilir olmadığı gibi tecrübi bir karşılığı da bulunmamaktadır. Buna karşın Ak Parti'nin hâlihazırdaki en güncel parti programında net bir kapitalist ekonomik sistemi ve onunla işbirliğini savunan ilkeleri dikkate alındığında söylem ile vaat ve söylem ile pratik arasında derin farklılıklar oluştuğu saptanmıştır. Bu durumda, İslam iktisadının, henüz Türk siyasal yaşamında konjontürel bir bağlama ancak oturabildiğini söylemek daha mümkün görünmektedir.

KAYNAKÇA

AA (Anadolu Ajansı) (2020, 14 Mayıs). Cumhurbaşkanı Erdoğan: İslam iktisadı krizden çıkışın anahtarıdır, Ç. M. Alyanak, Z. M. Çat ve G. Gönel, 10.05.2022 tarihinde https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-islam-iktisadi-krizden-cikisin-anahtaridir/1876393 adresinden alınmıştır.

Ak Parti (2022). Parti Programı, 10.06.2022 tarihinde https://www.akparti.org.tr/parti/parti-programi/ adresinden alınmıştır.

Baş, H. (2018). Milli Ekonomi Modeli adıma tescillenmiş bir markadır, Yeni Mesaj 30 Mayıs 2022 tarihinde https://www.yenimesaj.com.tr/milli-ekonomi-modeli-adima-tescillenmis-bir-markadir-H1298272.htm adresinden alınmıştır.

BTP (2022). Parti Programı, 10.06.2022 tarihinde https://btp.org.tr/parti-programi/ adresinden alınmıştır.

Bölükbaşı, M. (2012). Milli Görüş'ten Muhafazakar Demokrasiye: Türkiye'de 28 Şubat Süreci Sonrası İslami Elitlerin Dönüşümü, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 1 (2), 166-187.

Cebeci, İ. (2019). Sukûk, (523-257), İslam Ansiklopedisi, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Cilt. Ek-2, Ankara: TDV Yayınları.

Çakır, R. (2021, 20 Aralık). Dini ekonomiye alet etmek, 20 Mayıs 2022 tarihinde https://medyascope.tv/2021/12/20/dini-ekonomiye-alet-etmek/ adresinden alınmıştır.

Ersin, İ. ve Yıldırım, C. (2015). İslam Ekonomisi Çerçevesinde Necmettin Erbakan'ın Adil Düzen Söylemi, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15 (1), 143-173.

Ersin, İ. ve Yıldırım, C. (2016). Necmettin Erbakan'ın Manevi Kalkınma Söyleminin İslam Ekonomisi İçerisindeki Yeri ve Sosyal Sermaye ile Asimetrik Bilgi Konularıyla İlişkisi, Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi, 2 (1), 141-158.

Hüda-Par (2022). Parti Programı, 10.06.2022 tarihinde https://hudapar.org/parti/parti-programi-3/genel-merkez/ adresinden alınmıştır.

Kabil, Eyüp (2020, 16 Mayıs). İslami İktisat Modeli ve Milli Ekonomi Modeli, 16 Mayıs 2022 tarihinde https://www.yenimesaj.com.tr/islami-iktisat-modeli-ve-milli-ekonomi-modeli-H1344363.htm adresinden alınmıştır.

Karakaş, E. (2021, 21 Aralık). Bu Nas işi hem çok yanlış hem de çok tehlikeli, 21 Mayıs 2022 tarihinde https://artigercek.com/yazarlar/eserkarakas/bu-nas-isi-hem-cok-yanlis-hem-de-cok-tehlikeli adresinden alınmıştır.

Kutval, Yunus ve Kanbir, Özgür (2019). Türkiye'de Faizsiz Finans Sektörü ve Kamu Siyaseti: On Birinci Kalkınma Planı Özelinde Bir İnceleme, VII. Uluslararası KOP Bölgesel Kalkınma Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 17-19 Ekim 2019, Kırıkkale, 592-602.

Öztürk, M. (2017). Adil Ekonomik Düzen'de Artı(k) Değerin Paylaşımı, Turkish Studies, 12 (8), 149-170.

Saadet Partisi (2019). Parti Programı, 10.06.2022 tarihinde https://saadet.org.tr/tr/parti-programi/5ed15463095e2/ekonomi-ve-kalkinma adresinden alınmıştır.

Sugözü, İ. H. (2017). İslam Ekonomisi ve Adil Ekonomik Düzen, Turkish Studies, 12 (8), 185-210.

Tuğrul, T. (2017). Millî Görüş Hareketi'nin Temel Karakterleri, e-makalat, 10 (2), 617-657.

YRP (2022). Parti Programı, 10.06.2022 tarihinde https://yenidenrefahpartisi.org.tr/page/parti-programi/14 adresinden alınmıştır.

Yılmaz, E. (2014). Yeni Bir Finansal Araç Olarak Sukuk: Çeşitleri, Türkiye Uygulaması ve Vergilendirilmesi, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Ocak, 81-100.

Beşinci Bölüm

İSLAM İKTİSADI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: TEORİK BİR DEĞERLENDİRME[38]

Öğr. Gör. Dr. Caner DİLBER[39]

Prof. Dr. Hacı Bayram IŞIK[40]

1. Giriş

Ekonomistler ve politika yapıcılar için oldukça önemli bir kavram olan ekonomik büyüme ülkelerin derecelendirilmesi açısından da bir gösterge olarak kullanılmaktadır. Ana akım iktisat teorilerinde hâsıla artışı ve bu artışın sürekliliği ya da durağanlığı üzerinden tartışılan ekonomik büyüme kavramı İslam iktisadında da önemli bir yere sahiptir. Bu husus İslam dininin çalışmaya üretmeye diğer bir ifade ile üretkenliğe verdiği değerden açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Ekonomik büyüme modellerinde hâsıla artışına sebep olduğu ispatlanan birçok de-

38 Bu çalışma sorumlu yazar Caner Dilber'in doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

39 Çankırı Karatekin Üniversitesi, Yapraklı MYO, ORCID: : 0000-0002-2648-925X, canerdilber@karatekin.edu.tr

40 Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0002-5228-4004, Mail: hbayram@kku.edu.tr

ğişkenin İslam iktisadındaki yerinin tartışılması İslam iktisadı ve ekonomik büyüme ilişkisini anlamaya katkı sunacaktır.

Bir ülkede üretilen mal ve hizmet miktarının zaman içerisinde artması anlamına gelen ekonomik büyüme, rakamsal olarak reel GSYH'de meydana gelen yükselişleri ifade etmektedir. Reel GSYH ülke sınırları içerisinde belli bir dönemde üretilen nihai malların temel bir yılın piyasa fiyatları üzerinden değerini ifade etmektedir (Ünsal, 2013, s. 11-14). Aynı şekilde Kaynak'a göre (2011, s. 2), ekonomik büyüme, bir ülkede belli bir dönemde yerli ve yabancı tüm kişilerin ürettikleri mal ve hizmetlerin parasal değeri olan reel GSYH'da görülen artışa denir. Ekonomik büyümenin GSYH'nin değişik formları üzerinden değerlendirilmesi literatürde oldukça sık karşılaşılan bir durumdur. Genel kabul gören ve en sık değerlendirme ölçütü olarak kullanılan ekonomik büyüme göstergeleri reel GSYH, kişi başına düşen reel GSYH ve GSYH artış oranıdır.

Bir ülkede ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için sahip olunan kaynakların miktarının arttırılması ya da mevcut kaynakların kalitelerinin iyileştirerek üretim imkânları sınırının genişletilmesi veya üretim teknolojisini değiştirerek daha yüksek üretim düzeylerine ulaşılması gerekmektedir (Üstünel, 1988, s. 58). Bu şekilde değerlendirildiğinde ekonomik büyüme iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, eksik istihdam seviyesindeki mevcut kaynakların kullanımındaki etkinsizlik ve eksik istihdam giderilerek sağlanan üretim artışlarıdır. İkincisi ise tam istihdam durumunda üretime yeni üretim faktörlerinin girmesi veya teknolojik ve kurumsal gelişmeyle sağlanan üretim artışlarıdır. Birincisi kısa, ikincisi uzun dönemli ekonomik büyümeye işaret etmektedir (Ülgener, 1991, s. 409). Ekonomik büyümeyi uzun dönemli bir olgu olarak değerlendiren Kuznets (1973, s. 247), ekonomik mal arzındaki uzun dönemli artışların, bir ülkede ekonomik büyümeyi temsil ettiğini belirtmiştir. Çıktı düzeyindeki artışlar olarak tanımlanan ekonomik büyüme, aynı zamanda ekonominin ülke vatandaşlarının istek ve ihtiyaçlarını karşılama kapasitesindeki artışlarını

da içinde barındıran bir kavramdır (Van den Berg, 2001, s. 11). Bu yönüyle ekonomik kalkınma kavramı ile sürekli olarak karşılaştırılmakta aynı ve farklı yönleri tartışılmaktadır. Kuznets (1949, s. 6), ekonomik büyümenin, üretim miktarındaki nicel artış olarak değerlendirilmesinin esas olduğunu, fakat nitel faktörlerin de dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir. North (1997, s. 1), ise ekonomik büyümenin hem nicel artış hem de toplam faktör verimliliğinin artışı sonucunda ortaya çıkan bir durum olduğunu belirtmiştir. Ekonomik çıktıdan farklı olarak insanoğluna ait sıkıntıların, sağlık, eğitim, hak ve özgürlüklerin işin içine katıldığı bir tanım yapılacak olursa bu tanım bize ekonomik kalkınma kavramını vermektedir (Gönel, 2013, s. 5).

Ekonomik büyüme literatürü incelendiğinde büyümeye sebep olan değişkenler farklılaşmakla birlikte hedeflenen temel nokta hâsıla artışı ve ekonomik büyümenin sürdürülebilir bir kavram olup olmadığının anlaşılmasıdır.

Bu çalışmada ekonomik büyüme modellerinde belirtilen ve ekonomik büyümenin lokomotifi olduğu savunulan, mülkiyet ve özel teşebbüs, sermaye ve tasarruf, emek, uzmanlaşma ve beşeri sermaye, teknoloji, Ar-Ge ve inovasyon gibi kavramların İslam iktisadındaki yeri tartışılmıştır. Bu amaçla ekonomik büyüme modellerinde açıklanan büyüme değişkenleri tanımlanmış modellere ilişkin genel bilgiler sunulmuş ve büyüme değişkenleri İslami açıdan değerlendirilmiştir.

2. Ekonomik Büyüme Modelleri ve Büyüme Değişkenleri

Ekonomik büyüme literatüründe de anlatıldığı gibi ekonomik büyümeye sebep olan değişkenler birbirinden farklılık göstermekle birlikte aynı zamanda birbirinden ayrılamaz durumdadır. Merkantilistlerin korumacı serbest dış ticaret, değerli maden stoku ve nüfus artışı üzerine kurdukları ekonomik gelişme kavramı (Kazgan, 1993; Savaş, 2007; Ekelund ve Hebert, 2013), Fizyokratlarda tarım sektörünün gelişmesi, tarımsal ürün miktarının artması ve devletin müdahale etmediği bir sistemin

varlığı ile açıklanmıştır (Gudeman, 1980; Kazgan, 1993; Savaş, 2007; Eren, 2015).

Klasik iktisatta Adam Smith, büyümeyi iş gücünün uzmanlaşması, mutlak üstünlüklere dayalı serbest dış ticaret, sermaye birikimi ve devletin müdahale etmediği, mülkiyet haklarına ve bireysel özgürlüklere önem veren bir ekonomik sisteme dayandırmıştır. İş bölümünün ve uzmanlaşmanın bir sonucu olarak ortaya çıkan sermaye birikimi Smith'in ekonomik büyüme üzerine vurgu yaptığı ikinci önemli noktadır. Smith'e göre iş bölümü ve uzmanlaşma ile iş gücü verimliliğinin artması ve buna bağlı olarak teknolojik ilerleme sağlanabilmesi, sermaye artışına da sebep olacaktır. Sonuç olarak milli hâsıla artacak ve ekonomik büyüme gerçekleşecektir. Smith'e göre ekonomik büyüme sürekli değildir ve tam zenginlik aşamasına ulaşıldığında durağanlaşan bir seyir izlemektedir. Ülkede gerçekleşen sermaye birikimi, hem nüfusun hem de istihdamın artışına neden olmaktadır. Bu sayede gelişen ürün pazarı ise emek verimliliğini arttırmakta, iş bölümü ve uzmanlaşmaya imkân sağlamaktadır. Sonuç olarak Smith'in ileri sürdüğü büyüme teorisinde iş bölümü vesilesiyle gerçekleşen sermaye birikimi hızlı bir şekilde artarsa, istihdam ve çıktı büyüme oranında ve yaşam standartlarında hızlı bir büyüme gerçekleşecektir.

Smith'in üzerinde durduğu bir diğer husus serbest dış ticaret ilkesidir. Serbest dış ticarette "Mutlak Üstünlükler" olarak bilinen teorinin uygulanması ile ülkelerin daha düşük maliyetlerle ürettikleri mallarda uzmanlaşmaya gitmeleri (ihracatçı olmaları) ve uzmanlaşamadıkları veya yüksek maliyetlerle ürettikleri malları ithal etmeleri sonucunda pazarın büyümesi ve iş bölümünün artması ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyecektir (Smith, 1776; Kibritçioğlu, 1994; Weil, 2009). Bir diğer klasik iktisat önderlerinden olan David Ricardo, dış ticareti karşılaştırmalı üstünlükler üzerine kurmanın yanında ekonomik büyümeyi iş gücü verimliliği, ücretler, rant ve kâr çerçevesinde açıklamıştır. David Ricardo 1817 yılında yayınlamış olduğu "Ekonomi Politiği ve Vergilendirme İlkeleri" adlı

eserinde kendisinden önce gelen klasik iktisat temsilcilerinin eksik kaldığı "ekonomik büyüme ve bölüşüm arasındaki ilişki" üzerinde durmuştur. Ekonomik büyümenin dinamiğini rant ve kâr arsındaki ilişki üzerine temellendiren Ricardo'ya göre ekonomik büyümenin önündeki en önemli sınır ranttır. Yüksek rantlar "Tahıl Yasaları" nedeniyle ithalatına izin verilmeyen tarımsal malların fiyatlarını yükselttiğinden, geçimlik düzeyde olan işçi ücretleri de artacak ve işçi ücretlerinin artması, kapitalistlerin karlarını, tasarruf ve yatırımlarını düşürecektir. Bu durum ekonomik büyüme açısından bir durgunluk anlamı taşımaktadır. Ricardo'ya göre ekonominin temel konusu; elde edilen toplam hâsılanın, toplumu oluşturan toprak sahipleri, kapitalistler ve işçi sınıfı arasında nasıl paylaşılacağıdır. Sonuç olarak Ricardo'nun klasik büyüme modelinde ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için iki yol vardır: Birincisi eğer işçi verimliliği sabitse ücretlerin düşürülmesi gerekmektedir. İşçi ücretlerinin düşürülmesi tahıl ürünlerinin fiyatlarının düşürülmesine bu da karşılaştırmalı üstünlükler teorisinde belirtildiği gibi serbest dış ticaretle mümkündür. İkincisi eğer işçi ücretleri sabitse işçi verimliliğinin arttırılması, iş gücü başına düşen çıktıyı artırmak için üretim teknolojisinde bir ilerleme sağlanması gerekmektedir (Ricardo, 1817; Kaynak, 2011).

Değişen ve değişmeyen sermaye kavramlarından bahseden Karl Marx, değişen sermaye içerisinde tanımladığı emek verimliliğini büyümenin temel noktası olarak belirtmiş ve ekonomideki tek artı değerin, elde ettiği ücret gelirinin üzerinde çıktı sunan iş gücünden kaynaklandığını ileri sürmüştür. Değişmeyen sermaye; bina, fabrika, makineler ve ham madde gibi kapitalistlerin sermaye mallarına yaptıkları yatırımlardan oluşmaktadır. Değişen sermayeyi ise iş gücü temsil ederken, ücretler iş gücünün "değişim değerini", işçinin üretim sürecinde ortaya çıkardığı ürün ise işçinin "kullanım değerini" oluşturmaktadır. İşçiye değişim değerini (ücret) ödeyen kapitalist, bunun karşılığında hem ödediği değişim değerine eş değer bir gelir hem de değişim değeri üzerinde artı bir gelir elde eder. Bu sebeple

iş gücü, sermayenin sürekli artan anlamında değişen sermaye kısmını oluşturmaktadır. Artı değer ise iş gücünün değişim değeri ile kullanım değeri arasındaki fark, diğer bir ifade ile kapitalistlerin işçiye ödedikleri ücretin üzerinde elde ettikleri kârlardan oluşur (Kaynak, 2011; Küçükkalay, 2011).

Çalışmaları AR-GE temelli içsel büyüme modellerinin temelini oluşturan Schumpeter ve Marshall ekonomik büyümeyi ve hâsıla artışını ürünlerde ve üretim süreçlerinde meydana gelen yenilikler ve girişimciliğin gelişmesi ile açıklamaktadırlar. Marx'ın aksine Schumpeter kapitalist sistemin içerisinde barındırdığı iki faktör sebebi ile ekonomik büyümenin ve refah artışının önünü açan bir sistem olduğunu belirtmiştir. Schumpeter'in belirttiği ve ekonomik büyümenin en önemli sebebi olan bu iki faktör yenilikçilik ve girişimciliktir. Schumpeter girişimcileri ve yenilikleri ekonomik büyümenin merkezine yerleştirmiş ve girişimcileri kapitalist sistemin dinamik yapısını oluşturan, fırsatları gören, yeni kaynaklar bulan, maliyetleri düşüren ve iş gücünü motive eden kişiler olarak tanımlamıştır (Marshall, 1969; O'Brien, 1990; Van den Berg, 2001; Hansen, 2014). Ekonomik büyümeyi mikro bazlı birçok gelişmenin bir araya gelmesi ile gerçekleşecek bir durum olarak tanımlayan Marshall'a göre firmalar ortaya koydukları yenilikçilik ve girişimler ile değişecekler ve büyüyeceklerdir. İşte firmaların değişme eğilimde olmaları ilerlemenin de temel nedenidir. Ekonomi içerisinde faaliyet gösteren firmaların değişmesi ve büyümesi ülke genelinde ekonomik büyümeye yansımaktadır. O zaman ekonomik büyümenin kaynağı, yenilik yapma motivasyonu ve sorumluluğu olan girişimcilerdir (Marshall, 1969, s. 295). Ayrıca Marshall, ekonomik büyümeyi temelinde firma ve girişimciliğin olduğu, mevcut ve yeni ürünlerin kalitesinde ortaya çıkan çok küçük gelişmelerin toplamından oluşan, deneyimlerle gelişen, marjinalist ve arz yanlı bir olgu olarak açıklamaktadır (Loasby 1982, s. 114-239).

Keynesyen iktisat kuramı çerçevesinde Harrod ve Domar ekonominin eksik ve tam istihdam başlangıç düzeyi üzerinden

dengeye gelmesi ve dengenin devamlılığı bağlamında, ekonomik büyümeyi tasarruf ve yatırım eşitliği üzerinden açıklamışlarıdır. Modellerde denge koşulunun sağlanması için gerekli olan planlanan yatırımların ne olacağı ve mevcut tasarruflarla planlanan yatırımların nasıl gerçekleşebileceği araştırılmıştır. Modelleri birbirinden ayıran husus Harrod modelinde ekonomi tesadüfi olarak dengeye gelmektedir ve herhangi bir sebeple dengeden uzaklaşılması durumunda ($G > G_w$ veya $G < G_w$)[41] dengeye gelebilmek adına yapılan işlemler, ekonomiyi dengeden daha da uzaklaştırmaktadır. Bu sebeple Harrod bu dengeye kararsız veya bıçak sırtı denge adını vermiştir. Domar'a göre ise ekonomi tam istihdamda dengede olduğu için dengenin bozulmaması adına üretim kapasitesindeki yıllık artış ile gelir artışı birbirine eşit olmalıdır. Diğer bir ifade ile modelde ekonomide denge büyümenin gerçekleşmesi için yatırımların hangi oranda arttırılması gerektiği araştırılmıştır. (Domar, 1974; Vaggi ve Groenewegen, 2003; Screpanti ve Zamagni, 2005; Kaynak, 2011).

Neoklasik iktisat savunucularından olan Solow ve Swan ekonomik büyümeyi temelde fiziksel sermaye stoku ve nüfus artışı ile açıklarken birincisinin kişi başına düşen hâsıla üzerinde pozitif, ikincisinin negatif etkisinin varlığından bahsetmişlerdir. Daha sonra Solow modelinde iş gücü verimliliğini arttıran teknolojik gelişme, efektif emek kavramının ortaya çıkmasına sebep olan bir değişken olarak karşımıza çıkmaktadır (Romer, 2006; Kaynak, 2011). Solow modelinde durağan durum dengesinde uzun dönem ekonomik büyümenin en önemli göstergeleri, sırası ile hâsıla büyüme oranı, emek başına hâsıla büyüme oranı ve efektif emek[42] başına hâsıla büyüme oranları-

---

41 G_w: Gerekli büyüme oranını göstermektedir ve planlanan tasarruf ve planlanan yatırım eşitliği durumunda ortaya çıkmaktadır.

G: Fiili büyüme oranını göstermektedir ve gerçekleşen tasarruf ve gerçekleşen yatırım eşitliği durumunda ortaya çıkmaktadır.

42 Efektif emek kavramı modellerde katma değerli üretimi gerçekleştirebilen kalifiye iş gücünü veya Ar-Ge sektöründe istihdam edilen iş gücünü tanımlamaktadır.

dır. Durağan durum dengesinde hâsılanın büyüme oranı nüfus (iş gücü) ve teknoloji büyüme hızlarının toplamına $(n+q)$ eşit olurken, iş gücü başına hâsıla büyüme oranı sadece teknoloji büyüme hızına (q) ve efektif emek başına hâsıla büyüme oranı ise sıfıra eşit olmaktadır (Kaynak, 2011, s. 174-175).

Solow ile şekillenen Neoklasik büyüme modelinde fiziksel sermaye stoku büyümenin en önemli dinamiği olurken, Ramsey-Cass-Koopmans hane halkının faydasını maksimize edecek şekilde, gelirini tüketim ve tasarruf arasında nasıl dağıtacağını açıklamaya çalışmıştır. Bu amaçla oluşturulan zamanlar arası fayda fonksiyonu Solow modeline eklenmiş ve bütçe kısıtı altında hane halkı fayda maksimizasyonu araştırılmıştır. Modelde durağan durum dengesine gelindiğinde kişi başına ücret-sermaye-tüketim ve tasarruf eşitliği söz konusu iken, indirgeme oranı olarak tarif edilen gelirin bugünkü tüketime ayrılma oranı ne kadar düşük olursa tasarruflar ve ekonomik büyümenin o kadar yüksek olacağı iddia edilmiştir. Sonuç olarak model ekonomik büyümenin temel kaynağının tasarruflar olduğunu belirtmektedir. (Romer, 2006, s.50-59).

Ramsey-Cass-Koopmans modeliyle temelde aynı olan Diomond modelinde hane halkı iki farklı dönemde hayat süren bireyler olarak tanımlanmıştır. Birincisi aktif olarak çalışılan, üretime katkı sunulan gençlik dönemi iken, ikincisi üretime katkı sunulmayan ve tasarrufların tüketildiği yaşlılık evresidir. Modelde optimal efektif emek başına sermaye olarak tanımlanan değişken büyümenin dinamiği konumundadır (Romer, 2006, s.77-80).

Yine neoklasik ve içsel bir büyüme modeli olarak tanımlanabilecek Mankiw, Romer ve Weil büyüme modeli, temel Solow modeline fiziksel sermayenin yanında beşeri sermaye kavramını da ilave ederek beşeri sermayenin büyümeye pozitif bir katkı sunduğunu ifade etmektedir (Mankiw, Romer ve Weil, 1992; Kaynak, 2011).

Aynı şekilde beşeri sermayeyi, toplam sermaye stokunun içinde değerlendiren ve sermaye stokunun artmasına yönelik olarak yapılan her türlü faaliyetin ekonomik büyümenin itici gücünü oluşturduğunu belirten AK büyüme modelleri ve Lucas büyüme modeli ekonomik büyümenin merkezine beşeri sermaye kavramlarını yerleştirmişleridir (Kaynak, 2011, s. 217-224).

Ekonomik büyümenin merkezine Ar-Ge, inovasyon ve efektif emek değişkenlerini yerleştiren Romer, Grossman ve Helpman ve Aghion ve Howitt bir ekonomide Ar-Ge yatırımlarının, Ar-Ge sektöründe istihdam edilen iş gücü artışının ve inovasyona sahip ürünlerin, büyümenin dinamiği olduğunu belirtmişlerdir (Romer, 1990; Grosman ve Helpman, 1991; Aghion ve Howitt, 1992).

Adam Smith'in uzmanlaşma olarak açıkladığı süreci hem çalışan hem de firmalar açısından genişleten Arrow, ekonomik büyümenin "yaparak öğrenme" (learning by doing) sürecinin sağladığı pozitif dışsallıklar ile açıklanabileceğini ifade etmiştir. Model yıllanma modeli olarak kurulmuş ve zaman ilerledikçe maliyetlerin düştüğünü, kalitenin ve üretim hızının yükseldiğini ifade etmektedir. Yaparak öğrenme sonucunda elde edilen yeni bilgi tüm firmalar için dışsaldır ve toplumsal bilgi düzeyini arttırır. Bu durum maliyetleri düşürürken, ürünlerin gelişmesine ve yeni ürünlerin ortaya çıkmasına sebep olur. İşletmelerin verimliliği toplam üretim seviyeleri ile doğru orantılıdır. Teknolojik gelişme toplam brüt yatırımlar yoluyla ölçülür. Yatırımlarla elde edilen yeni bilginin yeni malların üretim sürecinde var olduğu, diğer bir ifade ile yaparak öğrenme sonucunda ortaya çıkan dışsallıkların zamanlar arası bir davranış sergilediği vurgulanmıştır (Kaynak, 2011)

Ekonomik büyümede kamu harcamalarının önemine dikkat çeken Barro, kamu harcamalarının özel sektör sermaye stoku üzerinden büyümeye destek olan bir değişken olarak değerlendirilmesinin gerekliliği üzerinde durmuştur. Barro'ya göre

(1991), göre kamu harcamaları her durumda özel sektör sermaye stokunu arttıran bir unsurdur. Denk bütçe ve devletin sadece vergi geliri elde eder konumda olması varsayımından hareketle vergi oranları aynı zamanda kamu harcamaları artış oranının en önemli belirleyicisi olmaktadır. Eğer kamu kendi üretimini gerçekleştiriyorsa kullanacağı girdileri özel sektörden satın almaktadır. Bu durum kamu harcamalarının özel sektör çıktısı üzerinde pozitif dışsallık oluşturmasına sebep olmaktadır. Eğer kamu üretim yapmıyor ve sermaye sahibi değilse altyapı dâhil tüm nihai malları özel sektörden satın almakta ve bunları hane halkına temin ederek bunları özel sektör girdisi haline getirmektedir. Hükümetler, iş gücü başına kamu harcamaları ve kamu gelirleri artış oranını, iş gücü başına hâsıla artış oranına eşit olacak şekilde belirler (Barro, 1991; Kaynak, 2011). Temelde model özel sektör sermaye stokunun büyümesi ile ekonomik büyüme arasındaki pozitif ilişkiden hareketle sermayeyi büyümenin sebebi olarak görmektedir.

Görüldüğü gibi ekonomik büyümenin nedenleri için farklı önermeler sunmalarına rağmen, büyüme modellerinde hedeflenen ortak amaç hâsıla artışının nedenlerinin tespit edilmesi ve büyümenin durağanlık veya süreklilik gösteren bir kavram olup olmadığının araştırılmasıdır. Büyüme modellerinde üzerinde durulan değişkenler fiziki sermaye, beşeri sermaye, emek, efektif emek ve yaparak öğrenme (uzmanlaşma), girişimcilik ve mülkiyet hakkı, Ar-Ge, inovasyon ve teknolojik gelişmedir.

3. İktisadi Sistemler ve İslam İktisadı

Sanayi devriminden itibaren dünya üzerinde geniş kitleler tarafından kabul görmüş ve varlığını sürdüren ekonomik sistemlerden biri kapitalizmdir. Kapitalizm, her zaman daha çok üretmek, daha çok gelir elde etmek ve ekonomilerin durmadan büyümesi üzerinde durur. Sermayenin, üretimin ve gelirlerin sürekli büyümesi ve verim artışı ile birlikte refah seviyesinin de yükseleceğini iddia eder. Diğer bir ifade ile bu sistemde insan,

toplum ve varlık kemiyet nispetinde değer görür (Gorz, 2007; Harvey, 2012).

Kapitalizm, hemen hemen tüm değerlerin metalaştırıldığı çoğu şeyin alınıp-satılan birer ticaret metaı haline geldiği bir sistem olmanın yanında insanı da "homoeconomicus" olarak tanımlar (Duman, 2014, s. 92). Özel teşebbüse ve şahsi mülkiyet haklarına izin veren bu sistemde, girişimcilik faaliyeti ve mülk sahibi olma sermaye sahiplerinin hakkıdır. Sermaye sahibi olmayanlar, herhangi bir girişimi gerçekleştirmek veya mülk edinmek için sermayenin maliyeti olan faize katlanmak zorundadır. Anavatanı 19. yüzyılın İngiltere'si olan kapitalizm (Andreas, 2008, s. 126), faizi de usury ve interest kavramları çerçevesinde yorumlayarak meşrulaştırmaktadır. Burada ifade edilen usury; tüketim için nakde ihtiyaç duyan kişilere verilen borç karşılığı istenen aşırı faizi ifade etmektedir. İnterest ise; üretim yaparak gelir elde etmek için nakde ihtiyaç duyanlara verilen borç karşılığı istenen orantılı faizi tanımlamaktadır. İnterest paradan mahrum kalınan süre karşılığı hak edilen bir gelir olarak görülmüştür. Usury yasaklanırken interest meşru bir gelir olarak kabul edilmektedir (Bayındır, 2021, s. 19). Sonuç olarak kapitalizmde üretimin ve büyümenin en önemli girdisi sermayedir. Metaın, merkeze yerleştirildiği bu sistemin, ahlaki ve manevi değerlerden yoksun olması şaşılacak bir durum değildir.

Kapitalizme bir tepki olarak ortaya çıkan sosyalizm; ekonomik aktivitelerin, yönetimi elinde bulunduran otorite tarafından planlandığı, üretim araçları mülkiyetinin devlete ait olduğu, özel mülkiyete ve müteşebbislik faaliyetlerine izin verilmeyen bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır (Hamitoğulları, 1978; Kuyucuklu, 1995). Kolektif mülkiyet diyebileceğimiz bu durumun bir üst aşaması komünizmdir. İnsanlar arasındaki sınıf farklarını minimize ettiğini iddia eden komünizmde, kolektif mülkiyet yerini ortak mülkiyete bırakmakta ve toplumdaki hiçbir birey mülkiyet anlamında hiçbir şeyin kontrolünü elinde bulunduramamaktadır (Bakırcı, 2004, s. 140).

Hâlbuki insan, yapısı itibariyle bu sistemi kabul etmesi bu sistem içerisinde başarılı ve mutlu olması mümkün olmayan bir varlıktır. Çünkü insan çalıştığının karşılığını almak ve asgari ihtiyaçlar bağlamında mülk sahibi olmak ile huzurlu olabilmektedir. Bu hususa işaret eden Köksal (2020) Ebû Zeyd ed-Debûsî'nin vücûb ehliyetini açıklarken kullandığı şu ifadelere çalışmasında yer vermektedir. "İnsanın üstlendiği vecibeleri ifa edebilmesi için yaşadığı dünya içerisindeki eşya üzerinde tasarruf edebilme, yani ihtiyaç duyduğu nesneler ile arasında belirli bir ihtisas biçiminin, mülkiyet ilişkisinin kurulabilme imkânının da meşru kabul edilmesi lazımdır. Bütün bunları koruyup tamamlaması ve devamlılığını sağlaması bakımından da insanın maddi varlığı, hürriyeti ve mülkiyet hakkı diğerlerine karşı korunmalı ve güvenceye alınmalıdır"

İş gücünün sermaye sahipleri tarafından sömürülmesinin önüne geçildiği düşüncesi ile uygulama sahası bulan sosyalizmde üretimin ve büyümenin en önemli girdisi emektir.

Peki, İslam dini sosyal bir bilim olan iktisat bilimi ile ilgili kaideler ortaya koymuş mudur? Sorusunun cevabı kesin olarak evet şeklinde verilebilmektedir. Özsoy ve Güler (2001), Kur'an-ı Kerimde yer alan yaklaşık yüz ayet-i kerimenin iktisat bilimine ilişkin esasları açıkladığını belirtmişlerdir. Yine Karadavi (2012), "Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Sünnet" isimli kitabının "sünnet ve ekonomi" kısmında iktisat bilimine ilişkin yüzlerce hadis-i şerifi bir araya getirmiştir. Aynı şekilde yazılmış fıkıh kitaplarında bulunan, bey ve şira (alış-veriş), şirketler ve her türlü ticaretin şer'i hükümlerine ilişkin açıklamalar İslam dininin kendine has bir iktisat anlayışının varlığını açıkça göstermektedir.

İslam iktisadı tüm ticari faaliyetlerin İslam dininin belirlemiş olduğu kurallar çerçevesinde şekillendiği, iktisadi faaliyetlerin hem iktisadi, hem de ahlaki boyutlarını birlikte ele alan bir sistemdir. Bireyler arasında menfaat çatışması değil; karşılıklı menfaat ilişkisi bulunduğundan hareketle iktisadi ilişkilerin

düzenlenmesini hedefler. Bireyle toplum menfaatleri arasında uyum bulunduğunu kabul eder. Üretimin gerçekleştirilmesi ve elde edilen hâsılanın paylaşımında tarafların serbest iradelerine dayalı sözleşmeleri temel ilke olarak benimser. Sermaye ve emek faktörlerinin ve yer altı ve yer üstü kaynaklarının israf edilmeden insanlığın hizmetine sunulmasını teşvik eder. İslam iktisadı belli bir sınıfın veya zümrenin menfaatlerini korumaya yönelik teorilere dayanmayan, bireylerin rızalarıyla yaptıkları anlaşmalar neticesinde nimet-külfet paylaşımında adaleti öne çıkartan fıtri ve beşeri bir ortaklık iktisadıdır. Oluşturulan ekonomik düzende güven ve üretkenlik esas alınmaktadır. Ticari faaliyette bulunan kişiler başkasının zararına yol açmadıkça ve sosyal hayatı ifsat edici fiillerde bulunmadıkça kendi irade ve rızalarına dayanan, İslami kurallara uygun mukaveleler hazırlarlar ve iktisadi faaliyetlerini serbestçe sürdürebilirler (Ersoy, 2015). Bu serbestlik faiz, garer (belirsizlik), meysir (kumar) ve haram olan mal ve hizmet işlemleri gibi yasaklarla sınırlandırılmıştır (Iqbal ve Molyneux, 2005; Siddiqi, 2006; Algaoud ve Lewis, 2007; Khorshid, 2009) Özellikle garer içeren sözleşmelerin yasaklanması ile spekülasyon beklentileri düşürülerek reel ekonomi ile finans piyasaları arasındaki bağın kuvvetlenmesi amaçlanmıştır (Hatipoğlu, 2019 s. 143).

Bunun yanında İslam dini iktisadi faaliyetlerde bulunacak olan insana emirler ve yasaklar koyarak hareket sahasını belirlemektedir. Bugün için ticarette kaybedilen, doğru sözlü olma, emanete riayet, verilen sözü yerine getirmek, haksızlık ve zulüm yapmamak, adalet ve ihsan sahibi olmak, kul hakkına girecek davranışlardan kaçınmak ve güvenilir bir insan olmak gibi değerler, İslam dininin kabul edenlere açık bir emridir.

Sonuç olarak İslam dini iktisat bilimine ilişkin esaslara hem Kur'an-ı Kerim'de hem hadis-i şeriflerde hem de fıkıh kitaplarında geniş yer vermenin yanında insana da çeşitli emirler vererek sistemin bozulmasına fırsat tanımayacak genel geçer kaideler ortaya koymaktadır. İktisat bilimine ilişkin insanlığa çeşitli kaideler sunan İslam dini ekonomik büyümenin lokomo-

tifi olduğu belirtilen değişkenlere de büyük önem vermektedir. Çeşitli başlıklar altında kategorize edebileceğimiz bu değişkenlerin İslam dini içerisindeki yeri değerlendirildiğinde İslam iktisadında ekonomik büyüme kavramı daha anlaşılır bir şekil alacaktır.

4. İslam İktisadı ve Ekonomik Büyüme Değişkenleri

Ekonomik büyüme modellerinde ifade edilen ve büyümenin temel kaynağı olduğu savunulan değişkenlerin İslam iktisadı açısından değerlendirilmesi çeşitli başlıklar bağlamında aşağıda sunulmuştur.

4.1. Mülkiyet ve Özel Teşebbüs

Öncelikle İslam iktisadında mülkiyet kavramı incelendiğinde, insanlara emanet olarak verildiği belirtilen ve ölçülü olan eşya üzerindeki kullanım hakkı, dokunulmazdır. Bu mülkiyet hakkı kapitalizmde insana vadedilen sınırsız ve ölçüsüz bir hak olmadığı gibi sosyalizmde belirtilen kolektif veya ortak mülkiyet gibi de değildir.

Bir hak olarak kabul edilen özel mülkiyet kişiye eşya üzerinde dilediği şeyi yapma hakkı vermez. Bireyler sahip oldukları malları kullanırken emir ve yasaklara riayet etmenin yanında, toplumsal faydaya da hizmet etmeleri istenir. İslam iktisadının en önemli hedeflerinden biri de özel mülkiyetin yaygınlaştırılması ve mülkiyetin toplumun hürriyetini tehdit edecek şekilde belli ellerde toplanmasının önlenmesidir. Sosyal adaletin sağlanması, adil gelir dağılımı ve servet ve mülkiyetin yaygınlaştırılması ile birlikte zenginin daha zengin, fakirin daha fakir olmasının önüne geçmek mümkündür. Aynı şekilde helal yoldan elde edilen mülkiyetin korunması da İslam dininde emeğe verilen önemin nişanesi olarak büyük önem arz etmektedir (Tabakoğlu, 2010, s. 108-114-121).

Mülkiyetin korunması, aynı can ve ırzın muhafazası gibi mukaddes sayılmış ve "(Ey insanlar!) Bu (Zilhicce) ayınızda, bu (Mekke) şehrinizde bu (arefe) gününüz nasıl mukaddes ise

kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız (şeref ve namusunuz) da aynı şekilde mukaddestir." hadis-i şerifi ile bu durum net bir şekilde ifade edilmiştir (Müslim)[43]. Ayrıca malını korurken öldürülenlerin şehit sayılacağı "Malını savunurken öldürülen kimse şehittir." hadis-i şerifi ile de bildirilmiştir (Buhari). Bununla birlikte mala haksız olarak el uzatanlara verilmesi gereken cezalar Maide suresi 5/38 ayetlerinde belirtilmiştir.

İslam iktisadında mülkiyet hakkının yanında sosyalizmin aksine özel teşebbüse de büyük önem verilmiştir. "Ticaret yapınız! Rızkın onda dokuzu ticarettedir" (İbn Hacer el-Askalânî), hadis-i şerifi, insanları özel teşebbüs yapmaya, girişimci olmaya teşvik etmektedir. İnsanları girişimcilik faaliyetlerine yönlendirmenin yanında tüccar olarak herhangi bir ekonomik faaliyet içerisinde olacak insanlara da önemli nasihatler verilmektedir. Kur'an-ı Kerimde Mutaffifîn suresi 1-6 ayetler ticaret yapan bireylere ölçüde ve tartıda hile yapmamalarını çok açık bir şekilde emir etmektedir. Ayrıca, "Ey tüccar topluluğu! Allah"tan sakınan, iyilik yapan ve dürüst davrananlar hâriç, tüccarlar kıyamet günü günahkârlar olarak diriltileceklerdir" (Tirmizi), "Tarttığınızda fazlasıyla (tartarak) verin" (İbn-i Mace), "Satarken, satın alırken, alacağını talep ederken hoşgörülü davranıp kolaylık gösteren kimseye Allah rahmetiyle muamele eylesin" (Buhari), "…Bizi aldatan, bizden değildir" (Müslim) ve "Güvenilir, dürüst, Müslüman tacir, kıyamet günü şehitlerle beraberdir" (İbn-i Mace), hadis-i şerifleri girişimcilik yapanlara veya yapacaklara bu faaliyetleri sırasında nasıl davranmalarına ilişkin genel kaideler sunmaktadır.

4.2. Sermaye ve Tasarruf

Büyüme modellerinden de anlaşıldığı üzere ekonomik büyümenin en önemli dinamiklerinden birisi sermayedir. Klasik iktisat okulunun hâkim görüşünde, sermayenin kaynağı tasarruflar olarak gösterilmiştir. Noeklasik ve Keynesyen ekolde ise

---

43 Bu bölümde aktarılan hadis-i şerifler Diyanet İşleri Başkanlığının hadislerleislam.org sayfasından alınmıştır.

tasarruf-yatırım dengesi üzerinde durulurken yatırım düzeyinin belirleyicisi tasarruf düzeyi olarak açıklanmaktadır. O halde büyüme için yatırım, yatırım için sermaye ve sermaye için tasarruf gerekmektedir (Çolak ve Öztürkler, 2012, s. 1).

Buna ek olarak Ramsey-Cass-Koopmans ve Diamond büyüme modellerinde indirgeme oranı olarak belirtilen bugünkü gelirin veya gençlik dönemindeki gelirin tüketime ayrılan kısmı ne kadar küçük olursa tasarrufların o kadar yüksek düzeyde olacağı ve buna bağlı olarak ekonomik büyümenin o derece yüksek olacağı belirtilmiştir.

Tasarrufların hangi sebeplerle arttığı veya başka bir deyişle tüketim harcamalarının hangi sebeplerle azaldığı konusunda literatürde birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları gelirin ne kadarlık bir kısmının tasarruf edilmesi gerektiği ile ilgilenirken diğerleri insanları tasarruf etmeye yönelten sebepleri ortaya koymuştur. Birinci grupta sayabileceğimiz Ramsey (1928), sermayenin marjinal verimliliği ile tüketim büyüme oranının eşit olması gerektiğini savunmuştur. Fisher (1930), tüketimin sınırlarını tüketimin marjinal faydası üzerinden çizerken tasarrufları faiz oranları ile ilişkilendirmiştir. Keynes (1936), tasarruflardaki artışı tüketimdeki artışın gelir artış oranından daha küçük bir şekilde artması (ortalama tasarruf eğiliminin artması) ile açıklamıştır. Bu duruma eleştiri getiren Kuznets (1946), gelirdeki artış oranının ortalama tasarruf eğilimini değiştirmediğini söylerken Pigou (1943), gelirde herhangi bir değişme olmasa bile deflasyon yaşanması halinde tasarrufların azalacağını belirtmiştir. Modigliani ve Brumberg (1954), tasarrufların bugünkü gelirden bağımsız, yaşam boyu elde edilecek gelir göz önünde tutularak ve bilinçli bir şekilde ayarlandığını ve bu seçim yapılırken sosyal güvenlik sistemi, konjonktürel dalgalanmalar ve nüfusun demografik özelliklerinin belirleyici olduğunu belirtmişlerdir. Leland'ın (1968), bireylerin ihtiyat güdüsü ile tasarruf ettiklerini belirtmesinin yanında, Feldstein (1974), Kotlikoff ve Avia (1981), ile Kotlikoff ve Summers (1981), sosyal güvenlik, miras bırakma ve kuşaklar

arası transfer güdüsüyle insanların tasarruf ettiğini belirtmiştir (Çolak ve Öztürkler, 2012, s. 2-5). Yapılan çalışmalardan da anlaşıldığı üzere bireyler farklı motivasyonlar ile tasarruf etmekte ve sermaye birikimine sebep olmaktadırlar.

Büyümenin önemli kaynaklarından olan tasarruflar ve sermaye birikimi İslam iktisadı açısından da önem arz eden bir kavramdır. Tasarruf yapmak anlamında kullanılan İktisat etmek sözcüğü birçok hadis-i şeriflerde övülmektedir. "İktisat eden zenginleşir, israf eden fakirleşir" (Bezzar), "İktisat eden sıkıntı çekmez" (Teberani), "Kurtarıcı üç şeyden biri; varlıkta, yoklukta, zenginlikte ve fakirlikte iktisada riayet etmektir" (Beyheki), "İktisat etmek, maişetin yarısıdır" (Hatib), "Geçimde iktisat etmek peygamberliğin yirmide biridir" (Ebu Davud), hadisi-i şerifleri insanları tasarruf yapmaya teşvik etmektedir. Bilindiği üzere, tasarruflarla elde edilen sermayenin gereksiz bir şekilde savrulmaması için İslam dininde israfın her çeşidi haram kılınmıştır. İsraf edenlerin sevilmeyeceği, şeytanın kardeşi oldukları, israf edenlere mal verilmemesi ve israf ve cimrilikten uzak durularak orta bir yolda olmak Kur'an-ı Kerim'in Araf/31, İsra/26-27, Nisa/5 ve Furkan/67 surelerinde kesin olarak emir edilmiştir. Aynı şekilde "İsrafa düşmeden ve gösteriş yapmadan yiyin, tasadduk edin ve giyinin" (Nesai), hadis-i şerifi de israfın İslam dininde yasaklanmış olduğunu açıkça göstermektedir. Tasarruf etmenin ve israftan kaçmanın çok açık bir şekilde emir edildiği bir dinin, iktisadi anlamda tasarruf ve sermayenin önemini ret etmesi düşünülemez.

Günümüz iktisadi sistemi olan kapitalizmle bu durumu karşılaştırdığımızda yukarıda anlatılanların tam tersi bir durumun insanlara telkin edildiği görülmektedir. Aşırı bir üretim ve israfın normal gösterildiği ve sistematik hale getirildiği, çeşitli iletişim araçlarıyla insanların ihtiyaç duymadıkları ürünlerin bile bir ihtiyaçmış gibi sunulduğu bir sistemin, ekonomik büyümeye ilişkin asıl niyetinin insan refahını artırmaktan ziyade sadece belirli sermaye sahiplerinin zenginleşmesi olduğu düşünülebilir.

Bütün bunların yanında elde edilen tasarrufların yatırımlara dönüşmesi atıl kalmaması, sermayeyi ellerinde bulunduranların tembelleşmemesi ve bu yolla geçim temin edilmemesi için faiz çok büyük bir günah olarak bildirilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in Bakara/275-276-278-279, ayetlerinde faizin yasaklandığı belirtilirken, "Dikkat edin, cahiliye faizlerinden her faiz iptal edilmiştir! Size mallarınızın aslını almak vardır, bu şekilde ne zulüm eder ne de zulme uğratılırsınız" ve "faiz yiyene, yedirene, faiz muamelesini yazan kimseye ve bu muamelenin şahitlerine lanet edildi ve onlar günahta eşittir" şeklinde belirtilen hadis-i şerifler de bu yasağı ifade etmektedir.

4.3. Emek, Uzmanlaşma ve Beşeri Sermaye

Ekonomik büyümenin en önemli kaynaklarından biri de kuşkusuz emek faktörüdür. Bir ülkenin donanımlı, uzmanlaşmış ve ehil bir iş gücüne sahip olması, üretim miktarını arttırabildiği gibi üretimin nitel değerini de yükseltecektir. Yüksek katma değerli ürünler üretmek, bunları ülke içinde kullanmak ve bu ürünlerin dış ticarette pazarlanması, günümüz gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerinin en önemli hedeflerinden biridir.

Emek faktörünün üretimdeki önemi sayısal anlamda Markentalistler ve Fizyokatlarlar tarafından da vurgulanmış, güçlü ve sağlıklı bir iş gücünün zenginleşme için gerekli olduğu belirtilmiştir. Bu sebeple nüfus artışı teşvik edilmiştir.

Özellikle iş bölümü ile kazanılacak zamanın üretim miktarında, uzmanlaşmanın da üretim kalitesinde bir artışa yol açacağını belirten Adam Smith, üretimde iş gücünün önemine dikkat çekmektedir. Bilindiği gibi Karl Marx'ın büyüme modelinin ve sosyalist iktisat okulunun temelinde emek faktörü yer almakta ve kendisine ödenen ücretten daha büyük bir çıktıya sebep olan iş gücünün ekonomideki tek artı değeri oluşturan değişken olduğu anlatılmaktadır.

Bütün bunların yanında yakın tarihte karşımıza çıkan içsel büyüme modellerinde üzerine vurgu yapılan, işgücünün sahip

olduğu bilgi, beceri, yetenek ve tecrübe düzeyi, taşıdıkları değerler ve fiziksel ve zihinsel canlılık düzeyini ifade eden beşeri sermaye kavramı, AK modelleri ve Lucas gibi araştırmacıların çalışmalarında yer almaktadır.

Sistemsel olarak baktığımızda kapitalizmin sermayeyi, sosyalizmin emeği ön plana çıkardığı görülür. Sermayeyi emekten ayrı ve daha kıymetli bir üretim faktörü olarak gören kapitalizmde emek piyasada alınıp satılan bir meta gibi görülmekte ve kârların artması, yatırımların büyümesi ve hâsıla artışı emeğe verilen ücretten her zaman daha yüksek bir çıktı alınması ile diğer bir ifade ile emeğin en yüksek düzeyde sömürülmesi ile mümkün olacağı belirtilmektedir (Dobb ve Selik 1981, s. 1-11). Bu duruma tepki olarak ortaya çıkan sosyalizm, emeği üretimin temeline koymuş ve ürün değerinin belirleyicisi olarak emeği göstermiştir. Ayrıca bugünkü sermayenin, dünkü emeğin bir ürünü olduğu iddia edilmiştir (Çayıroğlu, 2014, s. 178). Emek sömürüsünün önüne geçme iddiasıyla ortaya çıkan bu sistemin söylemleri kulağa hoş gelse de, uygulamada ne kadar çalışırsa çalışsın asgari geçim şartlarında yaşamaya mahkûm edilen insan için sosyalizm uzun zaman kabul edilebilir bir sistem değildir.

İslam iktisadı açısından da emek faktörü, diğer bir ifade ile çalışan insan, çok büyük bir değere sahiptir. Bu değer hem iş gücünün korunması açısından işverene sorumluluk yüklemekte hem de iş gücünün kendisine işini düzgün yapması için çeşitli ödevler vermektedir. Öncelikle İslam dini insanları tembellikten uzaklaştırmaya ve çalışmaya sevk etmeye yönelik inananlar için birçok emir ortaya koymaktadır. Kur'an-ı Kerimde Necm suresi 39/53 ayetlerinde insanın bir şeyler elde etmesinin çalışmaktan geçtiği açık bir şekilde ifade edilmektedir. "İnsanın yediği en güzel şey kendi kazancından olandır" (Ebu Davud), "Sizden birinizin urganını alıp dağa giderek bir bağ odun getirip satması ve böylece Allah'ın onun itibarını koruması, bir şey verip vermeyecekleri belli olmayan kimselerden dilenmesinden daha hayırlıdır." (Buhari), "Hiç kimse elinin emeğin-

den daha hayırlı bir yiyecek yememiştir. Allah'ın peygamberi Davut (aleyhisselam) da elinin emeğinden yerdi" (Buhârî), "Mümin alın teriyle ölür" (Tirmizi), hadis-i şerifleri, çalışmanın İslam dinindeki önemini vurgularken, "Kendini başkasından sadaka isteyecek hale düşüreni, Allahü teâlâ yetmiş şeye muhtaç eder" (Tirmizi), "Servetini artırmak için dilenen, istediği az ya da çok olsun, gerçekte kor ateş dilenir" (Müslim) ve "Kim başkalarından bir şey dilenmeyeceğini bana garanti ederse ben de ona cenneti garanti ederim" (Ebû Dâvûd), hadis-i şerifleri insanlara tembellikten kurtulmaya yönelik nasihatler vermektedir.

İnsanları tembellikten uzaklaştırmak ve çalışmaya sevk etmenin yanında emek faktörü ile ilgili bir diğer husus yaptığı işi hakkıyla yapmak, Adam Smith'in deyimiyle işinde uzmanlaşmak İslam iktisadında da önemli yer tutar. "Allahü teâlâ, sanat sahibi mümini sever" (Müsnet), "İş ehli olmayana tevdi edildiği zaman, kıyameti bekle" (Buhari), "Yüce Allah, yaptığınız işi sağlam ve iyi yapmanızdan hoşnut olur" (Beyhaki), hadis-i şerifleri Müslümanlar için yaptıkları iş ne olursa olsun işlerinde ehil olmayı diğer bir ifade ile uzmanlaşmayı tavsiye etmektedir. Uzmanlaşmanın yanında elde edilecek bilginin, yukarıda tanımlanan beşeri sermaye kavramını oluşturacağı düşünüldüğünde İslam dini insanları bu konuda da çabalamaya sevk etmektedir. "İlim öğrenmek kadın-erkek herkese farzdır." (İbn-i Mace), "Kim ilim talep ederse bu işi, geçmişteki günahlarına kefaret olur" (Tirmizi), "İlim Çin'de bile olsa gidiniz, alınız, tahsil ediniz" (Beyhaki), "Hikmet (İlim) müminin yitik malıdır; nerede bulsa alır" (Tirmizi), hadis-i şerifleri ilim öğrenmenin bilgili olmanın önemini ifade ederken, Zümer (39/9) suresinde de bilenlerle (ilim sahipleri) bilmeyenlerin (cahillerin) denk olmadığı ifade edilmektedir.

Çalışmaya teşvik, uzmanlaşma, işinin ehli olma ve bilgi sahibi olmaya verilen önemi ifade eden yukarıdaki hadis-i şeriflerin yanı sıra emek sömürüsünün engellenmesi, emeği değersizleştirmeye karşı durmak, İslam iktisadının önemli değerlerinden-

dir. "İşçiye ücretini, (alnının) teri kurumadan veriniz." ve "Üç kişi vardır ki kıyamet günü ben onların düşmanı olacağım. Bir şey verip hilede bulunan, hür bir kişiyi satarak değerini yiyen, bir işçi tutup ücretini ödemeyen kimseler" (İbn Mâce), hadis-i şerifleri iş gücünün emeğinden faydalanan işverenlerin, hak edilen değeri eksiksiz vermeleri konusunda bir uyarı mahiyetindedir.

Sonuç olarak İslam iktisadında emek bir üretim faktörü olarak sermaye kadar önem arz etmektedir. İnsanlara çalışmaları diğer bir ifade ile emek arzında bulunmaları tavsiye edilmiş, işlerinde uzmanlaşmaları istenmiş ve ilim öğrenerek bilgi ve becerilerini geliştirmeleri nasihat edilmiştir. Ayrıca sermaye sahibi diyebileceğimiz müteşebbislere de emeğin hakkını korumaları ve emeğe gereken değeri vermeleri emredilmiştir.

4.4. Teknoloji, Ar-Ge ve İnovasyon

Ekonomik büyümenin dinamiklerinden bir diğeri olan teknoloji, büyüme modellerinde genellikle sermaye ve emek faktörünün azalan marjinal verimini sabit tutan veya arttıran bir kavram olarak karşımıza çıkar. Teknoloji değişkeni eklenmiş Solow modeli emeğin yukarıda anlatıldığı üzere efektif emek şeklinde tanımlanmasını sağlamış fakat dışsal ve sabit olduğu varsayılan teknoloji net bir şekilde açıklanmamıştır. Bu eksikliği gideren ve teknolojinin içsel bir değişken olarak Ar-Ge faaliyetleri ile ortaya çıktığını belirten Romer/Grossman ve Helpman/Aghion ve Howitt modellerinde ise efektif emek kavramı Ar-Ge faaliyetlerinde çalışan iş gücünü tanımlamaktadır. Modellerde, ürünlerin içerisinde ne kadar yüksek bir inovasyon oranı varsa ürün değeri o kadar yüksek olmaktadır. Bu değer ürünün yeni olmasından kaynaklandığı gibi aynı zamanda elde edilecek patent ve benzeri haklardan da kaynaklanır.

Yenilik, yenilikçilik temelde Schumpeter ve Marshall gibi araştırmacıların çalışmalarında da karşımıza çıkar. Schumpeter'in inşa edici yıkım olarak belirttiği süreçte yeniliklere uyum sağlayamayanların piyasadan silinmesi beklenir. Günümüz

dünyasında, sürekli yenilik ve iyileşme olarak tanımlayabileceğimiz inovasyonun, Ar-Ge faaliyetlerinin ve her türlü teknolojik gelişmenin önemini inkâr etmek akıl kârı bir iş değildir. Çünkü ekonomi, eğitim, sağlık, savunma sanayi gibi alanlarda bugün için önde olmak; ileri teknoloji içeren ürünleri üretebilmeye bağlıdır. Bir silah olarak düşünebileceğimiz teknolojiyi vurmak için olmasa da vurulmamak için elde etmek ülkeler için büyük önem arz etmektedir.

Küresel anlamda yüksek teknoloji üreten ve bunları ihraç eden ülkelerin ilk on sıralamasına baktığımızda Çin, Almanya, ABD, Singapur, Kore, Fransa, Japonya, İngiltere, Malezya ve İsviçre şeklinde olduğu görülmektedir. Türkiye'nin 37. sırada olduğu bu listede görüldüğü gibi ilk ona sadece bir İslam ülkesi girebilmiştir (Knoema, 2018).

Tabi ki ekonomik büyüme ve kalkınma ve insan refahının yükselmesi için bu kadar önemli yer tutan Ar-Ge, teknoloji ve inovasyonun, İslam iktisadı ve İslam dini içerisinde önemsenmediğini iddia etmek büyük haksızlık olur. Bu konu ile ilgili Nobel ödüllü fizikçi Abdus Selam'ın şu ifadesi oldukça önemlidir: "Kuran, âlimlerin diğer bir ifade ile bilgi sahiplerinin ve kavrama yeteneğine sahip olanların üstünlüğüne vurgu yapar ve şöyle sorar: 'Bilenler ile bilmeyenler bir olur mu?' Kuran'daki yedi yüz elli ayet (neredeyse Kuran'ın sekizde biri) inananları doğayı incelemeye, üzerine düşünmeye, nihai gerçeklik arayışında akıldan en iyi şekilde yararlanmaya, bilgi edinmeye ve bilimsel anlayışı toplum hayatının bir parçası yapmaya teşvik eder" (Dorman, 2018, s. 623). Görüldüğü gibi Kur'an-ı Kerim'de bugün Ar-Ge, teknoloji ve inovasyon kelimeleri ile anlatılan yeni keşifler yapmak, bilimsel buluşlara imza atmak zaten istenen bir durumdur. Bu durum Müslüman olmayan araştırmacıların dâhi dikkatini çekmiştir. Bunlardan biri olan Alman oryantalist Franz Rosenthal "Belki de kapsamı hızla genişleyen çeviri faaliyetlerini temellendirmek için, Müslümanlara tıp, simya ve pozitif bilimlerle tanışmayı cazip gösteren ne pratik faydacılık ne de felsefi-teolojik sorunlarla uğraşmalarına

sebep olan teorik faydacılık yeterli olabilirdi. Eğer (Hz.) Muhammed'in dini ta başlangıçtan itibaren bilimin (ilim) rolünü, dinin ve böylece bütün bir insan hayatının asıl itici gücü olarak öne sürmemiş olsaydı..." "Bilim, İslam'da böylesine merkezi bir konuma yerleştirilmiştir. Hatta neredeyse dini bir saygı görmüş olmasaydı muhtemelen çeviri faaliyeti olduğundan daha az bilimsel, daha az sürükleyici ve daha çok yaşamak için pek zaruri olanı almaya -gerçekte bilinenden farklı bir şekilde- sınırlanmış olarak kalırdı." sözleriyle ifade etmektedir (Dorman, 2018, s. 626-627).

Tarih boyunca Müslüman âlimler İslam dininin emrettiği şekilde çalışarak birçok buluşa imza atmışlar ve bugün için teknoloji devi olarak tanımlanan ülkelerden çok daha önceleri insanlık tarihinde olmayan yeni ürünleri ortaya çıkarmışlardır. Ayrıca fizik, kimya, anatomi, astronomi matematik ve geometri gibi ilimlerde temel eserler ortaya çıkarmışlardır.[44]

Yukarıda zikredilen "İlim Çin'de bile olsa, gidiniz, alınız, tahsil ediniz" hadis-i şerifi ve Müslüman ve gayrimüslim araştırmacıların sözleri İslam dininin ilime, bilime, teknolojik gelişmeye ve yeniliklere karşı olan değil teşvik eden emirler verdiğini açık bir şekilde göstermektedir. Ayrıca İslam dininin bilime yeniliklere karşı olduğunu anlatmak için ortaya atılan ve klişe olmuş matbaa hikâyesinde İbrahim Müteferrika'nın matbaa kurma talebi gayrimüslim âdeti olması hasebiyle kabul görmediği anlatılır. Fakat dönemin şeyh-ul İslam'ı Abdullah Efendi'nin matbaa kurma talebine ilişkin verdiği olumlu fetva, faydalı bir iş olduğunu belirtmesi ve basılacak kitapların içindekileri anlayan âlimlerin kontrolünden geçtikten sonra basılmasını tavsiye ettiği Behcet-ül fetâvâ kitabında yazılıdır (TDV İslam Ansiklopedisi, 1992, cilt,5, s. 346).

---

44 Müslüman bilim insanlarının bilim ve teknolojiye katkıları için bakınız; Prof. Dr. Fuat SEZGİN tarafından 5 cilt olarak hazırlanan İslam'da Bilim ve Teknik, 2018 İBB Kültür A.Ş. yayımları. Prof. Dr. Mehmet BAYRAKDAR, İslam'da Bilim Adamları, 2012, İnkılap yayımları.

Sonuç olarak İslam dini; İslam iktisadını şekillendirecek olan inananlara teknoloji, Ar-Ge ve inovasyona yönelik çalışmalarını, bu çalışmalar neticesinde elde edilecek teknolojinin insanların refahı, kalkınması ve yeni medeniyetler kurmak için kullanılmasını emreder.

5. Sonuç

Bu çalışmada ekonomik büyüme kavramı tarihsel bir sıralama izlenerek çeşitli ekonomik büyüme teorileri kapsamında sözel olarak açıklanmıştır. Bu amaçla Merkantilistlerin, Fizyokratların, Adam Smith'in, David Ricardo'nun, Karl Marx'ın, Schumpeter ve Marshall'ın, Harrod ve Domar'ın, Solow'un, Ramsey-Cass-Koopmans'ın, Diomond'un, Mankiw, Romer ve Weil'in, Lucas'ın, Romer / Grossman ve Helpman / Aghion ve Howitt'in ve Arrow'un büyüme modellerinde ekonomik büyümenin dinamiği olduğu belirtilen değişkenler belirlenmiştir. Bu değişkenlerin İslam iktisadındaki yeri değerlendirilmiş ve İslam iktisadının ekonomik büyümeye katkı sunan değişkenleri reddetmediği aksine önemsediği ve desteklediği sonucuna ulaşılmıştır. Sermayenin önemini dışlamaz, emeğin sömürülmesini ve tembelliği kötülediği gibi çalışmaya ve uzmanlaşmaya değer verir. Bilimsel gelişmeler teknolojik buluşlar kıymetlidir. Bu buluşların yapılmasını insanlığın refahı için kullanılmasını destekler. Diğer bir ifade ile ekonomik büyüme literatüründe ekonomik büyümenin, kalkınmanın ve insan refahını arttırmanın temel dinamikleri İslam iktisadı açısından da oldukça önemli kavramlardır.

Kaynakça

Aghion, P. ve Howitt, P. (1992). A model of growth through creative destruction. *Econometrica*, 60 (2), 323-351.

Algaoud, L. M. ve Lewis, M. K. (2007). Islamic critique of conventional financing. *Handbook of Islamic Banking*, *38*.

Andreas, J. (2008). Changing colors in China, *New Left Review*, (54).

Arif, E. (2015). İslam iktisadı ve iktisadi yapısı: İnsan merkezli fıtri iktisat ve iktisadi yapısı. *Journal of Islamic Economics and Finance (JIEF)*, *1*(1), 37.

Bakırcı, F. (2004). *John Locke'ta mülkiyet anlayışı*. İstanbul: Babil Yayıncılık.

Barro, R. J. (1991). Economic growth in a cross section of countries. *The quarterly journal of economics*, *106*(2), 407-443.

Bayındır, S. (2021). Ribanın tarifi konusunda yeni bir yaklaşım önerisi. *İlahiyat Akademi*, (13), 1-30.

Çayıroğlu, Y. (2014). İslâm iktisadının karakteristik özellikleri. *Journal of Islamic Law Studies*, (24).

Çolak, Ö. F. ve Öztürkler, H. (2012). Tasarrufun belirleyicileri: Küresel tasarruf eğiliminde değişim ve Türkiye'de hanehalkı tasarruf eğiliminin analizi. *Bankacılar Dergisi*, *82*, 3-44.

Dobb, M. ve Selik, M. Ç. (1981). *Kapitalizm sosyalizm azgelişmiş ülkeler ve iktisadi kalkınma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları

Domar, E. D. (1947). Expansion and employment. *The American Economic Review*, 37(1), 34-55,

Dorman, E. (2018). *İslam ne değildir?* İstanbul: İstanbul Yayınevi.

Duman, M. Z. (2014) *Tüketim toplumu (Eleştirel Bir Bakış)*. Ankara: Kadim Yayınları.

Ekelund J. R. B. ve Hebert, R. F. (2013). *A history of economic theory and method*. USA: Waveland Press.

El Karadavi, Y. (2012). *Bilgi ve medeniyet kaynağı sünnet.* (Çev: Hıdır Ö.), İstanbul:Nida Yayıncılık

Eren, L. G. (2015). Tarımsal kapitalizm: Fizyokrasi. *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, *5*(2), 6-23.

Gönel, D. F. (2013). *Kalkınma ekonomisi*, Ankara: Elif Yayınevi.

Gorz, A. (2007). *İktisadi Aklın Eleştirisi*, (Çev: Ergüden I.) İstanbul:Ayrıntı Yayınları.

Grossman, G.M. ve Helpman E. (1991). *Innovation and growth in the global economy*, MIT Press, Cambridge, Mass.

Gudeman, S. F. (1980). Physiocracy: a natural economics. *American Ethnologist*, *7*(2), 240-258.

Hamitoğulları, B. (1978). *Çağdaş iktisadi sistemler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Hansen, A. H. (2014). *Schumpeter's contribution to business cycle.* USA:Harvard University Press.

Harvey D. (2012). *Sermayenin mekânları*. (Çev: Kıcır B.), İstanbul:Sel Yayınları.

Hatipoğlu, M. (2019). *Dünyada ve Türkiye'de İslami finans.* Bursa: Ekin Kitabevi.

Iqbal, M. ve Molyneux, P. (2016). *Thirty years of Islamic banking: History, performance and prospects*. Berlin:Springer.

Kaynak, M. (2011). *Büyüme teorileri*. Ankara: Gazi Kitapevi

Kazgan, G. (1993). *İktisadi düşünce veya politik iktisadın evrimi*. İstanbul:Remzi Kitabevi.

Khorshid, A. (Ed.). (2009). *Euromoney encyclopedia of Islamic finance*. London: Euromoney Institutional Investor PLC.

Kibritçioglu, A. (2007). On Adam Smith's contributions to the international trade theory. *MPRA Working Paper*, 2595.

Knoema, (2018). *High-technology exports in current prices* https://knoema.com/atlas/topics/Research-and-Development/RandD-Expenditure/High-technology-exports (21.02.2018).

Köksal, A. C. (2020). İnsan Haklarının Felsefi Krizi: İslâmî Bir Perspektif. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *58*(58), 25-67.

Küçükkalay, A. M. (2011). *İktisadi düşünce tarihi*. İstanbul: Beta Yayınları.

Kuyucuklu, N. (1995). *İktisadi olaylar tarihi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Kuznets, S. (1949). Suggestions for an ınquiry into the economic growth of nations. *NBER, Problems in the Study of Economic Growth,* 1-20

Kuznets, S. (1973). Modern economic growth: findings and reflections. *The American economic review*, *63*(3), 247-258.

Loasby, B. J. (1982). The entrepreneur in economic theory. *Scottish Journal of Political Economy,* 29 (3), 235-245.

Mankiw, N. G., Romer, D. ve Weil, D. N. (1992). A contribution to the empirics of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, *107*(2), 407-437.

Marshall, A. (1969). *Principles of economics*, London: MacMillan Student

North, D. C. (1997). The process of economic change. *World Institute for Development Economics Working Papers*, (128), 1-16.

O'Brien, D. P. (1990). Marshall's ındustrial analysis. *Scottish Journal of Political Economy, From Scottish Economic Society*, 37 (1), 61-84.

Özsoy, Ö. ve Güler, İ. (2001). *Konularına göre Kur'an.* Ankara: Fecr Yayınları

Ricardo, D. (1817). On the principles of the political economy and taxation" (Third edition 1821) Cambridge: Cambridge University Press.

Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change. *Journal of political Economy*, *98*(5, Part 2), S71-S102.

Romer, P.M. (2006). Advanced macroeconomics. New York: McGraw-Hill Companies Inc.

Savaş, V. F. (2007). *İktisadın tarihi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Screpanti, E. ve Zamagni, S. (2005). *An outline of the history of economic thought*. UK: Oxford University Press.

Siddiqi, M. N. (2006). Islamic banking and finance in theory and practice: A survey of state of the art. *Islamic Economic Studies*, *13*(2).

Smith, A. (1776). *The wealth of nations. (Milletlerin zenginliği).* (Çev: Derin H.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Tabakoğlu, A. (2010) İslam iktisadı ve modern kapitalizm, *Sosyal Piyasa Ekonomisi ve İslam'daki Algılanışı Çalıştayı*, Ankara.

TDV (1992). *İslam ansiklopedisi.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt(5), 346.

Ülgener, S. (1991). *Milli gelir, istihdam ve ekonomik büyüme*. İstanbul: Der Yayınları.

Ünsal, E. M. (2013). *Makro İktisat*. Ankara: İmaj Yayıncılık

Üstünel, B. (1988). *Ekonominin temelleri*. İstanbul: Alfa Yayınevi

Vaggi, G. ve Groenewegen, P. (2016). *A concise history of economic thought: From mercantilism to monetarism*. Berlin:Springer.

Van der Berg, H. (2001). *Economic growth and development: An analysis of our greatest economic achievements and our most exciting challenges.* New York: McGraw-Hill/Irwin

Weil, D. N. (2009). *Economic growth*. New York: Abingdon, Oxon

Altıncı Bölüm

İSLAM EKONOMİSİNDE İSTİHDAM POLİTİKALARI

Dr. Öğr. Üyesi Nihat ALTUNTEPE[45]

1. Giriş

İşsizlik, özellikle nüfusu yüksek olan gelişmekte olan ülkelerde büyük bir ekonomik sorundur. Dünya bir süredir düşen ekonomik büyüme oranları ile karşı karşı kalmış ve bu da işsizlikteki artışı tetiklemiştir. Özellikle pandemi, durumu daha da kötüleştirmiştir. Dünya çapında milyonlarca insan işini veya geçim kaynağını kaybetmiş ve bazı işler kalıcı olarak ortadan kalkmıştır. Bütün bu gelişmeler ekonomilerin işsizlikle mücadeleye, dolayısıyla istihdam politikalarına daha büyük önem vermeleri gerektiğini ortaya koymaktadır.

Yine Dünya Bankası verilerine göre Dünya'daki işsizlik oranları; 2018 yılında yüzde 5,39, 2019 yılında yüzde 5,35 ve 2020 yılında yüzde 6,57 olarak gerçekleşmiştir. Bu veriler dünya üzerinde işsizlik oranlarının, Covid-19 salgın sürecinin etkisiyle de, giderek arttığını ve artacağını göstermektedir. Bu nedenle iş piyasasında, işsizliği azaltıp istihdamı artırıcı poli-

45 *Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Gönen MYO, Toptan ve Perakende Satış Bölümü, nihataltuntepe@isparta.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-2774-315X.*

tikaları daha da ön plana çıkarmıştır. Ancak; Geleneksel ekonomik sistemde uygulanan istihdam politikalarının işsizlikle mücadelede istenilen sonuçları vermediği Dünya Bankası verilerine bakıldığında kolaylıkla anlaşılmaktadır. Bu nedenle istihdam artırıcı ve işsizliği azaltıcı yeni yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Diğer taraftan Dünya hızlı bir şekilde değişmekte ve dönüşmektedir. Dijitalleşme; küreselleşme ve demografik yapı, yaşamlar, kültürler ve toplumlar üzerinde derin etkiler ortaya çıkarmaktadır. Bu ve bunun gibi diğer mega trendler, insanlar arasındaki etkileşim biçimini sürekli ve hızla değiştirmektedir. Yine bu değişim trendleri; işletmelerin nasıl ve nerede faaliyet göstereceğini; hangi mal ve hizmetlerin tüketileceğini belirlemede önemli bir rol oynamaktadır. Bunlarla bağlantılı olarak eğitim ve sağlık, gelir ve servet dağılımı, sahip olunan işler ve çalışma şekli özellikle bu değişikliklere ve trendlere daha fazla duyarlıdır. Bu nedenle bu bir dönüşüm çağı olarak kabul edilmektedir.

Dünya üzerinde yaşanan bu dönüşümler yeni normal olarak isimlendirilmektedir. Bu değişim ve dönüşüm çağının fırsatlarla dolu olduğu kabul edilir. Son yıllarda gelişen çok taraflı işbirliği, bölgesel entegrasyon ve karmaşık küresel yapı, karşılıklı bağımlılık bu fırsatları çoğaltmaktadır. Ayrıca gelişen yeni teknolojiler oyunun kurallarını değiştirerek, onları günlük hayatın bir parçası haline getirmektedir. Yapay zeka sessizce hızlı bir şekilde yayılırken, giderek daha fazla insan ve cihaz internete bağlanmaktadır. Bu hızlı değişim ve dönüşüm ekonomilerde yüksek üretkenlik artışı, daha iyi hizmet, iyileştirilmiş ve artmış refahı teşvik etmektedir. Bu durum aynı zamanda hem işverenlere hem de işçilere daha fazla esneklik sağlayarak yeni iş modellerinin ve yenilikçi çalışma biçimlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. İş piyasasında ortaya çıkan değişimler de işsizlikle mücadelede yeni istihdam politikalarını gündeme alınmasına neden olmaktadır.

Bütün bunlarla birlikte gerçekleşen değişim ve dönüşüm, özellikle emek faktörü için, istihdam edilme ve ücret seviyesinin belirlenmesi başta olmak üzere bir takım zorlukları da beraberinde getirmektedir. Öncelikle orta vasıflı işler giderek bu derin dönüşüme maruz kalmaktadır. Konuyla ilgili yapılan literatür çalışmalarının sonuçlarına, Dünya Bankası ve Uluslararası Çalışma Örgütü verilerine göre; önümüzdeki 15-20 yıl içinde, gerçekleşen bu hızlı değişim ve dönüşümle birlikte, otomasyonun da bir sonucu olarak mevcut işlerin %14'ünün ortadan kalkabileceği ve diğer %32'sinin bireysel görevler otomatikleştirildikçe kökten değişeceği tahmin edilmektedir. Birçok kişi, özellikle işgücü, ve topluluk; küreselleşme tarafından geride bırakılarak, yeni teknolojilere erişimde dijital uçurumun devam etmesi ve bunun sonucu olarak da yaş, cinsiyet ve sosyo-ekonomik boyutta eşitsizlikle karşı karşıya kalacaktır. Sonuçta gerçekleşen bu gelişmeye bağlı olarak ortaya çıkan daha iyi işlerden herkes eşit derecede faydalanamadı ve çoğu çalışan, düşük ücret ve sosyal korumaya, yaşam boyu öğrenme ve toplu sözleşmeye sınırlı veya hiç erişime sahip olmayan güvencesiz çalışma düzenlemeleri ile karşı karşıya kaldı.

Ekonomilerde işsizlik ve özellikle uzun süreli işsizlik, birey, toplum ve ekonomik düzen için ciddi olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Tüm gelişmiş sanayi ülkelerinin de işsizlere iş bulma sorunu yaşadığı görülmektedir. İş piyasalarında işsizler için çok az sayıda iyi iş fırsatı olduğu görülmektedir. Ekonomilerde yaşanan bu zorluklar, farklı ülkelerde birbirinden farklı şekilde kendini göstermektedir. Başta işsizlikle mücadelede kullanılan istihdam politikalarının amacı, işgücü piyasasının tam istihdama ulaşmasını engelleyen işgücü piyasası sürtüşmelerini hafifletmektir. Gerçekten de, işgücü piyasası sürtüşmelerinin bir ekonominin büyüme hızı üzerinde olumsuz yansımaları vardır. Geleneksel ekonomide ülkelerde yaşanan işsizlik sorununun çözümü için temelde iki istihdam politikası kullanmaktadır. Bunlardan birincisi; aktif işgücü piyasası politikaları, ikincisi; pasif işgücü piyasası po-

litikalarıdır. Aktif işgücü piyasası politikaları; işsiz bireylerin işgücü piyasasında yaşadığı sorunları ve çözümleri iyileştirmek amacıyla yaygın olarak kullanılmaktadır. Pasif işgücü piyasası politikası ise; işsizlik veya iş arama dönemlerinde ikame gelir sağlamakla ilgilenir. Bununla birlikte, ekonomik etkiler işsizliğin sadece bir tarafını oluşturmaktadır. İşsizliğin ve istihdamın sosyal yönünü de hesaba katmak gerekir. İstihdamın hem ekonomik hem de sosyal yönlerini bir perspektife yerleştiren istihdam politikaları, işsizliği azaltıp istihdamı artırıcı kapsamlı bir dizi girişim ve önlemi içermektedir. Bu nedenle işgücü piyasası sürtüşmelerini azaltmak için hem talep hem de arz yönlü planları içeren işgücü piyasası politikaları önerilmektedir.

Geleneksel ekonomik yöntemlerin işsizlikle mücadelede ve istihdam artırmada belirlenen hedeflere ulaşamadığı ILO ve Dünya Bankası verileri ile görülmektedir. Dolayısıyla Geleneksel ekonomik sistemden farklı, işsizliği azaltıcı ve istihdamı artırıcı yeni politikaların geliştirilmesi gerekmektedir. Bu durum, işsizlikle mücadelede ülkede uygulanan ekonomik sistemlerinde etkili olduğunu göstermektedir. Bu nedenle işsizliği azaltıcı ve istihdamı artırıcı istihdam politikalarına Geleneksel ekonominin geliştirdiği yöntemlere ek farklı yöntemlerle yaklaşılması gerekmektedir. Bütün bunlardan dolayı İslam ekonomisinde uygulanan işsizliği azaltıcı ve istihdamı artırıcı istihdam politikalarının değerlendirilmesi gerekir.

2. İstihdam Politikalarına Teorik Yaklaşım

İstihdam, işsizlik ve eksik istihdam; araştırmacılar, politika yapıcılar, ekonomik, sosyal ve toplumsal sorunlarla ilgilenenler arasında sıklıkla tartışma konusu olan önemli makroekonomik sorunlardandır. İstihdam oluşturmayı teşvik eden politikalar, yani istihdam politikaları, bu sektörlerdeki büyümeyi artırmak, etkin ve verimli insan kaynaklarını geliştirmek ve iş arayanların üretkenliğini artırmak için işgücü ihtiyacı olan sektörlerde yatırım yaparak işgücü talebini canlandıracak önlemleri içerir

(Baah-Boateng, ve Ewusi: 2013: 21). İstihdam politikaları; üretim, verimlilik ve kaynakların etkin kullanımını sağlamak için işgücü talebindeki artışı ifade eder.

İstihdam sorunu, özellikle daha az eğitimli ve dezavantajlı işçiler için azalan istihdam fırsatlarının yanı sıra, deneyimli yerinden edilmiş işçiler ve iş piyasasına yeni girenler için birtakım sorunlar ortaya çıkardığı görülmektedir. 1980'lerde ve 1990'ların başında yaşanan yüksek işsizliğin büyük kısmı başarısız makroekonomik politikaları yansıtsa da, son yirmi yılda çoğu gelişmiş ülkede bir tür işgücü piyasası sıkıntısındaki seküler artışlar önemli ölçüde var olan yapısal sorunları yansıtmaktadır. İş bulmadaki itici güç, daha eğitimli işçilere ve problem çözme becerisine sahip olanlara doğru güçlü bir kayma göstermektedir. Bu göreli emek talep kayması, büyük ölçüde beceriye dayalı teknolojik değişimle ilişkilidir. Ancak artan uluslararasılaşma da değişen işgücü talebinde önemli bir rol oynamaktadır. Uyarlanabilir bir işgücü oluşturmaya yönelik mikro ekonomik politikalar, açık pazarları ve yeni teknolojilerin geliştirilmesini ve tanıtılmasını teşvik etmektedir. Daha uyumlu bir işgücü, büyüme odaklı makroekonomik politikaları tamamlamaktadır. Genişleyen pazarlar ve araştırma ve geliştirmeyle artan yatırımlar ve yeni teknolojinin yayılması, yüksek ücretli işler için daha fazla fırsat oluşturmaktadır. Vergi indirimleri ve kurumsal ücret belirleme yoluyla daha az vasıflıların kazançlarını artıracak politikalar, dezavantajlıların daha beceri yoğun bir işte çalışmayı sağlamaya yardımcı olabilir. Daha az eğitimli ve dezavantajlı kişiler için ödemeye yönelik bu tür politikalar, onların becerilerini geliştirmeye ve iş fırsatlarıyla bağlantılar sağlayan ağlara erişime yönelik politikalarla birleştirildiğinde etkili olacağı kabul edilmektedir. 1980'lerin deneyimi, makroekonomik genişlemelerin, yeni teknolojilerin ve genişleyen ticaretin, becerileri geliştirmeye ve yeniden istihdama yardımcı olmaya yönelik aktif önlemlerle birlikte olmadığında pek çok kişiyi işsiz bırakabileceğini göstermektedir.(Katz, 1994).

Bütün bunlara rağmen gelişmekte olan ülkelerdeki istihdam sorununun planlı sanayileşme sonucunda otomatik olarak çözüleceği beklentisi bugüne kadar gerçekleşmemiştir. Sanayileşmedeki kayda değer ilerlemelere rağmen, açık işsizlik daha da artmış ve gelişmekte olan birçok ülkede önemli bir siyasi sorun haline gelmiştir. Sonuç olarak, iş piyasasında tam istihdam, ekonomik öncelikler arasında daha yüksek bir öneme sahip olmuştur. Geleneksel ekonomide kalkınma politikası açısından şimdi can alıcı ve cevabı aranan soru şudur: Gelişmekte olan ülkelerde tam istihdam hangi tedbirlerle sağlanabilir ve bu tedbirlerin büyüme ve gelirlerin yeniden dağılımı gibi diğer kalkınma hedefleri üzerinde ne gibi etkileri olacaktır? Öte yandan, sanayileşme çabalarının şimdiye kadar yapılanların ötesinde yoğunlaştırılması, açık bir şekilde, olası bir tür kapsamlı istihdam stratejisi sunacağı kabul edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki sanayileşme süreci bugüne kadar yüksek bir sermaye yoğunluğu ile gerçekleştiğinden, bu strateji, bu ülkelerin muhtemelen herhangi bir öngörülebilir dönemde artırabileceklerinden daha büyük yatırımları gerektirecektir (Shams,1976)

İşgücü piyasası politikaları; işsizlik sorunlarını ele alan önemli bir araç haline gelmiştir. İşgücü piyasası politikaları ülkeler arasında çok farklı şekillerde uygulanmaktadır. Bu politikalar çoğu zaman, ulusal refah sistemlerine, siyasi ortamlarına ve hatta küreselleşme yansımalarına bağlıdırlar. Ancak çoğunlukla insan sermayesi yatırımları ve mesleklerine odaklanma eğilimindedirler. Bu politikalar açıkça işgücü piyasasında zorluk yaşayan insan gruplarını hedef alırlar. Bu gruplar; işsizler, uzun süreli işsizler, gönülsüz iş kaybı riski altında çalışanlar ve işgücü piyasasına girmek isteyen faal olmayan kişiler, engelliler ve genç bireylerden oluşmaktadır (Cvecic ve Sokolic, 2018: 2065).

Geleneksel ekonomide işgücü piyasasında uzun vadeli mevcut sorunlara, hatta bazen yapısal sorunlara kısa vadeli bir çözüm olarak çeşitli işgücü piyasası politikaları reaktif bir şekilde uygulanmaktadır. Pasif işgücü piyasası politikaları olarak adlandırılan bu politikalardan bazıları, işsizlik ödeneği, nakdi

transferleri ve diğer gelir desteği türleri yoluyla işten çıkarılan işçiler üzerindeki mali yükü azaltmaya çalışmaktadır. Bunlara, işgücünü yeniden istihdama yönelik olarak harekete geçirme hedeflerinden dolayı tamamlayıcı aktif işgücü piyasası politikaları eşlik etmektedir. Ancak, bu politikaların ekonomik şoklara tepki olarak uygulanması nedeniyle, çoğu politika uygulaması reaktif olmuştur. Dolayısıyla geleneksel olarak, işgücü piyasası politikaları pasif veya aktif olarak sınıflandırılmaktadır. Pasif işgücü piyasası politikaları, çalışanların işsiz olduklarında gelirin korunmasına odaklanan politikaları içerirken, aktif işgücü piyasası politikaları, işsiz veya aktif olmayan kişilerin bir işe girmeleri veya işe dönmeleri için istihdam olanaklarını artırmayı veya iyileştirmeyi amaçlayan politikaları ifade eder. OECD (1993) tarafından ana hatları çizilen bu sınıflandırma işgücü piyasası hizmetleri, işgücü piyasası eğitimi, istihdam teşvikleri, korunaklı ve destekli istihdam ve rehabilitasyon, doğrudan istihdam gibi aktif politikaları kapsar. Pasif politikalar ise; işsizlik sigortası ve yardımları ile erken emeklilikten oluşmaktadır. Bu sınıflandırmanın temel özellikleri, her bir politika türü arasında net bir ayrım yapılması ve dolaylı olarak AİPP'lerin bazı aktivasyon faaliyetlerine odaklanabileceğini ve pasif politikaların eşzamanlı gelir sağlayacağının varsayılmasıdır. Ancak bu tanım, gelişmiş bir ekonomi bağlamında oluşturulmuştur, dolayısıyla gelişmekte olan ve yükselen ülkeler bazında bazı değişiklikler yapılmasını gerektirmiştir (ILO, 2018: 3-4).

Aktif işgücü piyasası politikalarının (AİPP) temel amacı; iş arayanlar için istihdam fırsatlarını artırmak ve açık işler ile işsizler arasındaki eşleşmeyi gerçekleştirmektir. Bunu yaparak, AİPP'ları; istihdama ve GSYİH büyümesine katkıda bulunarak, işsizliği ve sosyal yardıma bağımlılığı azaltır. AİPP'ları; dolaylı istihdam teşvikleri (işte tutma, iş paylaşımı, işe alım sübvansiyonu) üzerinden kurumsal ve işyeri eğitim tekliflerinden korunaklı ve destekli istihdamın kurulmasına veya doğrudan iş oluşturmanın sağlanmasına ve işe başlamaya kadar çeşitlilik gösterir. AİPP'ları; işsizlerin işgücü piyasasına başarılı bir şe-

kilde yeniden girmeleri için ihtiyaç duydukları desteği sağlayarak, işsizlerin mümkün olan en kısa sürede ve mümkün olan en iyi iş eşleşmesinde istihdama dönmelerini sağlamaya yardımcı olur. AİPP'ler; yeniden beceri kazandırma ve becerileri artırma önlemleri aracılığıyla, insanları beceri eksikliğiyle karşı karşıya kalan alanlara yönlendirmeye de yardımcı olabilir. Bu, yapısal değişimle başa çıkmaya ve değişim zamanlarında ekonominin direncini artırmaya yardımcı olur. AİPP'lerin başlıca hedef grupları, uzun süreli işsizler ve özellikle genç insanlar, yaşlı işçiler ve düşük vasıflı insanlardır. Bununla birlikte, AİPP'ler aynı zamanda yoğun olarak yaşanan kısa süreli işsizlerin işgücü piyasasına yeniden kazandırılmasını desteklemeyi de amaçlamaktadır (E.C., 2017: 1-2). AİPP'ler işsizleri herhangi bir işe yerleştirmeyi hedeflediği kabul edilmektedir.

Geleneksel ekonomi yaklaşımına göre; aktif ve pasif istihdam politikaları kamu tarafından uygulanan politikalar bütününden oluşmaktadır. Kamunun gerçekleştirdiği her politikanın sonucu olarak, bir harcama ortaya çıkmaktadır. Yani kamu tarafından uygulanan politikalar kamu harcamalarını etkilemektedir. Dolayısıyla istihdam politikaları da kamu harcamalarından etkilenmektedir. Buna bağlı olarak, Geleneksel ekonomideki her bir iktisadi düşünce okulu kamu harcamaları ile istihdam arasındaki ilişkiye farklı yaklaşımlar göstermiştir. Bu nedenle kamu harcamaları ile istihdam arasındaki ilişkinin Geleneksel Ekonomideki bazı temel iktisadi okulların yaklaşımlarıyla ele almak gerekmektedir.

Klasik ekonomistler, ekonominin ancak, üretim faktörlerinin en fazla üretim ve sömürünün gerçekleştiği tam kullanım durumunda olabileceğini kabul ederler. Temelde üretim esasdır ve işsizlik istisnadır. Yani Klasiklere göre ekonomi çalışmak isteyen her işsiz için iş sağlayabilir. klasik istihdam görüşünü karakterize eden bu iyimser vizyona ek olarak, klasik ekonominin devlet müdahalesi olmaksızın tam olarak uygulandığında piyasaların dengelendiği, dolayısıyla hükümetin ekonomik faaliyetin çıktısını dengeleme ve etkilemedeki rolü

ihmal edilmiştir. Devlet bütçesinin genişletilmesi, yani kamu harcamalarının artması ve genişletici para politikasının üretimi ve istihdamı artırmadığı, aksine fiyatları yükselttiği kabul edilir. Keynes'e göre istihdam ekonomik dengenin sağlanması için gerekli koşul değildir. Emek piyasasında işsizlikle birlikte makroekonomik denge sağlanabilir. Bu işsizlik yüksek olabilir. Ancak esas olarak genişletici maliye politikasındaki yapısal politikaları aracılığıyla hükümet, maliye politikası komplikasyonlarının etkin rolü ve aşırı etkisi yoluyla eksik istihdamı ve üretimi kontrol altına alabilir. Ekonomide artan üretim ve istihdam yaratmadan elde edilen çıktılar üzerindeki harcama ve vergi çarpanı etkisi, kamu harcamaları ve istihdam arasında dışlanmış bir etki ortaya çıkarır ve hükümet devlet harcamalarını ne kadar artırırsa, o kadar fazla ek iş ortaya çıkarır. Böylece istihdam artar, işsiz sayısı azalır ve işsizlik oranı düşer. Milton Friedman'ın kurucusu olduğu Parasal iktisatçılar ekonomik istikrarın sağlanmasında, enflasyon, işsizlik ve iş oluşturma fenomenlerine karşı koyma da en etkili politikanın para politikası olduğunu kabul ederler. Parasal iktisatçılara göre aşırı genişlemeci maliye politikasının kamu hazinesine yüksek maliyetli bütçe açıklarına ve kamu borcunun neden olduğu ekonomik sorunlara mal mal olur. (Hergoun ve Mebarki, 2021, 781-782).

Geleneksel ekonomide işsizlikle mücadele ederek istihdam oluşturmak için farklı politika ve yöntemler uygulanmış ve uygulanmaktadır. Bu nedenle Geleneksel iktisadi yaklaşımlar istihdam oluşturmada farklı ekonomik politikaların rolleri olduğunu kabul ederler. Bu noktada önemli olan hususlardan birisi işsizlikle mücadelede sorumluluk sadece kamunun ve işsiz olan bireyin üzerinde olmasır. Oysaki işsizlikle mücadelede özel sektörün ve toplumunda önemli bir rolü vardır. İşsizlikle mücadelede Geleneksel iktisattın eksiklikleri İslam ekonomisinin yaklaşımlarıyla giderilmedir.

3. İslam Ekonomisinde İstihdam Politikaları

İslâm ekonomisi emek faktörüne, Geleneksel ekonomi ise; sermaye faktörüne dayanır. Geleneksel ekonomi çalışanın emeğini kullanarak, refah üretmeden zenginlik ortaya çıkarır. Zenginliklerin ortaya çıkmasında üretimde kullanılan emek faktörünün, yani çalışanın, büyük payı ve hakkı vardır. Bu nedenle İslâm ekonomisi emek faktörünü en yüce değer olarak görür. İslam ekonomisine göre kazancın en değerli olanı el emeği ile üretilmiş olanıdır. İslami bir ekonomide emeksiz kazanç en düşük düzeyde tutulmaya çalışılır (Tabakoğlu, 2010: 23).

İslam ekonomisine göre; iktisat politikasının temel amacı bireyi dünya ve ahirette, mutluluk ile saadete ulaştırmaktır. Yani İslami bir iktisat politikası; bireyin hak ve vazifeleri arasında adil bir denge kurar. Böylece toplumsal dayanışma sayesinde; birey, toplum ve devlete ait refah ile birlikte ekonomik, siyasi ve toplumsal güvenliği sağlamayı hedefler. İslam iktisat politikasının içinde tarım politikası, fiyat politikası, para politikası, sanayi politikası, ticaret politikası, istihdam politikası ve diğer politikalar yer alır. Yine İslami bir iktisat politikası, üretimi teşvik etmek için gerekli olan bütün üretim faktörlerini temin ederek ve bu üretim faktörlerini tam anlamıyla üretimde kullanarak iktisadi kaynaklar için etkin verimli bir çalışmayı gerçekleştirmeyi hedefler. İslam iktisat politikalarının temel amaçlarından biri de; işgücünün tam kullanımını sağlamaktır. Yani İslam ekonomisi; her bireyin saygın ve refah içeresinde yaşayacağı bir hayatı gerçekleştirmekle yükümlüdür (Karadaği, 2018: 234-245). Dolayısıyla İslam ekonomisine göre uygulanan iktisat politikalarının temel amacı, insanları sadece bu dünyada mutlu etmek değil, aynı zamanda ahirettede mutluluğunu temin etmektir.

İslam ekonomisine göre; İslam'ın ahlaki değerlere verdiği önemden dolayı yüksek işsizlikle mücadele etmek bir zorunluluktur. İşsizlikle mücadele ederek istihdamın artırılmasında ekonomik büyümenin önemli olduğu kabul edilir. Burada önemli olan nokta, istihdamı artırırken verimliliğin göz ardı

edilmemesidir. Yani ekonomide verimlilik artışı ile beraber istihdam artışının da gerçekleştirilmiş olmasıdır. Ekonomide verimlilik ile istihdam gerçekleştiğinde sermaye/hasıla oranı düşük olacaktır. Ancak düşük sermaye/hasıla oranı işçilere düşük ücret ödeneceği anlamına gelmemektedir. İslam ekonomisinde çalışanlara adil bir ücret ödenmesi bir zorunluluktur. Adil ücret seviyesinin alt ve üst limitleri de önceden belirlenmelidir İslam ekonomisinde işsiz bir kişinin işe yerleştirilmesi yanında, işe yerleştirilen kişinin verimliliği de önemlidir.

İslam ekonomisine göre çalışmak zorunludur. İslam ekonomisi iş piyasasında var olan sorunların çözümünde, istihdam sorunlarının ana nedenlerinin dikkate alınması gerektiğini savunur. İslam ekonomisi, insanları çalışmaya ve geçimini sağlamak için çaba sarf etmeye teşvik eder. Bunun için İslami bir ekonomide emek piyasasının sorunlarını çözmek devletin yani kamunun sorumluluğundadır. Ancak; işveren ve işçi ilişkilerinden kaynaklanan istihdam sorunlarının çözümü ise; ilgili işveren ve işçiler tarafından gerçekleştirilmelidir. İslam ekonomisinde, bir Müslüman çeşitli ihtiyaç ve hedeflerini gerçekleştirilebilmek için çalışmak zorundadır. Bu nedenle her birey için temel ihtiyaçları karşılamanın en önemli unsuru, kendi ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için çalışması gerekliliğidir. Bu durumun gerçekleşebilmesi için devlet, çalışabilecek nitelikte ve güçte olan herkese istihdam olanakları sağlamakla yükümlüdür. Yine halkın refahını artırmak için ekonomide istihdam oluşturmak, devletin önemli bir yükümlülüğüdür. (Rosyada, v.d., 2018: 593-594). İslam ekonomisinde istihdam aynı zamanda toplumsal refahın artması için de önemlidir.

İşsizlik ekonomik büyümenin ve kalkınmanın önünde bir engel olarak görülmekte ve insanların çalışarak daha üretken olabilmeleri için bunun üstesinden gelinerek çözülmesi gerektiği vurgulanmaktadır. İslam ekonomisi çalışmayı Müslümanlar için bir yükümlülük olarak görür. Bu nedenle İslam ekonomisinde çalışmak bütün Müslümanlar için farzdır. Bir Müslü-

man'ın ihtiyaçlarını karşılamak için çalışması bile Allah (C.C.) yolunda savaştığı anlamına gelir. İslam ekonomisinde bir kişinin çalışmaya karar vermesinin temel nedeni, yalnızca elde edilen gelir ve maddi imkanlar değildir. Çalışmak, insanın Allah'a olan itaatini, çalışma emrini yerine getirerek gösterebileceği ibadet şekillerinden biri olarak görülür. Dolayısıyla, çalışabilen ve bakmakla yükümlü olduğu kimseler için çalışmak zorunda olan bir Müslüman için bir işle uğraşmak bir seçenek değil, bir zorunluluktur. Bu nedenle İslam ekonomisinde çalışanlar, dilenenlerden ve başkalarının merhametine sığınarak yardım isteyenlerden çok daha iyidir (Prajasari, 2021: 398-400). İslami bir ekonomide sağlıklı her bireyin çalışması hem ihtiyaçlarını karşılaması için hem de Allah'a olan ibadet borcunu yerine getirmesi açısından önemlidir.

İslam ekonomisinin iki temel kaynağı Kur'an ve sünnetten çıkarılan ilkeler bağlamında emek; işçi-işveren sözleşmesinde işaret edilen ahlaki-fıkhi ilkelerden bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür (Sırım, 2016: 308);

- Çalışılan iş, helal çizgisinde olmalıdır. Yani meşru olmalıdır.
- Bir işi yapan emekçi yani işçi, yaptığı işin hakkını vermelidir.
- İşçiyi çalıştıran işveren, çalıştırdığı işçinin hakkını zamanında tam olarak vermelidir. İş ve ücret işin başında sözleşme ile tespit edilip belirlenip işçiye bildirilmeli, işçinin ücreti de zamanında ödenmelidir.
- İş sözleşmesinde yer alan taraflar, birbirlerinin ihtiyacı, acziyeti ve çaresizliğinden faydalanarak kendisi için avantajlı bir durum oluşturmayı tercih etmemelidir.
- İşi yapacak olan işçi ne tür bir işi, ne kadar zamanda ve hangi ücret karşılığı yapacağını bildirmelidir.

İslam ekonomisinde işsizlikle mücadelede ve istihdamın artırılmasında, yani istihdam politikaları uygulamaları açısın-

dan; katılım bankalarının kullandırdığı fonların, vakıfların ve zekâtın önemli bir yeri vardır. Bu yöntemlerin işsizliği azaltarak ve istihdamın artırdığı kabul edilir. Emek piyasasına olan bu etkilerinden dolayı katılım bankalarının kullandırdığı fonları, vakıfların ekonomik faaliyetlerini ve zekâtı istihdam politikaları içinde değerlendirmek mümkündür. Çünkü bu yöntemler hem üretim ve istihdam artışı sağlamakta hem de sosyo-ekonomik etkiler ortaya çıkarmaktadır.

İslam ekonomisinde *katılım bankaları* (İslami bankalar), işsizliği ve yoksulluğu azaltmak için küçük işletmeleri finanse etmektedir. Bankalar, verdiği küçük ve kısa vadeli kredilerle, kısa sürede işsizlik ve olumsuz etkilerinin ortadan kaldırılması konusunda öncü bir model oluşturmaktadır. Katılım bankaları işsizlik ve yoksulluğu azaltmak için küçük işletmeleri finanse etmeye yönelik fon sağlamaktadır. Bunun en somut örneği Bangladeş'te Yoksulların Bankası veya Köy Bankası anlamına gelen Grameen Bankası ile başlamıştır (Jaas, 2022: 67-68).

Konvansiyonel finans sektörünün gelişmekte olan ekonomilerde işsizlik üzerinde önemli bir etkisi bulunmamaktadır. İşsizlik arttığında finans sektörü daralmaktadır. İşsizliği etkileyen önemli faktörlerden biri katı piyasa düzenlemeleri, bir diğeri ise sermaye maliyetini artıran sıkı para politikasıdır. Geleneksel ekonomide sıkı para politikasının uygulaması faiz artışınıda beraberinde getirmektedir. Faiz oranlarının artması yatırım maliyetlerini artırarak istihdamın azalmasına neden olacaktır. Bu nedenle üretim artışında ve işsizlikle mücadelede faizsiz para politikasının faize dayalı para politikasına göre daha etkili olduğu yapılan çalışmalarla kanıtlanmıştır. Yatırım maliyetlerinden en çok etkilenenler KOBİ'lerdir. İşgücünün bol olduğu ülkelerde KOBİ'ler istihdam sağlamak için en uygun yapı olarak kabul edilmektedir (Malik ve Ashraf, 2019: 219). Dolayısıyla KOBİ'lerin yatırım imkânlarının artırılması hem üretimin hem de istihdamın artışına neden olacaktır.

Katılım bankaları tarafından fon kullandırma işlemlerinden biri olan Mudarebe; Mudarib'in bir iş kurmasına yardımcı olmak için oluşturulan bir tür güvenilir finansman türüdür. Mudarebe; sermaye ve emek dahil olmak üzere iki tarafı bir araya getirmekte, ekonomik kalkınmaya, yeni işlerin açılmasına ve istihdama katkı sağlamaktadır. Mudarebe finansmanı, fonların reel sektöre veya KOBİ'lere aktarılması üzerinde bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla bu, yoksulluğu ve işsizliği azaltabilir. KOBİ'lere sağlanacak bu tür imkanlar, KOBİ'lerin işlerini geliştirme ve yoksulluğu ve işsizliği kendi çabalarıyla azaltma fırsatına katkı sağlar (Fatturroyhan, 2018, 5-6).

Diğer taraftan *Zekât;* İslam ekonomisinde temel bir finansman kaynağı ve başta işsizlik olmak üzere birçok ekonomik ve sosyal sorunu çözmek için önemli bir mekanizma olarak görülmektedir. Aşağıdaki maddeler de dahil olmak üzere zekat birçok açıdan işsizlikle mücadelede istihdam politikası olarak kullanılmaktadır (Jaas, 2022, 70):

- Serveti adil bir şekilde dağıtır, servet sahiplik tabanını genişletir ve servet sahip sayısını artırır.
- Zekat, zenginlerden para toplayıp fakirlere yönlendirme konusunda büyük bir etkiye sahiptir.
- Yoksulların satın alma gücünün artmasına katkıda bulunur. Bu da piyasalarda talebin artmasına ve ekonominin canlanmasına yol açar.
- Aynı zamanda para biriktirmekle de mücadele eder. Zekatın ortadan kalkmaması ve zenginlere yatırım yapması için fon oluşturur. Bu fonların yatırım alanına çıkışı kuşkusuz birçok istihdam oluşturmasına yardımcı olur.
- Profesyonellere ve zanaatkârlara ticari ve endüstriyel işler yapmalarını sağlayan fonlar sağladığı için, çalışabilen kişiye ürettiği sürece üretim ve istihdam motivasyonu verir.

Zekat, Müslümanlar için bir sosyo-ekonomik finansman kaynağı olarak işlev görmektedir. Bu, zekatın kullanımının yalnızca geleneksel yönelime dayalı belirli faaliyetlerle sınırlı olmadığı, aynı zamanda yoksulluğu azaltma programları ve işsizlikle mücadele gibi insanların ekonomik faaliyetleri için de kullanılabileceği anlamına gelir. Zekatın gelişimi, zekat fonlarını iş sermayesi yaparak, zekattan faydalanıp ekonomisini güçlendirerek ve böylece yoksulların hayatlarını istikrarlı bir şekilde yönetebilmeleri veya finanse edebilmeleri yoluyla üretime ve istihdama katkı sağlar. Zekat fonları ile yoksullar sabit bir gelir elde edecek, işlerini büyütecek, işlerini geliştirecek ve gelirlerini tasarruf için bir kenara ayırabileceklerdir (Saripudin, Djamil, ve Rodoni, 2020:3). Zekat, ekonomide yatırımların canlanarak istihdamın artmasını sağladığı için istihdam politikasında bir araç olarak degerlendirilebilir.

Vakıf kurumları da, işsizlikle mücadelede İslam ekonomisinin kullandığı araçlardan biridir. Bu kurumlar, kendilerini yönetenlere ve projeleri aracılığıyla iş imkanı oluşturanlara aşağıdakiler gibi işlerle istihdam imkanları sağlamaktadır (Jaas, 2022: 70-73);

- Cami, okul ve enstitü, üniversite, kütüphane ve hastane inşaatı yapmak,
- Konut, dükkan ve ticari ofis inşaatı yapmak,
- Vakıf sahipleri için istihdam olanakları sağlamak,
- Tarım arazilerinin ıslahı ve yatırımı gerçekleştirmek.
- Vakıf, esasına bağlı kalındığı sürece sürekli olarak intifa hakkı veren bir varlıktır.

Vakfın varlığı devam ettiği sürece süreklilik kavramını da kapsar. Aynı zamanda vakıf, tasarruf fiilini yatırım fiili ile birleştiren bir işlemdir. Vakıf; gelecekteki hizmet, üretim ve gelir çıktılarını artırmak amacıyla belirli kaynakların tüketimden alınması ve eş zamanlı olarak ekonomide sermaye birikimini artıran üretken varlıklar şeklinde sunulmasından oluşur. Bu nedenle Vakıf, gelecek nesillere gelir, üretim, istihdam ve

hizmet sağlamak için mevcut bir tüketim fırsatının yararlı bir amaç için kullanılmamasını yani feda edilmesini ifade eder. Vakıf mallarını herhangi bir ihmal suretiyle onları boşta bırakarak kullanmamak haramdır (Kahf, 1998: 4-5).

Yukarıdakiler aracılığıyla, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde önemli ekonomik sorunların azaltılmasına katkıda bulunan vakıf tesislerinin işsizlikle mücadeledeki rolü çok önemlidir. Hiç şüphe yok ki bu tesisler hastanelerde, okullarda, enstitülerde, kütüphanelerde ve camilerde sağladıkları iş imkanlarıyla işsizlikle mücadelede büyük katkı sağlamış ve sağlamaktadır. Ayrıca vakıflar; görev ve işlevlerini tam olarak yerine getirmeleri için kalıcı finansal kaynaklar sağlayarak ve işgücünün profesyonelliğini ve üretken kapasitelerini artıracak meslek ve becerileri öğretecek okullar inşa ederek dolaylı olarak insanlara iş bulmalarında önemli bir aktördür (Jaas, 2022: 74-75). Vakıfların Geleneksel ekonomi anlayışına göre aktif ve pasif işgücü piyasası politikaları uyguladığı kabul edilebilir. Çünkü gerçekleştirmiş olduğu faaliyetlerle hem iş imkanı sağlamakta hem de verdiği eğitimlerle vasıfsız işgünü vasıflı hale getirmektedir.

İslam ekonomisinde önemli bir yere sahip olan Vakıfların; kendine ait arazileri, istihdam oluşturmak için güçlendirme çabaları, vakıfları toplumun refahını artırarak kalkınma sürecinin bir parçası haline getirmektedir. Vakıfların istihdam oluşturma özelliği ekonomi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. İş, ticaret ve benzeri yeni işler için güçlendirilebilecek çok sayıda vakıf arazisinin, işsizliği en aza indirmesi yönünde beklenti vardır (Bestari ve Syaifullah, 2018: 615-617). Literatürde, özellikle Endonezya üzerine yapılan çalışmalar, vakıfların işsizliği azaltışı etkisini göstermiştir.

4. Seçilmiş Bazı İslam Ülkelerinde İş Piyasası İstatistikleri

Bir ekonomide uygulanan istihdam politikalarının, işsizliği azaltma ve istihdamı artırma, etkisi O ekonominin işgücü piyasası istatistikleri ile anlaşılır. Bunun içinde; işgücü piyasasında dönemler itibari ile istihdam ve işsizlik oranları istatistikleri kullanılmaktadır. Bu amaçla Tablo 1'de bazı Müslüman ülkelerde iş gücü piyasası istatistikleri ele alınmıştır.

Tablo 1. Bazı Müslüman Ülkelerde Cinsiyete Göre İstihdam Oranları

	Toplam Kadın İstihdam Oranı			Toplam Erkek İstihdam Oranı		
Ülke	**2019**	**2020**	**2021**	**2019**	**2020**	**2021**
BAE	46,04	42,289	42,761	89,345	85,162	85,908
Sudan	21,124	19,411	19,536	60,091	57,551	57,9
Suudi Arabistan	21,023	25,444	24,263	78,447	77	77,168
İran	13,954	11,101	11,633	63,783	60,616	61,35
Katar	58,221	57,069	56,86	96,128	95,281	95,266
Umman	27,581	24,374	25,008	87,803	82,231	83,585
Pakistan	20,526	19,581	19,657	76,378	74,509	74,841
Malezya	49,981	49,07	48,698	75,388	74,243	74,1
Bangladeş	33,858	31,781	32,124	77,29	75,19	75,572
Nijerya	45,429	43,509	43,707	54,978	52,932	53,296
Türkiye	28,816	26,396	26,871	63,381	60,075	60,86

Kaynak: Dünya Bankası İlgili Veri Tabanları, 2022.

Tablo 1'de bazı Müslüman ülkelerde, 2019, 2020 ve 2021 yıllarına ait kadın ve erkek istihdam oranları verilmiştir. Tablo genel olarak değerlendirildiğinde, bütün ülkelerde erkek istihdam oranlarının kadın istihdam oranlarına göre daha yüksek olduğu görülmektedir. 2019 yılında yüzde 58 ile kadın istihdam oranı en yüksek olan ülke Katar'dır. Aynı yıl yüzde 13 ile kadın istihdam oranı en düşük olan ülke İran'dır. 2021 yılında yüzde 56 ile kadın istihdam oranı en yüksek olan ülke yine Katar'dır. Aynı yıl yüzde 11 ile kadın istihdam oranı en düşük olan ülke yine İran'dır. 2019 yılında yüzde 96 ile erkek istihdam oranı en yüksek olan ülke Katar'dır. Aynı yıl yüzde 54 ile erkek istihdam oranı en düşük olan ülke Nijerya'dır. 2021 yılında yüzde 95 ile erkek istihdam oranı en yüksek olan ülke yine Katar'dır. Aynı yıl yüzde 53 ile erkek istihdam oranı en düşük olan ülke yine Nijerya'dır.

Yine Tablo 1 göstermektedir ki, 2019 ile 2021 döneminde adı geçen ülkelerde hem erkek hem de kadın istihdam oranları azalmıştır. Bu azalmada 2020 yılında Dünya genelinde et-

kisi gösteren COVID 19 salgın sürecinin de etkisinin olduğunu unutmamak gerekir. Ele alınan ülkelerde kadın istihdam oranlarının da düşük olduğu görülmektedir. Bu nedenle kadın istihdamını artırıcı politikalar geliştirilmeli ve uygulanmalıdır.

Tablo 2. Bazı Müslüman Ülkelerde İşsizlik Oranları

İşsizlik Oranı			
Ülke	**2019**	**2020**	**2021**
BAE	2,23	3,188	3,358
Sudan	17,654	19,649	19,805
Suudi Arabistan	5,673	7,45	7,358
İran	10,74	12,169	11,461
Katar	0,1	0,214	0,258
Umman	1,848	2,94	3,122
Pakistan	3,542	4,303	4,352
Malezya	3,26	4,504	4,609
Bangladeş	4,438	5,413	5,229
Nijerya	8,53	9,714	9,788
Türkiye	13,67	13,11	13,386

Kaynak: Dünya Bankası İlgili Veri Tabanları, 2022.

Tablo 2'de bazı Müslüman ülkelerde 2019, 2020 ve 2021 yıllarına ait işsizlik oranları verilmiştir. Tablo incelendiğinde görülmektedir ki; 2019 yılında işsizlik oranının en yüksek olduğu ülke yüzde 17,65 ile Sudan, işsizlik oranının en düşük olduğu ülke yüzde 1,84 ile Umman olduğu görülmektedir. 2021 yılında işsizlik oranının en yüksek olduğu ülke yüzde 19,80 ile Sudan, işsizlik oranının en düşük olduğu ülke yüzde 3,13 ile Umman'dır. Bir bütün olarak tablo incelendiğinde ülkelerde işsizlik oranlarının adı geçen dönemlerde artış gösterdiği görülmektedir. Türkiye'de 2019 yılında işsizlik oranı yüzde 13,67, 2021 yılında ise yüzde 13,38 olarak gerçekleşmiştir.

KAYNAKÇA

Baah-Boateng, W. ve Ewusi, K., (2013), Employment: Policies and Options, K., Ewusi (Ed.), *Policies And Options For Ghana's Economic Development* içinde (s. 1-27), Institute Of Statistical Social And Economic Research (Isser) Unıversity Of Ghana.

Bestari, P., Syaifullah, S., (2018), *"The Waqf Empowerment as an Alternative Solution to Overcome Unemployment in West Java"*, Advances in Social Science, Education and Humanities Research, volume 251, Annual Civic Education Conference (ACEC 2018), , pp: 615-619.

Cvecic, I. ve Sokolic, D., (2018), "Impact of public expenditure in labour market policies and other selected factors on youth unemployment", Economic Research-Ekonomska Istraživanja, , 31:1, 2060-2080, DOI: 10.1080/1331677X.2018.148.

Dünya Bankası, (2022), https://data.worldbank.org/indicator/ (e.t.12.04.2022)

E.C., (2017), European Commission, European Semester Thematic Factsheet, *Active Labour Market Policies*, s. 1-13.

Fatturroyhan, (2018), "Go-Mudaraba: The Solution of Poverty and Unemployment in the Digital Era", The 3 rd International Conference of Integrated Intellectual Community Hanover, 28 th - 29th April 2018, (https://www.ssrn.com/ e.t.:20.03.2022).

Hergoun, T. ve Mebarki, N., (2021), *"The Impact of Public Spending on Employment A Standard Study of the Case of Algeria (1990-2017)"*, AJSP, Volume VII, N:2 (August 2021).

ILO, 2018, Finding proactive features in labour market policies: A reflection based on the evidence, ILO Future Of Work Research Paper Series, Research Paper 8.

Kahf, M., (1998), *"Waqf of the muslim community in the Western countries: a preliminary thoughts on reconciling the shariah principles with the laws of the land"* Financing the development of awqaf property. Paper prepared for the Seminar on Development of Awqaf organized by IRTI, Kuala Lumpur, Malaysia, March 2-4.

Karadaği, A., M., (2018), İslam İktisadına Giriş, (çeviren: Abdullah Kahraman), İktisat Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

Katz, L., F., (1994), "Active Labor Market Policies to Expand Employment and Opportunity", (https://scholar.harvard.edu/files/lkatz/files/katz_alm_kcfed_1994.pdf, (e.t:10.02.022).

Malik, A., M. ve Ashraf, B., (2019), *"Islamic Banks' Financing and Employment Generation: The Case of Punjab, Pakistan"*, Journal of Islamic Business and Management 2019, 9(1), 217-228.

Naqvi, S., N., (2018), İslam, Ekonomi ve Toplum, İktisat Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

OECD, 1993 Bu *Cvecic, I. ve Sokolic, D., (2018), "Impact of public expenditure in labour market policies and other selected factors on youth unemployment", Economic Research-Ekonomska Istraživanja,* 31:1, 2060-2080, DOI: 10.1080/1331677X.2018.148. kullanılmış kaynakçacan tatmını bul

Prajasari, A., C., (2021), "*Should The Government Provıde Unemployment Insurance To The Poor And Low-Income In Islamic Economics Perspective?",* International Journal of Economics, Bussiness and Accounting Research(IJEBAR), Vol. 5, Issue: 1, pp: 397-407.

Rosyada, D., v.d., (2018*), "Promoting Islamic Values To Encourage Labour Performance And Productivity: Evidence From Some Indonesian Industries"*, International Journal of Business and Society, Vol. 19 S4, 2018, 591-604.

Saripudin, U., Djamil, F. ve Rodoni, A., (2020), *"The Zakat, Infaq, and Alms Farmer Economic Empowerment Model"*, Library Philosophy and Practice (e-journal). 3566, (https://digitalcommons.unl.edu/libphilprac/3566, e.t.04.04.2022).

Shams, R., (1976), Employment policies in developing countries, Intereconomics, ISSN 0020-5346, Verlag Weltarchiv, Hamburg, Vol. 11, Iss. 12, pp. 339-342, (http://dx.doi.org/10.1007/BF02929496 e.t:14.02.2022).

Sırım, V., (2016), İslam Ekonomisi ve İstihdam, Erdoğan, S., Gedikli, A. ve Yıldırım, D. (Ed.), İslam Ekonomisi ve Finansı, içinde, 297-313, Umuttepe Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

Tabakoğlu, A., (2010), *"Bir İlim Olarak İslâm İktisadı"*, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, S.16, s.11-34.

Zubair, H., (2020), *"Work, wealth, and welfare From Islamic perspective"*, MPRA Paper No. 105207, posted 15 Jan 2021 01:12 UTC.

Yedinci Bölüm

FAİZSİZ BANKACILIĞIN 40 YILLIK TÜRKİYE SERÜVENİ VE ALINACAK DERSLER

Doç. Dr. Mustafa CANBAZ[46]

1. GİRİŞ

Faizsiz bankacılık, 20.Yüzyılın ilk yarısında Müslüman bilim adamlarının düşünce dünyasında geliştikten sonra, bazı İslam ülkelerinde uygulamaya dönüşmüş, konvansiyonel bankacılığa alternatif bir sistemdir. İlk adım, Batı sömürgesi iken, bağımsızlığını kazanan Asya ve Afrika ülkelerinde gelişen düşünce hareketleri ile sonraki adım Körfez Bölgesi'nde biriken petro-dolarların, yeni yatırım alanlarına yönelme arzusu ile atılmıştır. Sistemin Türkiye'deki serüveni ise, birkaç on yıl gecikme ile benzer aşamaları geçirmiştir. Bankacılık sistemi üzerine düşünce dünyasında yaşanan değişim, ilk etapta akademik dünya akabinde siyasi irade üzerinde yaşanmış, bu uygun konjonktüre dönüşünce sistem ülkeye giriş yapmıştır. Tahmin edilebileceği gibi, sektöre ilk girişler Arap ve Körfez Bölgesi'nden olmuştur.

46 Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi, mcanbaz67@yahoo.com, Orcid: 0000-0002-5261-6187

Türkiye'de 1980'li yıllarda 'özel finans kurumu' olarak başlayan faizsiz bankacılık, sisteme sonradan giren özel yerli kurumlarla gelişmeye başlamış, ardından 2000'nin ilk yıllarında "katılım bankacılığ"ına evrilmiştir. Büyük bölümü istikrasızlıklar içinde geçen bu faaliyet dönemlerinde özel yerli kurumlar farklı nedenlerle sistem dışında kaldıktan sonra devlet, sektörü desteklemek amacı ile kamu bankalarını sisteme dâhil etmiştir. Ömrü 40 yıla yaklaşan faizsiz bankacılık alanında, halen yabancı kurumlar etkinliklerini korurken, yerli kamu bankaları desteği ile Türk bankacılık sistemindeki payları %10'la doğru yaklaşmıştır.

Faizsiz bankacılık temel kaynakları gereği gerçek ticari faaliyetleri desteklemesi ve meşru (helal) finansal ürünleri kullanmasına rağmen kurumsal büyüme ve gelişmeler noktasında konvansiyonel bankalar ile kıyaslanmakta ve birçok göstergenin benzerlik gösterdiği şeklinde olumsuz eleştiriler almaktadır. Hemen hemen İslami finansın başlangıcından beri varlığını sürdüren bu iddialar sistemin gelişmesini sürekli bir biçimde yavaşlatmaktadır. Bir kısmı sistemin esasına yönelik bu eleştirilere karşılık, öncelikle faizsiz kurumlar, yanı sıra denetim ve gözetleme örgütleri ile akademik kesimin ciddi cevaplar üretmesi kaçınılmaz olmaktadır.

Bu çalışma, faizsiz bankacılığın 40 yıllık Türkiye serüvenini doğal gelişim sürecine uygun olarak iki dönemde ele alarak değerlendirmeyi amaçlamıştır. Çalışmada, kurumsallaşma esaslı bu dönemlerde ortaya çıkan temel sorunlar, kırılma noktaları ve nihayetinde alınacak dersler belirlenmeye çalışılmıştır.

2. TÜRKİYE'DE FAİZSİZ BANKACILIK

Faizsiz bankacılık, 20.Yüzyılın ilk yarısında Hindistanlı Müslüman bilim adamlarının 'İslam iktisadı'nı konu aldıkları çalışmalarda yer bulmuştur. Konuyu ele alan öncü isimlerden biri Prof. Muhammed Hamidullah'tır (Macit, 2020: 119-139). Hamidullah, 1942'de ülkesinde başladığı bilimsel çalışmalarını önce 1947'de Fransa'da ve 1950'lerin başlarından itibaren İstan-

bul Üniversitesi'nde devam ettirerek 1962 yılına kadar sürdürmüştür. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ndeki İslâmi Araştırmalar Enstitüsünde verdiği derslerle başlayan çalışmalar, daha sonra *Modern İktisat ve İslâm* adıyla kitaplaştırılmıştır (Hamidullah, 1963). Aynı tarihlerde, Sabahattin Zaim (1926-2007), Hamidullah'tan etkilenerek konu hakkında çalışmalara başlamıştır (Zaim, 2010: 125-143). Zaim, ilk olarak 1969 yılında *Modern İktisat ve İslâm* aynı adlı çalışmasını ardından 1979'da *İslâm ve İktisadi Nizam* çalışmasını yayınlamıştır. Bu arada, 1976 yılında, dünyada ilk kez gerçekleştirilen Cidde'deki İslam İktisadı Birinci Dünya Kongresi'ne katılmış ve nihayet faizsiz bankacılığın faaliyete başlaması sonrası sektörde yer alan öncü bir kurumun 'Denetleme Kurulu'nda görev alarak faizsiz sistemin kurumsallaşmasında katkı sağlamıştır.

İslami iktisat ve bankacılığın gündeme gelmesi, yüzyılın ilk yarısında yaşanan iki büyük savaş ardından başlayan restorasyon dönemindeki ekonomik canlanma yanında İngiliz sömürgesi Hintli, Pakistanlı ve Mısırlı Müslümanların bağımsızlıklarını kazandığı bir dönemin ardından gerçekleşmiştir. Siyasi anlamdaki bağımsızlığın iktisadi bağımsızlık ile desteklenmedikçe, bir anlam kazanmayacağının farkına varılması, ilim adamlarının bu konuyu ele almalarının en önemli nedeni olmuştur. Öncelikle, konu inanç ekseninde çalışılarak ilke ve esaslar ortaya konulmuştur. Bir kısmı ülkemizde de yayınlanan bu çalışma ve eserler, akademik dünyanın hem ilgisini çekmiş hem de bu camiayı müdahil kılmıştır. Toplumun düşünce dünyasında değişime yol açan bu gelişmeler, Avrupa ülkelerinde başlamış olan ekonomik canlanmanın gecikmeli de olsa Türk özel sektörüne yansımasına ve onun iktisadi alanda önemli bir aktör olarak yer almasına fırsat vermiş ve sosyo-ekonomik alanda canlılık ve hareketlilik artmıştır.

Yüzyılın son çeyreğine doğru, her bakımdan ivmesi yükselen ekonomik aktivitenin toplumun neredeyse her kesimini kuşatması ile bir yandan kırsal kesimden büyük şehir ve sanayi bölgelerine göç yaşanırken diğer yandan özel sektör ekon-mi-

nin lokomotifi haline gelmeye başlamıştır. Sosyo-ekonomik anlamdaki bu gelişme, bir yandan özel kesimde önemli sermaye birikimi ve etkileri sonraki dönemlere uzanacak organizasyonları ortaya çıkarmıştır. Eş zamanlı olarak da hükümet dışa açık ekonomik büyüme modeline geçiş yapmıştır. Bu gelişmelerin en belirgin örneklerinden biri, yabancı sermayenin ülkemize gelmesinden ziyade Almanya başta olmak üzere Avrupa'daki Türklerin birikimlerinin (işçi dövizleri) ülkeye girmesi ve bir kısmının Anadolu'nun birçok yerinde yerel/bölgesel çok ortaklı 'işçi şirketleri' kurması ve yaptıkları girişimlerdir.

Arap Yarımadası ve Körfez Bölgesi'nde İslami ilkelere dayalı 'faizsiz bankacılık' pratiklerinin ortaya çıkmaya başladığı dönemde yaşanan bu gelişmeler, benzer çabaların ülkemizde de ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Faizsizlik temelinde faaliyette bulunmak üzere '**Devlet Sanayi İşçi Yatırım Bankası'**nın (DESİYAB) kurulması ve Türkiye'nin aynı yıl uluslararası '**İslam Kalkınma Bankası**'na (İKB) 22 kurucu ortak olması önemli gelişmelerdendir. Bu iki kurumsal teşebbüs, 1980'in başlarından itibaren ülkemizde 'faizsiz bankacılık' faaliyetinin hayata geçmesine zemin hazırlamışlardır.

2.1. Faizsiz Bankacılık ve Türkiye'ye Girişi

Faizsiz bankacılığın Türkiye'ye girişinde yatırımları finanse etmek üzere gerekli sermayenin temin edilmesi ihtiyacı yanında dini, tarihi ve kültürel nedenler de etkili olmuştur. Asırlar öncesine dayanan Para vakıfları ile bir asır öncesinde yaşanan Adapazarı İslam Ticaret Bankası örneği bu hususa referans olmaktadır. Ayrıca, DESİYAB VE İKB tecrübeleri ile bölgesel ve uluslararası gelişmeler ile Körfez bölgesinde biriken sermayenin ülkeye çekilmek istenmesi de, faizsiz bankacılığın Türkiye'ye girişinde önemli etkisi olmuştur.

Faizsiz finans ve bankacılık konusu 1960'lı yıllara kadar sadece fikir düzeyinde kalırken bu yıllarda Mısır, Pakistan ve Malezya gibi ülkelerde yerel ölçekte ilk tecrübeler yaşanmıştır. 1975 yılında, Dubai İslami Bankası'nın kurulması ile mevduat

kabul eden ve kaynak sağlayan modern anlamdaki ilk faizsiz banka hayat bulmuştur. Ardından Faisal Islamic Bank yanı sıra Kuveyt, Ürdün ve Bahreyn İslami Bankaları, özellikle Körfez Bölgesi ve İslam ülkelerinde hızla yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bu yayılma döneminden etkilenen ülkelerden biri de Türkiye'dir. Başta ekonomik ve finansal alandaki serbestleşme olmak üzere, sosyal ve siyasi ortamın uygunluğu ile Türk finansal sistemine 'faizsiz bankacılık' dâhil olmuştur.

Faizsiz bankacılığın ilk adımı, 1983 yılındaki mevzuat (kararname) düzenlemesi olmuştur. Ardından, bir içinde yıl içinde Bahreyn kaynaklı Albaraka Bankacılık Grubu (ABG) ile uluslararası İslam Kalkınma Bankası (IDB) öncülüğünde Al Baraka Türk ile Dar-Al Maal Al İslami (Faisal Group) öncülüğünde Faisal Finans kurulup faaliyete geçmiştir. Sistemin altyapısını oluşturan kararnamede, faizsiz kurumlar için 'Özel Finans Kurumu' (ÖFK) tanımlaması yapılmıştır. Ancak, toplum vicdanında ÖFK tanımlaması, ne banka ne faizsiz kurum yönünde güçlü bir kanaat ve algı inşa etmemiştir. 1990'ların sonlarına kadar bu statüde faaliyetlerini sürdüren faizsiz kurumlar, söz konusu kararnamenin 1999 yılı sonunda yürürlükten kaldırılması ile 4389 sayılı Bankalar Kanunu kapsamına alınmışlardır. 2005 yılına gelindiğinde ise, 5411 sayılı Bankacılık Kanunu çıkarılmış ve 4389 sayılı Kanun yürürlükten kaldırılmıştır. 5411 sayılı Kanun ile faizsiz kurumlar için 'Katılım Bankası' tanımlaması yapılırken diğer yandan konvansiyonel bankaların sahip olduğu güvenceler sağlanmıştır. Halen bu kapsamda faaliyetlerine devam eden kurumlar, tek tip bir mevzuat tabi tutulmuş olsalar da temel çalışma ilke ve esaslarında bir değişim yoktur. Bu ilke ve esaslar kısaca şunlardır;

- Faiz yasaktır, helal işlemler gerçekleştirilir/mal ticareti esastır.
- Kâr ve zarara katılma ilkesi esastır.
- İşlemlerde belirlilik ilkesi vardır/garar yasaktır.

- Para, mübadele aracıdır, ticari mal değildir.

Bu ilke ve esaslarla kırk yıla yaklaşan sürede 10 kadar şirket kurulmuş ve faaliyet göstermiştir. Bu kuruluşlar konvansiyonel bankalar gibi temelde ellerinde fon fazlası olan kesimden topladıkları fonları talep edenlere 'kredi' olarak kullandırma fonksiyonu gören işletmelerdir. Ancak konvansiyonel bankalar bu temel fonksiyonu hem toplama hem de kullandırma aşamasında 'faiz' esaslı olarak yürütürken hiçbir risk içermeyen kazanç elde etmektedirler. İslami bankalar doğrudan reel sektörü finanse ederken emtia/ mal olarak finansman sağlamakta ya da riske katılarak müşterisi ile kar veya zarar ortaklığı kurmaktadır. Süreçlerinde nakit kredi desteği söz konusu değildir. Dolayısıyla, faizsiz finansman İslam'ın övdüğü ticareti realize etmektedir. İslam ticareti meşru ve helal kılınırken, risk içermeyen ve haksız kazanç kapısı olarak ifade ettiği faizi yasaklanmıştır. Temel referansları gereği faizsiz bankalar fon toplarken de kullandırırken de konvansiyonel bankalardan farklı olarak kendine özgü esas ve yöntemlere uymak zorundadırlar. Bunlar çok kısa olarak "faizsizlik prensibi" olarak tanımlanır. Özü ise (Albaraka Türk, 2022: 7);

- Fon toplarken "sabit bir getiri" taahhüt etmemek,
- Fon kullandırırken nakit kredi vermeyip, "malı peşin alıp vadeli satmak veya kiralamak" veya "ortaklık" yapmaktır.
- Her türlü bankacılık hizmetlerinde faizin her çeşidinden kesinlikle kaçınmaktır.

20. Yüzyılın başlarına kadar ticari faaliyetler genel olarak para vakıfları kanalı veya İslam'ın öngördüğü ortaklıklar şeklinde yürütülürken, finansal ihtiyaçlar da Türk toplumunun değerleri ile uyumlu olmuştur. 19. Yüzyılın ortalarından sonra ise, batı kaynaklı konvansiyonel bankalar yeni cumhuriyete hızlı bir biçimde giriş yapmaya başlamıştır. Her ne kadar devletin borçlanma karşılamak veya Avrupalı şirketlerin fi-

nansal işlemlerine aracılık etmeye yönelik olsa da. Türkiye'de 20.Yüzyılın ortalarından itibaren iş dünyasının gerçek anlamda banka ihtiyacı oluşmuştur. Giderek artan bu eğilim, yüzyılın sonuna doğru, ekonomik alanda özel sektörün gelişimi ile birlikte bankacılık sektörünü önemli bir aktör haline getirmiştir. Finansallaşmanın hızlandığı son çeyrek yüzyılda, geçmişten izler taşıyan özgün bir bankacılık modeli olan 'faizsiz bankacılık' sisteme dâhil edilerek sistem çeşitlilik ve derinlik kazanmıştır. Konvansiyonel sisteme ikame uygulamalar sunan faizsiz bankacılık, esasları itibariyle toplum başta olmak üzere iş dünyası ve diğer kesimler için önemli bir alternatif olmuştur.

Kırk yıla yakın süredir finansal sistemin bir parçası olan faizsiz bankacılık sektörünün 'emekleme dönemi'ni geçtiğini belirtmek mümkündür. Bu dönem boyunca sektördeki kurumlar, kurumsallaşmadan bankacılık faaliyetlerine kadar birçok zorluk ile karşı karşıya kalarak, çok ciddi deneyim elde etmişler ve olgunluk dönemi için birikim sağlamışlardır. Bu zaman diliminde 10 kurumun faaliyete başlamasına rağmen bugün 6'sının faaliyet yürütüyor olması yaşanan deneyime önemli işarettir. Söz konusu 6 kurumun yarısının krizleri atlatması ve sektöre giren asırlık kamu kaynaklı katılım bankaları sektörün sahip olduğu tecrübeyi artırmaktadır. Önemli kayıplar yaşanmasına rağmen sektörde gerçekleşen kamu kaynaklı dönüşüm gelecekte daha sağlıklı bir gelişme ihtimalini güçlendirmiştir. *2021-2025 Katılım Bankacılığı Strateji Güncelleme Raporu*'nda yer aldığı üzere sektör payının 2025 yılında yüzde 15'e yükselmesi hedefi (TKBB, 2020: 31) daha gerçekçi hale gelmiştir.

3. FAİZSİZ BANKACILIĞIN TÜRKİYE SERÜVENİ

Başlangıçta yabancı kaynak yanında özel kesim sermayesinin ekonomiye kazandırılması amacıyla başlayan faizsiz bankacılık, ülke ve dünya genelinde yaşanan çalkantılar ve zorluklar nedeniyle kamunun açık desteğine zaruret duymuştur. Kamu kaynaklı sermayenin sektöre girişi ile kısmen güç kazanan sektör, Türk bankacılık sektörünün %10'una yaklaşmıştır. Çalış-

manın bundan sonraki bölümlerinde Türkiye'de 40 yılı aşkın süredir var olan faizsiz bankacılığın karşı karşıya kaldığı zorluklar iki ayrı döneme ayrılarak ele alınacak ve bu dönemlerden çıkarılması gereken dersler vurgulanacaktır.

3.1. Özel Finans Dönemi Bankacılığı (1985-2005)

1985'te başlayıp, 2005 yılında sona eren dönem, özel finans kurumları dönemidir. Başlangıcı, 1980'deki Askeri Darbesi sonrasıdır. Darbe'nin ortaya çıkardığı olumsuzluklara karşılık, öncesinde yaşanan tecrübeler ile darbe sonrası yapılan serbest seçimde Turgut ÖZAL'ın sivil hükümet kurması ile uluslararası konjonktürün uyumu, faizsiz bankacılık dönemini başlatmıştır. Konu ile ilgili ilk yasal düzenleme, 1983 yılında Özal hükümeti tarafından hazırlanan Bakanlar Kurulu kararnamesidir.[47]

83/7506 sayılı Kararname, Türk finansal sistemine, yeni bir bankacılık, yani 'faizsiz bankacılık' modeli ile birlikte yeni bir kurumsal yapı olan 'Özel Finans Kurumları'nı (ÖFK) kazandırmıştır. Bir başka ifadeyle, ÖFK'lar, faizsiz finans ve bankacılık uygulamasının Türkiye'deki ilk ve önemli bir aşamasıdır. Bu model, geleneksel bankacılık sisteminden uzak duran kesimlere, ekonomik faaliyete katılma ve mali kaynaklarını değerlendirmede bir imkân ve alternatif sağlamıştır.

Faizsiz banka ve finans kurumlarının dünya genelindeki benzerleri yaygın olarak 'İslami banka' olarak tanımlanırken, yanı sıra 'faizsiz banka' şeklinde tanımlamalara da rastlanmaktadır. Dolayısıyla, ülkemizde başlangıçta ortaya çıkan ÖFK'lar, Türkiye'ye özgü bir model olarak kabul edilir. Ancak, bu kendine özgünlük sonraki yıllarda devam ederek 'katılım bankacılığı' şeklinde, dünyada ilk kez rastlanılan bir kavramlaştırmaya dönüşmüştür.

ÖFK olarak faaliyete başlayan faizsiz bankacılık, İslami esaslara göre işlem yapmalarına rağmen uzun süre tanımlama ve

47 16/12/1983 tarihli ve 83/7506 sayılı Özel Finans Kurumlarının Kurulması, Faaliyetleri ve Tasfiyelerine İlişkin Esas ve Usullere Dair Bakanlar Kurulu Kararı

isimlendirme tartışmalarının gölgesinde kalmıştır (Yahşi, 2014: 14). Bu bakımdan, kırk yıllık süreye rağmen, bu dönem zihinlerde 'emekleme dönemi' olarak yer etmiştir. Olgunluk dönemine geçişte bariyer oluşturan söz konusu tartışmaların ortaya çıkardığı konular dâhil dönemde birçok değişim ve gelişme ortaya çıkmıştır. Çalışma bu hususları, kurumsallaşma ve faaliyet sonuçları üzerinden iki başlık altında ele alarak değerlendirecektir.

3.1.1. Kurumsallaşma Çalışmaları

Faizsiz bankacılık, toplumun finansal ihtiyaçlarını faizsizlik prensibini esas alarak giderme faaliyeti olduğundan (Hazıroğlu, 2015: 125-127), konvansiyonel sistemden esaslı farklılıklar içerir. Örneğin, faizsiz banka fon toplarken Mudarebe ortaklığı kurmakta, emek sahibi, yani 'mudarib' konumunda ortaklıkta bulunurken fon kullandırırken, ortaklığa sermayesini koyduğundan 'rabbü'l mal/sermaye sahibi' konumunda bulunmaktadır. Bu bakımdan, faizsiz sisteminin kendine özgü yasal dayanağa sahip olması zaruri bir durumken, o günün koşullarında bir Kararname ile altyapı tesis edilmiştir. Ardından, birçok hukuki düzenleme yapılarak uygulama ile ilgili esas ve usuller belirlenmiş, işleyişle ilgili açıklamalar yapılmıştır. Faizsiz bankacılığın kurumsallaşması amacına yönelik yapılan bu çalışmalara aşağıda kısaca değinilmiştir;

- Faizsiz bankacılığın temeli 16/12/1983 tarihli, 83/7506 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile 'Özel Finans Kurumları' Kararnamesi' ile atılmıştır. Bu karar, Resmî Gazete'nin 19 Aralık 1983 tarih ve 18256 sayılı Mükerrer sayısında yayımlanarak yürürlüğe girmiş, 'faizsiz bankacılık' finansal sisteme kazandırılmıştır.
- 83/7506 sayılı Kararname ile ÖFK'lara ilişkin düzenleme ve denetleme yapma yetkisi Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı ile T.C. Merkez Bankası'na verilmiştir. Buna dayanarak, her iki yasal otorite, bu yetkisini kullanarak bazı düzenlemeler yapmıştır. Bunlardan ilki, 25 Şubat 1984

tarihinde Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın, diğeri ise 21 Mart 1984 tarihinde T.C. Merkez Bankası'nın yayımladığı tebliğlerdir. Bu tebliğlerle, sistemin ayrıntıları açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır.

Yapılan bu mevzuat düzenlemeleri sonrası, önce 1984 yılında önce Faisal Finans Kurumu ardından Al Baraka Türk Özel Finans Kurumu kurulmuş, 1985 yılında ise faaliyete başlamışlardır. Sektöre üçüncü giriş, 1989 yılında yine Körfez kaynaklı bir başka yabancı sermaye grubu öncülüğünde kurulan Kuveyt Türk Evkaf Finans Kurumu tarafından olmuştur. 1990'lı yıllara girerken sektördeki kurum sayısı 3 olurken bunların tamamı Körfez bölgesi ülkelerindendir.

Yabancı sermaye ağırlıklı faizsiz ilk kurumların Arap Yarımadası ve Körfez Bölgesi kaynaklı olması tesadüf değildir. Öncelikle, İslami esaslara göre bankacılık faaliyeti bu bölge ülkelerinde hayata geçmiştir. Daha önemlisi, 1973'teki 'Petrol Krizi' sonrası bölgede önemli miktarda sermaye birikmiş ve bu ülkeler yatırım yapmak için uygun ülkeler aramıştır. Dolayısıyla, öncü kurumların bu bölgeden çıkması tahmin edilen ve beklenen bir gelişmedir. Öte yandan, sektörün ülkemizdeki öncüsü olan sermaye grupları, eş zamanlı başta para ve sermaye piyasalarının geliştiği Avrupa ülkeleri olmak üzere birçok halkı Müslüman olan ve Avrupa gibi diğer ülkelerde de, faaliyete geçmişlerdir.

Yerli sermayenin, faizsiz bankacılığa ilgisi 1990'lı yılların başlarından itibaren ortaya çıkmıştır. İlgi artışında, bir süredir faaliyette bulunan kurumların elde ettiği finansal sonuçlar ile reel ekonomiye olan katkılarının tecrübe edilmesinin etkisi önemlidir. Yanı sıra, toplum tarafından sistemin tanınır hale gelmesi ve liberalleşen iktisadi ortam ve özel girişimciliğin canlılığı, bu ilgiye katkı yapmıştır. Özel girişimciliğin canlandığı bir dönemde ortaya çıkan yerli sermaye kaynaklı faizsiz bankacılık teşebbüsüne ilk olarak tüccar ve sanayici Kayseri/ Hacılarlı iş adamlarının oluşturduğu bir grup girişmiş, 1991 yılı

son çeyreğinde tamamı yerli sermayeli Anadolu Finans Kurumu A.Ş.'yi kurup faaliyete başlamıştır. Bunun ardından İhlas Holding öncülüğünde 1995 yılında İhlas Finans Kurumu, daha sonra da kendilerini 'hizmet hareketi' olarak tanımlayan, ancak 15 Temmuz 2016'daki darbe teşebbüsü ile 'fetö terör örgütü' mensubu oldukları görülen grubun öncülüğünde 1996 yılında Asya Özel Finans Kurumu A.Ş. kurulmuştur. Bu üç yerli sermayeli kurumu ortaya çıkaran farklı içsel sebepler bulunsa da döneme ait temel özellikleri göz ardı etmemek gerekir. Bu özellik şudur; 20.Yüzyılın son çeyreğinde, özellikle Anadolu'ya yayılmış olan 'cemaatçi ve dayanışmacı ruh' ile 'kalkınmacı ruh'un, elbirliği yaparak teşebbüse geçmesidir. Bu geçişle birlikte 1980'li yıllarda yabancı sermayenin başlattığı faizsiz bankacılık yerli kurumlarla kısmen zenginlik kazanmış ve kurum sayısı 6'ya yükselmiştir.

1990'ların ilk yarısında, sistemin hamisi olarak görülen Turgut ÖZAL'ın (Nisan 1993) vefatı, ülkede var olan olumlu ortamı önemli oranda bozmuştur. Bu bozulma sadece, genel ekonomi veya bankacılık sektörünü değil, siyasi ve toplumsal bütün yaşamı etkilemiş, ülkede istikrarsız ve olumsuza giden bir süreç başlamış ve 2000'lere kadar dozu artarak devam etmiştir. Öyle ki, 1993-2000 arasında 6 farklı hükümet kurulmuş ve bunların tamamı koalisyon hükümetleridir. Dönemde patlak veren ilk önemli sıkıntı 1994'teki 'döviz krizi' olmuştur. 90'lı yılların sonuna kadar birçok konjonktürel ve siyasi sorunla birlikte krizler giderek daha da derinleşmiştir. Faizsiz bankaların da içinde bulunduğu işletmeler 'yeşil sermaye' olarak ötekileştirilmiş, toplumsal ayrışma had safhaya çıkmış ve ülkeden sermaye kaçışı yaşanmıştır. Böylece, tümüyle ülkeye zarar veren bu uygulamalar, sermaye yanında eğitim için yurt dışına kaçışları başlatmış, ülke bir kısır döngüye girmiştir.

Bu arada, 1997'nin ikinci yarısından itibaren Tayland'da başlayıp Güney Doğu Asya'nın tamamına yayılan sıcak para kaynaklı 'mali kriz', küresel ekonomi ile birlikte siyasi ve ekonomik sorunlarla boğuşmakta olan Türkiye de sıkıntıları daha

da artırmıştır. İlgili dönem boyunca ülke, terör olayları ile faili meçhul siyasi cinayetlerle de karşı karşıya kalmıştır. 1990'ların sonuna yaklaşıldığında bu kez önce Gölcük merkezli, ardından Düzce ve çevresinde yaşanan yıkıcı ve büyük can kaybına yol açan depremler, ülkeyi her bakımdan sarsmıştır. Askerin gölgesindeki siyasi idarenin yetersizliği ile birlikte ülke içinde küresel alanda yaşanan sorunlar, 2000'li yıllara doğru sorunları derinleştirmiştir. Birçok radikal hukuki düzenlemeler yapılarak, ciddi bir değişim ve dönüşüm amaçlanmıştır. Sistemin bir parçası olan ÖFK'lar da bu düzenlemelerden nasiplerini almışlardır. Gerçekleşen düzenlemeler, öncelikle faizsiz bankacılığın mevcut alt yapısını biraz daha güçlendirmiştir. 1985'ten beri 'Özel Finans Kurumu' unvanı ile faaliyet gösteren kurumların tabi oldukları yasal çerçeveleri dâhil kurumsal yapılarında önemli değişiklik meydana getiren bu yasal düzenlemelerin önemlileri aşağıdadır;

a- İlk önemli düzenleme, 19 Aralık 1999 tarihli Resmî Gazete'de yayınlanan 4491 sayılı 'Bankalar Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun'dur. Kanun'un ÖFK'ları ile ilgili içerdiği değişikliklerin önemlileri şöyledir;

    i. Mevcut çalışma prensipleri korunarak, '4389 sayılı Bankalar Kanunu' kapsamına alınmışlardır.

    ii. 16 Aralık 1983 tarih ve 83/7506 sayılı Özel Finans Kurumlarının Kurulması'na dair Kararname ile bu karara istinaden çıkarılmış tüm mevzuat, yürürlükten kaldırılmıştır.

    iii. Kanun yayınlandığı tarihten itibaren iki yıl içinde özel finans kurumlarının mevcut durumlarını 4389 sayılı Bankalar Kanunu'nun tabi oldukları maddelerine intibak ettirmeleri zorunlu tutulmuştur.

    iv. 4389 sayılı Kanun'un 14. maddesinde belirtilen durumların tespiti halinde, BDDK kararıyla faaliyet izinleri kaldırılabilecektir.

v. Emtia veya gayrimenkullerin finansal kiralanması ya da kâr ve zarara katılma ve benzeri yöntemlerle yapılan her türlü finansman faaliyetleri '***kredi***' olarak addolunmuştur.

vi. Diğer yandan, 'özel cari hesaplar' ile 'kar ve zarara katılma' hakkı veren hesaplar yoluyla toplanan fonlar hakkında, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu'nun ilgili hükümlerinin uygulanması kararlaştırılmıştır.

Bu düzenleme ile özel finans kurumları, kendilerine özgü bir kanuna sahip olmasalar bile, ilk defa Kanun kapsamına alınmışlar ve geçmişe göre daha güçlü yasal dayanağa sahip olmuşlardır. Ancak 2000'li yıllara, ülkenin içinde bulunduğu genel durum nedeniyle tüm sektörlerle birlikte bankacılık sektörü de her bakımdan tam anlamıyla kriz içinde girmiştir. Zira 1990'larda patlak veren siyasi ve ekonomik krizler ile depremin ortaya çıkardığı hasar henüz atlatılamamış, üstüne bir de 2001 Şubat'ında patlak veren ve 2001'de tekrarlayan krizler eklenmiştir. Ülke birçok kriz ve sorunla bir arada boğuşmak zorunda kalmıştır. Başta banka ve finansal kurumlar olmak üzere işletmeler ciddi mali zorluklarla karşılaşmışlardır. 1999'da tırmanışa geçen bu zorluklar 2001'de zirve yaptıktan sonra 2003'te çözümlenmiş ve sadece bu beş yıl içinde 37 banka, 1991-2011 arası dönemde ise toplam 52 banka, ya TMSF'ye devredilmek suretiyle tasfiye edilmiş ya da bir başka banka ile birleşmek suretiyle varlığına son verilmiştir (Türker, 2015: 156-159). Bu süreçten her kurum ve sektör gibi, faizsiz bankacılık sektörü ve kurumları da payını almıştır. Faizsiz bankaların dâhil olduğu sektör, fonların yaklaşık yüzde 50'sinin çekilmesi nedeniyle likidite sıkıntısına düşmüştür. Ancak bu oran, ÖFK nezdinde yüzde 63'e kadar ulaşmış (Star ve Yılmaz, 2006: 21) ve ***İhlas Finans Kurumu***'nun mali yapısı iyice bozulmuştur. 11 Şubat 2001'de ise kurumun faaliyet izni kaldırılmış ve tasfiye süreci başlatılmıştır.

İhlas Finans Vakası

İhlas Finans Kurumu'nu tasfiye sürecine sürükleyen nedenler, dönemin özelliği gereği dışsal faktörlerden kaynaklandığı görüşü öne çıkmasına karşılık, içsel faktörlerin etkili olduğu yönündeki görüşler ağırlıklıdır. Zira kurumun varlıkları ile kaynakları arasında yüksek derecede vade uyumsuzluğu ile buna bağlı olarak likidite düşüklüğü bulunmaktadır. Bu ise, tamamen üst yönetimin politikaları doğrultusunda şekillenen aktif ve pasif yönetiminden kaynaklanan hatadır. Bu sonucun en açık göstergesi, bankanın bağlı olduğu İhlas Holding şirketlerine kullandırılan yüklü miktardaki fonlardır. Zira toplanan fonların yüzde 94'ü, grup şirketlerine kullandırılmıştır (Güçlü, 2021: 29-50). Bu içsel faktörlerin üzerine, tasarruf sahiplerinin bankalara hücumu, konvansiyonel bankalar gibi, İhlas Finans'ı da zora sokan faktör olmuştur. Kaçınılmaz sona gidilmiştir.

İhlas finans tasfiye sürecine girdiği tarihte, sektörde yer alan 6 finans kurumunun topladığı mevduatın %38'ine sahip olmak yanında, hisseleri İMKB'de (İstanbul Menkul Kıymetler Borsası) işlem gören ilk özel finans kurumu olması ile dikkat çekmektedir (İFK, 2011: 1-2). Bu da, olayın toplumsal etkisi daha da genişletmiştir. Önemli bir etkisi ise, bankacılık sisteminden kriz ve çalkantıların yoğunlaştığı 2000 yılında sektörden aldıkları pay %2,13 olan faizsiz kurumların, bu tasfiyenin başladığı 2001 yılı sonundaki payları %1,08'e kadar gerilemiştir (Canbaz, 2018: 281).

İhlas Finans Kurumu'nun Tasfiye Öncesi Sektör Payı (%)*

	Aktifler			Toplanan Fonlar		
ÖFK'lar	1998	1999	2000	1998	1999	2000
İhlas Finans	31,1	39,1	40,3	29,7	38,1	39,4
Diğerleri (5 kurum)	68,9	60,9	59,7	70,3	61,9	60,6

(Güçlü, 2021: 40)

Bankacılık sisteminin içine düştüğü zor durum, 'yeniden yapılanma' ihtiyacını zorunlu hale getirmiştir. Hükümet, bu durum karşısında 2001 yılı Mayıs ayında bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılması programını hayata geçirmiştir. Bu kapsamda yapılan önemli düzenlemelerden biri 4672 sayılı Kanun olmuştur. Bu kanun, 1999 sonunda Bankalar Kanunu kapsamına alınan ÖFK'ların kurumsal yöndeki değişimini bir ileri noktaya taşımıştır.

b- 12 Mayıs 2001 tarihinde çıkarılan 4672 sayılı 'Bankalar Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun' ile, ikinci bir önemli düzenleme yapılmıştır. Bu Kanun'un içerdiği önemli değişikliklerden bazıları aşağıdadır;

i. Türkiye Bankalar Birliği'ne benzer tüzel kişiliği haiz ve kamu kurumu niteliğinde **'Özel Finans Kurumları Birliği'** kurulmuştur.

ii. Birlik bünyesinde, özel cari hesaplar ve kar ve zarara katılma hesabı sahibi gerçek kişilerin tasarruflarını güvence altına almak amacıyla, **'Güvence Fonu'** oluşturulmuştur.

iii. Faaliyet izni kaldırılan ÖFK'ların tasfiyesine ilişkin özel hükümler getirilmiştir. Başta Türk Ticaret Kanunu, İcra ve İflas Kanunu ve Devlet İhale Kanunu olmak üzere birçok Kanun uygulanması bakımından '**banka**' olarak addolunmuştur. Bu tanımlama, ilk kez Kanun'da yer almıştır.

iv. Şahsi sorumluluk müessesesi getirilmiştir. Bir özel finans kurumunun yönetim kurulu ve kredi komitesi başkan ve üyeleri ile genel müdür, genel müdür yardımcıları ve imzaları özel finans kurumunu ilzam eden memurların kanuna aykırı karar ve işlemleriyle verdikleri zararlarla sınırlı olarak bunların şahsî sorumlulukları yoluna gidilerek, Tasfiye Kurulu'nun talebi üzerine şahsen iflaslarına mahkemece karar verilebilir.

v. Denetimleri BDDK tarafından gerçekleştirilmesine karar verilmiş olan özel finans kurumları için 29 Kasım 2004 tarihinde BDDK tarafından oluşturulan '**Tek Düzen Hesap Planı**' yayınlanmıştır. Böylece, bu kurumlar da bankalar gibi söz konusu hesap planına uygun olarak muhasebe kaydı tutmaya başlamışlardır. '*Kullandırılan Fonlar*' yerine, bundan böyle, Hesap Planı'nda '*Krediler*' tanımı yer almaya başlamıştır.

Bu düzenleme ile 1983'te ÖFK olarak başlayan kurumsallaşma süreci, bir bakıma nihai aşamaya ulaşmıştır. Ancak, bu sırada faizsiz finansın öncülerinden Faisal Finans Kurumu sektörden çekilmiştir.

Faisal Finans'ın Sektörden Çekilmesi

Türkiye'de kurulan ilk Özel Finans Kurumu olan Faisal Finans, 16.12.1983 tarih ve 83/7506 sayılı Bakanlar Kurulu kararı doğrultusunda ve 11.06.1984 tarih ve 84/8200 sayılı kararname ile verilen izinle 02.04.1985 tarihinde faaliyete geçmiştir.

Şirket sermayesinin %90'ı yabancı ortak Dar Al-Maal Al-İslami (DMI) Grubu'na ait olup, yerli önemli ortak Salih ÖZCAN'dır. DMI'nin sahibi ise, Suudi Arabistan Kralı Fahd'ın oğlu Prens Muhammed Al Faisal Al Suud'dur. 1998 yılına kadar faaliyetlerini bu yapıda sürdüren kurum, istikrarsız geçen 1990'lı yıllar boyunca hem finansal bakımdan hem de üst yönetim açısından sıkıntı yaşamıştır. Bu durum karşısında, büyük ortak DMI hisselerini İsviçre'de kurulu Olfo SA şirketine devrederek, Türkiye'den ayrılmıştır.

Bankanın hisselerini yabancı bir şirket alsa da bu şirket Konya merkezli Kombassan Holding'e aittir. 1998'deki devir sonrası, bağlı olduğu holdingin ciddi sorunlar içinde olmasının da etkisi ile bankanın finansal göstergelerinde beklenen iyileşme sağlanamamıştır. Çok geçmeden Kombassan Holding, 11.05.2001 tarihinde elindeki hisselerin %38,82'sini Sabri Ülker'e devrederek, sektörden çekilmiştir. Aynı tarihte yapılan olağanüstü genel kurul ile kurumun ismi Family Finans A.Ş. olarak değiştirilmiştir. Yine aynı yıl, şirketin sermayesi 2 milyon TL'den önce 20 milyon TL'ye ardından da 50 milyon TL'ye çıkmış ve Sabri Ülker'in kurum sermaye yapısındaki payı %98,63'e ulaşmıştır.

Family Finans, Ülker Grubu bünyesinde de önemli bir başarı sağlayamamıştır. 28 Aralık 2005 tarihinde tüm aktif ve pasifleri ile birlikte Anadolu Finans Kurumu A.Ş.'na (AFK) devredilmesi ardından, iki gün sonra AFK'nın unvanı Türkiye Finans Katılım Bankası olarak değiştirilmiştir (TFKB, 2020: 4).

Ülker Grubu yanında Kayseri merkezli BOYDAK Holding'in büyük hissedar olduğu Türkiye Finans, Temmuz 2007'de sermayesinin %60'ını Suudi Arabistan'ın en büyük bankalarından biri olan The National Commercial Bank'a (NCB) satmıştır. Böylece, banka sermayenin yapısı ve niteliği değişirken, Faisal Finans ile başlayan yabancı banka faaliyeti, önce yerliye, daha sonra tekrar yabancı bankaya dönmüştür. 2022 itibarıyla, Türkiye Finans Katılım Bankası'nın 2,6 milyar TL. olan sermayesinin %67,03 hissesi NCB'nin elindedir.

Faisal Finans'ın Türkiye'den ayrılması ile faizsiz bankacılığın 'katılım bankacılığı' aşamasına geçişte sektörün kurumsal kaybı ikiye çıkmıştır. Son olarak, dönemin faaliyet sonuçları ve temel göstergeleri aşağıda yer almaktadır.

3.1.2. Faaliyet Sonuçları

Yirmi yıldan fazla süren ÖFK dönemi sonunda faizsiz bankaların, genel görünümü ile bankacılık sistemi içindeki görünümü ve ulaştığı temel göstergeler aşağıdadır.

Dönemde faaliyet izni alarak faaliyete geçen faizsiz kurum sayısı 7'dir. Ancak, 2005 sonunda 4 tanesi aktif haldedir. Faaliyeti sona eren 3 kurumdan biri tasfiye edilerek, ikisi ise yeni kurulan bir başka kurum çatısı altına alınarak tüzel kişilikleri sona ermiştir.

Tablo 1: 2005 Sonu İtibarıyla Katılım Bankaları Hakkında Genel Bilgi

Sıra	Kurum Unvanı	Kuruluş Yılı	Akibeti
1	Faisal Finans / Family Finans	1984	Önce 2001'de Family Finans oldu, 2005'te ise Türkiye Finans'a katıldı.
2	Al Baraka Türk	1984	Faaliyeti, yeni statüyle devam ediyor.
3	Kuveyt Türk	1988	Faaliyeti, yeni statüyle devam ediyor.
4	Anadolu Finans	1991	2005'te Türkiye Finans olarak değişti.
5	İhlas Finans	1995	2001'de Faaliyeti sona erdi.
6	Asya Finans / Asya Katılım	1996	Faaliyeti, yeni statüyle devam ediyor.
7	Türkiye Finans	2005	İki ÖFK'nın katılımı ile faaliyete geçti.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

1980'lerin ortasında Körfez kaynaklı 2 kurum ile başlayan faizsiz bankacılık, 1990 öncesi katılımla 3'e çıkarken bankacılık sektöründeki payları henüz %1'leri ancak geçmiştir. 1991'de ilk yerli sermayeli finans kurumunun girişi sektörün gelişimine canlılık getirmiş, özellikle Türk toplumu bu yıllarda başta otomobil ve bireysel nitelikteki bazı temel ihtiyaçlarını bu kurumlardan kiralama (leasing) yöntemi ile temin etmeye başlamıştır. Zaten ardından yenileri faaliyete geçmiştir. Aşağıda, bu tarihten sonraki gelişim görülmektedir.

Tablo 2: 1990-2005 Arası Faizsiz Bankalarının Sistem İçindeki Yeri

Yıl	Aktif Toplamı			Toplanan Fonlar			Kullandırılan Fonlar			KB Ad
	TBS	KB	%	TBS	KB	%	TBS	KB	%	
1990	166	1,7	1,00	93	1,2	1,3	78	1,2	1,6	3
1991	294	3,6	1,20	163	2,7	1,7	128	2,5	2,0	4
1992	554	7,9	1,43	275	6	2,22	195	6,5	3,33	4
1993	1.048	16,9	1,61	447	14	3,15	363	14,1	3,88	4
1994	2.019	41,8	2,07	1.047	34	3,24	741	29,1	3,93	4
1995	4.102	85,0	2,07	2.436	69	2,81	1.642	61,6	3,75	5
1996	8.959	124,7	1,39	5.667	158	2,78	3.637	146	4,02	6
1997	19.379	428,0	2,21	11.780	364	3,09	8.253	329	3,99	6
1998	36.828	836,1	2,27	24.185	746	3,09	13.936	644	4,62	6
1999	72.121	1.642,4	2,28	48.264	1.482	3,07	21.715	1.249	5,75	6
2000	106.549	2.266,0	2,13	70.305	1.863	2,65	32.939	1.726	5,24	6
2001	*218.873*	*2.365,0*	*1,08*	*149.438*	*1.917*	*1,28*	*58.413*	*1.072*	*1,84*	*5*
2002	216.637	3.962,0	1,83	145.594	3.206	2,20	54.860	2.101	3,83	5
2003	254.863	5.112,9	2,01	164.923	4.111	2,49	72.169	3.001	4,16	5
2004	313.751	7.298,6	2,33	203.385	5.992	2,95	107.615	4.894	4,55	5
2005	406.915	9.945,4	2,44	261.948	8.369	3,19	160.005	7.407	4,63	4

Kaynak: Kurumların yıllık faaliyet raporları ile BDDK verileridir.

- 1990'lı yıllardaki yerli sermaye girişiyle sektör önemli bir genişleme sağlamıştır. Öyle ki, 2000'li yıllara doğru, ülke içinde özellikle iktisadi ve siyasi açıdan oldukça istikrarsız bir süreç yaşanmasına rağmen temel bankacılık göstergelerinde (hem aktifler hem toplanan fonlar hem de kullandırdığı fonlar bakımından) yükselme eğilimi sürmüştür. Bu çalkantılı dönemin sonunda (1999), sektörün bankacılık sistemindeki aktif payı %2,28, toplanan fonlar payı %3,07 ve kullandırdığı fonlar payı %5,75'e yükselmiştir.
- Ekonominin nabzı niteliğindeki bankacılık sektörünün derinden etkilendiği dönemde, sektörle birlikte faizsiz kurumlar da kayıplar vermiştir. İhlas Finans Vakası ile, 2001 yılı sonunda sektör payları yine %1'ler düzeyine inmiştir.

Bir bütün olarak bankacılık sisteminin karşılaştığı zor durumdan çıkış için hükümetin uygulamaya koyduğu yeniden yapılanma programının bir parçası olarak ÖFK'lar, önce kanun kapsamına alınmışlar daha sonra 2005 sonrası katılım bankası olarak faaliyetlerine devam etmek zorunda kalmışlardır. Bu tarihte, bankacılık sektöründeki aktif payları %2,44, topladığı fonlar payı %3,19 ve kullandırdığı fonlar payı %4,63 dolayında yükselmiştir.

- Yirmi bir yılın sonunda ulaşılan seviye, şüphesiz ki başarılı kabul edilemez, hatta oldukça düşüktür. Bu sonuç üzerinde en önemli etki İhlas Finans'ın tasfiyesi olmuştur. Ne var ki, bu tasfiye sadece kurumların sektör payını aşağıya çekmemiş, yanı sıra 'faizsiz kurum' algısını hasara uğratmıştır.

Tablo 3: 2005 Sonunda Katılım Sektörünün Kurumlar Bazında Görünümü

Kurumlar	Aktifler		Mevduatlar		Krediler		Özkaynaklar		Şube	Çalışan	Krd/ Mev.
	Tutar	%	Tutar	%	Tutar	%	Tutar	%			
Al Baraka Türk	1.970	20	1.714	20	1.346	20	182,5	19	43	910	0,7853
Kuveyt Türk	2.340	24	1.912	23	1.536	23	213,2	22	68	1.265	0,8033
Türkiye Finans	3.024	30	2.626	31	1.989	30	256,9	27	108	1.295	0,7574
Asya Finans	2.610	26	2.149	26	1.796	27	296,2	31	72	1.797	0,8357
Yerli Sermaye	5.634	57	4.775	57	3.785	57	553,1	58	180	3.092	0,7927
Yabancı Sermaye	4.310	43	3.626	43	2.882	43	395,7	42	111	2.175	0,7948
Katılım Sektörü	**9.944**		**8.401**		**6.667**		**948,8**		**291**	**5.267**	0,7936
TBS*	406.909		251.490		156.410		54.687,0		6.568	38.724	0,6219
Katılım/ TBS*	0,0244		0,0334		0,0426		0,0173		0,0443	0,0380	

*** Türk Bankacılık Sistemi**

Kaynak; Katılım bankalarının verileri, kurumların 2005 faaliyet raporlarından, TBS verileri (TKBB, 2022)

Faizsiz bankacılık sektörünü oluşturan kurumların, sektör içindeki ve kendi aralarındaki konumları incelendiğinde, aşağıdaki bulgular dikkat çekmektedir;

- 2005 sonunda, Family Finans ile Anadolu Finans'ın varlıkları ve yükümlülükleri ile Türkiye Finans'a katılması ile sayıları 4'e inen kurumların oluşturduğu sektörün; aktif, mevduat ve kredi payı bakımından en büyüğü, Türkiye Finans olmuştur.
- Türkiye Finans ardından, sektörün ikincisi Asya Finans'tır. Ancak, Asya Finans özkaynak bakımından en güçlüsü görünümündedir.
- Sektöre yabancı sermayeden sonra giriş yapan yerli kurumlar bilanço büyüklüğü bakımından, öne geçmişler. Buna karşılık, sektörün en eskisi olmasına karşın Al Baraka Türk en küçüğü durumundadır.
- Faizsiz kurumlar, fonlarını kullandırma performansı bakımından, konvansiyonel bankalara nazaran oldukça yüksek orana sahiplerdir. Topladığı fonların %79'dan fazlasının kullandıran katılım bankalarının, bu sonuç ile etkin bir aktif-pasif yönetimine sahip oldukları, yanı sıra verimli ve karlı bir faaliyet yürüttükleri tahmin edilebilir.

ÖFK dönemi kapanırken, son olarak kurumların, temel ilke ve esasları yeterince gözetmediği yolundaki eleştiriler bir kat daha yoğunluk kazanmıştır. Bu sırada, toplumsal algıyı olumlu bir zemine çekmek, sektörün kan kaybına engel olmak ve yeni bir ivme ile heyecan kazandırmak amacıyla, sektöre devletin bir oyuncu olarak girmesi gündeme gelmiştir. Birçok kamu bankası tarafından çalışmalar başlatılmıştır. Başlangıçta ağırlıklı olarak yurt dışından sermaye çekmek amacı taşıyan sektöre, bu çalışmalar sonucu güçlü bir kaynak sağlanması ve sağlıklı bir yapı oluşması hedeflenmiştir.

3.2. Katılım Bankacılığı Dönemi (2006 Sonrası)

1999'da başlayan ve 2005 sonlarında, 1 Kasım 2005 tarihli 5411 sayılı Bankacılık Kanunu'nun yasallaşması ile ÖFK'ların 'Katılım Bankası'na geçiş zemini tamamlanmış ve faizsiz bankacılık açısından yeni bir döneme geçilmiştir. Kanun, faizsiz bankalarını 'Katılım Bankası' şeklinde tanımlamış ve 3. Madde'de; "Bu Kanuna göre özel cari ve katılma hesapları yoluyla fon toplamak ve kredi kullandırmak esas olmak üzere faaliyet gösteren kuruluşlar" olarak açıklanmıştır. Konvansiyonel bankalarla aynı çatı altına alınan katılım bankalarının temel ayırıcı yanlarına dair bazı kavram ve hükümler kanunda yer verilerek, 'mevduat ve kalkınma ve yatırım bankaları' yanına üçüncü bir tür olarak eklenmiştir.

'Katılım' kavramı 'faizsizlik' ve 'iştirak' gibi kavramlara vurgu yaptığından katılım bankacılığının özgün yapısı fark edilir olmuş ve bu tanımlama konunun uzmanları tarafından genellikle memnuniyetle karşılanmış, İslami ilkelere uyumlu ve anlamlı olarak değerlendirilmiştir (Hazıroğlu, 2015: 125-127). Öte yandan, kavram, doğrudan İslam'ın öngördüğü temel ortaklıklardan 'müşareke'yi ifade etmektedir.

Kanun, 2006 yılı başından itibaren yürürlüğe girerken, katılım bankalarının uyumu için son tarih yılsonu olarak belirlenmiştir.

3.2.1. Kurumsallaşma Çalışmaları

Katılım bankacılığının başladığı dönemler itibariyle finans ve bankacılık sektöründe 'yeniden yapılanma' çalışmaları sürmektedir. İstikrar ortamında hızlı bir iyileşme vardır. Genel ekonomik durum ile birlikte, hemen hemen tüm sektörler istikrarlı gelişme görülür. Faizsiz bankaların 2001 sonunda bankacılık sektöründeki payları %1,08 iken 2005'te %2,44'e yükselmiştir. Mayıs 2006'da Asya Katılım Bankası, sermayesini 240 milyon TL.'den 300 milyon TL.'ye yükseltirken, %20'lik kısmını halka

arz etmiş[48], yılsonunda ise %35'lik kısmı İMKB'de işlem görmeye başlamıştır. 2008'deki küresel finansal krize rağmen sektör büyümesini sürdürmüş ve payı 2013'te %5,55'a çıktıktan sonra 2015 yılı başında patlak veren Asya Katılım Bankası olayı ile bir kez daha sarsılmış ve sektör payı 2016'da %4,90'a inmiştir. Bir bakıma, İhlas Finans Kurumu'nun iflasa düştüğü tarihteki konum, bir kez daha ortaya çıkmıştır.

İhlas Finans'ın tasfiyesi, Anadolu Finans ile Family Finans'ın Türkiye Finans çatısı altında birleşmesi sonrası 4 kurumdan oluşan sektörün kurumsallaşması ve gelişimine yön veren temel düzenleme, 2005 sonlarında yasallaşan ve birkaç istisna dışında 01.01.2006'da yürürlüğe giren 5411 sayılı Bankacılık Kanunu ile ardından hazırlanan diğer mevzuattır. Bu düzenlemelerin öngördüğü kurumsal yapılanmaya yönelik önemli hususlar şu şekildedir;

a. 19/10/2005 tarih ve 5411 sayılı yeni 'Bankacılık Kanunu'nun Geçici 3. maddesi ile 'Özel Finans Kurumu' statüsü, faaliyet prensiplerinden olan 'kâr ve zarara katılma ilkesi'ne atfen 'Katılım Bankası' olarak değiştirilmiştir. Statülerin dönüşmesi ve sermayelerin Kanun'da öngörülen tutara çıkarması için kurumlara verilen süre 2006 yılı sonu sona ermektedir.

b. BDDK tarafından oluşturulan 2004 tarihli 'Özel Finans Kurumlarınca Uygulanacak Tekdüzen Hesap Planı', 10 Şubat 2006 tarihinde çıkarılan Tebliğ ile 'Katılım Bankalarınca Uygulanacak Tekdüzen Hesap Planı' olarak değiştirilmiştir. Aynı Tebliğ, 2004 tarihli Tebliğ'de yer alan 'özel finans kurumu' ibarelerini 'katılım bankası' olarak değiştirmiştir.

48 Bu halka arz sonucunda, 60 milyon TL. artan ödenmiş sermayeye karşılık şirket, hisse senetlerinin ihracı karşılığında elde edilen prim tutarı 150 milyon TL.'dir. Bu primin önemli katkısı ile, şirketin önceki yıl 296,2 milyon TL. olan Özkaynakları toplamı 632,5 milyon TL.'ye yükselmiştir.

c. 26 Ocak 2007 tarih ve 26415 (Mükerrer) sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 'Katılım Bankalarınca Uygulanacak Tekdüzen Hesap Planı ve İzahnamesi Hakkında Tebliğ' ile, yeni bir hesap planı ve izahname düzenlenmiştir.

d. Yapılanma süreci boyunca gerçekleşen diğer gelişmeler;

   i. Türkiye Katılım Bankaları Birliği kurulması,

   ii. Güvence Fonu (Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu) oluşturulması,

   iii. Faaliyet izni kaldırılan Katılım Bankaları'nın tasfiyesine ilişkin özel hükümler ve şahsi sorumluluk müessesesi getirilmesi,

   iv. Müşterilere sermaye piyasası enstrümanlarını sunmak üzere Sermaye Piyasası Kurulu'na (SPK) yaptığı başvurunun sonucunda, sermaye piyasasındaki fonlara aracılık etmek üzere Katılım Bankaları'na aracı kuruluş satın alma veya aracı kurumlara acentelik yapma hakkı verilmesi. Böylece, katılım bankası şubesi bir aracı kurumla acentelik sözleşmesi yaparak menkul kıymet hizmeti sunabilme hakkına sahip olmuştur.

e- 20 Eylül 2017 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan bankalarla ilgili Tekdüzen Hesap Planı ile katılım bankalarının uygulaması gereken hesap planı önemli bir değişime uğramıştır. Yayımlanan katılım bankaları hakkındaki Tebliğ ile, 2007 tarihli Tebliğ yürürlükten kaldırılmıştır. Tebliğ'de amaç, Katılım Bankaları için muhasebeleştirme ve finansal raporlama açısından tekdüzeni sağlama, tek tip bilanço ve gelir tablosunun doğrudan elde edilmesi, denetim ve gözetim için gerekli olan bilgilerin doğrulanabilir ve denetlenebilir bir şekilde doğrudan ve sağlıklı olarak elde edilmesi, ekonominin izlenmesi ve yönlendirilmesi için yetkili mercilerin ihtiyaç duyduğu bilgilerle, diğer istatistiki bilgilere doğrudan ulaşılması, finansal analiz, risk analizi, verimlilik analizi gibi çeşitli analiz ve

yorumlar için ihtiyaç duyulan bilgilerin standart bir şekilde elde edilmesini sağlamak olarak belirlenmiştir.

f- Katılım bankacılığı ve sigortacılığının, genel anlamda faizsiz finans sisteminin daha hızlı ve sağlıklı geliştirilmesi ile ülkemizin uluslararası finans merkezi vizyonuna katkı sağlamak amacıyla, 15 Aralık 2015 yılında **Faizsiz Finans Koordinasyon Kurulu** kurulmuştur. Kurul, 2015/17 sayılı Başbakanlık Genelgesi ile oluşturulmuştur.

g- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu tarafından 'Faizsiz Finans Kanun Tasarısı' hazırlanmıştır. Ekim 2017 tarihinde açıklanan Orta Vadeli Program (2018-2020)'da yer alan 'faizsiz finans sisteminin geliştirilmesi' başlığı altında; piyasanın derinleştirilmesi amacıyla çıkarılacak Faizsiz Finans Kanunu kapsamında;

- Faizsiz Finans Standartları Kurumu kurulacaktır.
- Faizsiz finans prensiplerine uygun kurumsal yönetim ilkeleri belirlenecektir.

Ayrıca, Program kapsamında, katılım sigortacılığının geliştirilmesine yönelik mevzuat hayata geçirilecektir.

2006 sonunda başlayan yeni dönem faaliyeti, 2008 küresel finansal krize rağmen genel olarak sorunsuz ve olumlu seyir göstermiştir. Ne ki, 2014 yılında başlayan Asya Bank Vakası ortaya çıkmaya başlayıncaya kadar. Dönemin istatistik verilerinin müspet olmasına rağmen, ortaya çıkan bu vaka, sektörde ikinci bir deprem oluşturmuştur.

Asya Katılım Bankası A.Ş. Vakası

Asya Katılım Bankası A.Ş. Vakası, Türk Bankacılık Tarihi'nin 2003 yılında karşı karşıya kaldığı 'İmar Bankası Vakası'na oldukça benzer bir durumdur. Bu benzerlik, her iki bankanın muhasebe ve bankacılık işlemlerinde uyguladıkları usulsüzlükler ve kayıt dışılık açısındandır. Yani, bankacılık kapsamında yapılan parasal işlemlerin, gerçeğinden farklı hesaplara ve kişilere kaydetmeleri ya da sadece bir kısmını kaydetmesi, usulsüz veya fiktif (fon kullandırma veya toplama gibi) işlemler şeklinde gerçekleşebilmektedir. Bir hususu ifade etmek gerekir ki, tüm evrensel hukuk açısından başta banka ve finansal kurumlar olmak üzere tüm ticari kurumlar finansal tüm işlemlerini net ve anlaşılır yaparak, kamuya karşı açık bilgi sağlama sorumluluğu altındadırlar. Hal böyleyken, sözkonusu her iki banka, işlemlerinin bir kısmını, sadece anlaşılmaması ve çözümlenmemesi amacıyla kayda geçirmişlerdir.

Ancak, bundan da ötesi Asya Katılım Bankası hem sermaye hem de ilişkileri açısından kendini büyük nispette 'Hizmet Hareketi' olarak tanımladıkları belli bir toplum kesimine dayandırmasıyla ticari olmaktan öte farklı amaçlara hizmet etmiştir. Sıradan bir dini grup gibi başlayan söz konusu hareketin yayılı- mı, zamanla sivil toplum hareketinden çok öteye geçerek, önce şirketleşmeye ve ekonomik bir güç oluşturmaya ve nihayet ora- dan da devletleşmeye uzanan Fetö Terör Örgütü, 15 Temmuz 2016'da darbe teşebbüsüne girişmiştir.

Oldukça gizemli yapıya sahip örgüt yüz altmış civarında ülkede örgütlenme yapmıştır. Kendine özgü stratejisi ile üyelerine bulundukları yerlerde kendilerini belli etmemelerini, başta kamu kurumları olmak üzere toplum hayatında etkili olacak şekilde, ekonomi, siyaset, bürokrasi, üniversiteler, adalet ve güvenlik teşkilatlarına ve nihayet devletin tüm kademelerine sızmalarını tavsiye etmektedir. Bunun için başvurdukları esas yöntem, takiyye (olduğundan farklı görünme) üzerine konumlandığından sivil hareket şeklinde başlamasına rağmen zaman içinde gücün ekonomik gelişmeye bağlı olduğunu fark etmeleriyle şirketler dünyasına, finans ve bankacılık alanına daha bir önem vermişlerdir.

Bu anlayıştan hareketle, 1996'da beşinci özel finans kurumu olarak kurulup faaliyete geçen Asya Katılım Bankası, BDDK'ya intikal ettiği Şubat 2015'ten önce çıkarılan son (2013) dönem sonu bilançosuna göre, 96.1 Milyar TL.'lik Katılım Sektörü Aktif toplamı içinde 27.8 Milyar TL.'lık tutarla en büyük kurum haline gelmiştir. Bu hızlı büyümede, grubun temel özelliği olan 'ilkesizlik ve kuralsızlık' oldukça etkili olmuştur. Zira, topladıkları himmet paralarını, birçok görünürde (fiktif) hesap ve işlem üzerinde gerçekleştirerek, her ne pahasına olursa olsun sadece örgütün ekonomik gücünü büyütmeye yönlendirmişlerdir.

Katılım sektöründe ciddi dalgalanma doğuran süreç, Asya Katılım Bankası A.Ş.'nin BDDK'nın 22.07.2016 tarihli Kararı gereğince; 5411 sayılı Bankacılık Kanununun 107'inci maddesinin son Fıkrası çerçevesinde, Bankanın faaliyet izni kaldırılmasıyla son bulmuştur (Asya Katılım Bankası, 2016). Bankanın, sosyolojik bakımdan dahil olduğu toplumsal kitlenin devlete karşı tutumunun değiştiği 2012 sonrasında, yapılan denetimlerde birtakım belirsiz kişiler üzerinden sermaye ve hesap hareketleri tespit edilmiştir. İktisadi ve ticari bir kuruluş olmasına rağmen, uyarıları dikkate almayan banka bu tutumu sürdürmüş, sonunda Şubat 2015'de BDDK olaya müdahil olmuştur. 5411 sayılı Bankacılık Kanunu kapsamında yapılan denetimler neticesinde, imtiyazlı paya sahip bazı ortakların kurucularda aranan nitelikleri taşıdıklarını gösterir bilgi ve belge istenmiş ancak verilen süreye rağmen Kuruma intikal ettirilmemiş, dolayısıyla söz konusu imtiyazlı pay sahipleri açısından Kurumun etkin denetimini engellemeyecek şeffaf ve açık bir ortaklık yapısının Banka tarafından sunulamadığı, gerekçesiyle Kanunun 18. Maddesi 5. fıkrası hükmü uyarınca, ilk olarak söz konusu ortakların paylarına ilişkin temettü dışındaki ortaklık haklarının TMSF tarafından kullanılmasına karar verilmiştir.

Yönetime bağımsız profesyoneller getirilmiş, ancak, atanan bu yönetim, banka varlıkları üzerinde yaptığı çalışmalar sonucunda BDDK'nın talep ettiği banka imtiyazlı ortakların kimler olduğuna dair bilgi talebini karşılayamamış, bu durum karşısında Mayıs 2015 sonunda, banka TMSF'ye devredilmiştir. Nihayet, BDDK'nın 6947 sayılı kararıyla Temmuz 2016'da bankacılık faaliyetine son verilmiştir. Bu karar sonrası, Banka 5411 sayılı Kanun gereğince TMSF tarafından tasfiye sürecine alınmış ve nihai aşamaya geçilmiştir.

Tasfiye Sürecindeki Asya Katılım Bankası'nın Son Dönem Finansal Göstergeleri (Milyon TL)

Finansal Büyüklükler	**31.12.2013**	**31.12.2014**	**30.09.2015**
Nakdi Krediler	21.257	9.407	6.780
Toplam Aktifler	**27.785**	**13.812**	**9.470**
Toplanan Fonlar	18.512	8.685	5.688
Özkaynaklar	2.511	1.834	1.264
Ödenmiş Sermaye	900	900	900

Kaynak: Asya Katılım Bankası'nın Faaliyet Raporları

Asya Katılım Bankası'nın tasfiye sürecine girdiği yıl sektöre kamu sermayeli katılım bankaları dâhil olmaya başlamıştır. İlk olarak, 300 Milyon $ karşılığı 675 milyon TL sermayeli Ziraat Katılım Bankası A.Ş. kurulmuş, 12 Mayıs 2015'te 'faaliyet izni' alarak 29 Mayıs 2015 faizsiz bankacılık faaliyetine başlamıştır. Aynı yıl 15 Ocak tarihinde Halk Bank'ın kurucu ortağı olacağı bir katılım bankası kurulması için BDDK tarafından faaliyet izni verilmiştir. Ancak Halk Bank hukuki gerekçelerle bu girişimini ertelemiş ve faaliyet izni aynı yılsonunda kendi beyanına istinaden iptal edilmiştir (Canbaz, 2022: 28-60). Kısa bir süre sonra ikinci kamu katılım bankası olan Vakıf katılım Bankası A.Ş. 805 Milyon TL sermaye ile kurulmuş ve 25 Şubat 2016 yılında faaliyetine başlamıştır. Son olarak, 2019 yılında 1 Milyar TL sermaye ile Türkiye Emlak Katılım Bankası kurulmuş, 26 Şubat 2019 tarihli BDDK kararı ile 'faaliyet izni' alarak, 21 Mart 2019 günü faaliyete başlamıştır. Bu girişlerle sektöre önemli bir kamu sermayesi desteği girişi olmuştur.

3.2.2. Faaliyet Sonuçları

1983'te finansal sisteme dâhil olan faizsiz bankacılık, 2006'da başlayan katılım bankacılığı süreci ile birlikte, nerdeyse kırk yıllık birikime sahip olmuştur. 2021 sonu itibarıyla sektörün genel görünümü ve bankacılık sistemindeki yeri ile ulaştığı temel göstergeler aşağıdadır.

Tablo 4: Mart 2022 İtibarıyla Katılım Bankaları Hakkında Genel Bilgi

Sıra	Kurum Unvanı	Kuruluş Yılı	Akibeti
1	Faisal Finans	1984	Önce 2001'de Family Finans oldu, 2005'te ise Türkiye Finans'a katıldı.
2	Al Baraka Türk	1984	Faaliyeti, yeni statüyle devam ediyor.
3	Kuveyt Türk	1988	Faaliyeti, yeni statüyle devam ediyor.
4	Anadolu Finans	1991	2005'te Türkiye Finans olarak değişti.
5	İhlas Finans	1995	2001'de Faaliyeti sona erdi.
6	Asya Finans/ Asya Katılım	1996	Faaliyeti, yeni statüyle devam ediyor.
7	Türkiye Finans	2005	İki ÖFK'nın katılımı ile faaliyete başladı.
8	Ziraat Katılım	2015	Faaliyeti devam ediyor.
9	Vakıf Katılım	2016	Faaliyeti devam ediyor.
10	T. Emlak Katılım Bankası	2018	21 Mart 2019 tarihinde bankacılık faaliyetine başlamıştır.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2022 yılı itibarıyla sektörde 6 katılım bankası faaliyette bulunmaktadır. Bunların 3'ü yabancı sermayeli 3'ü yerli ve kamu sermayelidir. Bir başka ifadeyle, 1990'larda faaliyete geçen 3 yerli özel sermayeli faizsiz bankadan ikisi tasfiye olup sektörden çekilirken, diğeri sermayesinin el değiştirmesi suretiyle, bu niteliğini kaybedip yabancı sermayeli sınıfa geçmiştir. Buna göre, katılım bankacılığı dönemini içeren 2006-2021 yılları arası sektörün mali göstergeleri bankacılık sektörü ile birlikte aşağıdadır.

Tablo 5: 2005 Sonrası Katılım Bankalarının Bankacılık Sistemindeki Yeri

Yıl	Aktif Toplamı			Toplanan Fonlar			Kullandırılan Fonlar			KB Ad
	TBS	KB	%	TBS	KB	%	TBS	KB	%	
2006	498.587	13.730	2,75	324.069	11.237	3,47	228.141	10.492	4,60	4
2007	580.607	19.435	3,35	371.927	14.943	4,02	293.928	15.332	5,22	4
2008	731.640	25.769	3,52	472.695	19.210	4,06	384.417	19.733	5,13	4
2009	833.968	33.628	4,03	522.415	26.841	5,14	418.684	24.911	5,95	4
2010	1.006.672	43.339	4,31	631.119	33.828	5,36	554.128	32.084	5,79	4
2011	1.217.695	56.148	4,61	695.496	39.220	5,64	682.893	38.538	5,64	4
2012	1.370.642	70.293	5,13	771.884	47.921	6,21	794.756	47.961	6,03	4
2013	1.732.419	96.086	5,55	945.770	61.313	6,48	1.047.428	62.042	5,92	4
2014	1.994.159	104.229	5,22	1.057.638	66.787	6,31	1.253.165	68.165	5,44	4
2015	2.357.458	120.258	5,10	1.250.015	74.362	6,00	1.525.847	79.451	5,20	5
2016	2.731.046	132.874	4,90	1.459.250	81.487	5,60	1.773.746	84.880	4,80	*5*
2017	3.257.819	160.136	4,91	1.719.149	105.310	6,12	2.145.479	106.733	5,00	5
2018	3.867.426	206.652	5,34	2.035.965	139.806	6,86	2.394.425	128.479	5,36	6
2019	4.490.818	284.282	6,33	2.566.900	219.601	8,55	2.655.946	168.666	6,35	6
2020	6.106.442	437.092	7,15	3.455.314	322.017	9,32	3.576.375	240.133	6,71	6
2021	9.215.458	729.722	7,92	5.303.348	576.024	10,86	4.900.878	384.515	7,85	6

Kaynak: Kurumların yıllık faaliyet raporları ile BDDK verileridir.

Faizsiz bankaların yirmi bir yılın ardından başlayan katılım bankacılığı döneminde; temel göstergelerinde aşağıdaki değişimler yaşanmıştır;

- Dönemin başında 4 kurumdan oluşan katılım sektörünün bankacılık sektöründeki aktif payı %2,75, toplanan fonlar payı %3,47 ve kullandırdığı fonlar payı %4.60'dır. Ardından gelen yıllar boyunca 2008'deki küresel finansal krize rağmen ülkedeki ekonomik istikrar ile birlikte bankacılık sektörü, yanı sıra katılım bankaları istikrarlı şekilde büyürken Asya Bank Vakası ile karşı karşıya kalmış ve 2016 yılında ciddi bir küçülme yaşamıştır. 2015'ten 2016 sonuna aktif payları %5,10'ten %4,90'a, toplanan fonlar payı %6,0'dan %5.60'a ve kullandırdığı fonlar payı da %5,20'den %4,80'e kadar düşmüştür. Üstelik bu azalmalar 2015'te Ziraat Katılım ve 2016'da Vakıf Katılım Bankaları'nın sektöre girişine rağmen meydana gelmiştir.
- 2021 yılı sonuna gelindiğinde katılım sektörüne dönem içinde 3 kamu kaynaklı kurum girişi ile sayı 6'ya yükselmiştir. Kamunun bu kurumsal desteği, sektör payını yüzde 10'lara oldukça yaklaştırmıştır. Hatta toplanan fonlar payı %10,68'e ulaşmıştır. Bunun dışında, aktif payı % 7,92 ve kullandırılan fonlar %7.85'e yükselmiştir.
- Toplanan fonlar payının yüzde 10'u aşması, psikolojik eşiğin geçilmesi açısından önemlidir. Ancak bu fonlar aynı etkinlikte kullandırılamadığı, mevduatın krediye dönüşme dikkate alındığında, oldukça düşük (yüzde 66,75) kalmıştır. Buna karşılık, Türk bankacılık sisteminin genel ortalaması yüzde 92'yi aşarak, mevduatının hemen hemen tamamı krediye dönüşmüştür.

Tablo 6: 2021 Sonunda Katılım Sektörünün Kurumlar Bazında Görünümü

Kurumlar	Aktifler		Mevduatlar		Krediler		Özkaynaklar		Şube	Çalışan	Krd/ Mev.
	Tutar	%	Tutar	%	Tutar	%	Tutar	%			
Al Baraka Türk	108,955	15	91.237	16	56.937	15	4.627	12	229	2.918	0,6241
Kuveyt Türk	267,294	37	221.957	39	123.367	32	11.489	31	442	6.133	0,5558
Türkiye Finans	115,643	16	84.478	15	58.860	15	6.557	18	316	3.566	0,6967
Ziraat Katılım	98,313	13	77.934	14	66.400	17	4.322	12	121	1.529	0,8520
Vakıf Katılım	100,757	14	73.625	13	57.044	15	8.620	23	130	1.880	0,7748
Emlak Katılım	38,76	5	26.793	5	21.907	6	1.728	5	70	1.107	0,8176
Kamu Katılım	237,83	33	178.352	31	145.351	38	14.670	39	321	4.516	0,8150
Yabancı Katılım	491,892	67	397.672	69	239.164	62	21.641	61	987	12.617	0,6014
Katılım Sektörü	**729,722**		**576.024**		**384.515**		**37.343**		**1.308**	**17.133**	**0,6675**
TBS*	9.215.458		5.303.348		4.900.878		713.955		11.098	202.136	0,9241
Katılım/ TBS*	0,0792		0,1086		0,0785		0,0522		0,1179	0,0848	

*** Türk Bankacılık Sistemi**

Kaynak: (BDDK, 2022)

Faizsiz bankacılık sektörünü oluşturan kurumların, sektör içindeki ve kendi aralarındaki durumları incelendiğinde, aşağıdaki bulgular dikkat çekmektedir;

2021 sonunda yarısı kamu yarısı yabancı sermayeli 6 kurumun sektör içindeki ve kendi aralarındaki konumları incelendiğinde, aşağıdaki bulgular dikkat çekmektedir;

- Kuveyt Türk, başta 267,3 milyar TL. aktif toplamı olmak üzere çoğu bilanço göstergeleri bakımdan sektörün lideridir. Dahası, bu aktif büyüklüğü ile, son sırada bulunmasına rağmen Denizbank ardından ‘ilk 10 banka liste-

si'ne girmiştir. Ancak, banka topladığı mevduatı krediye dönüştürme bakımından katılım bankaları arasında en düşük orana sahiptir. Bu sonuç, kurumun sahip olduğu fonun önemli miktarını kullandıramadığı veya kullandırmakta zorlandığına işaret olup, karlılığı olumsuz etkileyen, bir göstergedir. *2021 Faaliyet Raporu*'nda yer alan bilgilere göre, bankanın sahip olduğu mevduatın %74'ten fazlası (164,7 milyon TL.) yabancı para cinsinden olması dikkat çekerken, aktifte yer alan 'nakit ve nakit benzerleri' varlıklarının da %81'den fazlasının (105,4 milyon TL.) yabancı para olarak (krediye dönüşmeden) tutulduğu dikkat çekmektedir. Finansal anlamda bankanın bu tercihi, yani dövizlerin kredi olarak kullandırılmadan nakit tutulması ile, bir yandan kur geliri elde etmek, öte yandan varlıkları riske etmemek amacına işarettir.

- Sektörün en eskisi Al Baraka Türk, Ziraat ve Emlak Katılım ile sektörün en düşük paya sahip kurumu olarak dikkat çekmektedir. Zira, 1990'lı yıllarda sektörün lokomotifi hatta 'okul niteliği' ile öne çıkan kurum, 2000'ler sonrası, birçok kamu mali kurumuna yönetici vermesi ile de öne çıkmıştır.
- 2015 yılında başlayan kamu sermayeli bankalardan sektöre son giriş 2018'de Emlak Katılım ile gerçekleşmiştir. Bu girişler, bir yandan sektörün büyümesine etkili olurken, bir yandan da yerli kurum payını %30'ların üzerine çıkarmıştır.
- Katılım bankaların finansal göstergeleri içinde 'toplanan fonlar" kalemi, diğer göstergelere nazaran yüksektir. Bu durum, bir anlamda mevduat sahiplerinin güveni olarak değerlendirilirken, öte yandan aynı başarı "kullandırma" yönünde gerçekleşmemiştir. Mevduatın krediye dönüşme oranları konvansiyonel bankaların oldukça gerisindedir. Bu ise, katılım bankalarının verimliliği ve karlılığı üzerinde olumsuz bir sonuç ortaya çıkarmış olmalıdır.

- Kamu, sektöre girdikten sonra mevduat sahibine ulaşmak için şubeleşme hız vermiş, 1.308 olan toplam şube sayısının 321 tanesi kamu katılım bankaları tarafından tesis edilmiştir.

3.2.3. Sisteme Yönelik Eleştiriler ve Nedenler

Kamunun sektörüne girişi, toplumdaki güveni artırmasına rağmen önceki dönem başlayan sisteme yönelik eleştiriler bu dönemde de sürmüştür. Bu eğilim Bank Asya'nın tasfiyesi ile daha da artmıştır. Dışarıdan gelen eleştirilerin yoğunlaştığı noktalar faiz-kâr payı ilişkisi, bu iki kavramın uyumlu hareket tarzı, sürekli bir biçimde kar edilmesi gibi konulardır. Dışarıdan yapılan eleştirilere genelde finansal okuryazarlık konusundaki sorunlar kaynaklık teşkil etmektedir (Canbaz, 2020: 247-248). Sistemsel olarak temel eleştiri noktası ise Murâbaha (malı peşin fiyatla alarak vade farkı koyarak veresiye satmak) ile son yıllarda tartışmalı da olsa uygulanan Teverruk yöntemlerinin yoğun kullanılması hususudur. Ek olarak münferit uygulamaları nedeniyle bazı kurumlara özel eleştirilerden de bahsedilebilir (Çelik, 2015: 80-99). Faizsiz sistemin temel önermelerinden biri olan emek/sermaye ortaklığının (mudarebe) ihmal edilmesi de eleştirilerin temelinde hep var olmuştur. Eleştiriler incelendiğinde genelde sistemseldir ve farklı eleştirilere kaynaklık yapmaktadır. Zira, bünyesinde sistemin sıhhatine yönelik bazı konular barındırmaktadır ki ihmal edilmemesi gerekir. Bunlardan ilki, 1980'lerdeki başlangıç yıllarında sıkı sıkıya uygulanarak gerçekleştirilen gerçek mal alım-satımının zamanla esnetilerek, 'gerçek mal teslimi'nin ihmal ya da göz ardı edilmesi konusudur. Bu eleştiri, sistemin konvansiyonelden farklığına vurgu olup onun sadece bir kredilendirme aracı olmadığının göstergesidir. Bir diğeri, faizsiz bankanın, fon kullanan müşterisine vekalet vererek, mal teslimi için yetkili kılması hususudur. Bu eleştirilerin şiddetini daha artırmaktadır.

Riski az ve kazancı hemen hemen sabit Murâbaha yöntemi yanında nakit temin etmek amacıyla vadeli satın alınan bir

emtianın üçüncü bir şahsa peşin ve genellikle daha düşük bir bedelle satılması olarak tanımlanan klasik Teverruk yönteminin, istisna olmaktan organize bir yöntem olarak öne çıkması sıhhatine dokunmasa bile ciddi eleştiri kaynağı olmuştur. Teverrukun finansal piyasalarda karşılığı olup olmadığının belirsiz oluşu, online olarak yapılması ve nakde ihtiyacı karşılaması gibi nedenlerle sistem sürekli yıpranmaktadır. Bu ve benzer yöntemlerle hem dini referanslardan hem de reel ekonomiye destekten uzaklaşılarak (konvansiyonel bankalar gibi) sadece finansör bir kuruma dönüştükleri, dahası sadece borçluluğu artıran fonksiyon gördükleri algısını beslemektedirler. Türkiye yanında birçok İslam ülkesinde uygulanan organize Teverruk yöntemi çoğunlukla kredi borcunu planlandığı şekilde ödeyemeyen müşteri kredilerinin yeniden yapılandırılması için kullanılmaktadır (Sancar, 2019: 169,195). Sonuçta, ödeme güçlüğü içindeki müşteri, borcunun çoğalması karşılığında süre kazanmakta, ancak geleceğin belirsizliği, borcun borçla kapatılma, finansal sıkıntıların büyüme veya iflas ihtimalini azaltmak bir yana çoğaltmaktadır. Halbuki, İslami anlayışa göre iktisadi faaliyetler özkaynağa dayalı yapılmalıdır.

Sistemin esasını oluşturan gerçek mal ticaretinden bir sapmayı ifade eden Teverrük uygulamasının son dönemlerdeki artışı aşağıdaki tabloda da dikkat çekmektedir. Kullandırılan fonların yüzde 90'ınından fazlasını Murabâha ve onun bir türevi olan Tevverrük ile kullandıran katılım bankalarının, 2017 sonunda yüzde 7'lik, Eylül 2018'de ise yüzde 9'luk fonu Teverrek yöntemi ile kullandırılmıştır.

Tablo 7: Katılım Bankaları Fonlarının Kullanım Yöntemleri (Milyar TL)

Finansman Yöntemleri	2017/12	2018/9	Değişim	Pay	
Kullandırılan Fonlar	**84.153**	**112.228**	**33%**	**2017**	**2018/9**
Murâbaha (Kâr beyanı ile satış)	71.587	92.808	30%	85%	83%
Teverrük (Nakit ihtiyacı için satış)	5.76	10.252	78%	7%	9%
İcare (Kiralama)	3.146	4.165	32%	4%	4%
İstisna (Eser sözleşmesi)	1.872	2.142	14%	2%	2%
Selem (Peşin ödemeli satım)	350	220	-37%	0,4%	0%
Vekalet	0	0	-	-	-
Muşâreke (Kâr-Zarar ortaklığı)	1,053	2.109	100%	1,2%	2%
Mudârebe (Emek-Sermaye ortaklığı)	0	0	-	-	-
Karz-ı Hasen (Karşılıksız ödünç)	65	62	-4%	-	-
Diğer	321	471	47%	0,4%	0%

Kaynak: (Canbaz, 2019: 198-222)

Son yıllarda sıklıkla yaşanan finansal sıkıntıların artışı ile tetiklenen bir istisnai yöntemin temel bir yönteme dönüşme ihtimalinin yükselmesi, sadece akademik kesim tarafından değil, sektör içinde bile tepki görmektedir. Hatta, sektörün önemli bir aktörü tarafından haklı bulunan bu eleştiri ve tepkiler karşısında duyarsız kalınmayarak, Teverruk uygulaması yasaklanmıştır[49].

49 Mart 2022 tarihinde, sektörün öncüsü bir kurumun şube müdürü ile yapılan görüşme sırasında beyan edilmiştir.

4. KIRK YILIN ARDINDAN KAZANILAN TECRÜBE VE ÇIKARILAN DERSLER

Faizsiz bankaların 1985'ten bugüne, özellikle özel sektöre reel anlamda ciddi katkısı olmuştur. Bu katkılar yanında, ciddi eleştiri noktaları da ortaya çıkmıştır. Bunlardan yoğun şekilde karşılaşılanlar aşağıdadır;

1. Dini hassasiyetleri nedeniyle faizsiz banka ve finans kurumlarını tercih eden insanları tatmin edecek, güçlü bir kurumsal otorite zarurettir. Her ne kadar BDDK ve TKBB gibi sektör ile ilgili otorite kurum ve kuruluşlar olsa bile bugüne kadar, bu kanallardan istenen/tatmin edici bilgi akışı sağlanamamıştır.

2. Faizsiz finansal sistem, sadece sıradan insanların değil, akademik kesimdekilerin bile kavram ve düşünce dünyasında açık ve net olarak yer almadığı görülmektedir. Kırk yıla rağmen sistemin kendine özgü kavramları halen geleneksel sistemin bakış açısıyla ele alınmaktadır. Örneğin, hakemli akademik bir bilimsel dergide yayınlanan makalede, faizli bankalarla katılım bankaları karşılaştırması yapılırken kullanılan tablonun başlığı, 'Katılım Bankalarının Belirtilen Süre Bazlarında Faiz Oranları' olarak konulmuştur (Nakiboğlu ve Levent, 2018: 175-186).

3. Faizsiz finans kurumları, konvansiyonel kurumlar gibi dikkatlerini 'daha çok kazanç elde etmek' üzerinde yoğunlaştırıp, hitap etmesi gereken öncelikli kesimleri ihmal etmemelidirler. Zira, kurumların çalışma ilke ve esaslarına, yani temel değerlerine inanan, kurumsal bağı güçlü kesimlere dönme zarureti vardır. Bakış açısının, 'kazanç odaklı' olması, hem sistemi hem de yapılan işlemlerin meşruiyetini tartışılır hale sokabilir. Bu ise, sistemin kendine özgü üretim ve tüketim modelinin anlamını yok etmeye taşır, dahası konvansiyonel sistemin meşrulaşması sonucunu doğurur. Örneğin, bireysel tüketici kredileriyle kapitalist tüketim alışkanlıkların sürdürülme-

sine çalışan bir sisteme dönüşmemelidir. Bu çerçevede, Körfez ülkelerinin birindeki bir İslami bankanın yaptığı reklamlardan birinde; "Neden düğününüzü Bahama'da yapmayasınız?" teklifi yanında, mukaddes belde Mekke'nin kalbi Kâbe'nin hemen yanında yer alan Zemzem Otel'in İslami finans yöntemiyle finanse edilmesi, doğal olarak ciddi eleştiri konusu yapılmıştır (Asutay, 2011).

4. Ürün ve hizmetlerin faizsiz finans prensiplerine uygunluğu, bankaların kendi bünyelerinde yer alan 'danışma kurulları' tarafından belirlenmektedir. Bir bütün olarak uluslararası standartların kullanılamadığı bu fıkıh denetimlerinde, zaman zaman birbirinden farklı kararlar görülmekte ve bu fark ürün ve hizmete yansıyabilmektedir. Bu durum, piyasa ve müşteriler tarafından sorgulanmakta, sistemin güvenilirliğini ve itibarını olumsuz etkileyebilmektedir. Kurumların her birinin bünyesinde fetva kurulu yerine, sistemi bir bütün olarak gözetim altında tutacak otoritenin yerleşmesi zorunlu hale gelmiştir. Bu otorite, sadece yerel kalmamalı, uluslararası kural koyan İslami Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetim Kuruluşu (Accounting and Auditing Organization for İslamic Financial İnstitutions - AAOİFİ) ve İslami Finansal Hizmetler Kurulu (İslamic Financial Services Board-İFSB) gibi kurumlarla uyumlu yürümelidir.

5. İslami hassasiyetlerle toplanan fonların, kullandırılırken başlangıçtaki hassasiyet ve önceliklerden uzaklaşarak, 'güvence' üzerine yoğunlaşması, önemli eleştiri noktasıdır. Şüphesiz, önceliğin değişmesinde yukarıda değinildiği gibi, 'kazanç oranı'na yoğunlaşılması etkilidir. İslami finans kurumlarının fonlarını kullandırırken de, toplarken de aynı İslami hassasiyete uygun davranılması gerekir.

6. Bir önceki eleştirinin bir parçası olarak fonların ağırlıklı (hatta tamamına yakın kısmı) kazancı daha bir güvenli

yöntem 'Murâbaha' ile kullandırılması, diğer yöntemlerin, istisna uygulamalar olmasıdır. Hâlbuki faizsiz finans sistemi 'kâr-zarar ortaklığı', temeline oturmakta ve sermayenin tabana yayılmasına ve iktisadi faaliyetin gelişmesine odaklanmaktadır.

7. Yine yukarıdakinin devamı niteliğinde 'kar payı veya kazanç oranı'nın, konvansiyonel bankaların faiz oranları ile hemen hemen aynı düzeylerde olması, eleştirileri yoğundur. Katılım bankaları, kar payı oranlarını 'faiz oranları' ile aynı düzeylerde tutmak için bir gayret içinde oldukları algısı vardır. Bu algı oluşumunun engellenmesi gerekir. Bu arada, katılım bankalarının da diğerleri gibi, fon kullandırırken şu koşullar altında olduğunu hatırlamak gerekir; yapılan işin veya satılan malın piyasadaki kâr haddi, peşin ve vadeli alım satım fiyatı, katılım bankalarının elindeki paranın (mal alım veya yatırım gücünün) miktarı, iş yapılan müşterinin pazarlık gücü (ölçeği, sağlamlık derecesi, yapılan işin hacmi, müşterinin devamlılığı ve katılım bankasına sağladığı diğer faydalar), enflasyon oranı, müşterinin yönelebileceği alternatif finansman kaynaklarının maliyeti, çalışılan sektörlerin genel durumu, tasarruf sahiplerinin beklentileri, ekonomideki beklentiler ve banka kredi finansman maliyeti. Bankacılık sistemi için ortak olan değerlendirme koşulları, ister istemez diğerleri ile katılım bankalarını, aynı noktaya taşımakta, esasen zor bir karar noktasına getirmektedir. Bu karar noktası şudur; eğer piyasada oluşan oranlardan daha yüksek kredi oranı oluştururlarsa fonları atıl kalacak, tam tersi bir durumda ise zarar etmeleri kaçınılmaz olacaktır. Bu durum göz önüne alındığında, katılım bankalarının elde ettiği ve dolayısıyla tasarruf sahiplerine dağıttığı kar paylarının neden bankalarca verilen faiz oranlarına yakın seyrettiği daha net olarak görülebilmektedir.

8. Sahip olunmayan malın, finanse edilmesi, bir başka önemli eleştiri noktasıdır. Hatta, ayrı tüzel kişilikleri olsa bile grup içindeki şirketlerin finanse edilmesi suretiyle, faizsiz bankacılığın, geleneksel bankaların yaptığı kredilendirmeye benzetildiği iddiasıdır.
9. Yukarıda ifade edilen çoğu uygulama alanlarına dönük eleştirilerin Katılım bankalarının sahip olduğu insan sermayesi ile ilişkili olduğu açıktır. Katılım bankaları çalışanlarının piyasa odaklı bakıştan daha çok öncelikle İslam'ın iktisadi anlayışına uygun ve bir bütün olması, kullandıkları bankacılık dilinin sisteme özgü kavramlar olması gerekir.
10. Son olarak, sektörün 40 yıla varan ömrü boyunca, iflas veya tasfiye veyahut yönetimine el koyma gibi nedenlerle bazı kurumların tüzel kişiliğini veya varlıklarını kaybetmesi, eleştirilmesi gereken bir başka konudur.

5. SONUÇ

Ülkemizde, faizsiz bankacılığın gelişmesi ve kurumsallaşması iki dönem halinde gerçekleşmiştir. İlk dönemde, bir kararnameye dayanarak 'özel finans kurumu' şeklinde faaliyete başlayan kurumların hukuki zeminleri zayıf kalmıştır. Bu zayıf zemine rağmen, sistemin tanınır hale gelmesi, kurumsallaşma, temel kurallar ve esasların uygulamaya aktarılması ile insan kaynağı konusu öncelikli olmuştur. Yabancı sermayeli kurumlar ile başlangıç yapan faizsiz bankacılık için bu konulara, oldukça hassas ve ciddi yaklaşılmış ve özellikle insan kaynağına büyük değer verilmiştir. Finansallaşmanın henüz başladığı bir sırada başlayan faizsiz bankacılık, beklendiği gibi faiz duyarlılığı yüksek muhafazakâr kesimler tarafından ilgi görmüştür. Yabancılar ardından sektöre girenler de muhafazakâr nitelikleri ile öne çıkan gruplar olmuştur. Ancak, bu kesimlerin ekonomik anlamdaki karşılıklarının sınırlı olması, sistemin yaygınlığı ve bilinirliğini engellerken, ülkedeki siyasi ve iktisadi yaşamının 1990'lı yıllarda istikrarsızlığa gitmesiyle, kurumların büyümesi sınırlanmış,

sistemden aldıkları pay, genelde %2-3 civarında kalmıştır. Yanı sıra, sektörün en güçlü bilançosuna sahip kurumu İhlas Finans'ın zora düşerek, tasfiyesi, sektörün gelişimini engelleyen önemli bir başka faktör olmuştur. Dönem sona ererken, zayıf hukuki zeminin güçlendirilmesi amacıyla yapılan çalışmalar, faizsiz kurumların konvansiyonel bankalar ile aynı kanun kapsamına alınması ile sonuçlanmış ve ÖFK dönemi sona ermiştir.

Sistemin tanınması ve kurumsallaşma çabalarının öne çıktığı ÖFK döneminin ardından, 2006'dan itibaren 'katılım bankacılığı' dönemi başlamıştır. Döneme damgasının vuran gelişme, yerli sermayeli özel sektör kurumlarının sistem dışı kalırken, Asya Katılım Bankası'nın oluşturduğu tahribat büyük olmuştur. Sektörün geliştirilmesi amacı ile devlet, 2015 sonrası kamu sermayeli katılım bankaları ile ardı ardına faaliyete geçmiş, 2021 sonunda sektör payı %10'lara yaklaştırmıştır. Devletin sermaye desteği ile büyüme eğilimine giren sektör için kritik nokta, sistemin kendine özgü yasal çerçeveye sahip olmasıdır. Bu yasal çerçeve, sadece faizsiz bankacılık ile ilgili konuları değil, yanı sıra Faizsiz tüm finansal ürün ve hizmetlerle ilgili temel esaslar başta olmak üzere, kavram, kurum ve kuralları içerecek şekilde olmalıdır. Türkiye'nin Malezya ile aynı tarihlerde faizsiz bankacılığa başlanmasına rağmen, oldukça geride kalmasının önemli nedenlerinden biri, bu eksikliktir. Şu var ki, konvansiyonel bankalarla aynı kanun kapsamında olmaları, katılım bankalarını, istisna görünümünde bırakmaktadır. Sektörün daha hızlı büyüme ve Pazar payının artmasına, yasal çerçevenin önemli katkı yapacağı, Malezya'nın ulaştığı hacim ile kapasitedeki liderliği işaret etmektedir (EY, 2015: 23). Zira, 2019 yılı sonunda küresel İslami finansal varlıklar sıralamasında Malezya 570 milyon $ ile 3. sırada yer alırken, Türkiye 63 milyon $ ile 9. Sıradadır (Alpen Capital, 2021: 10).

Kırk yıllık dönem sonunda, bankacılık sisteminden aldıkları pay oldukça sınırlı olmasına ve birçok zorluklara ve sıkıntılara rağmen faizsiz bankaların iki temel katkısı çok önemlidir. Bunlar;

1. Sadece ‘para/mevduat toplayan ve bunu kredi olarak talep edenlere kullandıran’ kurumlar olarak kalmayıp, bunun da ötesinde finansal sistemin çeşitlenmesine ve derinlik kazanmasına imkân verecek Yatırım Vekaleti, Sukuk, Tekafül gibi ürünleri sisteme kazandırmışlardır. Günümüzde finansal sistemler, sadece geleneksel anlamda tasarrufların yatırımlara dönüşmesine yardımcı olan kurumlar olarak kalmayıp, sistemin derinlik kazanması için yoğun olarak yeni ürün peşindedirler. Katılım Bankaları, bugüne kadar bu alanda azımsanmayacak katkı yapmışlardır.
2. Diğer önemli katkı ise, bankacılığın sadece, sermaye sahibinin ‘ne yolla olursa olsun aşırı kar’ sağlama amacına hizmet eden değil, insanlara zarar vermeyecek hatta yarar sağlayacak (reel ekonomiye ve üretime destek, karz-ı hasen gibi) yolları açmaya dönük işlevler görebileceklerini kanıtlamış olmalarıdır.

KAYNAKLAR

16/12/1983 tarihli ve 83/7506 sayılı Özel Finans Kurumlarının Kurulması, Faaliyetleri ve Tasfiyelerine İlişkin Esas ve Usullere Dair Bakanlar Kurulu Kararı.

Al Baraka Türk, Katılım Bankacılığı Sistemi, Çalışma Esasları ve Uygulaması El Kitabı

Alpen Capital, (2021). Islamic Finance and Wealth Management Report.

Asutay, M. (2011) "İslam Moral Ekonomisi ve İslami Bankacılığın Açmazları -II", Dünya Bülteni, 27

Canbaz, M. (2018). Katılım Bankacılığı, 2. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.

Canbaz, M. F. (2020). İslam İktisadında ve Finansında Temel Sorunlar. Afyon Kocatepe University Journal of Economics and Administrative Sciences, 22(2), 244-258.

Canbaz, M. F. (2022). Türkiye'de İslami Bankacılığın Dünden Bugüne Gelişimi, Uluslararası Bankacılık, Ekonomi ve Yönetim Araştırmalar Dergisi, 5(1), 28-60

Çelik, İ. (2015). Din Ve Kapitalizm Kıskacındaki Katılım Bankalarının Geleceği, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (RTEÜ Journal of Social Sciences) 2, 80-99

Ernst & Young; Dünya İslami Bankacılık Rekabet Raporu 2013–2014 Sektörel dönüşüm, www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Islami_Bankacilik_Raporu/$FILE/Islamic%20Banking%20Competitiveness%20Report_2014_TR_6.pdf, s. 23, Erişim: 05/06/2015

Güçlü, F. (2021). Özel Finans Kuruluşlarından Katılım Bankalarına: İhlas Finans Vakası ve Katılım Bankacılığı Sektörüne Etkileri", Finansal Vaka Analizleri Vakalarla Bankacılık için de 2. Bölüm, Nobel, Ankara, 29-50

Hamidullah, M. (1969). Modern İktisat ve İslam, Çev. Salih Tuğ, Yağmur Yayınları, İstanbul.

Hazıroğlu, T. (2015). Katılım Ekonomisi ve Katılım Bankacılığı, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, SBE İşletme ABD, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Macit, A. (2020). Muhammed Hamidullah'ın İslam İktisadı'na Dair Öncü Katkısı ve Teklifleri, İHYA İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi, 6(1), 119-139

Nakiboğlu, A. & Levent, M. (2018) İslami Finans ve Katılım Bankacılığı: Türkiye ve Dünyadaki Uygulamaları, Turkish Studies, 13(7), 175-186

Sancar, M. A. (2019). Türkiye'de Teverruk ve Yeniden Yapılandırmada Teverruka Alternatif Bir Ürün Olarak Yeniden Yapılandırma Tekafül Fonu", JIEF İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi, 5(2), 169-195

Starr, M. A. & Yılmaz, R. (2006). Bank Runs in Emerging-Market Economies: Evidence from Turkey's Special Finance Houses, American Universty, Department of Economies Working Paper Series, No. 2006-08

Tasfiye Halinde Asya Katılım Bankası A.Ş., http://www.bankasya.com.tr/haber-detay.aspx#haberler/musterilerimizin-dikkatine.aspx, Erişim; 15/09/2016

Tasfiye Halinde İhlas Finans Kurumu A.Ş. 01.01.2011-31.12.2011 Faaliyet Dönemi Tasfiye Kurulu Faaliyet Raporu

TKBB; 2021-2025 Katılım Bankacılığı Strateji Güncelleme Raporu, TKBB Yayını

Türker, M. (2015). Finansal Güvenlik Sistemi Erken Uyarı Modeli: Türk Bankacılık Sektörü Üzerine Bir Uygulama ve Politika Önerileri, TBB Yayınları, İstanbul.

Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş., 2020 Faaliyet Raporu

Yahşi, F. (2014). Katılım Bankalarında Risk Odaklı İç Denetim ve Bir Model Önerisi, Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık ABD, Doktora Tezi, İstanbul.

Zaim, S. (2010). "İslâm Ekonomisi ve İslâm Ülkeleri İşbirliği Sahasında Son 50 Yıldaki Gelişmeler", İş Ahlakı Dergisi, 3(1), 125-143

Sekizinci Bölüm

KATILIM BANKALARINDA ÜRÜN ÇEŞİTLİLİĞİNİN KULLANIMININ ARTMASININ ÖNÜNDEKİ ENGELLER: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Mehmet YEŞİLYAPRAK[50]

1. GİRİŞ

İslam hukukunun temel ilkelerine uymak için uygulanan finansal hizmetler İslami finans olarak tanımlanır. Bununla birlikte, şeriatın ana kaynakları Kuran-ı Kerim, Hadis, Sünnet, İcma, Kıyas ve İçtihattır. (Errico & Farahbaksh, 1998 ss.1-32) İslami finansı farklı bir şekilde tanımlamak gerekirse; "İslami finans kurumları, amaç ve işlemlerinde Kuran'ın ilkelerine (Müslümanların kutsal kitabının ilkelerine) dayalı olanlardır". (Gait & Worthington, 2007. s.4) Kuruluş amacı ve işleyiş yapısı ile faizsiz bankacılık modeli olarak tanımlanan katılım bankacılığı sistemi, mal ve hizmet ticaretinin fonlanması ve konvansiyonel bankacılık sistemindeki gibi para karşılığı para satma değil mal karşılığı para satma prensipleri çerçevesinde işlem yapmaktadırlar. Farklı bir deyişle, kazançların emek ve

50 Beykoz Üniversitesi, mehmetyesilyaprak@beykoz.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0001-8334-5191

sermaye ortaklığı veya kâr zarar ortaklığı prensiplerine göre paylaşıldığı bir finans sistemi şeklinde ifade etmek mümkündür. (Ersoy, Hazıroğlu, Görmüş ve Yabanlı, 2019. s.84) Dünya literatüründe İslami bankacılık olarak adlandırılan Türkiye'de ise katılım bankacılığı olarak isimlendirilen bankacılık modeli, ekonomide farklı bir ihtiyacı karşılama adına kurulmuştur. Faize karşı duyarlı olan tasarruf sahipleri, birikimlerini ekonomiye kazandırmak için katılım bankacılığı sistemine ihtiyaç duyulmuştur. Katılım bankaları konvansiyonel bankalardan farklı olarak faizsiz yeni finansal enstrümanlarla piyasaya girmekle önemli bir rol oynamıştır. Bu sebeple katılım bankaları ile konvansiyonel bankaların rakibi değil, finans sisteminde tamamlayıcı bir role sahiptir. (Görmüş, Yardımcıoğlu, Özdemir, Durmuş ve Bektaş, 2015. s.1) İslam'ın ekonomik prensiplerine göre ekonomide faaliyet göstermek için faaliyete geçen katılım bankaları'nın amacı faizsiz bir şekilde kar ve zararın paylaşılması ve İslami prensiplere ters düşmeyen ticaretin yoğun olduğu bir piyasa oluşumunu sağlamaktır. (Alpun, 2017. s.1) Türk bankacılık sistemi içerisinde faaliyet gösteren bankalar, temelde üç ana fonksiyona ayrılırlar. Birinci grupta konvansiyonel bankalar, ikinci grupta yatırım ve kalkınma bankaları üçüncü grupta ise katılım bankaları yer almaktadır. (Önal, Eraslan, Özdoğan, 2021. s.110) İlk iki grupta bulunan bankalar faizli sisteme göre hareket ederken üçüncü grupta yer alan katılım bankaları faizsiz çalışma esasları prensiplerinde faaliyet göstermektedirler. (Yeşilyaprak, 2012 s. 14)

İslami finans çerçevesinde, fon arz eden gruplarla fon talep edenler gruplar arasındaki aracılık işlemleri genellikle katılım bankaları tarafından yürütülmektedir. Katılım bankaları temelde iki ana görevi yerine getirir. Birincisi, tasarruf sahiplerinin birikimlerini toplamak, ikincisi ise topladıkları fonları yatırıma dönüşümünü sağlamak. Katılım bankaları hem fon toplama hem de fon kullandırma işlemlerini İslami prensipler çerçevesinde yerine getirmeleri zorunludur. Katılım bankaları gerçek ya da tüzel kişiliklerin tasarruflarını vadesiz veya katılım he-

sapları şeklinde toplamaktadırlar. Katılım bankalarında fon kullandırmada yöntemleri ise en yaygın olan yöntemi murabaha olmakla birlikte mudaraba, muşaraka istisna, selem ve icare yöntemleri de fon kullandırım yöntemleri arasındadır. Çalışmada katılım bankacılığının fon toplama ve fon kullandırmada kullandığı tüm yöntemler ayrı ayrı ele alınarak sürecin nasıl yürütüldüğüne ilişkin hususlar açıklanacaktır.

Gelişen ticaret hacimleriyle birlikte İslam dünyasında da Şer'i hükümlere uygun hareket eden faizsiz finans kurumlarına yani faizsiz bankacılığa ihtiyaç duyulmuştur. Bu bankalar uluslararası literatürde "İslami Bankacılık", "Katılım Bankası", "Faizsiz Banka", veya "Kâr-Zarar Ortaklığı Bankacılığı" olarak adlandırılmaktadır. Faizsiz bankacılık ülkemizde İlk kurulduğu yıllarda "Özel Finans Kurumları" olarak tanımlanmakta iken 2005 yılından itibaren "Katılım Bankası" olarak adlandırılmaya başlanmıştır. İslam dininde faiz, "Allah, alım-satımı helâl, faizi haram kılmıştır" (Bakara, 2/275) ayeti ve "Cahiliye devrinin faizi kaldırılmıştır. Bu sebeple katılım bankacılığı İslam dininin yasakladığı alanlarda faaliyet göstermemekte ve faiz ile iştigal etmemek şartıyla, fon arz edenlerden topladıkları fonları fon talep edenlere kullandırmaktadırlar. (Alkış. 2018. ss. 122-123)

Türkiye'de de faizsiz esaslar çerçevesinde parasını değerlendirmek isteyen tasarruf sahiplerinin ihtiyaçlarının karşılanması ve "yastıkaltı" olarak adlandırılan paranın ekonomiye kazandırılması amacıyla 16.12.1983 tarih 83/7506 sayılı kararname ile Özel Finans Kurumlarının temeli atılmıştır. Söz konusu tarihten 2005 Kasım ayına kadar "Özel Finans Kurumu" olarak adlandırılan ve konvansiyonel bankalardan, işlem türleri, ürünleri ve bunların dayandığı esaslar farklı olan katılım bankaları, 01.11.2005 tarih ve 25983 mükerrer sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 5411 sayılı Bankacılık Kanunu (Kanun) ile "Katılım Bankası" olarak tanımlanmıştır. (Yeşilyaprak, 2012 ss. 12-14)

2. LİTERATÜR TARAMASI

Çalışmada İslami finans, faizsiz bankacılık ve katılım bankacılığı ilgili hem yurt içi hem de yurt dışı çalışmalar hakkında literatür araştırması yapılmıştır.

Yudistira çalışmasını, 18 İslami banka üzerinde yapmıştır. Çalışmasında Veri Zarflama Analizi kullanılarak verimlilik ölçümleri yapılmıştır. Ölçümlerde İslami bankaların verimliliklerinin konvansiyonel bankalarla karşılaştırıldığında düşük olduğunu görülmüştür. (Yudistira, 2004 ss.1-19)

Parlakkaya ve Çürük çalışmalarında, Türkiye'deki konvansiyonel bankalar ile katılım bankalarındaki finansal oranların farklılıkları göstermeye çalışılmıştır. Likidite ve karlılık oranlarının hem katılım bankaları hem de konvansiyonel için ayırt edici özellik olduğunu ortaya koymuştur. Çalışmada t-testi ve regresyon metotları kullanılmış, her iki banka türü için de faaliyetlerin birbirinden farklı olduğu belirtilmiştir. (Parlakkaya ve Çürük 2011 ss397-405)

Ansari ve Rahman çalışmalarında, katılım bankalarının konvansiyonel bankalarla karşılaştırılmasına göre daha likit, daha düşük riskli ve operasyonel olarak verimli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. (Ansari ve Rahman 2011 ss.1-19)

Iqbal ve Mirakhor çalışmalarında, finansa ulaşımı faizsiz finans perspektifinden araştırmışlardır. Çalışmanın sonuçları, İslami finans isteminin önemli bir özelliği olan risk paylaşımı ilkesi kapsamında sistem tarafından sunulan zekât, sadaka ve karz-ı hasen gibi finansman araçlarının finansa ulaşmada önemli rol oynayabileceğini göstermiştir. (Iqbal ve Mirakhor 2012 ss. 35-64)

Aysan vd. çalışmalarında, Türkiye'de İslami bankacılık sektörünün finansmana ulaşımdaki rolünü teorik olarak araştırmışlardır. Katılım bankalarının yönetim yapılarının ve performansının incelendiği çalışmada, dini hassasiyet sebebiyle geleneksel bankacılıktan uzak duranlar için katılım bankaları-

nın alternatif bir bankacılık olduğu ve bu durumun da finansal hizmetlerin daha geniş kitlelere ulaşmasında önem arz ettiği vurgulanmıştır. (Aysan vd. 2013 ss. 99-111)

Battal ve Yalçınkaya "İslami Finansman ve Havaalanı Yatırımlarının Faizsiz Finansman Araçları ile Finansmanı" konulu çalışmalarında, faizsiz finansman yöntemleri incelemiştir. Çalışmasında havalimanı yatırımlarında faizsiz finans yöntemlerinin kullanılmasında vaka çalışmaları gösterdikten sonra Türkiye'de yapılacak olan havalimanı yatırımlarında İslami finans araçları kullanımlarıyla ilgili önerilerini sunmuştur. (Battal ve Yalçınkaya 2013 ss-45-58)

Demirgüç-Kunt vd. çalışmalarında, Kuzey Afrika ülkeleri ve Orta doğu ülkeleri ile üzerinde faizsiz finans ve finansal erişim ilişkisini araştırmıştır. 64 ülkeden 65.000 katılımcı ile yapılan analiz sonucunda, Müslümanların Müslüman olmayanlara göre banka hesabı açmada daha düşük oranlarda kaldığı tespit edilmiştir. Bunun yanında, diğer bir bulgu da İslami finans sistemi ile finansa ulaşım arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğudur. (Demirgüç-Kunt vd. 2014 ss. 177-218)

Ali çalışmasında, Müslüman nüfusun yoğun olarak yaşadığı ülkelerde faizsiz mikro finans ve finansal erişim ilişkisini araştırmıştır. Çalışma sonucunda faizsiz mikro finans göstergesi olarak kullanılan sadaka, karz-ı hasen, ve zekat, gibi finansman araçlarının, finansal erişimin yaygınlaşmasında önemli derecede destekleyici rol oynadığını sonucuna varılmıştır. (Ali 2015 ss. 297-310)

Naceur vd. çalışmalarında, İslam İşbirliği Teşkilatı (OIC) üye ülkeleri üzerinde finansa ulaşım ve İslami bankacılık gelişimi arasındaki ilişkiyi sorgulamıştır. Çalışmanın analizi sonuçlarına göre, finansa ulaşımın yaygınlaşması, İslami bankaların gelişiminde pozitif yönlü rol almıştır. (Naceur vd. 2015 ss.1-41)

Esmer ve Bağcı araştırmalarında, 2005 ve 2014 yılları arasındaki katılım bankalarının finansal sonuçları ölçülmüştürler. Ya-

pılan ölçümler sonucunda katılım bankalarında iflas, kriz yönetimi ve likidite problemleri gibi olumsuzluklara karşı önceden hazırlık yapılmasına imkân sağlamak konusunda faydaları olduğu belirtilmiştir. (Esmer ve Bağcı 2016 ss. 17-30)

Zulkhibri çalışmasında, Müslüman ülkelerde nitel analiz yöntemi ile İslami finans ve finansa ulaşım ilişkisini incelemiştir. Çalışmasında, Müslüman ülkelerde finans sektörü büyüme kaydetmesine rağmen gerçek ve tüzel kişilerin finansa ulaşmada birçok ülkeye göre geride kaldıkları gözlenmiştir. Sebepler arasında dini hassasiyet, maliyet ve güven vb faktörlerin belirleyici rol oynadığı gözlenmiştir. (Zulkhibri, M. 2016 ss. 303-320)

Gökşen ve Gönen çalışmalarında, müşteri gözüyle katılım bankacılığı ile ticari faaliyetleri arasında ciddi bir fark olmadığı belirtmiştirler. Mudilerin bankayı tercih ederken sosyal sebeplerden ziyade ekonomik faydalarını ön planda tuttukları ifade etmiştir. Ayrıca katılım bankacılığı faaliyetleri ve ürünlerinin tanıtımının yeterince yapılmadığını belirtmiştir. (Gökşen ve Gönen 2017 ss. 61-77)

Çonkar çalışmasında, girişim sermayesinin işleyiş yönteminin, söz konusu yöntem için gerekli fonların nasıl toplandığının ve katkıları da ayrıntılı olarak incelemiştir. Çalışmada girişim sermayesinin Türkiye'de aktif olarak kullanılmasının çok önemli olduğunu, rekabet ortamını güçlendireceğini, yeni teknolojilerin hayat bulmasındaki önemini ve bu yöntemin Türkiye'de İslami finansman uygulamalarının önemini vurgulamıştır. (Çonkar 2017 ss. 100-124)

Brekke çalışmasında, Norveç'te yaşayan Müslümanların finansa ulaşım ile faizsiz bankacılık uygulaması arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. 2015 ve 2016 yıllarında Müslümanlar üzerinde yapılan anket sonuçlarına göre kişilerin sosyo-demografik özelliklerinin finansal erişim üzerinde önem arz ettiğini, sonuçta bankacılık işlemlerinde Müslümanların faizsiz bankacılık uygulamasına doğru hareket ettiği tespit edilmiştir. (Brekke 2018 ss.1-7)

Jouti yaptığı çalışmada finansal erişim üzerinde İslami finansın rolünü araştırmıştır. Faizsiz finansmanın finansal erişim düzeyinin artışına katkıda bulunduğunu, finansal hizmetlerin daha geniş kitlelere ulaşması için de zekât ve vakıf gibi finansman türlerinin kullanılabileceğini ifade etmiştir. (Jouti 2018 ss. 277-288)

Mustafa vd. çalışmada, finansman bulma ve ekonomik büyüme üzerinde faizsiz sistemin ilişkisini incelemiştir. Malezya, Suudi Arabistan, Katar, BAE, Kuveyt, Türkiye, Endonezya, Bahreyn ve Pakistan'ın 2011-2014 arasındaki yıllık verileri kullanılmıştır. Panel veri analizi sonucunda, İslami finans ile ekonomik büyüme ve finansa ulaşım arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. (Mustafa, D., Baita, A. J. & Usman, A. Y. 2018. ss. 393-414)

Nawaz çalışmasında, Pakistan ve Bangladeş'te faaliyet gösteren 18 İslami banka üzerinde finansal erişiminin etkisini 2013-2016 dönemi için incelemiştir. Regresyon analizi sonuçlarına göre, İslami finans sistemi kapsamında faaliyet gösteren bankaların büyüklüğü ve sermayenin etkin kullanımı ile finansa ulaşım arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit etmiştir. (Nawaz 2018 ss. 1-8)

Arzova ve Şahin'in "Tarımın Finansmanında Selem Yöntemi ve Muhasebe Kayıtları" konulu çalışmalarında, selem yöntemini ve tarımda finansman ihtiyacının ne kadar önemli olduğu tespit edilmiştir. Selem yönteminin barındırdığı tüm riskler belirtilmiş ve bu yöntemin nasıl muhasebeleştirileceği ifade edilmiştir. Selem yönteminin tarım alanındaki üretimde son derece etkin kullanılabileceği, çalışmanın sonunda vurgulanmıştır. (Arzova ve Şahin 2019 ss. 32-47)

Yazıcıoğlu ve Kazak çalışmalarında, sukuk ve çeşitlerini detaylı bir şekilde inceledikten sonra sukukun özellikleri üzerinde çalışmışlardır. Dünya'da ve Türkiye'de sukuk kapsamlı bir şekilde inceledikten sonra murabahaya dayalı sukuk ihracının mümkün olduğu fakat bu ihraç işleminden sonra ikinci el piya-

salarda işlem görmesinin caiz olmadığı belirtilmiştir. (Yazıcıoğlu ve Kazak 2019 ss. 91-118)

Canbaz ve Erden çalışmalarında, mudaraba finansmanının önündeki engellerin neler oldukları detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Dolayısıyla risklerin paylaşımından, reel sektörün desteklenmesine ve ortaklık kurmaya kadar birçok kavramın mudaraba yönteminin yüksek risk içermesi sebebiyle değerlendirilmediği ifade edilmiştir. (Canbaz ve Erden 2020 ss. 646-658)

Kacır çalışmasında, finansal kiralamayı, katılım bankacılığını detaylı bir şekilde inceledikten sonra risk faktörünü de araştırmıştır. Yazar İslami bankalarının yaptıkları finansal kiralama sözleşmelerini, geleneksel bankaların yapmış oldukları finansal kiralama sözleşmelerini model almadan yapmalarının daha uygun ve daha doğru olmadığını da belirtmiştir. (Kacır 2020 ss. 454-466)

Banna ve Alam, çalışmalarında 32 ülke denekleri üzerinde 2011- 2017 yılları arasında faaliyet gösteren 153 faizsiz banka verisi ile finansa ulaşım arasındaki ilişkiyi regresyon analizi ile test etmiştir. Sonucunda, finansa ulaşım ile bankaların etkinliği arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu ifade etmiştir. (Banna ve Alam 2020 ss. 213-242)

Tetik ve Şahin (2020), yapılan çalışmada İslami bankacılığın sadece Müslüman ülkelerde değil aynı zamanda diğer ülkelerde de tercih edildiğini gözlemlemişlerdir. Katılım Bankacılığı, bankacılık sektörü dışında kalan âtıl fonların finans sektörüne kazandırılmasında katkıda bulunmuştur. Ayrıca İslami bankacılık sayesinde reel rektöre kaynak sağlama, adaletli gelir dağılımı, istihdam sağlama ve yastık altında bulunan kaynağın ekonomiye aktarılması vb önemli katkıları meydana gelmektedir. 2011-2019 yıllarını kapsayan çalışmada faizsiz bankalarının finansal performansları TOPSİS yöntemiyle analiz edilmiştir. Faizsiz bankalarının tüm bankacılık sektörü içinde artan bir ivme içinde ilerledikleri gözlemlerine rağmen istenilen büyüklüklere henüz ulaşamamıştır. Faizsiz bankalarının hedeflenen büyük-

lüğe ulaşması için öz kaynak yapısının sağlam ve güçlü olmalıdır. Ayrıca toplanan fonlar en karlı bir şekilde değerlendirilmelidir. Sektörün gelişmesi için katılım bankacılığı konusundaki araştırmacıların katkılarıyla, İslam ülkelerinden yeni finansal enstrümanların ülkemize uyumu acil bir şekilde sağlanması gerekliliği ifade edilmiştir. (Tetik ve Şahin 2020 ss. 293-314.)

Akyüz vd. çalışmalarında, Türkiye'deki beş faizsiz bankanın 2013 ile 2017 yıllarına ait CAMELS analizi yapılarak finansal performansları belirlemeye çalışmıştırlar. Sonuçta, küresel olarak yaşanan hareketliliklerin farklı sektörlerde olduğu gibi faizsiz bankacılık üzerinde de etkileri olmuştur. Faizsiz bankaların; reel kredi kullanımına önem verilmesi, sermaye yapılarının korunması, krizleri etkin bir şekilde yönetebilmesi, faaliyetlerini uzun süre devam ettirebilmesi için karlarını artırmaları önemli olduğunu belirtmiştir. (Akyüz vd. 2020 ss.145-166)

Arslan vd. çalışmalarında, Afganistan'da faaliyet gösteren konvansiyonel bankacılık yapan bir bankanın -daha sonra İslami bankacılık sistemine geçerek Islamic Bank of Afghanistan adını alan bankanın- 2009-2019 dönemlerine ait finansal tabloları, finansal oran analizi yöntemiyle incelenmiştir. Yapılan analizler bankanın yapısının değişmesiyle finansal performansında (objektif verilerinde) önemli ölçüde ve olumlu manada değişikler gözlendiği ifade edilmiştir. (Arslan vd. 2020 ss. 479-493)

3. KATILIM BANKALARININ VARLIK SEBEPLERİ

Faizsiz bankacılık sistemi hem dünyada hem de ülkemizde alternatif bir bankacılık olarak görülmektedir. (Şahin ve Yılmaz. 2020 s.132) "İslam, neyin makul ve meşru olduğu ve neyin zararlı ve yasak olduğu konusunda geçmişten geleceğe uzanan değişmez bir bakış açısına sahiptir." (Baker 2011. ss. 27-28). İslam ekonomisi perspektifinde ortaya çıkmış olan İslami finans, bugün de uluslararası finans sistemi içinde ivme kazanması sürmektedir. (Er ve Güneysu 2019 s. 52). Para ve sermaye piyasası çerçevesinde faaliyet göstere geleneksel finans kuruluşları-

nın sistem içerisinde tek oyuncu olmaları, piyasaların tekdüze çalışmasına neden olabilecek bir durum olarak yorumlanmaktadır. Her alanda olduğu gibi finans piyasalarında da monopol bir sistemden ziyade her düşünceye ve dine mensup insanların sistem içerisinde bulunması, çeşitliliğini arttıracaktır. Çeşitliliğin artması rekabetinde ortamını oluşturacağı için finans oyuncularının hareket alanın artması ve bu alan içerisinde ki ürün farklılaşması da aynı oranda artmış olacaktır.

Faizsiz bankalarının kuruluş felsefesine ve finansal sistem içindeki rolüne bakıldığında sistemde olması gereken bir finansal para piyasası kurumdur. Konvansiyonel bankacılık sisteminde olduğu gibi faizsiz bankacılık modelinden de beklenen; finansal sistemde âtıl fonları sisteme aktarmak, faiz hassasiyetinden dolayı piyasadaki tasarruf ve yatırım sahiplerine finansal piyasalarda aktif olarak rol almalarını sağlamak. (Çelik 2015 s. 93)

Faizsiz bir yapı dolayısıyla da İslami kurallar çerçevesinde hareket gerekliliği, katılım bankalarını diğer faizli banka türlerinden ayıran en önemli özellik konumundadır.

Katılım bankacılığı genel olarak İslam bankacılığı ile bağdaşmaktadır. Kutsal kitap Kuran ve sünnetler birçok alanda olduğu gibi ekonomik alanda da insanların hayatını düzenleyici kurallar koymuştur. İslamiyet'te yasaklanan faiz, Müslüman ülkelerde de faizli bankacılık sisteminin yanında farklı bir faizsiz kurallar çerçevesinde hareket eden bankacılık sistemi arayışını sokmuştur.

Bu faizsiz ekonomik sistemi ortaya çıkaran nedenler dini, ekonomik ve sosyal nedenler olmak üzere üç noktada toplanmaktadır. (Pehlivan 2016. s. 300-301)

Dini Nedenler: Faizsiz bankacılığın meydana çıkmasının en önemli sebebi, İslamiyet'te faizin haram kılınmasıdır. Ticari hayatta ve finansal piyasada önemli faaliyetler gösteren faiz hassasiyeti olan Müslümanların tasarruflarını ekonomiye

kazandırılması ve fona ihtiyaç duyan gerçek ve tüzel kişilere transferi gerekmektedir. Dolayısıyla tam da bu sebeple ortaya çıkan faizsiz bankacılık sistemi, sadece Müslüman ülkelerinde değil, diğer dinlere mensup özellikle finansal gelişmelere erken ayak uyduran batılı ülkelerde de kabul görmüştür.

Ekonomik Nedenler: Petrol zengini olan Müslüman Ortadoğu ülkelerin tasarruflarının batılı ülkelere kaymasını önlemek, faizli bankaların uzun vadeli kalkınma ve yatırım projelerini desteklemekte hevesli olmamaları sebebiyle bunun yanında fonları daha çok ortaklık ve üretim esasına göre kullandırarak işletmelerin verimliliğinin kontrol edilebilmesi gibi ekonomik nedenler faizsiz bankacılığının faaliyete geçmesi hız kazanmıştır.

Sosyal Nedenler: Faizsiz bankacılık modeli ile ekonomik ve finansal sistem içerisindeki farklı gelir gruplarının arasındaki dengesizliğin aza indirgenmesi, faiz sebebiyle oluşabilecek sebepsiz zenginleşme ve sosyal gelir adaletsizliklerin önüne geçilmesi hedeflenmektedir.

Dini, ekonomik ve sosyal nedenlerle birlikte faizsiz bankaları gerçek ve tüzel kişilerin finansman ihtiyacını karşılamak konusunda piyasalarda oldukları konumdan daha da etkili bir konumda olabilme kapasitelerine sahiptirler. Fakat bu kapasitelerinin geri kalmasına sebep olan konularda daha sıkı çalışmalar yapmaları durumunda daha ivme kazanarak daha yüksek oranlara sahip olacaklardır. (Yurttadur 2021 s. 270)

4. KATILIM BANKALARININ FON TOPLAMA VE KULLANDIRMA METODLARI

Katılım bankacılığı mudileri gerçek ve tüzel kişiler'in bir kısmı ve geleneksel faizli bankalara vadeli hesaplara para yatırmayan tasarruf sahipleri, cari hesaplarında vadesiz mevduat olarak fon tutmaktadırlar ve bu hesaplarda tuttukları fonları istedikleri herhangi bir tarihte geri çekilebilmektedir. Faizsiz bankalar, katılım hesaplarında topladıkları fonların yanı sıra cari hesap-

larında topladıkları fonlardan da fon kullandırım yoluna gitmektedirler. Bu hesaplardan kullandırılan fonlardan elde edilen kar payları havuzlara dağılmayacağı için direkt bankanın öz kaynak hesaplarında olduğu gibi banka karına ilave edilmektedir. Cari hesaplarda biriken tüm mevduat orta ve uzun vadeli kredi kullandırılamayacağı için ayrıca katılım bankaları, kısa vadeli likidite yönetim araçlarına sahip olamadıklarından yüksek miktarda cari hesap havuzlarındaki fon, bankada âtıl olarak kalabilmektedir. (Hennie & Zmir 2008 s. 155)

Katılım bankaları faizsiz bankacılık kuralları çerçevesinde fon topladıkları ve topladıkları fonları reel sektöre İslami kurallar çerçevesinde kullandırarak finans piyasası içerisinde faaliyet göstermektedirler. Kısaca topladıkları fonları piyasada faaliyet gösteren gerçek firmalara kaynak olarak faizsiz prensipler çerçevesinde sunmaktadır. Bu kurallar çerçevesinde hareket etmeyen katılım bankalarının faaliyet sürelerin uzun olmadığı görülmüştür. Faizsizlik misyonu ile kurulan katılım bankaları her ne şartta ve ortamda olursa olsun faizsizlik prensibinin dışına hiçbir şekilde çıkmadan hareket etmelidirler. Katılım bankalarının müşterileriyle ilişkileri, manevi bir bağ kurmaları, gelecekleri açısından önemlidir. Çünkü müşteri portföylerine bakıldığında müşterilerinin büyük bir çoğunluğunun tamamen manevi duygularla hareket ettikleri ve söz konusu bankaların faizsiz kurallar çerçevesinde faaliyet gösterdikleri için bu bankalarla çalıştıkları sonucuna ulaşılır. Bu özellik göz önüne alındığında aradaki manevi bağı güçlendirmenin etkisinin büyük olacağını kestirmek mümkün olmaktadır. Katılım bankalarının mudilerinin ve fon müşterilerin gerek manevi gerekse de maddi çıkarlarını göz önünde bulundurarak katılım bankalarından İslami finansal araçları kullanarak fonlar kullanmaktadırlar. (Yurttadur 2021 ss. 271-272)

4.1. Fon Toplama Yöntemleri

Katılım bankalarında fon toplama yöntemi genel olarak ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi Cari hesaplardır. İkincisi ise Katılım hesaplarıdır.

4.1.1. Cari Hesaplar Özel cari hesap,

Bankalar Kanunu'nda; katılım bankalarında açılabilen ve istenildiğinde kısmen veya tamamen her an geri çekilebilme özelliği taşıyan ve karşılığında hesap sahibine herhangi bir getiri sağlamayan hesaplar şeklinde tanımlanmıştır. Cari hesap, katılım bankalarında hesap tanımlatan gerçek ve tüzel kişiler için açılır. Herhangi bir vadesi olamayan hesaplar, talep edildiğinde tamamen veya kısmen çekilme özelliği taşıyan, karşılığında herhangi bir faiz kâr ya da ödenmeyen hesaplara cari hesap adı verilmektedir. (Bayındır, s. 2005)

4.1.2. Katılma Hesapları

Faizsiz bankacılık sisteminde Kâr ve Zarara Katılma Hesabı ismi ile açılan, Türk Lirası ve döviz cinsinden yatırılan fonlarının toplandığı hesaplara Katılma Hesabı adı verilir. Söz konusu hesaplara para yatıran tasarruf sahibi, ilgili katılım bankası ile kâr zarara ortaklık sözleşmesi imzalarlar. Sözleşme gereği katılma hesabı açtıran kişi vade sonunda belli bir kar oranı taahhüt edilmediği gibi, anaparanın aynen geri ödeneceği garantisi de verilemez. (Yeşilyaprak ve Yahşi 2012 ss. 1-23)

4.2. Fon Kullandırma Yöntemleri

Katılım bankalarında fon kullandırım yöntemleri nakdi ve gayri nakdi olarak çeşitlere ayrılmaktadır. Bu çalışmada nakdi fon kullandırım yöntemlerine değinilecektir.

4.2.1. Karz-ı Hasen (Faizsiz Ödünç)

Karz-ı Hasen; katılım bankası tarafından kredibilitesi çok yüksek, tahsis edilen kredi limitlerinde maddi teminata ihtiyaç duyulmayan bankada verimliliği yüksek mudilerine yönelik, ayrıca banka çalışanların araç ve ev alımı, evlilik işlemleri gibi ihtiyaçlarını karşılamak için hiçbir karşılık beklemeden kısa süreli karşılıksız borç vermesi işlemini ifade etmektedir. Karz-ı Hasen borç verme yönteminde herhangi bir menfaat ya da karşılık söz konusu değildir. (Kerimoğlu, 1985, s. 474-

475) Dolayısıyla katılım bankaları bu borç verme işlemini çok iyi tanıdığı uzun süre birlikte çalıştıkları müşterilerine tahsis etmektedir. Dahası Karz kredi yönteminde fon talep edenlere ödenen anapara, belirlenen sürede üzerine kar dahil hiçbir ilave yapılmadan tahsil edildiği için katılım bankacılığını diğer bankacılık türlerinden ayıran en belirgin ürün konumundadır. Banka müşterilerin kısa süreli nakit ihtiyaçlarını karşılamak için ve çoğunlukla firmaların personel maaş ödemeleri veya vergi ödemeleri için, banka çalışanlarının ise faizden uzak araç, ev alımları ya da evlilik harcamaları için karz-ı hasen fonlaması yapılmaktadır.

4.2.2. Murabaha (Finansman Desteği)

Murabaha; banka fon müşterinin ihtiyacı olan herhangi bir malın katılım bankası tarafından peşin olarak satın alınması ve alış fiyatı üzerine belirli oranda bir kâr ilave ederek söz konusu malı talep eden müşteriye taksitli şekilde satılması şeklinde yapılan bankacılık işlemidir. Murabaha fonlama yöntemi gerçekleşmeden önce malı almak isteyen fon müşterisi ile vade ve mal/hizmetin üzerine eklenecek kâr payı, kullandırılacak fonun para cinsi karşılıklı olarak konuşulup mutabakata varılmalıdır. (Canbaz, 2018, s. 191)

Murabaha; Peşin mal alıp, vadeli satma yoluyla fon kullandırma yolu olup, günümüzde mudaraba ve müşaraka yönteminden ziyade, daha çok murabaha yöntemi kullanılmaktadır. (Yeşilyaprak, 2012 s. 24)

4.2.3. Mudaraba (Kar Zarar Ortaklığı)

İslam öncesi bir uygulamaya dayanan mudaraba, Avrupa'daki komandit şirket tipine benzeyen eski bir ticaret şeklidir. Mudarabada taraflardan birinin sermaye diğerinin de emeğini ortaya koyarak kurmuş oldukları güvene dayalı bir ortaklık yöntemidir. (Bayındır, A., 2007 s. 261-262)

Taraflardan birinin bilgi, emek ve tecrübe diğer tarafın ise sermaye koyarak kurulan bir ortaklıktır. Karın hangi orana

göre paylaşılacağını sözleşmede belirtmek gerekmektedir. Mudarabada ihtiyaç olan sermayenin tamamını katılım bankası sağlar, diğer taraf yalnız emeği ile ortaktadır. Katılım bankası iş bitiminde sermaye ile birlikte kendi payına düşen kârı alır. Eğer kâr tahakkuk etmemiş ise yalnızca sermayeyi alır böylece risk, dengeli olarak paylaşılmış olur. Katılım bankası parasından gelir elde edememiş, proje sahibi de çalışmasının karşılığını alamamış olur. Zarar oluşması halinde mudarabada zarar sermayeye yükleneceğinden sermaye koyan banka bu zararı kabul etmek zorundadır. (Yeşilyaprak, 2012 ss. 27)

Mudaraba finans metodunda katılım bankası projenin bütün masraflarını karşılar. Bir başka ifadeyle, yapılan yatırımlardaki tüm sermayenin sahibi bankadır. (Bayındır, A., 2007 s. 261-262)

4.3.4. Müşaraka (Emek Sermaye Ortaklığı)

Muşaraka ekonomik faaliyetler yürütmek için kurulan her türlü ortaklıktır. Bu ortaklık yapısında tarafların her ikisi de belli oranlarda sermaye koyarlar. Kârın paylaşım oranları sözleşmede belirtilir. "Sermayenin belli bir oranı kadar ya da belli bir miktarda kâr payı almak üzere yapılan muşaraka geçersiz sayılır". (Bayındır, A. 2007. s. 262.)

Muşaraka İslam hukukunda şirketu'l–inan olarak tanımlanmaktadır. Taraflar projeye hem emeği hem sermayeyi ortak koyarlar. Müşaraka yönteminde ortaklığa katılanlardan veya birkaçının işi yapmasıyla ortaklardan her biri, işin yapılmasına bir fiil dâhil, kâra ise önceden üzerinde anlaştıkları oranda hak kazanırlar. Kârın belirlenmesinde taraflarının rızaları esastır. Dolayısıyla sermaye eşit olduğu halde kâr payları farklı olabilir. Tam tersi kâr eşit olduğu halde, sermayeler farklı olabilir. (Yeşilyaprak, 2012 s. 30)

4.3.5. Selem (Mal Bedeli Peşin Vadeli Satış)

Paranın peşin tahsil edildiği malın ise veresiye tarzında yapılan akitlerdir. İran'da üretimin finansmanında kullanılan bir yöntemdir. Katılım bankası mal bedelini peşin ödeme yaparak ge-

lecekte üretilecek olan malı önceden satın alır. Genellikle vade olarak bir yıl süreli olan salem işleminde banka, malın mülkiyetini bankaya devrolmadan satamaz ve malın fiyatı piyasa fiyatından daha yüksek olamaz. Selemde malın özelliklerinin, cinsinin, miktarının, fiyatının, teslim tarihinin, sözleşme başlangıcında belirlenmesi şartı vardır. Selemde daha henüz üretilmemiş aynı yıl içerisinde farklı bir tarihte üretilecek mallar akit anında satılmaktadır. Malınlar üretilmeden ve sevk edilmeden önce üretimde kullanılacak paralar önceden temin edilmiş olmaktadır. Diğer taraftan ise müşteri de ileride ihtiyaç duyacağı malı bugünden almakta ve her iki taraf içinde faizsiz bir şekilde finansman sağlanmış olacaktır. (Bayındır A., 2007. s. 265)

4.3.6. İstisna (Siparişe Dayalı Satın Alma)

İstisna bir sipariş akdi ve herhangi bir şeyi yapmak üzere imalatçı ile yapılan anlaşmadır. İstisna selemden bazı yönleriyle ayrışmaktadır. İstisna da; Paranın peşin verilmesi gibi bir zorunluluk bulunmadığı gibi malların da teslimine ilişkin kesin bir tarih belirlenmemektedir. Bu sistemde imalatçı, üreteceği mal için ihtiyacı olan parayı temin etmekte ayrıca ürettiği ürünü satmak için müşteriyi belirlemiş ve satışı da garanti altına almış olur. (Bayındır A. 2007. s. 265) Burada üretilecek malın cinsini siparişte kesinlikle belirtilmesi gerekir. Bedeli peşin ödeme yerine taksitle de ödenebilir. (Tabakoğlu, 2008, s.306) İstisna selem'e benzer bir alım satım işlemi olmakla birlikte, sözleşmenin konusunu oluşturan malın inşa ya da imal edilmeye dayalı olması ve ödemenin avans gibi önceden yapılmasının şart olmaması açılarından selemden farklılık arz eder. (Akbulak ve Özgüç 2004. s. 4)

4.3.7. İcara (Kiralama)

İcara diğer adıyla finansal kiralama, bir gayrimenkulün, makinenin veya elle tutulur herhangi bir cihazın kiraya verilmesi işlemidir. Kiraya verilen varlık kiralayana belli süre için menfaat sağlamaktadır. (Bayındır S. 2005 s. 132) Leasing olarak da isim-

lendirilen bu üründe işletme sahibinin üretim veya faaliyetlerine devamı için ihtiyacı olan bir makine, teçhizat, bir aracın veya taşınmaz bir varlığın katılım bankası tarafından satın alınarak üreticiye veya kiralama talebinde bulunana kiralanması işlemi yapılmaktadır. İmalatçı ya da üretim yapan firma kiraladığı makine aygıt veya gayrimenkulü bir süre kullanmasına karşılık belli bir kira ödemektedir. (Yeşilyaprak, 2012 s. 33)

4.3.8. Sukuk (Kira Sertifikaları)

Fon ihtiyacı olan tarafların ellerinde bulunan varlıkları (gayri menkul, bireysel emeklilik fonları vb) faizsiz bankasına devretmesi sonucu faizsiz bankaların söz konusu varlıkları menkul kıymetleştirerek kira sertifikası şeklinde ulusal ve uluslararası piyasalarda satması işlemi sukuk olarak adlandırılmaktadır. (Saripudin vd., 2012, s. 169) Sukuk işlemi sonucunda varlık sahipleri ise faizsiz banka ile fon ihtiyaçlarını gidermiş olmaktadırlar.

Sukuk Türkiye'de Varlığa Dayalı Menkul Kıymet İhracı, Kira Sertifikası, Batıda Securitization, Orta Doğu'da ise et-Taskik veya et- Tevrik olarak adlandırılmaktadır. Çalışmalar sonucunda elde edilen menkul kıymetler ise Sukuk olarak tanımlanmaktadır. (Bayındır, S., 2015)

4.3.9. Girişim Sermayesi (Yatırım Ortaklığı)

Reel piyasada faaliyet göstermek isteyen yatırımcıların büyük bir oranının finansman alanında bir desteğe ihtiyaç duydukları aşikardır. Konvansiyonel bankaların farklı enstrümanlarına karşılık gerçek üretim ve yatırım faaliyetlerini desteklemek isteyen katılım bankalarının kar ile zarara katılmak üzere geliştirdikleri ürünlerinden bir diğeri de girişim sermayesi (yatırım ortaklığı) dır. Katılım bankalarının fon talep eden mudileri ile kurdukları ortaklık türlerinden birisi olan girişim sermayesi sayesinde işletmeler finansmandır. Girişim sermayesi yenilikçi ve yaratıcı fakat finansman yeterli finansmana sahip olmayan müteşebbis kişilerin yatırım fikirlerini gerçekleştirmelerine im-

kân veren, ihtiyaç halinde işletme ve yönetim desteği de veren, hisse senedi karşılığında sermaye aktarımı sağlayan bir finansal kaynak sağlama yöntemidir. Girişim sermayesi finansman yöntemi fikir sahibi, dinamik, üretken, ama projelerini yatırım olarak hayata geçirecek finansal güce sahip olmayan girişimcilerin desteklenmesi hedeflenmektedir. Bu bağlamda girişim sermayesi finansman modeli, iyi bir iş kurma fikrine ve gerekli girişimcilik yeteneği, projesine sahip olan, fakat yeterli sermaye olmayan girişimcilere, fikirlerini ve projelerini hayata geçirmeye imkân verecek kaynak sağlayan bir modeldir. Yöntem "yeni fikir, buluş ve teknolojik yenilikleri, ticari bir ürün elde edebilmek amacıyla çok yönlü desteklemek" şeklinde de tanımlanabilir. Bu tanımdan anlaşıldığı üzere söz konusu yöntem, sadece finansman desteğini değil, aynı zamanda yatırım hedefi olan girişimcilere teknik ve yönetsel destek sağlamayı da içermektedir. (Çonkar, 2017 ss. 100-124)

Girişim Sermayesi Finansman Yönteminin ilham kaynağının İslami bankacılık ürünlerinden olan "mudaraba" ve "muşaraka" olduğu yönünde literatürde yaygın görüşe rastlanmaktadır. (Çizakça, 1993. s.10)

4.3.10.Teverruk

Bu işlem ödeme güçlüğü yaşayan fon kullanmış müşterinin borçlarını yeniden yapılandırmak amacıyla katılım bankaları tarafından kullanılmaktadır. Nakit oluşturmak amacıyla bir gerçek ya da tüzel kişiden vadeli olarak alınan bir malın başka bir gerçek ya da tüzel kişiye peşin olarak satılması şeklinde gerçekleştirilen fon kullandırma yöntemidir. (Aktepe, 2014, s.109) Ödeme taahhütlerini yerine getirme konusunda zorluk yaşayan müşteri katılım bankasına kendi nam ve hesabına uluslararası piyasalardan varlık alım-satımı yapmak için vekâlet vermektedir. Vekil tayin edilen İslami banka müşterisi adına uluslararası piyasalardan vadeli olarak satın aldığı varlığı yine uluslararası piyasalarda peşin olarak satmakta ve nihayetinde elde edilen para müşterinin hesabına alacak geçilmektedir. Yapılan tüm

işlemler sonucunda fon kullanan müşterinin yaşamış olduğu finansal sıkıntı ortadan kaldırılmaktadır.

5. TÜRKİYE'DE KATILIM BANKACILIĞI

2021 yıl sonu itibarıyla Türkiye'de faaliyet gösteren katılım bankası sayısı 6'dır. Söz konusu bankalar, kuruluş tarihlerine göre sırasıyla Albaraka Türk, Kuveyt Türk, Türkiye Finans, Ziraat Katılım, Vakıf Katılım ve Emlak Katılım'dır. Tablo 1'de izah edildiği üzere, Türkiye'de faaliyette bulunan 6 katılım bankasının yurt içi ve yurt dışı toplam şube sayısı %4,5 artışla 2021 yılında 1.311'e yükselmiştir. Katılım bankalarının şube sayısı, 11.098 şubeden oluşan bankacılık sektörü toplam şube ağının yaklaşık %12'sini meydana getirmektedir. 2021 yıl sonu itibarıyla katılım bankalarının toplam çalışan sayısı bir önceki yıla göre %1,8 oranında artarak 17.147 kişi olmuştur. (TKBB 2021 Raporu ss.64)

Tablo 1–Türkiye Katılım Bankaları Şube ve Personel Sayısı Gelişimi (2012 2021

KATILIM BANKALARI ŞUBE VE PERSONEL SAYISI GELİŞİMİ (2012-2021)

Yıllar	Şube Sayısı	Büyüme (%)	Personel Sayısı	Büyüme (%)
2012	828	21	15.356	11
2013	966	17	16.763	9
2014	990	2	16.270	(3,1)
2015	1.080	9	16.554	1,7
2016	959	(11,2)	14.467	(12,6)
2017	1.032	8	15.029	3,9
2018	1.122	8,7	15.654	4,2
2019	1.179	5,1	16.040	2,5
2020	1.255	6,4	16.849	5,0
2021	1.311	4,5	17.147	1,8

Kaynak: BDDK ve TKBB 2021 Raporu

Tablo 2'de izah edildiği üzere, Türkiye'de faaliyet gösteren 6 katılım bankasının konsolide olmayan toplam aktif büyüklüğü 2021 yılında bir önceki yıla göre %64,1 gibi yüksek oranda bir artışla 717,3 milyar TL'ye çıkmıştır. (TKBB 2021 Raporu ss.64)

Tablo 2–Türkiye Katılım Bankaları Aktif Gelişimi ve Sektör İçindeki Payı (2017-2021

KATILIM BANKALARININ AKTİF GELİŞİMİ VE SEKTÖR İÇİNDEKİ PAYI (MİLYON TL, 2017-2021)

	Toplam Aktifler	Değişim %	Sektörel Pay %
2017	160.136	20,5	4,9
2018	206.806	29,1	5,3
2019	284.459	37,5	6,3
2020	437.119	53,7	7,2
2021	717.338	64,1	7,8

Kaynak: BDDK ve TKBB 2021 Raporu

Tablo 3'te izah edildiği üzere, Katılım bankaları, ekonomik büyümeye çok yönlü katkıda bulunmaya 2021 yılında da devam etmiştir. Katılım bankaları; finansal sistem içerisine alınamayan âtıl fonların sisteme kazandırılması, gelir dağılımını düzenleyici etkileri, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin kayıt altına alınması, reel sektöre kaynak aktarılması ve istihdamın artırılmasındaki rolleriyle bankacılık sisteminin gelişmesinde giderek daha fazla paya sahip olmaktadır. Katılım bankaları ayrıca, birçok küçük ve orta ölçekli işletmeye, finansal kiralama ve diğer yöntemlerle uygun koşullarda yatırım malları temin ederek üretimi de desteklemektedir. Dijitalleşme, katılım bankalarının 2021 yılında odaklandıkları önemli bir konu başlığı olmuştur. Bankalar, İslami prensiplere uygun ürünlerini sunarken bir yandan da müşteri beklentilerini ve dijital neslin ihtiyaçlarını karşılayacak teknolojik ilerlemeler ile müşteri deneyimlerini geliştirmeyi ve dijital hizmet seviyelerini artırmayı hedeflemektedir. 2021 yılında katılım bankalarının toplam aktif, mev-

duat ve kredi büyüklüğü rakamları ve sektör paylarında önemli oranda artış kaydedilmiştir. Toplanan fonlar 2020 yılına göre %73.1'lik artışla 321.4 milyar TL'den 556.4 milyar TL'ye yükselmiştir. Kullandırılan fonlar ise 2020 yılına göre %51.1'lik artışla 222.3 milyar TL'den 335.9 milyar TL'ye yükselmiştir. (TKBB 2021 Raporu s.65)

Tablo 3–Türkiye Katılım Bankaları Başlıca Göstergeleri ve Değişim Oranları (2020-2021

KATILIM BANKALARININ BAŞLICA GÖSTERGELERİ (MİLYON TL)

	2020	2021	Değişim %
Toplam Toplanan Fonlar*	321.405	556.418	73,1
- Toplanan Fonlar TL	102.090	148.867	45,8
- Toplanan Fonlar YP	149.563	318.294	112,8
- Kıymetli Maden Depo Hesapları TL	69.143	87.727	26,9
- Kıymetli Maden Depo Hesapları YP	608	1.530	151,6
Kullandırılan Fonlar	222.349	335.912	51,1
Toplam Aktifler	437.146	717.338	64,1
Özkaynaklar	27.607	36.310	31,4
Net Kâr	3.717	5.468	47,1

* Toplam Toplanan Fonlar, TL ve YP Toplanan Fonlar ile TL ve YP Kıymetli Maden Depo Hesaplarından oluşmaktadır.

Kaynak: BDDK ve TKBB 2021 Raporu

Tablo 4'te izah edildiği üzere, Katılım bankaları, gerçekleştirdikleri sukuk ihraçlarıyla ülkemize önemli miktarda sermaye girişine aracılık etmektedirler. Sukuk sertifikalar temsil ettikleri varlığa bağlı olarak ikinci elde alınıp satılabilme olanağına da sahiptirler. Katılım bankaları, 2010 yılından günümüze kadar sukuk ihraçları ile toplam 226,6 milyar TL, 4,5 milyar ABD doları ve 2 milyar Malezya ringiti tutarında fon toplamışlardır. Katılım bankalarının 2021 yılında ihraç etmiş oldukları sukuk

işlemlerinin toplam hacmi 96.938 milyon TL seviyesindedir. Geçen yıla göre %79 oranında artışa işaret eden bu tutar, Türk lirası cinsinden ilk ihracın yapıldığı 2013 yılında günümüze kadarki toplam ihraçların içerisinde %43'lük bir paya karşılık gelmektedir. Fakat toplam rakam içerisinde küçük bir paya sahiptir.

Tablo 4–Türkiye Katılım Bankaları Sukuk İhraç Hacimleri Yıllara Göre Gelişimi (2020-2021

Kaynak: BDDK ve TKBB 2021 Raporu

6. KATILIM BANKALARINDA ÜRÜN ÇEŞİTLİLİĞİNİN KULLANIMININ ARTTIRILMASININ ÖNÜNDEKİ ENGELLER

6.1. Arz Yönlü Engeller (Bankacılık Kesiminin Kendi İsteksizlikleri)

Katılım bankaları, faizsiz finansın esasını oluşturan kar ve zarara ortaklık ya da emek sermaye ortaklığı esasına dayalı ürünler arasında yer alan özellikle de mudaraba ve muşaraka ürünlerinin kullandırımını tercih etmeden ziyade, kapsamında peşin alıp vadeli satım prensipleri ile çalışan nakdi kredileri yani

murabaha ve finansal kiralamayı tercih ettikleri görülmektedir. Peşin mal alıp vadeli satış yöntemi olan murabaha ve finansal kiralama yöntemi olan kredileri, Türk katılım bankaları toplam kredilerinin tamamına yakınını oluşturduğu gözlenmektedir. Murabaha ve leasing fon kullandırma yönteminin fiyatlama yapısı geleneksel bankaların oranlarına benzerliği ile eleştiriler aldığı literatürde karşılaşılmaktadır. Bu benzerliğin en önemli sebepleri ise her iki banka türü de aynı finansal sistem içerisinde faaliyet göstermesidir. Söz konusu benzerlik katılım bankacılık sisteminin faizle iştigal ettiği anlamına gelmez. (Yeşilyaprak, Polat, A. vd. 2022 ss. 1-27)

Faizsiz bankacılık modelinde murabaha yöntemine yönelik yüksek oranda eleştiri yapılmaktadır. Katılım bankaları, isminde de kayıtlı olduğu üzere kâra ve zarara katılım prensibine göre faaliyet gösterirler. Ancak murabaha yöntemi peşin alıp vadeli satım sistemini içerdiği için söz konusu prensipleri arzulandığı anlamda yansıtmayabilir. Çünkü katılım bankası peşin aldığı malı müşterisine kârını ekleyerek satar ve bu kâr banka için garanti altındadır. Müşteri aldığı maldan ileride zarar etse bile banka bu durumdan etkilenmez. Zararın bankaya ve dolayısıyla havuz hesaplarına yansıması fonu kullanan firmanın iflasını istemesi borcunu kesinlikle ödeyememesi ve borç karşılığında herhangi bir maddi teminatı olmamasıdır. İslami finansın gelişmiş olduğu Malezya, Birleşik Arap Emirlikleri ve Pakistan gibi ülkelerde toplanan fonların murabaha yönteminde değerlendirilme oranı %50’nin altında iken ülkemizde bu oran %90 ların üzerindedir. Kâra ve zarara katılım prensibine daha uygun olan mudaraba ve müşaraka istinna ve salem yöntemlerinin aktif kullanılması, katılım bankalarına olan olumsuz bakış açısını değiştirmesi muhtemeldir. (Tetik ve Şahin, 2020 ss.293-314)

Katılım bankaları son yıllarda yaşanan dijitalleşme ve yeni iş fikirlerinin artışı göz önünde bulundurulduğunda girişim sermayesi konusunda mudileri ile daha sıkı bir iş birliğine girmelidirler. Covid-19 salgını ve beraberinde yaşanan teknolojinin

hızla yaygınlaştığı günümüz dünyasında yapay zekadan robotlara, yazılımdan teknolojik buluşlara kadar çok farklı alanda yeni iş fikirleri sonucunda meydana gelen buluşların ticari alanda daha fazla kendini göstermeye başlamıştır. Söz konusu sektörlerde yapılacak yatırımların katılım bankaları tarafından karşılıklı risklerin paylaşıldığı ortaklık yöntemi olan girişim sermayesi ile desteklenmeleri hem katılım bankalarına hem firmalar hatta ekonomilere ciddi kazanımlar sağlayacaktır. Bu nedenle katılım bankalarının bankacılık sektöründeki etkinliği de artmış olacaktır ve finansal sistem içerisindeki hak ettiği yeri alacaktır. (Çonkar 2017. ss. 100-124)

Selem senedi, herhangi bir ürün ya da malın üretilmeden önce belirlenen bir fiyattan ileriye dönük satılmasını kapsamaktadır. Selem senedinin kullanımının yaygınlaştırılması için bu finansal ürünün en yoğun kullanılabileceği tarım sektörünün sorunlarının ve gerçek ihtiyaç tarihlerinin ve ihtiyaç sebeplerinin net tespit edilmesi gereklidir. Son birkaç yılda tüm dünyanın karşılaştığı pandemi sürecinde tarım sektörünün ne kadar önem arz ettiği bir kez daha hatırlandığı için tarımın yaygın olarak yapıldığı tüm şehirlerimizde bulunan katılım bankaları bu ürünün tanıtımın ve yağın kullanımın sağlamalıdırlar. Gıda vazgeçilemeyen bir ihtiyaç maddesi olduğu için tarımın yerinin ülkelerin geleceğinde belirleyici bir faktör olacağı akıldan çıkarılmadan hareket edilmelidir. Çiftçilerin finansman ihtiyacını karşıladığı bazı kamu bankaları olmasına rağmen faiz hassasiyeti olan çiftçilerimiz için selem senedi katılım bankaları tarafından devreye sokulması elzem hale gelmiştir. (Yurttadur, 2021 s. 261)

6.2. Talep Yönlü Engeller (Neden Firmalar ve Mevduat Müşterileri Bu Ürünlere Yönelmiyor)

Türkiye'nin nüfusunun %99 oranında Müslüman olmasına rağmen bankacılık sektöründe bulunan katılım bankalarının payı %7 civarında seyretmektedir. Bu oranlardan da görüleceği üzere İslami finans modeli ve katılım bankacılığı modeli hala ül-

kemizde tanınmamakta ve fon arz edenler ve fon talep edenler katılım bankalarını tercih etmemektedirler.

Müslüman olan ve İslam dininde faizin haram olduğunu bilen ülke vatandaşları niçin katılım bankalarını tercih etmemektedirler? Bu konuda çok sayıda akademik yayınlar yapılmış ve farklı sonuçlara ulaşılmıştır.

Bu çalışmalardan bir tanesi olan Ergeç vd, ‘’Katılım Bankası Müşterilerinde Bankacılık Ürün ve Hizmetlerine Yönelik Memnuniyet: Türkiye Örneği’’ isimli çalışmasında, Katılım bankası müşterilerinin konvansiyonel bankalarda çalışma nedenleri iki ana kategori altında toplanmıştır. Birinci kategori: katılım bankalarının fiziki imkânları, personel, danışmanlık ve donanım yetersizliği gibi müşterilerin katılım bankalarını yetersiz olarak değerlendirdiği nedenlerden oluşmaktadır. Mevduat bankalarıyla çalışmada ikinci ana kategori ise ekonomik unsurları barındırmaktadır. Bu grup katılım bankalarının ürün ve hizmetlerinin düşük getiri, yüksek maliyet ve yüksek masraf uygulamalarıyla ilişkilidir. (Ergeç vd., 2014. s. 54).

Orhan 2021 yılında yaptığı ‘’Finansal Algı ve Tutum Anketinin İslami Finans ve Bankacılık Algıları Açısından Değerlendirilmesi’’ başlıklı anketinde katılanlardan hareketle Türkiye nüfusunun yarıya yakın bir kısmının katılım bankacılığını ya hiç bilmediğini ya da çok az bildiğini görülmüştür. Dolayısıyla bu bankaların kendilerini tanıtmaya hala ne denli ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Finans sektöründeki oyuncularında farklı bir banka arayışına girmektense konvansiyonel bankalarla çalışmaya devam etme isteğini göstermektedir.

Ayrıca finans müşterilerinin katılım finansına dâhil olan bazı yeni ürünlerin, kira sertifikası gibi, yatırımcı tarafından özellikle tercih edilmemesinin de sebebi bilgi eksiğidir. Dolayısıyla, tanıtım katılım bankacılığı dışındaki katılım finansı ögeleri için de önem arz etmektedir. 2022 yılında dahi hala ciddi bir kesim, kâr payı ile faizi bir ve aynı olarak algılamaktadır. Bu ise katılım bankalarına dair olumsuz algının başını çekmekte-

dir. Bu nedenle, tanıtım ve algı gelişimine yönelik çalışmaların özellikle bu hususa odaklanması gerektiği ortaya çıkarmaktadır. (Oran 2021)

Finansal piyasada fon arz edenler ve fon talep edenler uzun yıllardan beri konvansiyonel bankalarda elde ettikleri konfordan vazgeçmek istememektedirler. Çünkü konvansiyonel bankalarda çok daha finansal enstrüman olduğu gibi piyasada rekabet yüksek olduğu için bankalar müşterilerine daha uygun fiyatlar verebilmekte hatta birçok konvansiyonel banka vermiş olduğu kredinin kullanım alanı ile ilgilenmemektedirler. Sadece vermiş olduğu kredinin zamanında ve düzgün olarak geri ödenmesini dikkate almaktadır. Bu ise konvansiyonel bankalara fona erişmekte kolaylık ve hız sağlamaktadır. Bu sebeple müşteriler katılım bankalarındaki kaynağa ulaşmadaki prosedürlerden uzak durmaktadırlar.

7. ARAŞTIRMA VE ANALİZ

Bu çalışmanın amacı, Katılım bankalarında ürün çeşitliliğinin kullanımının artmasının önündeki engeller'in araştırılması ve finansal oyuncuların katılım bankalarının ürünlerinin kullanmama sebeplerini ortaya koyabilmektir. Bu amaçla katılım bankaları ürünleri özelinde tasarlanan bu çalışmada kalitatif veri toplama yöntemlerinden biri olan derinlemesine mülakat (in-depth interview) yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma herhangi bir şekilde istatistiksel prosedürler ya da sayısal verilere ihtiyaç duyulmadan bulguların üretilebildiği bir araştırma yöntemidir. (Altunışık, Coşkun, Yıldırım & Bayraktaroğlu, 2001, s.187-191). Bu yöntemle amaçlanan, finansal piyasa oyuncularının katılım bankalarının murabaha ve icara ürünü hariç ürünlerini tercih etmelerinin ya da tercih etmemelerinin altında yatan temel motivasyon kaynaklarını açığa çıkarabilmektir. Araştırma kapsamında görüşüne başvurulan katılımcıların "detaylı bir şekilde, birebir ve online görüşmeler yapılarak" (Gegez, 2015:69) veri toplanmış olan bu çalışmada yarı yapısal mülakat türlerinden huni tekniği kullanılmıştır. Araş-

tırma 13 katılım bankası çalışanları ve emeklisi, 19 bankadan fon kullanan ve fon yatıran eski ve mevcut müşteriler, 18 genç girişimciler ve proje sahibi öğrenciler, 11 çiftçi ve esnaf toplam 61 katılımcı gerçekleşmiştir. Görüşme yapılan kişiler rastgele seçilmiştir. Genç girişimciler arasında Marmara Üniversitesi, Beykoz Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi ve Sabancı Üniversitesi öğrencileri tercih edilmiştir. Katılım bankası çalışanları ve emekliye ayrılmış çalışanlar İstanbul da ikamet edenler tercih edilmiştir. Bankadan fon kullanan ve fon yatıran eski ve mevcut müşteriler İstanbul Eminönü, Osmanbey piyasasından seçilmiş. Çiftçiler arasından Manisa ve İstanbul'un Çatalca, Silivri ilçeleri seçilmiştir. Kobi niteliği taşıyan esnaflardan ise İstanbul Modoko mobilyacılar sanayi sitesi tercih edilmiştir "Bu teknik kapsamında katılımcılara oldukça genel konulardan başlayarak yavaş yavaş daha dar konulara odaklanılmış" (Gegez, 2015:71) ve öncelikle katılımcılara kendi çalıştıkları bankalar ve ürünleri ile ilgili sorular yöneltilmiş, ardından katılım bankalarının ürünlerinden türlerinden hangisini tercih ettikleri ya da tercih etmedikleri sorulmuştur. Katılımcılarla yapılan görüşmeler 10.01.2022-30.05.2022 döneminde gerçekleştirilmiştir. Çalışmada iletişim kurulabilen ve görüşmeyi kabul eden katılımcılarla yüz yüze ve online görüşmeler yapılmıştır. Araştırmacılar, görüşmenin şeffaf bir şekilde yürütülebilmesi için görüşmeciye soru listesini önceden sunmuştur. Bu soru listesi kapsamında görüşmeler derinleştirilerek veri sağlanmıştır. Katılımcıların, görüşmenin resmi bir denetim veya sorgu şeklinde algılanmaması için özen göstermiştir. (Terzi, Apan, & Atar, (2021). ss. 3456-3474)

Mülakat Yapılanlara Yöneltilen Sorular Şu Şekildedir:

Katılım Bankası Çalışanları ve Emeklisine Sorulan Sorular,

- Katılım bankalarında şubelerde mi, yoksa Genel Müdürlük departmanlarınında mı çalıştınız?
- Aktif çalışan mısınız, yoksa emekli misiniz?

- Yeni müşteriye ulaşmada zorluk yaşıyor musunuz?
- Daha önce katılım bankaları ürünlerinden, Selem senedini, İstisna yöntemlerini, Mudaraba, İcara, Sukuk, Mudaraba, Müşaraka, ve Risk Sermaye Ortaklığı'nı duydunuz mu?
- Eğer bu ürünleri duydunuz ise müşterilerinize kullandırdınız mı? Ya da tanıtımını yaptınız mı?
- Bu ürünler uygulamaya alınır ve kullanımı yaygınlaşır ise Ülke ekonomisine ve bankaya katkısı olur mu?

Bankadan Fon Kullanan ve Fon Yatıran Eski ve Mevcut Müşterilere Sorulan Sorular,

- Daha önce bankalarla hiç çalıştınız mı?
- Şu an bankalarla çalışıyor musunuz?
- Eğer çalışıyorsanız hangi ürünlerini kullanıyorsunuz?
- Katılım bankalarıyla hiç çalıştınız mı?
- Eğer çalışıyor iseniz kredi müşterisi misiniz? Yoksa mevduat müşterisi misiniz?
- Bankanıza ulaşmada zorluk yaşıyor musunuz?
- Katılım bankalarının çalışma prensipleri konvansyonel bankalardan farklı mı?
- Katılım bankaları ürünlerinden, Selem senedini, İstisna yöntemlerini, Mudaraba, İcara, Sukuk, Mudaraba, Müşaraka, ve Risk Sermaye Ortaklığı'nı duydunuz mu?
- Eğer bu ürünleri duydunuz ise kullandırdınız mı?

Genç Girişimciler ve Proje Sahibi Öğrenciler Sorulan Sorular

- Daha önce bankalarıyla hiç çalıştınız mı?
- Şu an bankalarla çalışıyor musunuz?
- Katılım bankalarınla hiç çalıştınız mı?

- Eğer çalışıyorsanız hangi ürünlerini kullanıyorsunuz?
- Kredi müşterisi misiniz? Yoksa mevduat müşterisi misiniz?
- Katılım bankaları ürünlerinden Mudaraba, Müşaraka ve Risk Sermaye Ortaklığı'nı duydunuz mu?
- Bu ürünler kullanımda olsa tercih eder misiniz?

Çiftçiler ve Esnaflara Sorulan Sorular

- Daha önce banka ile hiç çalıştınız mı?
- Şu an bankalarla çalışıyor musunuz?
- Eğer çalışıyorsanız hangi ürünlerini kullanıyorsunuz?
- Katılım bankalarıyla hiç çalıştınız mı?
- Kredi müşterisi misiniz? Yoksa mevduat müşterisi misiniz?
- Katılım bankalarının çalışma prensiplerinin konvansyonel bankalardan farklı mı?
- Katılım bankaları ürünlerinden Selem senedini ve İstisna yöntemlerini duydunuz mu?
- Bu ürün kullanımda olsa tercih eder misiniz?

Yapılan görüşmeler sonucunda ortaya çıkan hususlar yoğunlukta şunlar olmuştur;

- Katılım bankası mevcut müşterileri aynı zamanda Kobi vasfındaki esnaflar, katılım bankalarının çalışma prensiplerinin geleneksel bankalardan farklı olduğunu düşünmektedirler. Katılım bankası müşterisi olmayan banka müşterileri ise sistemin konvansiyonel bankalardan farklı olmadığını yüksek benzerlik olduğunu belirtmişlerdir.
- Katılım bankası ürünleri ile ilgili banka pazarlama personellerinin ürünlere daha vakıf olduğu Genel müdürlüğün bazı operasyon bölümü çalışanlarında ise bilgi

eksikliği olduğu gözlenmiştir. Katılım bankası müşterisi olmayan banka müşterileri, genç girişimciler, proje sahibi öğrenciler, çiftçiler ve esnaflarda ise bilgi eksikliği olduğu gözlenmiştir.

- Hem katılım bankası müşterileri hem de konvansiyonel banka müşterileri, katılım banka ürünlerinin çeşitlilik arz etmediğini ifade etmişlerdir.
- Katılım bankası çalışanları müşterilere ulaşmada çok yoğun çaba harcadıklarını ve uzun vadede de olsa olumlu bir geri dönüş aldıklarını belirtmektedirler.
- Katılım bankası mevcut müşterileri özellikle Covid-19 salgını Döneminde iletişim sıkıntısı yaşadıklarını belirtmekteler. Dijitalleşme ile birlikte yüz yüze iletişimden ziyade telefon bankacılığı ve online müşteri temsilciliklerine yönlendirildiklerini ve iletişim sorunu yaşadıklarını beyan etmişlerdir.
- Katılım bankalarının İslami finans araçlarının anlatımı için öncelikle katılım bankalarının müşterileri ile çok etkili bir iletişim kurmaları gereklidir. Bu iletişimi sağlayabilmek için katılım bankalarının çalışanlarının eğitilmeleri çok önemlidir.
- Genç girişimci ve proje sahibi öğrenciler, girişimci sermaye yatırım ortaklığının daha yaygınlaşmasını ve henüz sermaye sahibi olmadıkları için katılım bankalarının mudaraba yöntemi fon kullandırımının yaygınlaştırmaları gerektiğini ve projelerinin desteklenmesi gerektiğini belirtmişlerdir.
- Yine proje sahibi tecrübeli yatırımcılar aynı zamanda katılım bankası müşterileri hem yurt içinde hem de yurt dışında yapmayı planladıkları yatırımlarında mudaraba ve muşaraka yönteminin kullandırılmasının yaygınlaşması görüşünü savunmaktadırlar.

- Çiftçiler ise henüz ürün hazırlık aşamasında yeterli nakde sahip olmadıklarını ve hasat zamanına kadar masraflarını karşılamak amacıyla selem senedinin hem tanıtımının yapılmasını hem de tarımın yoğun olduğu bölgelerde şubelerin bu konuda üreticileri aydınlatması gerekliliğini ve aktif olarak selem senedinin kullanımın yaygınlaşması gerektiğini vurgulamışlardır. Son birkaç yılda tüm dünyanın karşılaştığı pandemi sürecinde tarım sektörünün ne kadar önem arz ettiği bir kez daha hatırlandığı için tarımın yaygın olarak yapıldığı tüm şehirlerimizde bulunan katılım bankaları bu ürünün tanıtımın ve yağın kullanımın sağlamalıdırlar.
- Mobilya imalatı yapan Kobi vasfı taşıyan esnaflar ise, İstisna (siparişe dayalı satın alma) ürünün çalışmalarında çok katkısının olacağını, birçoğu daha önce istisna yöntemini hiç duymadıklarını, kullanıma açılması halinde ve tanıtımı yapılması üretim kapasitelerinde yüksek artış yaşayacaklarını belirtmişlerdir.

8. SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, katılım bankalarının hem topladıkları fon hem de kullandırdıkları fon itibariyle en çok tercih edilen ürünlerin finansal piyasa oyuncularının yansımaları araştırılmak olmuştur. Başlangıçta konu ile ilgili literatür çalışmaları yapılmıştır. Ardından katılım bankalarının varlık sebepleri tarihi gelişimini ele alarak bu bankaların ortaya çıkmasında hangi sebeplerin daha fazla etkin olduğunu ortaya koymak amaçlanmıştır. Piyasa oyuncuların katılım bankalarının hangi ürünlerini kullandıklarını, dolayısıyla fon toplama ve fon kullandırma yöntemlerini incelenmiştir. Türkiye'deki katılım bankları 2021 yılı verileri irdelenmiştir. Katılım bankalarının ürün çeşitliliğinin kullanımının artmasın önündeki engeller arz yönlü ve talep yönlü olarak incelenmiştir. Katılım bankalarının ürünlerini faizsiz bankacılık ilkelerine uygun olarak çalışıp çalışmadığını, ürünlerinin faizsizlik ilkesine uygun olup olmadığı ve hangi

ürünler daha az kullanıldığı ve tanındığı araştırılmıştır. Araştırma 13 katılım bankası çalışanları ve emeklisi, 19 bankadan fon kullanan ve fon yatıran eski ve mevcut müşteriler, 18 genç girişimciler ve proje sahibi öğrenciler, 11 çiftçi ve esnaf toplam 61 katılımcı gerçekleşmiştir. Görüşme yapılan kişiler rastgele seçilmiştir. Genç girişimciler arasında Marmara Üniversitesi, Beykoz Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi ve Sabancı Üniversitesi öğrencileri tercih edilmiştir. Katılım bankası çalışanları ve emekliye ayrılmış çalışanlar İstanbul da ikamet edenler tercih edilmiştir. Bankadan fon kullanan ve fon yatıran eski ve mevcut müşteriler İstanbul Eminönü, Osmanbey piyasasından seçilmiş. Çiftçiler arasından Manisa ve İstanbul'un Çatalca, Silivri ilçeleri seçilmiştir. Kobi niteliği taşıyan esnaflardan ise İstanbul Modoko mobilyacılar sanayi sitesi tercih edilmiştir. Bunun yanında katılım bankalarının murabaha, icara ve teverruk yöntemi dışında fon kullandırımlarını ne kadar etkin oldukları ve daha ne kadar etkin olabilecekleri üzerinde özellikle ayrıntılı bir şekilde konu edinilmiştir.

Katılım bankalarından fon kullanan eski ve mevcut müşteriler, ayrıca Kobi esnaflar, mudaraba yönteminde da ihtiyaç olan sermayenin tamamını katılım bankası sağlayacağı için kendilerinin de yapılacak faaliyete yalnız emeği ile ortak olacakları için bugüne kadar sermaye yetersizliği sebebiyle uygulamaya geçiremedikleri mevcut projelerini mudaraba modeli sayesinde uygulama geçirecekleri görüşündedirler. Bu sebeple katılım bankaları kullandırdıkları fon yöntemleri arasında mudaraba yönteminin payını artırmalıdırlar. Bunu yaparken ise muhatap firmanın derecelendirmesi ve proje değerlendirmesi çok iyi derecede yapılmalıdır ki katılım bankası riski kontrol edebilsin. Mudaraba finans metodunda katılım bankası projenin bütün masraflarını karşılar. Bir başka ifadeyle, yapılan yatırımlardaki tüm sermayenin sahibi bankadır.

Katılım bankalarından fon kullanan eski ve mevcut müşteriler, ayrıca Kobi esnaflar Muşaraka modelinde taraflar projeye hem emeği hem sermayeyi ortak koydukları için bu yöntemin

kendileri için çok yararlı olacağına inanmaktadırlar. Hem işletme sermayesini temin kolaylığı hem de üretim yapabilmek için sevk öncesi finansmana ulaşmakta zorlanmayacaklardı. Müşaraka yönteminde ortaklığa katılanlardan veya birkaçının işi yapmasıyla ortaklardan her biri, işin yapılmasına bir fiil dâhil, kâra ise önceden üzerinde anlaştıkları oranda hak kazanacakları için her iki tarafta projenin karlılığa ulaşması için çok çaba harcayacaklardır. Katılım bankaları için de risk paylaşım prensibi olacağı için mudaraba yöntemin den daha rahat bu yöntemle fon kullandırabileceklerdir.

Bunun yanında katılım bankaları, özellikle genç girişimciler ve öğrenciler ile yapılan mülakatlar sonucu katılımcıların ilgi gösterdikleri girişim sermayesi ürününü gündemine almalılardır.

Genç girişimciler, öğrenciler ya da ARGE çalışmaları sonucu yeni projelere sahip işletmeler, finansa kolay erişmeleri ve destek sağlanabilmesi halinde başarılı projeler ortaya çıkarılabileceği yapılan mülakatlardan anlaşılmıştır. Özellikle bireysel girişim hikayelerinin arttığı ülkemizde faaliyet gösteren katılım bankalarının girişim sermayesine en üst düzeyden önem vermeleri gerekmektedir. Katılım bankalarının müşterilerine katılım bankalarının kullanmış oldukları İslami finansman araçları içerisinde girişim sermayesi seçeneğinin de bulunduğunu anlatmalılardır.

Çiftçilerin verdiği cevaplar neticesinde anlaşılmıştır ki, Tarım sektöründeki makroekonomik veriler ve günümüz tarım işletmelerinin ekonomideki oranları tarımsal üretimin finansmanında alternatif finansman yöntemlere ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Katılım bankaları fon kullandırım ürünlerinden selem senedi tarımın finansmanında etkin bir şekilde rol alacak bir yöntem olduğu ve önem verilmesi gerektiği görülmüştür.

Esnafların verdikleri cevaplardan da anlaşıldığı üzere, imalatçı üreteceği mal için ihtiyacı olan parayı önceden temin ede-

ceği için, ayrıca ürettiği ürünü satmak için müşteriyi belirlemiş ve satışı da garanti altına almış olacağı için hedeflerini daha rahat yerine getirebilecekler. Yıllık yapmış oldukları bütçelerde de çok fazla sapmalar yaşanmayacaktır. Burada üretilecek malın cinsi siparişte kesinlikle belirtilmesi gerektiği için imalatı yapılacak ürün de önceden belirlendiği için zaman kaybı yaşanmayacaktır. Kobi ve imalatçı esnaf en kısa zamanda bu ürünün katılım bankaları tarafından uygulanmasının yaygınlaşması beklediklerini belirtmişlerdir.

Tüm yapılan çalışmalardan anlaşıldığı üzere, katılım bankalarının gelişimi ile ilgili yapılacak hem akademik hem de sermaye sahiplerinin çalışmalarda katılım bankasının bulunduğu ülkenin ve coğrafyanın tüm özellikleri göz önüne alınma ve finans piyasasının oyuncularının talepleri dikkate alınmalıdır.

Katılım bankaları kullandırılması daha kolay ve hızlı olan murabaha, icara, teverruk gibi kar zarar ortaklığı içermeyen ürünlerini müşterilerine kullandırma yerine daha çok ortaklık sistemi ve kar zarar ortaklığı projelerini kapsayan mudaraba, müşaraka bunların yanında üreticinin malının bedelini henüz üretmeden ödeyerek satın alma yöntemi olan selem senedi yöntemi ve siparişe dayalı satın alma yöntemi olan istisna ürününü çok daha yaygın kullandırmaları gerekliliği anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Ali, E. E. (2015). Islamic Microfinance: Moving Beyond Financial Inclusion. *European Scientific Journal, 11(10),* pp. 297-310.

Ali, S. A., & Hassan, A. (2017). Employees' Attitude towards Islamic Banking: An Exploratory Study in Malaysia. International Research Journal of Social Sciences, 7(4), 114-138.

Akbulak, Y., Özgüç, E., (2004). Alternatif Finansman Yöntemi Olarak İslami Finansal Araçlar ve Türkiye'de Uygulanabilirliği Üzerine Düşünceler, *Active Dergisi, 39*, ss. 73-80

Aktepe, İ. E. (2010). İslam hukuku çerçevesinde finansman ve bankacılık. *İstanbul: Erkam Matbaası.*

Aktepe, İ. E., (2014). Sorularla Katılım Bankacılığı. *Türkiye Katılım Bankaları Birliği*, s. 109.

Akyüz, F., Soba, A. Ş. & Yeşil, T. (2020). Katılım Bankalarının CAMELS Analizi Yöntemiyle Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi, sayı:87* ss.145- 166.

Alkış, A. (2018). İslam Hukukunda katılım Bankacılığı Fon Toplama ve Kullandırma Yöntemleri. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 2/3, ss. 120-133.

Alpun, M. E. (2017). "Bankacılık Sisteminde İçerisinde Katılım Bankacılığının Yeri ve Katılım Bankacılığının Güçlü ve Zayıf Yönleri". *Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi* s.45.

Altunışık, R., Coşkun, R., Yıldırım, E., & Bayraktaroğlu, S. (2001). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı. (1 b.). Sakarya: *Sakarya Kitabevi.*

Ansari, S., & Rahman, A., (2011). Financial Performance of Islamic and Conventional Banks in Pakistan: A Comparative Study. *8th International Conference on Islamic Economics and Finance* pp.1-19.

Arzova, S. B., Şahin, B. Ş., (2019). Tarımın Finansmanında Selem Yöntemi ve Muhasebe Kayıtları. *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi* 3/7 ss. 32-47.

Aslan, E., Bora, A., & Amanat, A. H. (2020). Comparative Analysis of Conventional and Islamic Banking: The Case of Bakhtar Bank Transforming into Islamic Bank of Afghanistan. *Yönetim ve Ekonomi, 27(3),* ss.479-493.

Aysan, A. F., Dolgun, M. H. & Turhan, İ. (2013). Assessment of the Participation Banks and Their Role in Financial Inclusion in Turkey. Emerging Markets *Finance and Trade*, 49, 99-111.

Baker A. A. (2011). The principles of Islamic Marketing. *USA: Routledge, 1*. pp. 27 28

Banna, H. & Alam, M. R. (2020). Islamic Banking Efficiency and Inclusive Sustainable Growth: The Role of Financial Inclusion. *Journal of Islamic Monetary Economics and Finance, 6(1),* pp. 213-242.

Battal, Ü., Yalçınkaya, A. (2013). İslami Finansman ve Havaalanı Yatırımlarının Faizsiz Finansman Araçları ile Finansmanı. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi* 50/575 45-58.

Bayındır, S., (2005). İslam Hukuku Penceresinden Katılım Bankacılığı, İstanbul: *Rağbet Yayınları.*

Bayındır, S., (2015). Fıkhi ve İslami Açıdan İslami Finans (Para ve sermaye piyasaları) *İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları*

Bayındır, A. (2007). Ticaret ve Faiz, *İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları.*

BBDK Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu

Brekke, T. (2018). Halal Money: Financial Inclusion and Demand for Islamic Banking in Norway. *Research and Politics, 5(1),* pp. 1-7.

Canbaz, Mustafa. (2018). Katılım Bankacılığı. İstanbul: Beta Yayınları.

Canbaz, M. F. ve Erden, A. S. (2020). Katılım Bankalarında Mudarebe Finansmanını Engelleyen Faktörler. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/4 ss. 646-658.

Çelik, İ., (2015). Din ve Kapitalizm Kıskacındaki Katılım Bankalarının Geleceği. *Recep Tayyip Erdoğan 29 Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1/2* s. 93

Çizakça, M. (1993). Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları. *İSAV Yayını, İstanbul*.

Çonkar, M. K. (2017). Bir İslami Finansman Aracı Olarak Girişim (Risk) Sermayesi Finansman Yöntemi: İşleyişi, Finans Sistemimize Katkıları. International *Journal of Islamic Economics and Finace Studies* 3/2 ss. 100-124.

Demirgüç. K. A., Klapper, L. & Randall, D. (2014). Islamic Finance and Financial Inclusion: Measuring Use of and Demand for Formal Financial Services among Muslim Adults. *Review of Middle East Economics and Finance,* 10, 177-218.

Er, B., Güneysu, Y., (2019). The Effect of Political Identity Definition on Islamic Finance Perception ın Turkey. *Global Journal of Economics and Business Studies,* 8/15 s. 52.

Ergeç, E. H., Kaytancı, B. G., Toprak, M. (2014). Katılım Bankası Müşterilerinin Bankacılık Sistemi Kullanım Tercihleri: Mevduat Bankaları İçin İslami Bankacılık Penceresi, *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 2,* ss. 53-90.

Errico, L., & Farahbaksh, M. (1998). Islamic banking: issues in prudential regulation and supervision. International *Monetary Fund*, Monetary and Exchange Affairs Department., ss. 1-32.

Ersoy, A., Hazıroğlu, T., Görmüş, Ş., ve Yabanlı, A. (2019). Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı. İstanbul: *TKBB Yayınları,* s.88.

Esmer, Y. & Bağcı, H. (2016). Katılım Bankalarında Finansal Performans Analizi: Türkiye Örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Cilt:8, Sayı:15, ss. 17-30.

Gait, H. A., & Worthington, A. C. (2007). A Primer on Islamic Finance: Definitions. University of Wollongong School of Accounting & Finance, pp 1-31.

Gegez, A. E. (2015). Pazarlama Araştırmaları. *İstanbul: Beta Yayınevi.*

Gökçen, G. & Gönen, İ. (2017). Katılım Bankalarının Finans Sektörü İçindeki Yeri ve Katılım Bankalarına Yönelik Müşteri Algısı. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:2, Sayı:1*, ss. 61-77.

Görmüş, Ş., Yardımcıoğlu, F., Özdemir, M., Durmuş, M. E., ve Bektaş, İ. (2015). Türkiye'deki Katılım Bankalarının Performanslarının AHS ve GİA Yöntemleri ile Analizi. *International Congress on Islamic Economics and Finance (ICISEF)* ss. 1-13. Sakarya: Beşiz Yayınları.

Hennie, V. G. & Zamir, I. (2008). Risk Analysis for Islamic Banks. *USA: The World Bank*, p. 155.

Iqbal, Z. & Mirakhor, A. (2012). Financial Inclusion: Islamic Finance Perspective. *Journal of Islamic Business and Management,* 2(1), 35-64.

Jouti, A. T. (2018). Islamic Finance: Financial Inclusion or Migration? International Journal of Islamic Finance, 2(2). pp. 277-288.

Kacır, Temel. (2020). Katılım Bankacılığında Uygulanan Finansal Kiralama Yöntemindeki Risk Faktörünün İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 18/3* ss. 454-466.

Kerimoğlu, Y. (1985). Emanet ve Ehliyet (Cilt 2). *İstanbul: Ölçü Yayınları.*

Kuranı Kerim ve Türkçe meali.

M. Kemalettin Çonkar. (2020). Bir İslami Finansman Aracı Olarak Girişim (Risk) Sermayesi Finansman 20 Yöntemi: İşleyişi, Finans Sistemimize Katkıları. *International Journal of Islamic Economics and Finace Studies 3/2*, ss. 103-104.

Metawa, S. A., & Almossawi, M. (1998). Banking behavior of Islamic bank customers: perspectives and implications. *International Journal of Bank Marketing, 16(7),* pp.299-313.

Mustafa, D., Baita, A. J. & Usman, A. Y. (2018). Impact Analysis of Islamic Finance on Financial Inclusion and Economic Growth in Selected Muslim Countries: Lessons for Nigeria. *International Journal of Economics, Management and Accounting, 26(2),* pp.393- 414

Naceur, S. B., Barajas, A. & Massara, A. (2015). Can Islamic Banking Increase Financial Inclusion? *IMF Working Paper, 15(31),* pp. 1-41.

Nawaz, T. (2018). Lifting the Lid on Financial Inclusion: Evidence from Emerging Economies. *International Journal of Financial Studies. 6(59),* pp.1-8.

Oran. Z. H. (2021). İlke vakfı https://ilke.org.tr/ilke-hakkinda Erişim Tarihi 20 Mayıs 2022

Önal, S., Eraslan, S., ve Özdoğan, H. A. (2021). Türkiye'de Özel ve Kamu Katılım Bankalarının 2015-2020 Dönemindeki Karlılıklarının Oran Analizi Yöntemiyle İncelenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,11(1), ss.* 109-124.

Parlakkaya, R., ve Çürük, S. A. (2011). Finansal Rasyoların Katılım Bankaları ve Geleneksel Bankalar Arasında Bir Tasnif Aracı Olarak Kullanımı: Türkiye Örneği. *Ege Akademik Bakış Dergisi, Cilt:11, Sayı:3,* ss. 397-405.

Pehlivan P. (2016). Türkiye'de Katılım Bankacılığı ve Bankacılık Sektöründeki Önemi. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 16/31* ss. 300-301.

Saripudin, K. N., Mohamad, S., Razif, F. M., Abdullah, L. H., & Rahman, N. A. (2012). Case Study on Sukuk Musharakah Issued in Malaysia. *Middle-East Journal of Scientific Research*, 12(2), ss. 168-175.

Şahin Ö., Yılmaz, E., (2020). Öğrencilerin Girişimcilik Niyetleri ve İslami Finans Algı Düzeylerine 26 Yönelik Bir Araştırma: Düzce Üniversitesi Örneği. *Bilgi ve Sosyal Bilimler Dergisi, 22/1* s. 132.

Tabakoğlu, A. (2008). İslam İktisadına Giriş, *İstanbul: Dergâh Yayınları,* s.306.

Terzi, H., Apan, M. & Atar, A. (2021). Firmaların Konvansiyonel Banka ve Katılım Bankası Tercihini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma: Karabük İlinden Kanıtlar. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 10(4), ss. 3456-3474

TKBB Türkiye Katılım Bankaları Birliği 2021 Raporu

Tetik, N. & Şahin, A. (2020). Katılım Bankalarının Finansal Performans Analizi. *Atatürk Üniversitesi İİB Dergisi,* ss. 293-314.

Yanpar, A. (2014). İslami Finans İlkeler, Araçlar ve Kurumlar. *İstanbul: Scala Yayınları.,* ss. 96-205

Yazıcıoğlu, İ. E., ve Kazak, H. (2019). İslami Finansal Enstrümanlardan Birisi Olarak Sukuk: Hibrid Sukuk İçerisinde Yer Alan Murabaha Sözleşmelerinin İslami Hükümlere Uygunluk Yönünden İncelenmesi. *Journal of Life Economics 6/1* ss.91-118.

Yeşilyaprak, M. (2012). Katılım Bankalarında Kredi Derecelendirmesi ve Etkin Subjektif Kriterlerin Anket Yöntemi ile Ölçüm. *İstanbul: Beta Yayıncılık,* ss. 1-27)

Yeşilyaprak M. ve Yahşi F. (2012). Türk Katılım Bankalarının Tasarruf ve Yatırımlara Katkısı. *11. Uluslararası Finans Sempozyumu.* ss. 1-23

Yeşilyaprak, M. Polat, A. vd. (2022). The Profit Rate-Interest Rate Nexus: Evidence from Machine Learning Algorithms *Turkish Journal of Islamic Economics* pp.1-26

Yudistira, D. (2004). Efficiency in Islamic Banking: An Emprical Analysis of Eighteen Banks. *Islamic Economic Studies,* 12(1), pp. 1-19

Yurttadur, M. (2021). İslami Finans Araçlarının Kullanım Oranlarının Artırılması İçin Katılım Bankalarının Yaklaşımlarının İncelenmesi. *Esam Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Cilt: 2 Sayı: 2,* ss. 250-284).

Zulkhibri, M. (2016). Financial Inclusion, Financial Inclusion Policy and Islamic Finance. *Macroeconomics and Finance in Emerging Market Economies, 9(3),* ss. 303- 320

Dokuzuncu Bölüm

KATILIM BANKACILIĞINDA TEVERRUK: KULLANIM ALANLARI VE GELİŞMELER

Öğr. Gör. Dr. Fatih KAZANCI[51]

1. Giriş

Katılım bankaları doğaları gereğince faizli işlemlere aracılık edemezler. Bu bankalar fon toplarken mudarebe, fon kullandırırken de çoğunlukla murabaha ve finansal kiralama sözleşmelerinden yararlanırlar. Murabaha sözleşmesinde müşterinin ihtiyaç duyduğu bir malı veya hizmeti satın alarak müşteriye kârıyla birlikte vadeli olarak satarlarken, finansal kiralama sözleşmesinde ise müşterilerinin ihtiyaç duyduğu malı satın alarak müşterilerine kiralarlar. Katılım bankaları bu yollarla elde ettikleri kârları, mevduat kabul ettikleri müşterileri ile (mudarebe sözleşmesine göre) başta anlaştıkları oranda paylaşırlar. Bu işlem türlerinde alım satıma veya kiralamaya uygun bir "dayanak varlık" (mal veya hizmet) mutlaka bulunmak zorundadır. Katılım bankaları "borçlarını ödemede güçlük çeken müşterilerinin borçlarını yeniden yapılandırmada" ve "kendi likidite ihtiyaçlarını karşılama durumlarında" ise bahsedilen dayanak varlıktan yoksundurlar. Her iki işlem türünde de müşterinin veya katılım bankasının

51 Kuveyt Türk Katılım Bankası Hazine Operasyon, Sabahattin Zaim Üniversitesi

nakde ulaşma zorunluluğu bulunduğundan, katılım bankalarının bu işlemleri faizsiz finansal prensiplere uygun olarak gerçekleştirmeleri için "teverruk" adlı yönteme ihtiyaç duyulur.

Günümüzde teverruk yönteminin kullanımına, her ne kadar yukarıda bahsedilen iki farklı amaç için izin veriliyorsa da geçmiş yıllarda katılım bankacılığında farklı amaçlarla da kullanılmıştır. Organize teverrukun bahsedilen amaçlar dışında kullanımı TKBB Merkezi Danışma Kurulu'nun yayınladığı teverruk standardına aykırı olduğundan, ülkemizde teverruk ile ilgili özellikle Türkiye Ürün İhtisas Borsası (TÜRİB) tarafından başlatılan bazı çalışmalar başlatılmıştır. Bu çalışmalar; organize teverruk işlemlerinin yabancı borsalar yerine ülkemizde gerçekleştirilmesi ve mümkün olduğunca klasik teverruk yapısına uygun hale getirilmesine yöneliktir.

Kitabımızın bu bölümünde teverrukun tanımı, tarafları ve fıkhi açıdan üzerinde yapılan tartışmalar anlatıldıktan sonra dünya çapında öncü bazı kurumların teverruka bakış açıları irdelenmiştir. Ardından, günümüzde teverruk işlemlerine aracılık yapan borsalar tanıtılarak, farklı ülkelerde ve ülkemizde teverruk uygulamaları detaylandırılmıştır. Son olarak teverruk yöntemi ile ilgili ülkemizde yaşanan son gelişmeler hakkında detaylı bilgiler verilmiştir.

2. Teverruk Nedir?

Teverruk, "verik" kelimesinden türemiş olup, ilk zamanlarda gümüş para anlamında kullanılmış, sonrasında ise altın ve kâğıt para talebini içeren bir tanım haline gelmiştir. Fıkhi açıdan ise teverruk, "nakit para elde etmek amacıyla bir kişinin bir malı vadeli olarak satın alarak, bir başkasına bu malı peşin ve daha düşük bir fiyata satması" işlemidir. Bu işlemde amaç; mal alım satımı değil, ihtiyaç duyulan nakit paraya ulaşmaktır (Cebeci, 2019: 594-595). AAOIFI'ye göre ise teverruk, "pazarlık yoluyla veya murabaha yoluyla vadeli olarak mal satın alarak, nakit elde etmek amacıyla malı üçüncü bir tarafa peşin olarak satmaktır" (AAOIFI, 2012).

Teverruka benzer bir ürün ise bey'ul-îne işlemidir. Bey'ul-îne; "vadeli satın alınan bir malın ilk satıcıya peşin olarak satılarak nakit elde edilmesi" olarak tanımlanmaktadır. Bey'ul-îne işlemleri Şafii mezhebi hariç diğer tüm mezheplerde yasaklanmıştır. Bu yöntem Malezya'daki faizsiz bankalar tarafından uzun yıllar boyunca bireysel kredi verilmesinde yaygın olarak kullanılmış olup, günümüzde Malezya'da bey'ul-îne işlemleri yerine teverruk kullanımına geçilmiştir.

Teverruk yöntemi, genel olarak klasik teverruk ve organize teverruk olarak ikiye ayrılır. Klasik teverruk eski dönemlerde, "vadeli olarak satın alınan bir malın, farklı bir kişiye peşin olarak daha ucuz fiyata satılarak nakit elde etme yöntemi" olarak kullanılmıştır. Bu yöntem günümüzde de Anadolu'nun bazı bölgelerinde halk tarafından nakit elde etme amacıyla kullanılmaktadır. Klasik teverruk pek çok fakih tarafından caiz olarak tanımlanmıştır. Klasik teverruk işlemine fıkhi, bireysel veya ferdi teverruk isimleri de verilmektedir. Bu teverruk türünde taraflar arasında açık ya da zımnî bir anlaşma veya iş birliği bulunmamaktadır.

Organize teverruk ise "satıcıyla nakit talebinde bulunan şahsın anlaşmalı olarak oluşturdukları düzen içerisinde gerçekleştirdikleri alım satım işlemleri sonucunda nakit elde edilmesidir." Bu işlemler günümüzde bankalar tarafından gerçekleştirildiğinden, banka teverruku olarak da adlandırılır (Bayındır, 2012).

Klasik teverruk ve organize teverruk arasındaki farklılıklar şunlardır:

- Klasik teverruk işleminde iki ayrı alım satım akdi vardır. Organize teverrukta ise birbiri ile bağlantılı olan pek çok akit mevcuttur.
- Klasik teverruk işlemlerinde mal müşteri tarafından teslim alınır (kabzedilir), organize teverrukta ise gerçek kabzdan bahsedilemez.

- Klasik teverruk işleminde satıcı, alıcının niyetini bilmez. Oysaki organize teverrukta taraflar işlemin amacını bilirler.
- Klasik teverruk işleminde satın alınan mal, önce ilk müşteriye sonra da nihai müşteriye ulaşır. Organize teverrukta ise mal borsadaki bir acentadan diğerine transfer edililir. Bu nedenle mal, genellikle ilk satıcıya döner.
- Klasik teverrukta mal, piyasada alınıp satılan gerçek bir maldır. Organize teverrukta ise mal, kaydi veya kağıt üzerinde bir mal olabilmektedir (Bayındır, 2012).

2.1. Teverrukta Taraflar

Teverruk işlemlerinde nakit elde etmek isteyen kişi ya da kuruluşa "müteverrik" adı verilir. Teverruk işlem sürecinde ayrıca bir mal satıcısı, bir de mal alıcısı bulunmak zorundadır.

Müteverrik, nakit ihtiyacını karşılamak için malı, satıcısından farklı bir kişiye veya kuruluşa peşin olarak satan kişi veya kuruluştur. Müteverrik, malı kullanmak veya ondan faydalanmak için değil, ilgili varlığı satarak nakde ulaşmak isteyen taraftır (Cebeci, 2019: 594). Müteverrik yaptığı bu işlemden dolayı alış ve satış fiyatı arasındaki fark kadar zarar eder. Bu zarar müteverrikin borçlanma maliyeti olarak değerlendirilebilir. Her ne kadar bir malın zarar edilerek satılması mantıklı bir davranış olarak düşünülmese de bazen tacirler, mallarını sermayeye çevirmek amacıyla veya kusurlu malın kusurunu söyleyerek satın aldıkları malları maliyetinden düşük fiyata satabilirler.

Teverruka konu olan malı satan tarafa "satıcı" adı verilir. Teverruk işleminde satış, murabaha veya müsaveme şeklinde gerçekleştirilebilir. Murabaha yöntemi, malın vadeli olarak kârlı bir fiyata satılmasıdır. Murabaha yöntemi ile mal satıldığında müteverrik de malın maliyet fiyatını bilmek zorundadır. Müsaveme ise normal bir vadeli satış yöntemi olup, murabahadan farkı müteverrikin malın maliyet fiyatını bilmemesidir.

Teverruk işleminde "alıcı", satıcıdan bağımsız bir şekilde malı peşin fiyatla satın alan taraftır. Teverruk işlemini bey'ul-îne satışından ayıran en önemli özellik, satıcının alıcıdan farklı bir kişi veya kuruluş olmasıdır (Kısacık, 2021: 53).

2.2. Fıkhi Açıdan Teverruk

Mezheplerin teverruk işlemlerinde konuya bakış açıları incelendiğinde, aralarında bariz farklılıklar bulunduğu görülür. Hanefi fakihleri teverruku, bey'ul-îne kapsamında kabul edip değerlendirmişlerdir. Ebu Yusuf bu uygulamayı caiz görmüş ve delil olarak çok sayıda sahabenin bu yöntemi uygulamasını göstermiştir. İmam Muhammed ise bu yöntemin faizciler tarafından icat edilmiş bir yöntem olduğunu belirterek caiz görmemiştir. Hanefi fakihleri arasında ise îne ve dolayısıyla teverrukun mahiyeti konusunda görüş birliği olmadığı görülür. Fakat tarihi süreçte îne ile teverruk ayrıştırılıp, înenin mekruh, fıkhi teverrukun ise caizliği yönünde bir yaklaşım gelişmiştir. Maliki fakihleri de teverruku bey'ul-îne kapsamında değerlendirmişler ve bey'ul-îne'yi mülkiyette olmayan, henüz kabzedilmemiş malın satımı ve hileli akitlerden saymışlardır. İlerleyen zamanlarda ise îne ile teverruku ayrıştırıp teverruku caiz saymışlardır. Şafii mezhebi fakihleri genelde İmam Şafii'nin görüşüne sadık kalarak, akitlerde niyet ve maksattan çok, zahire göre hüküm vermişlerdir. Bu da bey'ul-îne ve teverrukun Şafiilerce caiz görülmesi sonucunu doğurmuştur. Hanbeli mezhebi ise ilke olarak hileyi tümüyle haram gördüğünden teverruka hile maksadıyla başvurulduğunda teverruku haram kapsamında değerlendirmişlerdir (Bayındır, 2012).

Günümüz fakihlerinin pek çoğu klasik zamanlarda uygulanan ve malın ilk satıcısına dönmeyen teverruku caiz kabul ederler. Organize teverruk işlemleri ise çoğu çağdaş fakih tarafından caiz kabul edilmemektedir. Organize teverruk hakkında fetva veren ISRA, Dünya İslam Birliği ve AAOIFI, bireysel teverruk kurallarına uyulduğunda ancak organize teverrukun caiz olabileceğini ifade etmişlerdir (Bayındır, 2015: 209-210).

Bayındır'a (2015) göre; "organize teverruk" işlemleri her ne kadar "teverruk" olarak adlandırılmış olsa bile gerçek teverruk işlemleri değildir ve yapılan işlem reel iktisadi bir işlem olarak gerçekleşmemektedir. Organize teverruk bankalar ve uluslararası borsaların acenteleri arasında kaydi olarak gerçekleşmektedir. Bu borsalar spekülatif amaçlı türev ürünlerin alınıp satıldığı yerler olup, bu borsalarda gerçek iktisadi faaliyetlerin oranı çok düşük düzeydedir (Bayındır, 2015: 213).

2.3. Teverruk Hakkındaki Kurumsal Bakış Açıları

Teverruk ile ilgili olarak İslami Finansal Kuruluşlar İçin Muhasebe ve Denetleme Kurumu (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions-AAOIFI), Uluslararası İslami Finans Fıkhi Araştırma Akademisi (International Shariah Research Academy for Islamic Finance-ISRA) ve Malezya Merkez Bankası (Bank Negara Malaysia-BNM) farklı zamanlarda standartlar yayınlamışlardır. Aşağıda bu kurumların teverruk işlemlerine bakış açıları hakkında özet bilgiler verilmiştir.

2.3.1. İslami Finansal Kuruluşlar İçin Muhasebe ve Denetleme Kurumu'nun (AAOIFI) Teverruka Bakış Açısı

AAOIFI, 18-23 Kasım 2006 tarihleri arasında Mekke'de gerçekleştirdiği toplantısında teverruk ile ilgili bir standart yayınlamıştır. Bu standarda göre; teverruk işlemlerinin geçerli olarak kabul edilebilmesi için öncelikle vadeli olarak emtia alınırken ister pazarlık yoluyla isterse de murabaha yoluyla olsun tüm fıkhi gerekliliklerin yerine getirilmesi önerilmektedir.

Buna ek olarak, aşağıdaki şartlara uyulduğu müddetçe teverruk işlemlerinin yapılması fıkhen uygun görülmektedir.

1. Emtia alımında emtianın gerçekte var olduğu tespit edilmelidir. Emtia üçüncü tarafa satılmadan satıcının mülkiyetine geçirilmelidir. Alım satıma konu olan emtia; altın, gümüş veya döviz olmamalıdır.

2. Satın alınan emtia, satıcının diğer emtialarından ayrılmalıdır. Bu durumda mal ya bizzat teslim alınmalı veya malı tevsik eden dokümanların referans numaraları tespit edilmelidir.

3. Akit anında emtia, akdin gerçekleştiği yerde mevcut değilse; malın niteliği, miktarı, örneği ve bulunduğu yer müşteriye bildirilmelidir. Akit konusu emtianın, yerel mallar olması ve malların benzerinin piyasadan tedarik edilebilir olması da tercih nedenidir.

4. Mal, teslime imkân verecek şekilde hükm-i kabz ile teslim alınmalıdır. Ayrıca evraklarda malın teslim alınmasını engelleyecek hiçbir kayıt bulunmamalıdır.

5. Bey'ul-îne benzeri işlemlerden kaçınmak için malın ilk satıcısına dönmesini engellemek gerektiğinden, emtia mutlaka üçüncü bir tarafa satılmalıdır.

6. Malın vadeli olarak satın alındığı akitle, peşin olarak satıldığı akit arasında bir bağlantı olmamalıdır.

7. Teverruk alıcısı, satın almış olduğu malı satması amacıyla bankaya ya da bankanın vekiline yetki vermemelidir. Fakat teverruk alıcısı malı ancak bankaya vekâlet vererek satabiliyorsa, ancak bu durumda bankaya vekâlet vermelidir. Fakat bu işlem öncesinde, mutlaka malı hakikaten ya da hükmen teslim almış olmalıdır.

8. Banka hiçbir durumda, müşteriye sattığı malı müşteri adına satacak farklı bir tarafa vekâletname vermemelidir. Banka malı, sadece kendi imkânları ile satmalıdır. Bu işlem için banka, borsaya bağlı acentelerden faydalanabilir (AAOIFI, 2012: 574-575).

2.3.2. Uluslararası İslami Finans Fıkhi Araştırma Akademisi'nin (ISRA) Teverruka Bakış Açısı

Teverruk işlemi Uluslararası İslami Finans Fıkhi Araştırma Akademisi tarafından, "bir satıcının mülkiyetinde ve tasarru-

funda bulunan bir malın, vadeli olarak satın alınması ve sonra alıcı tarafında satıcı olmayan bir tarafa satılması" şeklinde tanımlanır. Bu işlem nakit elde etme amaçlıdır.

Bununla birlikte, teverruk çeşitli biçimlerde uygulanmaktadır. Bunlardan biri, "likidite tedarik etmek isteyen bir kişinin, önceden herhangi bir düzenleme veya niyet beyanı olmadan bir malı vadeli olarak satın alması ve ardından peşin ödeme ile başka bir tarafa satmasıdır." Diğer bir biçim ise "likidite arayan kişinin kredi almak amacıyla bir tüccarla anlaştığı ancak bu tüccarın kredi vermek yerine belirli malları ona satacağı ve kredi almak isteyen kişinin kendi takdirine bağlı bir biçimde kendisine uygun herhangi bir fiyattan malları farklı bir kişiye satacağı" durumdur. Ayrıca işlem, "fon sağlayıcının bir malı satın alıp, ödemenin gecikmesi ihtimaline karşılık, satın aldığı fiyatın piyasa değerinden daha yüksek bir fiyatla kredi bazında fon arayan kişiye satması" şeklinde de uygulanabilir. ISRA, teverrukun bahsedilen ilk iki türünü uygun bulmaktadır. Son formatın ise fıkhi açıdan uygun olup olmadığı fıkıh alimleri arasında farklı görüşlere neden olmaktadır (ISRA, 2009).

ISRA'nın 179 (19/5) nolu kararına göre; organize teverrukun fıkhen uygun olmadığı ifade edilmiştir. Gerekçe ise uygulamanın aldatıcı olduğu ve riba unsuru içerdiğidir. Çünkü sözleşme, mali bir yükümlülük karşılığında ve nakit elde etmek amacıyla açık ve ortak bir uygulamaya dayalı olarak finansör ve müteverrik arasında eşzamanlı işlemler yapılmasını gerektirmektedir (ISRA, 2013: 4).

2.3.3. Malezya Merkez Bankası'nın (BNM) Teverruka Bakış Açısı

Malezya Merkez Bankası teverruk ile ilgili yönergesini 1 Temmuz 2016 tarihinde yayınlamıştır.

Yönergeye göre;

- Teverruktaki alım satım sözleşmeleri murabaha ya da müsaveme şeklinde olabilir.

- İlk alım satım sözleşmesindeki satıcı, aynı teverruk işlemi içerisinde bulunan ikinci alım satım sözleşmesinin alıcısı olamaz.
- Teverruk konusu olan varlık fıkhi açıdan uygun olmalı, değeri tespit edilebilmeli, tanımlanabilir ve teslim edilebilir olmalıdır.
- Her bir alım satın akdinde mal mevcut ve satıcının mülkiyetinde olmalıdır.
- Alıcı, varlık üçüncü tarafa satılmadan önce varlığın sahipliğini üzerine almalıdır.
- Varlığın sahipliği fiziki ya da hükmi sahiplik olabilir.
- Aynı varlık herhangi bir zamanda gerçekleşen birden fazla teverruk işleminin konusu olamaz.
- Teverruk işlemindeki alım satım akitleri birbirinden ayrı ve bağımsız olmalıdır.
- Her bir akitte alıcı, varlığı teslim alma hakkına sahip olmalıdır.
- Teverruk vekâlet akdi ile birlikte düzenlenebilir. Herhangi bir taraf, kendi adına hareket edecek bir vekil atayabilir. Vekâlet akdi, teverruk içerisindeki alım satım akdinden ayrı bir sözleşme ile düzenlenmelidir.
- Teverruktaki alım satım akdi, vekil aracılığıyla yapılsa dahi varlığın mülkiyeti satıcıdan alıcıya devredilir (Bank Negara Malaysia, 2021: 175-180).

2.4. Teverruk İşlem Piyasaları

Türkiye, Bahreyn, Kuveyt ve Suudi Arabistan'daki İslami bankalar teverruk işlemlerini genellikle Londra Metal Borsası'nda (LME) gerçekleştirirler. Bu borsada teverruk işlemlerinde çoğunlukla platin ve paladyum alım satımı yapılmakta olup, bakır, alüminyum, nikel, çinko ve bronz da kullanılabilmektedir. Suudi Arabistan'da teverruk işlemlerinde araba

alım satımı da yapılabilmektedir. Bunun için araba galericilerinden faydalanılmaktadır. Ayrıca hisse senedi ve bazı tarım ürünlerinin alınıp satılması da Suudi Arabistan'daki teverruk örneklerindendir. Malezya'da ise ülkenin yerel malları teverruk işlemlerine konu olmaktadır. Ham palmiye yağı, çimento, plastik, kereste ve alkolsüz içecekler bu emtia türlerine örnek olarak verilebilir. Malezya örneğinde müşteriye mal, müşteriye fiziksel olarak da teslim edilebilmektedir. (Çetmi, 2018: 67-70).

Ülkemizde teverruk işlemlerinde mal alım satımı yoğun şekilde Londra Metal Borsası aracılığı ile yapılmaktadır. Katılım bankaları LME'ye bağlı acentalar aracılığıyla emtia alım satımı gerçekleştirmektedirler. Ülkemizdeki bir katılım bankası ise iştiraki aracılığıyla Malezya Borsası'nda (Bursa Suq Al-Sıla) işlem yapabilmektedir.

Aşağıda teverruk işlemlerinde kullanılan emtianın alım satımının gerçekleştirildiği Londra Metal Borsası ve Malezya Borsası tanıtılmıştır.

2.4.1. Londra Metal Borsası (London Metal Exchange-LME)

Londra Metal Borsası (LME), endüstriyel metal ticaretinde dünyanın en büyük borsalarından biridir. Demir haricindeki tüm vadeli metaller, uzun zamandır bu borsa platformlarında işlem görmektedir. LME, endüstriyel ve finansal taraftan katılımcıları bir araya getiren bir borsadır. LME her an alıcı ve satıcının bulunduğu, her an fiyat alınabilecek, 24 saat çalışan ve mevzuatlarla düzenlenmiş bir yapıdır. Bu borsa, dünya genelinde LME'ye bağlı lisanslı depolar aracılığıyla fiziksel teslimat imkânı da sağlamaktadır. LME'de alüminyum, çinko, bakır, kurşun, nikel gibi metallere ek olarak, çelik alım satımı da yapılmaktadır. Ayrıca altın, gümüş paladyum ve platin gibi değerli metaller de bu borsada işlem görmektedir. (LME, 2017).

Bir emtia murabahası işlemine konu olan varlık, LME sertifikası (warrant) ile temsil edilir. Bu sertifikanın satılması ile sertifikanın temsil ettiği metalin satışı da sağlanır.

LME sertifikaları aşağıdaki bilgileri içermektedir:

- Sertifikanın kendine özgü seri numarası, ID numarası, sertifika düzenlenme tarihi, antreponun adı ve yeri, antrepo işletmecisi olan şirketin adı.
- Sertifikanın temsil ettiği metalin türü, miktarı, markası, menşei ve ağırlığı.
- Metalin depolanması amacıyla ödenecek olan kira tutarı ve sigorta tutarı.

Sertifikalar, tezgâh üstü piyasalarda alınıp satılmaktadır. LME'de işlem gören her türlü emtia teverruk işlemleri için de alınıp satılabilmektedir. Plastik ve para yerine kullanılabilen altın ve gümüş dışındaki tüm metaller teverruk işlemlerinde kullanılmaktadır. En fazla tercih edilen metaller; bakır ve alüminyum, kıymetli madenler olarak da platin ve paladyumdur. Bu emtiaların tercih sebebi, teverruk işlem tutarlarının büyük olması ve bu emtiaların sertifika başına göreceli emtia fiyatlarının diğer emtia fiyatlarından yüksek olmasıdır. Değişen fiyat riskinden kaçınmak için teverruk işlemlerinde emtia alım ve satım işlemleri aynı gün içerisinde tamamlanmaktadır. Ayrıca gün içerisinde artacak fiyat hareket riskini azaltmak için bu sertifikalar, piyasa fiyatından yüksek fiyatlarla (premium warrants) alınır ve satılırlar (Schoon, 2016).

2.4.2. Malezya Borsası (Bursa Suq al-Sila)

Malezya Borsası, 2009 yılında Bursa Suq Al-Sıla adıyla kurulmuştur. Bu borsa, ham palmiye yağı ile internet üzerinden emtia ticareti yapmakta olan dünyanın ilk borsası konumundadır (Noor, 2010). Malezya Borsası, 87 yerel üye ve 22 uluslararası üyeden oluşur. Brunei, Hong Kong, BAE, Kuveyt, Singapur,

Ürdün, Bahreyn, Birleşik Krallık ve Suudi Arabistan borsanın üyeleri arasındadır. Borsada birbirinden farklı ürünler üzerinden işlem yapılmaktadır. Bunlar; polietilen, ham palmiye yağı ve kerestedir. Borsada 22 farklı döviz cinsi ile işlem yapılabilmektedir (Othman, 2016).

Malezya Borsası, ilk yıllarında Malezya piyasasında ham palmiye yağı ticareti için kurulmuştur. Günümüzde farklı çeşitlerde emtianın farklı döviz cinsleriyle alım ve satımının yapıldığı bir platforma dönüşmüştür. Borsada gerçekleşen tüm işlemlerin uluslararası fıkhi kurallara uygun olacak şekilde tasarlandığı öne sürülmektedir. Kullanılan ticaret platformu web tabanlıdır ve bu sisteme çoklu güvenlik sistemi ile ulaşılır. Bu borsa, ayrıca emtia teslimatına fiziki olarak izin veren piyasa yapısındadır ve bir satıcının sahip olduğu malı satmadan önce o mala sahip olmasını zorunlu kılmaktadır.

Borsa, son yıllarda metal ticaretini de emtialar arasına almış ve böylece, emtia murabahası işlemlerinde yerli ve yabancı müşterilerin de işlemlerini arttırmayı amaçlamıştır. Malezya Borsası, aynı zamanda teverruk işlemlerinin hayali bir mal üzerinde yapıldığı endişelerini bertaraf etmek için emtianın teslim edilmesine izin verir. Malını fiziki olarak teslim almak isteyen bir alıcı, borsaya doğrudan ya da bir aracısı yoluyla bilgi vermektedir. Emtianın teslimatı, borsa tarafından onaylanmış olan emtia belgesinin teslim alınmasından sonra 7 gün içerisinde gerçekleşir (Dusuki, 2010).

Bursa Suq al-Sila, Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) pazarı da dahil olmak üzere uluslararası düzeyde kabul görmektedir. Bu borsa fıkhi açıdan uygun emtialar içermekte ve finansman işlemlerinin kolaylaşmasını sağlamaktadır. Borsada emtia satışı, emtianın mülkiyetinin devri ve teslimi işlemleri faizsiz finans piyasası faaliyetlerine belli oranda bir itibar kazandırmaktadır (Abdul Azez, 2015: 2).

2.5. İslami Bankacılıkta Teverruk Uygulamaları

Teverruk yöntemi bilhassa Malezya, Endonezya ve Körfez Bölgesi ülkelerindeki faizsiz bankalar tarafından bireysel finansman sağlama, yeniden yapılandırma ve banka likidite yönetiminde yoğun olarak kullanılmaktadır.

Teverruk ilk olarak Suudi Arabistan Krallığı'ndaki yerel İslami bankalarda kullanılmaya başlanmıştır. Sonradan ise ticari bankaların İslami pencereleri (Islamic windows) tarafından kullanılmıştır. İlk banka teverruk işlemi, 2000 yılında Saudi British Bank tarafından gerçekleştirilmiş ve onu 2002 yılı sonlarında Al-Jazeera Bank takip etmiştir (Dabu, 2007). Teverruk işlemleri son yıllarda Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve diğer Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) ülkelerinde giderek daha popüler hale gelmiştir. Suudi Arabistan'daki National Commercial Bank (NCB), teverruku 2000 yılında "taysir" adıyla bir finansal ürün olarak kullanmıştır. Ayrıca Abu Dhabi Islamic Bank, İslami konsepte dayalı "Al Khair" adlı yeni bir ürünü piyasaya sürmüştür.

Körfez İşbirliği Üyesi ülkelerde teverruk, îne kullanımına kıyasla, AAOIFI ve ISRA tarafından yayınlanan standartlar sayesinde çok daha geniş boyuttadır. Her iki standart da teverrukun İslami bankalarda kullanımına izin vermekte, fakat uygulamasını sıkı kontrol ve kısıtlamalara tabi tutmaktadır.

Teverruk yöntemi, United Arab Bank, QNB Al Islamic Bank, Standart Chartered of United Arab Emirates, Bank Muaamalat of Malaysia gibi pek çok İslami bankada likidite yönetim aracı olarak ve özellikle bireysel finansman ve kredi kartları için bir finansman modeli olarak kullanılmaktadır (Mohamed ve Rahman, 2014).

Malezya'da teverruk yöntemi; müşterilere finansman kullandırma, müşterilerden mevduat kabul etme, İslami kâr oranı swap işlemleri ve opsiyon işlemleri için kullanılmaktadır (Bank Negara Malaysia, 2021: 215-219). Malezya, dünyada İslami finansın merkezi olma hedefi dolayısıyla İslami finans kurumla-

rının verimliliğini artırmak ve Malezya ekonomisini canlandırmak için bir teverruk türü olan emtia murabahasını kapsamlı bir şekilde uygulamaktadır. 28 Temmuz 2005 tarihli Malezya Merkez Bankası Fıkhi Danışma Kurulu'nun 51. toplantısında, Hanefi, Hanbeli ve Şafii mezheplerinin izni ile îne işlemlerine uygunluk verilmiştir. Fakat fıkıh alimlerinin çoğu tarafından îne işlemlerinin caiziyeti hususunda ihtilaflar olduğundan, îne işlemleri yerine günümüzde teverruk işlemleri yapılmaya başlanmıştır. Bu nedenle Malezya'da günümüzde teverruk yöntemi; mevduat ürünlerinde, kredi kartlarında, bireysel finansmanda, ev finansmanında, iş ve araç finansmanında yaygın şekilde kullanılmaktadır (Ahmad vd., 2017: 37).

Suudi Arabistan'da ise bir organize teverruk yöntemi olan emtia murabahası (commodity murabahah) işlemi ve hisse senedi alım satımı ile bazı teverruk işlemleri gerçekleştirilmektedir. Hisse senetleri ile teverruk işlemleri yapılmasında müşterinin hisse senedi üzerinde tasarruf yetkisinin bulunması, işlemi klasik teverruka yaklaştırmaktadır (Çakır, 2018: 181). Likidite yönetimi amacıyla Bahreyn'de sukuk alım satımları ile ve Kuveyt'te ters teverruk yapısı ile gerçekleştirilen çeşitli örneklere de rastlanmaktadır (Kazancı, 2019).

2.6. Türkiye'de Katılım Bankacılığı Teverruk Uygulamaları

Türkiye'de katılım bankaları teverruk işlemlerini 2010 yılından beri müşterilerinin ödeyemedikleri kredilerin yeniden yapılandırılması amacıyla ve hazine işlemlerinde emtia murabahası (commodity murabahah) adıyla likidite yönetiminde kullanmaktadırlar. Ayrıca zamanla sukuk ihraçlarında, bedelli askerlik finansmanında, faturası olmayan işlerin finansmanında da organize teverruk yapısını kullanan katılım bankalarına rastlanmaktadır. Bunun yanında faizsiz finansal kurallara uygun yatırım fonlarının alınıp satılması ile klasik teverruka benzer bir yapıyı kullanmayı deneyen bir katılım bankası da mevcuttur.

Aşağıda katılım bankaları tarafından geçmişte ve günümüzde uygulanan organize ve klasik teverruk uygulamaları hakkında bilgi verilmiştir.

2.6.1. Yeniden Yapılandırma İşlemlerinde Teverruk

Teverruk işlemleri, günümüzde yaygın olarak katılım bankalarına olan borçlarını ödeyemeyen müşterilerin borçlarını yeniden yapılandırmada kullanılmaktadır. Bu işlem türünde katılım bankası LME'de işlem yapan bir acentadan müşterisinin borcu miktarında metal satın almakta ve müşterisine vadeli olarak üzerine belli bir kâr koyarak satmaktadır. Katılım bankası aynı gün içerisinde müşterisine vekâleten farklı bir acentaya malı peşin olarak aldığı fiyatla aynı fiyattan satarak nakit elde etmekte ve bu nakitle müşterisinin güncel borcunu kapatmaktadır. Müşteri ise belirlenen yeni vadelerde borcunu katılım bankasına ödemektedir.

2.6.2. Likidite Yönetiminde Teverruk

Likidite yönetiminde katılım bankaları teverruk işlemlerine sıklıkla başvururlar. Bunun nedeni bu işlem türünün katılım bankalarına sabit getiri getirmesidir. Bu işlemlerin hemen hepsi günümüzde tezgâh üstü ve teminatsız gerçekleştirilmektedir. İşlemin operasyonunda, katılım bankası likidite fazlalığı durumunda kendi parası ile LME'de bir acentadan emtia satın alarak likidite eksiği olan bankaya vadeli olarak satmakta ve bankaya vekâleten emtiayı LME'de farklı bir acentede peşin olarak satarak elde ettiği nakdi likidite ihtiyacı olan bankaya transfer etmektedir. Banka vadede kârı ile birlikte bedeli katılım bankasına ödemektedir. Bu sayede katılım bankaları organize teverruk yoluyla likidite fazlalığını değerlendirme imkânına sahip olmaktadır.

Katılım bankalarının likidite eksiği olması halinde ise karşı banka katılım bankasına emtia satın alması için ilgili bedeli transfer etmektedir. Katılım bankası bu bedel ile bankaya vekâleten emtia satın almaktadır. Banka emtiayı vadeli olarak kârlı

bir şekilde katılım bankasına satmaktadır. Katılım bankası artık kendisine ait olan bu emtiayı LME'de peşin olarak satarak ihtiyaç duyduğu likiditeye ulaşmaktadır.

2.6.3. Sendikasyon İşlemlerinde Teverruk

Katılım bankaları sendikasyon kredisi tedarik ederken bir organize teverruk türü olan emtia murabahası yönteminden faydalanmaktadırlar. Bunun için taraflar, uluslararası piyasada bir malı önce vadeli olarak satın alarak peşin olarak satışını gerçekleştirirler. Sendikasyon kredisini alan taraf, elde ettiği finansmanı vade boyunca değerlendirip, vadede kreditör olan tarafa geri ödemektedir (Tunç, 2013: 166).

İşin operasyonu şöyledir: A bankası, konsorsiyumdan taksitli olarak mal satın almak ister. Konsorsiyum malı satın alarak A bankasına taksitli ve kârlı bir şekilde satar. A bankası malı peşin olarak satması için konsorsiyuma vekâlet verir. Konsorsiyum malı satarak bedelini A bankasına transfer eder. A bankası böylece sendikasyon kredisi sağlamış olur.

2.6.4. Sukuk İhraçlarında Teverruk

Katılım bankaları günümüzde gerçekleştirdikleri hibrit sukuk ihraçlarında teverruk yöntemine başvurmaktadırlar. Bu sukuk türü genellikle yüzde 51 oranında yönetim sözleşmesine yüzde 49 oranında ise teverruka dayalıdır. Teverruk ile gerçekleşen kısımda katılım bankası kaynak kuruluş olarak hareket etmektedir. Varlık Kiralama Şirketi (VKŞ), kaynak kuruluş ile yaptığı sözleşmeye istinaden yatırımcılara sukuk ihraç ederek fon toplar. Katılım bankası VKŞ'ye vekâleten bu fon ile VKŞ adına LME'den emtia satın alır. VKŞ malı katılım bankasına vadeli olarak belli bir kâr oranı ile satar. Katılım bankası emtiayı LME'de farklı bir acenteye satarak fon elde eder. Banka sukuk kupon ödemelerinde ve itfa tarihinde VKŞ'ye ödemeler yapar. VKŞ bu ödemeleri sukuk yatırımcılarına aktarır. Böylece sukuk yatırımcıları kupon ödeme ve itfa tarihlerinde belli bir kâr elde ederler.

2.6.5. Bedelli Askerlik Ödemelerinde Teverruk

Bazı katılım bankaları bir dönem, müşterilerinin bedelli askerlik ödemelerinde ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla teverruk yöntemini kullanmışlardır. Bu uygulama ile müşterilerinin faizli bankalardan borçlanmamaları amaçlanmış ve bu uygulamanın uygunluğunu kendi danışma kurullarından almışlardır (Arpağ ve Uçar, 2018: 1540).

2.6.6. Faturasız İşlemlerde Teverruk

Bazı katılım bankaları yüksek cirolu kurumsal müşterilerinin işlemlerini yapabilmek ve bankacılık piyasasından pay alabilmek adına bir dönem büyük montanlı kredileri murabaha veya finansal kiralama yerine teverruk yöntemiyle gerçekleştirmişlerdir. Bu müşterilerin işlemleri için kendilerinden kredi talep formu ve kıymetli maden alım satım sözleşmesi tedarik edilerek organize teverruk yoluyla teverruk işlemleri yapılmış ve elde edilen nakit müşteri hesaplarına aktarılmıştır (Arpağ ve Uçar, 2018: 1540).

TKBB Merkezi Danışma Kurulu'nun 2021 yılında yayınladığı Teverruk Standardı ile günümüzde katılım bankalarının bu amaçla teverruk yapmaları yasaklanmıştır.

2.6.7. Yatırım Fonları ile Teverruk Finansmanı

Ülkemizde bir katılım bankası teverruk sözleşmesi ile müşterilerine finansman tedarik sağlamak amacıyla yatırım fonu finansmanı adlı bir ürün kullanmıştır. Bu işlem türünde portföy yönetim şirketinin kurduğu ve işlettiği alım satıma uygun yatırım fonları kullanılmıştır. Bu işlemde katılım bankası, portföy yönetim şirketinden satın aldığı yatırım fonunu müşterisine vadeli ve kârıyla birlikte satmaktadır. Müşteri satın almış olduğu yatırım fonunu fiyat değişiminden etkilenmemek için aynı gün portföy yönetim şirketine satarak nakit elde etmektedir. Bu finansman türünde müşteri, kâr elde edebileceği bir zamana kadar yatırım fonunu elinde tutabileceği gibi nakde ihtiyaç duyduğu gün de fonu satabilir.

Bu işlem türü teverruk işlemini organize teverruk yapısından uzaklaştırmakta ve hem alım hem de satım akdi birbirinden bağımsız bir hale gelmektedir. Alım satımda kullanılan yatırım fonunun fiyatı gün içerisinde değişmemekte olup sabittir. Bu yapı klasik teverruk yapısına benzerlikler göstermektedir.

2.7. Teverruk Yönteminin Kullanımında Ülkemizdeki Son Gelişmeler

Son yıllarda teverruk yöntemi katılım bankaları tarafından farklı amaçlar için kullanılmıştır. TKBB tarafından yayınlanan Teverruk Standardı bu konuda bir kilometre taşı olup, amaç organize teverrukun sadece zorunlu hallerde kullanımını sağlamak ve işlemlerin mümkün olduğunca klasik teverruka yakınsamasını sağlamaktır. Türkiye Ürün İhtisas Borsası'nda (TÜRİB) kurulacak olan Teverruk Pazarı, Elektronik Ürün Senetlerinin (ELÜS) alım satımı ile çalışacaktır. Bu sayede katılım bankaları bu pazardan ELÜS satın alarak müşterileri ile teverruk işlemleri yapabileceklerdir. Türkiye Ürün İhtisas Borsası'nda organize teverruk işlemleri yanında fıkhi açıdan uygun klasik teverruk işlemlerinin de katılım bankaları tarafından yapılabilmesi de bu bölüm içerisinde anlatılmıştır.

Aşağıda ilk olarak TKBB Danışma Kurulu Teverruk Standardı hakkında bilgi verilecektir. Akabinde TÜRİB'de organize teverruk işlemlerinin nasıl gerçekleştirileceği ve son olarak katılım bankalarının klasik teverruku hangi durumda yapmaları gerektiği hakkında bilgi verilmiştir.

2.7.1. TKBB Danışma Kurulu Teverruk Standardı

TKBB Danışma Kurulu, Katılım Finansı Sandartları kapsamında 2 Mart 2021 tarihinde Teverruk Standartları belgesini yayınlamıştır. Bu standart, teverruk uygulamasının mahiyetini, çeşitlerini ve işlem esnasında gözetilecek olan fıkhi kuralları içermektedir.

Bu standarda göre; klasik teverruk işlemlerinin aslı itibariyle caiz olduğu fakat bu işlemin caiz olabilmesi için ilgili meşruiyet

şartlarına ek olarak aşağıda ifade edilen şartları da taşıması gerektiği ifade edilmiştir:

- Teverruka konu olacak olan emtia, vadeli satışa uygun olmalıdır. Emtia; altın, gümüş veya para olmamalıdır.
- Emtia akit esnasında mevcut ve muayyen olmalıdır.
- Teverruk işleminde yapılan sözleşmeler birbirinden bağımsız ve muvazaadan uzak olmalıdır.
- Emtia müşteri tarafından hakiki ya da hükmi olarak kabz edilmelidir.
- Emtia muvazaalı işlemler yapılarak ilk sahibine dönmemelidir (TKBB Teverruk Standardı, 2021).

Bu şartlara ek olarak, vadeli olarak emtia satın alan kişinin bu emtiayı satın aldığı katılım bankasını devreye sokmadan satması gerekmektedir.

TKBB Teverruk Standardına göre; klasik teverruk işleminin organize teverruk ile aynı sonuçları doğuracak bir şekilde standart bir finansman ve yatırım yöntemi olarak düzenlenmesi ve pazarlanması yasaklanmıştır. Standarda göre, organize teverruk işlemi caiz değildir. Organize teverruk işlemine klasik teverruk işlemleri yapılıncaya veya alternatif diğer meşru yöntemler geliştirilinceye kadar sadece katılım bankaları müşterilerinin borç yapılandırmasında ve katılım bankalarının kendi likidite ihtiyaçlarında kullanılmalıdır.

Katılım bankaları müşterilerinin borç yapılandırmasında teverrukun kullanımına izin verilmesinin nedeni; katılım bankalarının fon kullandırma sonucu oluşan alacaklarını zamanında tahsil edememesi durumunda bu tahsili gecikmiş olan alacaklarını tahsil edebilmeleri için günümüze kadar meşru ve uygun bir çözüm yöntemi bulunamamasıdır. Katılım bankaları ilk kuruluş yıllarında, borcunu ödeyemeyen müşteri için geciken alacaklardan herhangi bir fark almama yolunu seçmişlerdi. Fakat bu durum borçluların borç ödeme kabiliyetlerini zayıflatmış ve

katılım bankaları zarar etmişlerdir. Sonraki yıllarda da alacaklar döviz veya altına çevrilerek tahsil edilmeye çalışılmıştır. Bu durumda da müşteriler ve katılım bankaları arasında ihtilaflar oluşmuş ve döviz ve altın fiyatlarındaki aşırı artış ve düşüşler tarafları olumsuz etkilemiştir (TKBB Teverruk Standardı, 2021).

2.7.2. Türkiye Ürün İhtisas Borsası Teverruk Piyasası

Türkiye Ürün İhtisas Borsası (TÜRİB), 30030 sayılı Resmî Gazetede yayınlanan 2017/9986 sayılı Bakanlar Kurulu kararına istinaden 8 Haziran 2018 tarihinde kurulmuştur. TÜRİB ELÜS Piyasası 26 Temmuz 2019 tarihinde faaliyetlerine başlamıştır. TÜRİB 5300 sayılı Kanun ve ilgili mevzuat çerçevesinde lisanslı depolar tarafından oluşturulan Elektronik Ürün Senetleri (ELÜS) ile ELÜS'e dayalı vadeli işlem sözleşmelerinin ticaretinin yürütülmesini sağlamak üzere borsacılık faaliyetinde bulunmaktır (TÜRİB, 2022).

Ülkemizde tarım ürünlerinin menkulleştirilmesi Elektronik Ürün Senetleri (ELÜS) ile gerçekleştirilmiştir. Lisanslı depolar bu senetleri, kendilerine teslim edilen tarım ürünlerine istinaden ihraç etmektedirler. ELÜS'lerin temsil ettiği tarım ürünleri istenildiğinde, aynen ya da mislen fiziki olarak teslim edilebilme özelliğine sahiplerdir. ELÜS'ler, TÜRİB aracılığıyla elektronik ortamda alınıp satılabilmektedir. Lisanslı depolarda ELÜS'le temsil edilen ürünler genellikle arpa, buğday, çeltik, çavdar, mercimek, nohut, fındık, antep fıstığı, ayçiçeği, mısır, pamuk, nohut, zeytin ve soya fasulyesinden oluşmaktadır.

2019-2023 kalkınma planına göre; emtia murabahası ve teverruk işlemlerinin yurtiçinde gerçekleştirilebilmesi için ELÜS'e dayalı platformların oluşturulması sağlanacaktır. Bu platformun kuruluşunda iş birliği yapan kuruluşlar; TÜRİB, Merkezi Kayıt Kuruluşu A.Ş. (MKK), Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO), Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri ve Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) olarak sıralanmıştır. BDDK koordinasyonunda TÜRİB bünyesinde ELÜS üzerine Teverruk Piyasası

kurulması için çalışmalar yürütülmektedir. Çalışmaların 2022 yılı ikinci çeyreği sonunda tamamlanması planlanmaktadır.

Yapılan planlamaya göre, TÜRİB'de fon kullandırma sonucu oluşup, ödeme güçlüğü çekilen borçların yapılandırılması ve katılım bankalarının kısa vadeli likidite ihtiyaçlarının giderilebilmesi için TÜRİB Teverruk Piyasası kurulacaktır. Bunun için web tabanlı bir elektronik platform kurulması planlanmaktadır. Bu platformda katılım bankaları, kendileri adına ve müşterilerinin nam ve hesabına işlem yapabileceklerdir. İşlemlere konu olan emtia, tarım ürünlerini temsilen çıkarılan ELÜS'ler olacaktır. Bu platformda işlemler Türk lirası cinsinden olabileceği gibi USD, EUR ve GBP cinsinden de olabilecektir. TÜRİB Teverruk Piyasası ELÜS Ürün Havuzuna, birden fazla ELÜS tedarikçisinin ürün sunması beklenmektedir (TÜRİB Teverruk Piyasası, 2021).

TÜRİB Teverruk Piyasasının getireceği avantajlar aşağıda sıralanmıştır:

- TÜRİB aracılığıyla buğday, arpa, mısır vb. tarım ürünleri üzerine çıkarılmış sertifikalar olan ELÜS'lerin alım satımı yapılacaktır.
- Alım satıma konu olan ürün gerçek anlamda lisanslı depolarda tutulan bir ürün olup, müşteriye fiziki teslim alma imkânı sunulacaktır.
- Piyasada birden fazla tedarikçinin teverruk piyasasına ürün sunması planlanmaktadır.
- Borsa, alacağı önlemler sayesinde ürünün süreç sonunda ilk satıcıya (tedarikçiye) tekrar satılmasını önleyecektir.
- Müşteri vadeli olarak satın aldığı emtiayı peşin olarak kendisi satma hakkına sahip olacaktır.
- TÜRİB Teverruk Piyasası'ndan satın alınarak müşteriye satılan ELÜS tam anlamıyla müşterinin mülkiyetine devredilecektir.

Türkiye'deki katılım bankaları çoğunlukla Londra Metal Borsası'nda (LME) işlem yapmaktadırlar. LME'de alım satımı yapılan emtianın gerçekte var olup olmadığı, alınan malın tekrar ilk satıcıya dönüp dönmediği gibi soru işaretlerinin yanında alım satımda para ve emtia hareketlerinin kaydi olarak gerçekleştirilmesi gibi teverruku klasik teverruktan uzaklaştıran unsurlar, yapılan işlemin sıhhatine gölge düşürebilmektedir (Kazancı, 2018: 41). Organize teverruk işlemlerindeki fıkhi açıdan sıkıntı yaratan bu ve benzeri alanların bertaraf edilmesiyle teverruk işlemleri fıkhi açıdan daha sağlıklı hale gelecektir. Banka tarafından müşteriye vadeli olarak satılan malın spot piyasada müşterinin kendisi tarafından satılması ise işlemi klasik teverruk işlemine yaklaştıracak bir gelişme olacaktır.

3. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Ülkemizde teverruk yöntemi, zorunlu kullanım alanları olan "müşteri borçlarının yeniden yapılandırması" ve "likidite yönetimi" amacıyla katılım bankaları tarafından yaklaşık on yıldır aktif bir şekilde kullanılmaktadır. Bu iki işlem türü sadece organize piyasalarda yapıldığında amacına ulaşan işlem türlerindendir. Bu nedenle organize teverruk uygulamalarına, alternatif bir yöntem bulununcaya dek önümüzdeki yıllarda da devam edileceği öngörülmektedir. Bu nedenle, yapılan ve yapılacak araştırmalar, bu organize yapıyı mümkün olduğunca klasik teverruk yapısına yaklaştırma üzerine yoğunlaşmaktadır.

TKBB Merkezi Danışma Kurulu'nun 2021 yılında yürürlüğe koyduğu Teverruk Standardı ile yukarıda bahsedilen zorunlu işlem türleri haricinde organize teverruk işlemlerini yasaklaması ve TÜRİB'in 2022 yılı içerisinde kuracağı Teverruk Piyasası ülkemizde teverruk işlemleri ile ilgili yaşanan son gelişmelerdir. Bu gelişmeler teverruk işlem süreçlerini fıkhi açıdan daha uygun hale getirebilecek gelişmeler olarak değerlendirilebilir. Teverruk işlemlerinin yurtdışında LME aracılığıyla yapılması yerine ülkemizde TÜRİB Teverruk Piyasası aracılığıyla organize bir şekilde yapılması, fıkhi açıdan tüm sorunları çözmese de

işlemleri daha uygun hale getirebilecek bir aşama olarak değerlendirilmelidir.

Son yıllarda, katılım bankaları bu zorunlu işlem türleri dışında da zaman zaman teverruk yöntemi ile yapılandırılan çeşitli finansman ürünlerini müşterilerine pazarlamışlardır. Katılım bankalarının teverruk temelli bu finansman araçlarını ürün olarak pazarlamaları müşteri ihtiyaçlarından kaynaklanmıştır. Buna ek olarak banka kârlılığına olan olumlu etkileri de bu ürünlerin cazibesini artıran diğer önemli bir unsurdur. TKBB Teverruk Standardı organize teverruku (yukarıda bahsedilen zorunlu işlem türleri haricinde) fıkhen uygun bulmamakta, klasik teverruku ise caiz saymaktadır. Bu nedenle, murabaha yöntemi ile ihtiyaçlarını gideremeyen ve zorunlu olarak nakit ihtiyacı duyan katılım bankası müşterilerine, "klasik teverruk" yöntemi ile nakit finansman sağlanması önümüzdeki yıllarda katılım bankacılığının gündeminde olacak olup, günümüzde aktif olarak çalışan TÜRİB ELÜS Piyasası, klasik teverruk işlemlerini gerçekleştirmek için uygun ortamı katılım bankacılığına sunmaktadır.

Kaynakça

AAOIFI (2012). Faizsiz Bankacılık Standartları. İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği. Yayın No: 2.

Ahmad, E. F., Shihama, M., Mohamad Tarmizi, N. A., Jibril, S. M., Djama, S. I., & Muneeza, A. (2017). Tawarruq as a product for financing within the Islamic banking system: A case study of Malaysian Islamic banking system. International journal of management and applied research, 4(1), 31-43.

Arpağ, C., & Uçar, M. (2018). İslami Bankacılıkta Kullanılan Teverruk ve Günümüz Uygulamaları. Journal of Social And Humanities Sciences Research, 5(24), 1537-1543.

Bank Negara Malaysia (2021). Şer'i Standartlar ve Operasyonel Gereklilikler. TKBB Yayınları, Yayın No: 15.

Bayındır, S. (2012). Modern Faizsiz Finansman Araçlarından Teverruk ve Ges'in Fıkhi Tahlili. Tartışmalı İlmi Toplantı, Konevi Kültür Merkezi.

Bayındır, S. (2015). Fıkhi ve İktisadi Açıdan İslami Finans (Para ve Sermaye Piyasaları). İstanbul: Süleymaniye Vakfı yayınları. Yayın No: 21

Cebeci, İ. (2019). TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt: Ek-2.

Çakır, M. (2018). İslam Hukuku Açısından Teverruk İşlemleri, Yayınlanmış Doktora Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara (Türkiye).

Çetmi, D. (2018). İslam Hukukunda Teverruk ve Günümüz Uygulaması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı.

Dabu, I. F. (2007). Tawarruq, Its Reality and Types. http://www.iefpedia.com/english/wpcontent/uploads /2009/09/.pdf [18.03.2022].

Dusuki, A.W. (2010). Can Bursa Malaysia's Suq Al-Sıla (Commodity Murabahah House) Resolve The Controversy Over Tawarruq, International Shariah Research Academy for Islamic Finance, Research Paper No:10/2010.

ISRA (2009). https://ifikr.isra.my/fatwa [18.03.2022].

ISRA (2013). Fatwa in Islamic Finance. http://ifikr.isra.my/documents/10180/16168/blpisra%20sep%20 bulletin%20Tawarruq.pdf [18.03.2022].

Kazancı, F. (2018). Türkiye'de Faizsiz Bankacılık Prensiplerine Uygun Teverruk Pazarı: Ürün İhtisas Borsası. İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD), 4(1), 17-47.

Kazancı, F. (2019). Merkez Bankalarının Faizsiz Bankalar Üzerindeki İşlev ve Etkileri: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Örneği, (Yayımlanmış Doktora Tezi), İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İslam Ekonomisi ve Finans Anabilim Dalı İslam Ekonomisi ve Uluslararası Finans Bilim Dalı, İstanbul (Türkiye).

Kısacık, H., Teverruk ve Muhasebe Süreci. JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy, 6(Özel Sayı), 52-62.

Mohamad, N. & Rahman, A. A. (2014). Tawarruq Application in Islamic banking: A Review of the Literature, International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management, Vol. 7, No. 4, pp. 485 – 501.

Noor, A. M. (2010). A Review of Commodity Murabahah Transaction As Offered By Bursa Malaysia; A Critical Analysis From Fıqh Perspective, Department of Fıqh and Usül Fıqh Kulliyah of Islamic Revealed Knowledge and Heritage International Islamic University of Malaya.

Othman, M. B. (2016). Impact of Financial Innovations on Islamic Finance: The Case of Bursa Suq Al-Sıla and Islamic Services Act 2013, 4th ASEAN International Conference on Islamic Finance (AICIF 2016).

Schoon, N. (2016). Modern Islamic Banking, Products and Process in Practice. UK: John Wiley and Sons Ltd.

TKBB Teverruk Standardı (2021). Standart No: 2, https://tkbbdanismakurulu.org.tr/ [18.03.2022].

Tunç, H. (2013). Katılım Bankacılığı Felsefesi, Teorisi ve Türkiye Uygulaması (10 b.). İstanbul: Nesil Yayınevi.

TÜRİB (2022). TÜRİB Hakkında. https://www.turib.com.tr/hakkimizda/ [18.03.2022].

TÜRİB Teverruk Piyasası (2021). Katılım Bankalarına Yönelik TÜRİB Sunumu. Kasım 2021.

Onuncu Bölüm

ÇAĞDAŞ İSLÂM İKTİSAT DÜŞÜNCESİNDE KALKINMA KAVRAMINA YAKLAŞIMLAR: CHAPRA, CHOUDHURY, IQBAL

Yücel KAMAR[52]

1. GİRİŞ

Devletlerin amaçlarından birisi, vatandaşlarının güvenlik içinde ve en azından makul bir refah seviyesi dâhilinde yaşamalarını temin etmektir. Bu amacı gerçekleştirmenin vasıtalarından birisi ise toplumun gelirinin artmasını, diğer bir deyişle, ülkedeki iktisadî büyümenin istikrarlı bir şekilde inkişaf etmesini temin edecek ve ülkenin kalkınmasına fayda sağlayacak politikaları uygulamaktır (Siddiqi M. N., 2018, s. 10 vd., 23 vd.).

İktisadî büyüme, bir ülkenin vatandaşlarının reel gelirlerinde veya reel gayri safi yurt içi hasılada (bundan sonra GSYH) gerçekleşen artış şeklinde ifade edilmektedir. İktisadî gelişme (veya kalkınma) ile karıştırılmakla birlikte iktisadî büyüme,

52 Öğretim Görevlisi, İstanbul Gedik Üniversitesi ve Doktor Adayı, İstanbul Üniversitesi – İslam İktisadı ve Finansı Programı

sadece gelir artışlarını ifade etmesi bakımından kalkınmadan ayrılmaktadır. İktisadî gelişme/kalkınma ise iktisadî veçhesinin yanında sosyal ve kültürel veçheleri de olan bir kavramdır (Seyidoğlu, 2001, s. 150).

2. ANA AKIM İKTİSADÎ DÜŞÜNCEDE KALKINMA KAVRAMI

İktisadî doktrinler tarihi incelendiğinde, esasında, klasik Batılı iktisat düşüncesinde ilk devirlerde kalkınma kavramının insanın ve toplumun manevî kalkınmasını da içine alacak şekilde geniş kapsamlı olarak düşünüldüğü görülmektedir. Zira bu devirlerde insanın şahsî özelliklerine yönelik bir olumsuz algılama söz konusudur ve insan, gelişmesi gereken bir varlık olarak ele alınmıştır.

Adam Smith maddî gelişmedeki sürekliliğin, diğer insanlara duyulan *sempati* (Küçükkalay, 2019, s. 74 vd.) sonucunda törpülenen *benlik* duygusunun sevk ettiği şahsî çıkarlar tarafından desteklenen kararlar sayesinde gerçekleşebildiği görüşündedir (Küçükkalay, 2019, s. 152 vd.) (Hirschman, 1997 (1977), s. 107-113).[53]

Malthus ise farklı cinsler arasındaki etkileşime dikkati çekmiş ve bu etkileşimin insandaki *benlik* duygusunun önüne geçtiğini ve bu sayede nüfusta geometrik artışlar kaydedildiğini; maişet vasıtalarındaki gelişmenin, nüfus artışına göre daha düşük kaldığından bahisle, iktisadî genişlemede bir sürekliliğin mümkün olmayacağını savunmuştur. (Mirakhor & Askari, 2010, s. 3 vd.).

Bir başka klasik iktisatçı Ricardo ise ücret, rant ve kârları incelediği analizinde, azalan verimler kanunu gereğince, piyasa kapitalizminin artık ekonominin büyüme kaydedemeyeceği bir safhaya ulaşabileceğini ifade etmiştir (Mirakhor & Askari, 2010, s. 2 vd.). İnsanın bencilliğini reddeden Saint-Simon ve takipçi-

53 Amartya Sen, Smith'in, bu yönüyle bir kalkınma iktisatçısı olarak değerlendirilebileceğini ileri sürmektedir (Sen, 2016, s. 294 vd.).

leri, toplumdaki her bir şahsın refahının, toplumun tamamının refahına ve kalkınmasına bağlı olduğunu ve bunun farkında olan *ahlâklı elitler*in değişimin ve dönüşümün öncüleri olarak topluma hizmet verdiklerini savunmuşlardır (Mirakhor & Askari, 2010, s. 2 vd.).

Marx, kendinden öncekilerden farklı olarak, özellikle devletin kalkınmanın bir aracı olamayacağını, çünkü toplumun bazı kesimlerinin *devlet ve bürokrasi cihazı*nı kullanarak kendi lehlerine iktisadî kazanımlar elde ettiklerini ifade etmiştir. Marx'a göre ne toplumun bu kesimleri ne devlet ne de bürokrasi kapitalist üretim düzeninin bir sonucu olan yoksulların ihtiyaçlarını bir *mesele* olarak görmez. Bu sebeple, kapitalist üretim biçimin ortaya çıkaracağı şey de *çatışmacı sınıflar*dan başka bir şey olmayacaktır. Bu çatışmanın sonucu ise uyanan geniş proleter kesimin üretim araçlarının mülkiyetini ele geçirmesi ve kapitalizmin egemenliğine son vermesi olacaktır (Mirakhor & Askari, 2010, s. 5-6).

Weber ise kapitalizmi insanın gelişmesi için en uygun seçenek olarak görür, çünkü Weber'e göre kapitalist düzende yer alanlar hem kendileri hem toplum hem de doğa üzerinde kontrol tesis etmek amacıyla en uygun olanı arayıp bulmakta ve bu çözümler kapitalizme yön vermektedir (Weber, 1999, s. 47, 50 vd.; Bendix, 1998 (1960), s. 75 vd.). Weber bu yönüyle, kapitalizmin kendini dönüştürme ve yeni şartlara uyarlama özelliğini belki de ilk keşfedenlerden birisidir. Ancak kapitalizme olan tüm inancına rağmen Weber, kapitalizmin, tüm toplumu her bir insanın çarkının bir dişini teşkil ettiği kocaman bir makineye dönüştürebilme tehlikesini haiz olduğunu da ihtar etmekten geri kalmamıştır (Mirakhor & Askari, 2010, s. 7).

Schumpeter de kapitalizmin maddî ilerleme yönüne vurgu yapmakta ve maddî kalkınma için en uygun düzenin kapitalizm olduğunu ifade etmektedir (Ülgener, 2016, s. 455-456). Schumpeter'in bu düşüncesinin ardındaki temel hareket noktası

ise üretim süreçlerinde sıçramalara ve yaratıcı yıkımlara yol açan girişimcilere atfettiği büyük önemdir (Mirakhor & Askari, 2010, s. 9) (Schumpeter, 1949 [1934], s. 128 vd).[54]

1870'lerde Walras, Jevons ve Menger ile başlayan marjinalist akım ve sonrasında gelen Marshall ile birlikte iktisat, sosyal bir *ilim* olma özelliğini yavaş yavaş kaybetmeye başlamış ve fizik biliminin ilkelerinin hâkim olduğu ve neredeyse her şeyin matematiksel kesinliklerle ifade edilmeye çalışıldığı (Kazgan, 2021, s. 501 vd.) bir *fiziko-sosyal bilim*e dönüşmeye başlamıştır.[55]

---

54 Schumpeter, iktisadî gelişmede girişimcilerin önemine dikkat çekerek, girişimcilerin çeşitli inovasyonları uygulamaya geçirmesi suretiyle iktisadî gelişmenin, önceki incelemelerin aksine, düz bir çizgide veya trendde değil fakat zaman içinde kesik kesik sıçramalar yaparak bir üst denge seviyesine ulaştığını ifade etmiştir. Schumpeter'in hayatı ve eserleri ile ilgili müstakil bir nekroloji yazısı için (Ülgener, 2016, s. 164-177).

55 Fizik ve matematik ile iktisadı birleştirmek yolundaki bu gayretin sebebi, iktisadî kavram ve olguları bilimsel bir kesinlik ve doğrulukla açıklamak arzusudur. Buradaki fizikten kasıt Newtoncu fiziktir (Acar, 2008, s. 28-33, 88 vd.). Newtoncu fiziği iktisada uyarlama eğilimi Smith'de de görülür. Smith, Newton'un İlkeler'inden (Principia) yaklaşık altmış yıl sonra, 1758'den önce, bir İlkeler denemesi kaleme almıştır (Astronomi Tarihinin Gösterdiği Üzere Felsefe Araştırmalarını Yöneten ve Yönlendiren İlkeler [The Principles Which Lead and Direct Philosophical Inquiries; Illustrated by The History of Astronomy]) (Buğra, 2008, s. 92 vd.). (Smith, felsefe araştırmalarını astronomi tarihi bağlamında incelediği gibi Eski Zamanlar Fiziği [The Principles…by The History of Ancient Physics] ve Eski Zamanlar Mantığı ve Metafiziği [The Principles…by The History of Ancient Logics and Metaphysics] bağlamında da incelemiştir. Her üç deneme, 1795'te, Felsefi Konular Üzerine Denemeler [Essays on Philosophical Subjects] kitabı içinde yayınlanmıştır.) (Bonar, 1894, s. xii-xiii) Esasında, fizik bilimi ile iktisat ilmi arasında bir bağ kurulacaksa, bu bağın Newtoncu fizik yerine kuantum fiziği cephesinden kurulması daha yerinde olacaktır. Zira kuantum fiziğinin en temel ilkesi, Newtoncu fiziğin kesinlik söylemlerinin aksine, belirsizliktir. Yani, herhangi bir şeyin (kuantum fiziğinin diliyle, parçacık veya onun diğer bir görünümü olan dalganın veya tanıdık bir kavram kullanmak gerekirse, bir elektronun) uzay-zamandaki konumu ve momentumu (hareketinin yönü ve hızı) aynı anda bilinemez. Diğer bir temel ilke de şudur: Parçacıklar arasındaki etkileşimler ancak gözleme dayalı olarak bilinebilir. Ancak, gözlem sürecinin kendisi de parçacıkların durumlarını etkileyerek yine bir belirsizliğe yol açar. Bir gözlemi bin defa yapıp aynı sonucu elde etmeniz, bin birinci gözlemde yine aynı sonucu elde edeceğinizi garanti etmez (Gribbin, 2020 [1984], s. 164 vd., 170 vd.). İktisatta da gözleme dayalı tahminler yapılır, ancak iktisadın temel öznesi olan insanların davranışları esasında topyekûn bir kesinlik değil, tam aksine, belirsizlik içerir.

1930'lu yıllarla birlikte istatistik yöntemlerinin iktisatta iyice kullanılmaya başlanması bu dönüşümün belki de en büyük muharriklerinden birisi olmuştur.[56] İktisat bilimindeki bu dönüşümün en belirgin sonuçlarından birisi ise kalkınma kavramında mündemiç olan ve sayı ile ölçülemeyen veya ifade edilemeyen, kültürel ve sosyal unsurlar gibi soyut unsurların kalkınma kavramından dışlanması ve kalkınmanın da iktisadî büyüme gibi maddî ve somut ölçütlerle ifade edilmeye başlanmış olmasıdır.

İktisadî kalkınma kavramı 1919 yılında Milletler Cemiyeti'nin ana sözleşmesinde[57] kendisine yer bulmakla birlikte, toplumların gündemine esas olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasında girmiştir. Mezkûr savaştan ağır hasarlı çıkan İngiltere, Fransa ve Almanya gibi sanayileşmiş ülkelerin savaş sonrasında hızla toparlanma sürecine girmeleri; bunun yanında, dünya ülkeleri arasındaki refah ve sanayileşme farkının giderek daha görünür hâle gelmesi, kalkınma kavramının -özellikle kalkınma yolundaki ve isteğindeki ülkeler nezdinde- rağbet görmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda, kalkınmaya eşlik eden hatta kimi zaman onunla eş anlamlı olarak kullanılmış olan bir kavram, kamunun etkinliğine atıfta bulunan, *refah devleti* söylemi olmuştur. (Taşçı, 2020, s. 24-26; Özdemir, 2007, s. 16 vd.)

Bu dönemde kalkınma dünya siyasetindeki keskin kutuplaşmanın da etkisiyle *uygarlaşma*nın bir şartı şeklinde telakkî edilmiş ve kavram, ideolojik bir içerik kazanmak suretiyle Batı

---

56 Zira bu dönemin iktisat tesmiyesinde [içinde insanın tüm beşerî özellikleriyle yer aldığı] politik iktisattan (political economy), [insanın ahlâkî vasıflarından büyük oranda arınmış, mekanik bir varlığa indirgendiği] iktisata (economics) bir evrilme de söz konusudur (Kurz, 2016 [2013], s. 57 vd.).

57 Milletler Cemiyeti'nin ana sözleşmesinin yirmi ikinci maddesinde, "çağdaş dünyanın zorlu şartları altında kendi başlarına ayakta kalamayacak insanlar"a vurgu yapılmakta ve "bu tür insanların *refah*ı ve *kalkınma*sının medeniyetin mukaddes bir emanetini teşkil ettiği" ifade edilmektedir (The Covenant of the League of Nations: The Article Number 22, 1919).

bloğuna dâhil olan sanayileşmiş ülkeleri *uygar ve kalkınmış ülkeler* şeklinde tarif ve işaret etmek amacıyla da kullanılır olmuştur (Başkaya, 2015, s. 27-32; Sachs, 2019, s. 98-104).

3. ÇAĞDAŞ İSLÂM İKTİSAT DÜŞÜNCESİNDE KALKINMA KAVRAMI

Yirminci asrın aşağı yukarı ilk üç çeyreğinde İslâm dünyasının fikir hayatına yön veren İslâm düşünürleri, on dokuzuncu asırda kök salmaya başlayan ve yirminci asırda iki büyük ve zıt kamp hâlinde dünyanın büyük kısmına egemen olan Batı kökenli siyasî ideolojilerin yıkıcı maddî ve manevî etkilerine karşı Müslümanları uyarmayı ve İslâm'ı bu ideolojik etkilere karşı müdafaa etmeyi en acil mesele olarak görmüşler ve eserlerini bu minvalde kaleme almışlardır.[58] Yirminci asrın ilk yetmiş beş yılında kaleme alınan bu eserlerde genellikle liberalizmin iktisadî düzeni olan kapitalizmin yanı sıra faşizmin ve sosyalizmin insan fıtratına aykırılığı ve insanlığın sorunlarına çare üretemeyecekleri tezi üzerinde durulmuş ve bir alternatif olarak, İslâm'ın iktisadî ilkelerinin tatbikinin gerekliliği ortaya konulmaya çalışılmak suretiyle, İslâm iktisadının ve diğer dinî/ideolojik sistemlerden kaynaklı iktisadî teorilerin bir mukayesesi yapılmıştır (Zaim, 1979, s. 5-17). Örneğin, Akram Khan, İslâm iktisadı alanında 1940 ile 1990 yılları arasında İngilizce yayımlanan eserleri incelediği bibliyografik çalışmasında İslâm'ın kapitalizm eleştirisine dair on çalışma, sosyalizm eleştirisine dair on altı çalışma ve İslâm iktisadı ile diğer iktisadî sistemlerin mukayese edildiği kırk bir çalışma zikretmektedir (Khan, 1992, s. 5-9).[59]

---

58 Bu bağlamda, somut örnek olmaları bakımından, Türkçe'ye de çevrilmiş olan şu üç eser zikredilebilir: (Ahmed, 1975, s. 15-125), (Es-Sadr, 1991, s. 17 vd., 26 vd., 58 vd., 68 vd.) ve (el-Mevdûdî, 1968, s. 9-17). Benzer şekilde hemen hemen aynı dönemde yazan Karakoç da Batılı iktisadî ideolojilerin İslâm iktisadı perspektifinden bir eleştirisini yapmıştır (Karakoç, 2009 [1967], s. 7-15).

59 Benzer şekilde Siddiqi de kendi döneminin çağdaş İslâm iktisadı literatürünü incelediği çalışmasında çağdaş iktisadî teoriler ve sistemlerin İslâmi perspektiften eleştirildiği yüz on çalışma zikreder. Bu çalışmaların otuz beşi ise doğru-

Faşizmin tarih sahnesinden silinmesi, sosyalizmin güç kaybetmesi ve silinmeye yüz tutması ve katı liberalizmin Batı ülkelerinde dahi eleştiriye tâbi tutulup refah devleti söylemlerinin ön plana çıkması, petrole sahip İslâm ülkelerinde kişi başı gelirlerde önemli artışlar kaydedilmesi, İslâmî ilkeler esas alınarak kurgulanmış finansal kuruluşların faaliyete başlaması gibi sebeplerin neticesinde, İslâm iktisat düşüncesinde kalkınma kavramına bakış da bir istihâle geçirmiş; artık maddî zenginliğin şahıs ve toplum bağlamında manevî gelişmeye tahvil edilmesi gerektiği düşünülmeye başlanmıştır.

3.1. MUHAMMED UMER CHAPRA

Chapra, çalışmalarında genellikle ana akım iktisadın insanların ihtiyaçlarına çare üretmedeki yetersizliklerini ve bu durumu aşmaya yönelik alternatif arayışlarını ve İslâm iktisadının alternatif olması bakımından teklif edebileceği çözümleri ele almış ve bu bağlamda, İslâm iktisadının, iktisat biliminin mikro veçhesi temelinde yükselen makroiktisadî teorilere ihtiyaç duyduğunu önemle vurgulamıştır. Chapra, son dönemlerde, özellikle 2008 yılında ABD'de ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkileyen konut teminatlı eşik altı kredilerden (*mortgage*) kaynaklanan kriz sonrasında, İslâmî finans ile ilgili konularda da çalışmalar gerçekleştirmiştir.

Chapra'nın çalışmalarında vurgulanması gereken önemli diğer bir veçhe ise yazarın, Müslümanların Batı toplumlarının maddî zenginliği karşısında geri kalmasını, *çözülmesi gereken bir mesele* olarak ortaya koymuş olması ve bu *mesele*nin iktisadî sebeplerini ve çözüm yollarını araştırma konusu yapmış olmasıdır. Bu minvalde Chapra, İslâm İktisadının diğer konuları yanında özellikle kalkınma konusuna da büyük önem vermiş; bu konuda müstakil kitaplar ve makaleler kaleme almıştır.

---

dan komünizm ve sosyalizm eleştirisinin konu edildiği çalışmalardır (Siddiqi M. N., 1978, s. 45-52).

Chapra, geri kalmışlığı esasında bir *kalkınamama meselesi* olarak da görmektedir (Chapra M. U., 2006). Chapra'nın kalkınma meselesini ele alış biçiminde iki yaklaşım göze çarpmaktadır: (a) İbn Haldûn'un, medeniyetlerin doğuşu, gelişmesi ve çöküşü ile ilgili geliştirdiği *umrân* yaklaşımı ve (b) İslâm tarihi boyunca, düşünürlerin dinin maksatlarını Kur'ân ve Sünnet ışığında sistematik bir şekilde inceleyip, hacimli bir külliyat meydana getirdikleri *makasıd* yaklaşımı.

Chapra, İbn Haldûn'un, bazı toplumlar gelişip yükselirken diğerlerinin niçin çökmeye yüz tuttuğuna dair genel geçer sebepleri bulup ortaya çıkarmak amacıyla, üstelik İslâm toplumlarının medenî gelişmesinin inkıtaya uğradığı, gerileme ve inkıraz devirlerine doğru yol alındığı bir zaman diliminde geliştirdiği sistematikle İslâm iktisadına orijinal katkılarda bulunmuş bir düşünür olduğu görüşündedir (Chapra M. U., 2001, s. 44-45).

Chapra'ya göre İbn Haldûn, bir toplumun (devletin) güçlü ve uzun ömürlü olabilmesi için aşağıdaki şartları taşımak zorunda olduğunu ifade etmektedir: Güçlü bir hukukî düzen (şerîat), hukukî düzeni uygulayacak güçlü bir yönetim, halkın yönetime güçlü şekilde destek vermesi, halkın varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan servet bolluğu, servet bolluğunu temin edecek iktisadî kalkınma (Çapra, 1988, s. 160-161), Allah'ın, insanoğlunun yapıp ettiklerini değerlendirmede kullandığı bir mizan ve aynı zamanda kalkınmanın da temeli olan adalet ve yine, adaleti uygulayacak olan güçlü bir yönetim (Chapra M. U., 2018, s. 85). Görüldüğü üzere, İbn Haldûn, kalkınmayı güçlü bir devletin olmazsa olmaz şartlarından birisi olarak görmekte, kalkınmanın merkezine ise adaleti yerleştirmektedir. Yukarıda sayılan zincirin halkalarından herhangi bir tanesinde bozulma veya aksama meydana gelmesi, zincirin tamamını etkileyecek ve böylelikle toplumun ve devletin kalkınmasını sekteye uğratacaktır (İbn-i Haldûn, 2004, s. 249, 380, 391-398).

Chapra'nın kalkınmayı incelediği bir diğer bağlam ise *Makāsıdü'ş-Şerîa*'dır. Yazar, özellikle, Makāsıd'ın zarûrîyyât bölümünün beş unsurundan ikisi olan nefsin (canın) ve malın korunması üzerinde durmakta ve onları, ilk etapta bize hatırlattıkları anlamlardan daha geniş bir çerçevede ele almaktadır.[60] Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta da *korunmak* kavramından Chapra'nın anladığı, sadece *mevcutun muhafaza edilmesi* değil aynı zamanda *gelişmenin sürekliliğinin temin edilmesi*dir. Bu bağlamda Chapra, nefsi sadece insanın kendi hayatını idame ettirmesi olarak değil, kişinin kendisini sürekli geliştirmesi olarak da telakkî etmektedir. Chapra'nın bu düşüncesinin ardındaki temel saik, insanın *halîfetullah* olarak tayin edilmiş olmasıdır. O'na göre, bu mevkii ile insan, bu dünya hayatı için konuşacak olursak, hem en gelişmiş canlı olması bakımından Allah'ın tekvin sıfatının bu dünya için vardığı zirve noktasıdır hem de tekvinin cüz'î plandaki karşılığı olan üretme/değiştirme işini gerçekleştirebilmeyi haiz olması bakımından dünyanın istimârının/kalkınmasının bir vasıtası konumunda bulunmaktadır (Chapra M. U., 2008, s. 4-6).

Chapra bu sebeple, *nefsin korunması* amacının nasıl gerçekleştirilebileceği üzerinde önemle durmaktadır. Chapra'ya göre burada temel şart, sadece şahsî gelişme ve refahın (felâhın) temin edilebilmesi adına değil, özellikle halîfetullah mevkiinin sorumluluklarını yerine getirebilmesi için insanın başlıca ihtiyaçlarının karşılanmasıdır (Chapra M. U., 2008, s. 8-9). Chapra, insanın başlıca ihtiyaçlarını ise her birisi için müstakil bir açıklama getirmek suretiyle şöyle sıralamaktadır: (a) Şeref ve haysiyet, kardeşlik ve sosyal eşitlik, (b) adalet, (c) manevî ve ahlâkî yükseliş, (ç) can, haysiyet ve mal güvenliği, (d) hürriyet, (e) eğitim, (f) iyi yönetim, (g) yoksulluğun ortadan kaldırılma-

60 Burada Chapra'nın Makāsıd'ın diğer üç unsurunu önemsemediği gibi bir anlam çıkarılmamalıdır. Aksine Chapra, diğer unsurlar olan, aklın ve neslin korunmasının, dinin korunması için elzem olduğunu, dinin korunmasının ise nefsin ve malın korunması ile birlikte insanın felâhı için temel şart olduğunu ifade etmektedir. "Figure 2" (Chapra M. U., 2008, s. 10).

sı ve temel hayati ihtiyaçların karşılanması, (h) çalışma veya kendi işini kurma imkânlarının arttırılması, (ı) gelir ve servetin âdil dağıtımı, (i) aile kurma, (j) ailevî ve sosyal dayanışma, (k) toplumda suçun ve kural tanımazlığın asgariye indirilmesi ve nihayet, yukarıda sayılan on üç şartın yerine getirilmesinin doğal bir sonucu olan zihnî huzur ve mutluluk. Yazara göre, tüm bu ihtiyaçların tatmin edilmesi, diğer unsurların yanında dinin de daha iyi anlaşılması ve tatbik edilmesi için uygun bir ortam oluşturacak ve böylelikle iktisadî ve sosyo-politik anlamda sürdürülebilir kalkınmaya ulaşılmasında oldukça faydalı olacaktır (Chapra M. U., 2008, s. 9-27).

Chapra, *Makāsıd*ın bir diğer unsuru olan malın korunmasını, servetin/bolluğun artması ve yayılması olarak telakkî etmektedir. Chapra'ya göre, malın korunmasının genellikle diğer dört unsurdan daha sonra geldiği kabul edilmekle beraber mal/servet olmadan diğer dört amaç gerçekleşemeyeceği için, malın/servetin korunması önem bakımından diğerlerinden daha aşağıda değildir. Yazar, servetin Allah'ın bir emaneti olduğunu ve dinin maksatlarını gerçekleştirmek, yoksulluğu ortadan kaldırmak, gelirin âdil dağıtılmasına vesile olmak niyetiyle arttırılması ve dürüstçe kullanılması gerektiğini ifade etmektedir. Yazar, ayrıca, servetin kullanılması hususunda dinî değerlerin önemine de vurgu yapmakta ve dinin mevcut olmaması durumunda servet edinmenin bir vasıta değil bir hedef haline geleceğini ileri sürmekte ve dolayısıyla dinin ve servetin her ikisinin birden insanın felâha ulaşması için hayatî derecede gerekli olduğunu belirtmektedir (Chapra M. U., 2008, s. 47).

Chapra'ya göre servetin çoğalması ve genişlemesi, toplumda eğitim ve araştırma imkânlarının artmasına, teknolojik ilerlemelere, can, mal ve haysiyet güvenliğinin teminine, iyi yönetime, teşebbüs hürriyetine, istihdam ve kendini işini kurma imkânlarının çoğalmasına, yoksulluğun ortadan kaldırılarak temel hayatî ihtiyaçların karşılanmasına, sosyal dayanışmaya

ve karşılıklı güvene, yatırımların ve tasarrufların çoğalmasına yol açmak suretiyle Makāsıdın diğer amaçlarına ulaşılmasına da vasıta olacak ve böylelikle dinin nihai hedefi, *insanın felâha ermesi*, gerçekleşmiş olacaktır.[61]

Yazar, mezkûr amaçlara ulaşılmasında devletin tamamlayıcı bir görevinin olduğunu düşünmektedir. Yazara göre, insanı felâha ulaştırmak için din ve erdem tek başına yeterli değildir. Toplumdaki herkesin hesap verme şuuruna sahip ve ahlâkî açıdan yüksek seviyede olmasını beklemek gerçek dışıdır. Dolayısıyla toplumda adaletin tesis edilmesi ve insanların refahının arttırılmasına yönelik tedbirler uygulanması devletin hem ahlâkî hem de hukukî açıdan bir sorumluluğudur.[62]

Chapra, kalkınma konusunu ele alırken önemli bir uyarıda bulunmaktan da geri durmamaktadır: Sadece iktisadî kalkınmaya odaklanıp İslâm'ın önemsediği ve geliştirilmesini emrettiği diğer alanları ihmal etmek belki kısa vadede yüksek bir iktisadî büyüme oranı ortaya çıkarsa bile adaletsizliğin artması, aile birliğinin zayıflaması, gençliğin ihmal edilmesi ve toplumun huzurunun bozulması gibi sebeplerin olumsuz tesirleriyle bu büyümeyi uzun dönemde muhafaza etmek ve sürdürmek mümkün olmayacaktır. Dahası, sebep-sonuç etkileşimleriyle, toplumdaki bu gerileme aşama aşama iktisadî ve sosyo-politik alanlara da nüfûz edecek ve belki de İslâm medeniyeti, asırlardır süren gerilemenin sonucunda düşmüş olduğu hâli hazırdaki aşağı seviyenin daha da aşağısına düşme tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır (Chapra M. U., 2008, s. 51).

3.2. MASUDUL ALAM CHOUDHURY

İslâm iktisadı ve finansı araştırma alanının hem genel olarak bütünüyle ilgili hem de bütünün parçalarını oluşturan birbirin-

61 "Figure 6" (Chapra M. U., 2008, s. 48)

62 Chapra, bu bağlamda, Hz. Peygamber'in "Allah, Kur'ân ile yasaklamadığını hükümdar ile yasaklar" hadisine de atıfta bulunmaktadır.

den farklı konularda müstakil araştırmalar kaleme alan; makaleler, kitap bölümleri ve kitaplar yayımlayan Choudhury'nin, kalkınma kavramının İslâm iktisadı perspektifinden yorumu konusunda hem müstakil kitaplarıyla hem de makaleleriyle önemli bir akademik birikim ortaya koyduğu rahatlıkla söylenebilir. Öyle ki Choudhury'nin *Comparative Development Studies (San Martin's Press, 1993)* isimli kitabı bütünüyle kalkınma konusuna tahsis edilmiştir. Kitabın eleştirel bir bakış açısıyla analize tâbi tutulması Choudhury'nin kalkınma konusundaki görüşlerinin en isabetli şekilde ortaya çıkarılmasına imkân verecektir.

Choudhury mezkûr kitabında kalkınma kavramını birçok boyutuyla incelemektedir. Yazar, kitabın daha giriş kısmında, sosyo-iktisadî kalkınma konularını sıklıkla ele alan ana akım iktisat doktrinlerini eleştirel bir incelemeye tabi tuttuğunu, diğer yandan ise kalkınma kavramına dair ahlâkî-iktisadî[63] bir *dünya görüşü*nün hem analitik hem de insan eksenli kalkınma ve yoksulluk eksenli kalkınma alt başlıkları altında, politik-teorik bağlamda nasıl ele alınabileceğini araştırma konusu yaptığını ifade etmektedir (Choudhury M. A., 1993, s. 1-2).

Kitabın birinci bölümünde yazar, bir *dünya görüşü* söylemini ortaya koymaktadır. Yazara göre, dünya görüşü, bir meseleye veya sisteme ait müktesebatın esasını veya bilimsel çerçevesini birbiriyle uzlaştıran teorik, kurumsal ve politik perspektiflerin bütünlüğü anlamına gelmektedir. Dünya görüşü, aksiyomla başlayıp teori ve paradigma ile devam eden bütüne ulaşma sürecinin, paradigmanın da üstünde olan son aşamasıdır (Choudhury M. A., 1993, s. 12-13). Son dönem çalışmalarında *tevhîdî dünya görüşü* adını alacak olan bu kavramlaştırmada yazar, kalkınma kavramı da dâhil olmak üzere ele aldığı tüm meseleleri

---

63 Choudhury, ahlâkı (*ethics*), "bir kültür veya alt kültür tarafından benimsenen ortak değerler kümesi" şeklinde tanımlamaktadır (Choudhury, 1999, s. 61; Choudhury & Malik, 1992, s. 15).

bu *dünya görüşü* çerçevesinde araştırmaya ve açıklamaya çalışmaktadır. Yazar, buradan hareketle ve Stockholm İnisiyatifi'ne (The Stockholm Initiative on Global Security and Governance, 1991, s. 131-132) de atıfla, mukayeseli kalkınma çalışmaları kapsamında çerçevesini çizmeye çalıştığı dünya görüşünün *ahlâki değerlerin üzerinde yükselen sürdürülebilir kalkınma* kavramı olduğunu ifade etmektedir (Choudhury, 1993, s. 30; Choudhury M. A., 1996, s. 149).[64]

Yazar kitabın ikinci bölümünde, sosyo-iktisadî kalkınma kavramını eleştirel bir tartışmaya tâbi tutmakta; bu bağlamda kalkınmanın iki esas bileşeni olarak görülen iktisadî büyüme ve nüfus artışı hususlarını incelemektedir. Yazara göre, GSYH büyümesi ve nüfus artışı hâlâ biri diğerine tercih edilemeyen temel hedefler olmakla birlikte, bu ikisinin birlikte ahlâkî-iktisadî (*ethico-economic*) bir yaklaşımla ele alınması gerekmektedir (Choudhury M. A., 1993, s. 45). Yazar, bu bölümde *safha modelleri* olarak isimlendirdiği, Avrupa eksenli kalkınma yaklaşımı, Marksist az gelişmişlik modelleri, büyük itme (*big push*) teorisi ile devrevî nedensellik (*circular causation*) teorisi ve faktör istihdamı *(factor endowment)* teorisini açıklayarak, bunları E. F. Schumacher, Denis Goulet ve durağan durum (steady-state) teorisyenlerinin kalkınma yaklaşımlarıyla mukayese etmekte (Choudhury M. A., 1993, s. 54-62), ardından kitabın yazıldığı dönem itibarıyla kalkınma kavramı konusundaki son tartışmalarla[65] ilgili bilgi vermektedir (Choudhury M. A., 1993, s. 67-72).

---

64 Choudhury, sürdürülebilirlik kavramını, *iktisadî ve sosyal hedefler arasındaki karşılıklı etkileşimler süreci* şeklinde tanımlamaktadır (Choudhury M. A., 1996, s. 151).

65 Choudhury'nin mukayesesine konu olan bu tartışmalara örnek olarak Adelman'ın yoksulluk eksenli kalkınma yaklaşımı, Lewis'in kalkınma yaklaşımı, Chenery vd.'ın yaklaşımı, Kohli'nin kalkınmada sosyo-politik faktörler yaklaşımı, Bradford'un Doğu Asyalı *Dörtlü Çete* örneği kapsamında, kalkınma perspektifinden Yeni Sanayileşmekte Olan Ülkeler (*Newly Industrializing Countries, NICs*) söylemi gösterilebilir.

Kitabın üçüncü bölümünde ise yazar ana akım iktisat ve ahlâkî-iktisadî bakış açılarından politik iktisat kavramını incelemektedir. Bu bağlamda yazar öncelikle ana akım iktisat doktrininde politik iktisadın gelişimini izah etmektedir. Bu bölümde yazar, kalkınmaya dair politik-iktisadî çalışmaların, sosyo-iktisadî yapının belirleyicileri olan yapısal dönüşüm ve teknoloji tercihi meseleleriyle çok fazla ilgilenir hâlde olduğunu, özellikle yerleşik uluslararası iktisadî örgütlerden gelen açıklamaların, ana akım iktisadî düşüncenin söylemlerinden pek farklı olmadığını, bu sebeple ana akıma dâhil kalkınma yaklaşımlarından hiç birisinin ahlâk eksenli bir kalkınma perspektifi ortaya koyamadığını ifade etmektedir (Choudhury M. A., 1993, s. 105-106).

Yazarın bu bölümde değindiği bir diğer konu ise yoksulluk eksenli kalkınmanın sürdürülebilir kalkınmanın bir parçası olarak konumlandırılmasıdır. Yazara göre, yoksulluk eksenli (yoksulluğu ortadan kaldırmaya yönelik) kalkınma politikası uygulayan ülkelerde sosyal refah, üretim çıktı seviyesinden bağımsızdır ve bu tür ülkelerde üretim ve tüketime refahı teşvik edici sınırlar konulmazsa, sürdürülebilir kalkınma gerçekleştirilemez. Yazar, ayrıca, demografik değişimleri de ahlâkî-iktisadî kalkınma yaklaşımının ele alınması gereken bir unsuru olarak görmektedir. Bu bağlamda yazar, ana akım iktisatta yer alan, nüfus artışının kontrol edilmesi gerektiğine dair *reçeteler*in herhangi bir iktisadî mantığının olmadığını, iktisadî ve demografik politikaların birbirlerini teşvik eder şekilde bir etkileşim içinde bulunduklarını; bu sebeple demografik değişimin, ana akım iktisat teorilerinde belirtilenin aksine içsel (endojen) bir değişken olarak kabul edilmesi ve (yazarın, *demografik değişimin iktisadî politiği* tesmiye ettiği şekilde) nüfusu ve demografik değişimleri etkileyen unsurların sosyo-iktisadî dünya görüşü perspektifinden incelenmesi gerektiğini ileri sürmektedir (Choudhury M. A., 1993, s. 115, 122, 130, 134).

Yazar, kitabın dördüncü bölümünde, amacının GSYH, nüfus, iş gücü, beşerî sermaye, temel ihtiyaçlar, sanayileşme, istihdam, âdil kaynak dağılımı, verimliliği arttırıcı dönüşüm gibi,

kalkınmanın en önemli göstergeleri arasındaki karşılıklı ilişkiyi ortaya koymak olduğunu ifade etmektedir. Bölümde önce bu kavramların izahı yapılmakta, sonrasında bu kavramlar ahlâkî-iktisadî bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Bu bölümde yazar bizi ayrıca "ahlâkî rasyonellik (*moral rationality*)" kavramıyla tanıştırmaktadır.

Yazar, sosyal harcamaların çoğu üretken olmayan çevrelere yapıldığından, âdil kaynak dağılımının bu bağlamda, ne ahlâkî-iktisadî meseleleri ne de kalkınma meselelerini çözmede bir yardımının olmadığını ifade etmekle birlikte; *sosyal refah* ilkesi göz önüne alındığında, bu tür harcamaların gerekli olduğu ve sosyal harcamaların bir üretim çıktısı ortaya çıkarmasa da sosyal refah ürettiği, toplumun karşılıklı refahının sadece şahısların özel tüketimine değil, toplumun müşterek tüketimine de bağlı olduğu görüşündedir (Choudhury M. A., 1993, s. 139, 145-146).

Beşinci bölümde kitabın yazıldığı dönemde yayımlanmış çeşitli kalkınma raporlarını incelemesine konu edinen yazar, kitabın altıncı ve son bölümünde, kitabın bütününde ele aldığı meselelerle ilgili görüşlerini derli toplu olarak ifade etmektedir. Bu bölümde yazar, kalkınma meselelerini ve onları ele alma ve çözme yollarını anlama hususunda iktisat yazınında bir fikir birliği bulunmadığını, bu durumun ise zengin ve yoksul ülkeler arasında kalkınma planlaması, kalkınmada iş birliği gibi konularda karar alma süreçlerini zaafa uğrattığını, dahası, fikirlerde ve yaklaşımlardaki bu derin farklılığın mukayeseli kalkınma çalışmalarının metodolojik veçhesini tayin etmede bir eksikliğe yol açtığını açık şekilde vurgulamakta ve bu durumu da *kural tanımazlık (anomie)* şeklinde isimlendirmektedir (Choudhury M. A., 1993, s. 260).

Yazar, ana akım iktisat doktrinine ait geniş bir düşünce sistematiğinden hareketle bu kuralsızlığı açıklama çabası içine girdiğini; bu kuralsızlığa bir alternatif olarak ise E. F. Schumacher'in ileri sürdüğü kalkınma süreçleri (Schumacher, 2019, s.

125-130) ile bir ölçüde benzeşen ahlâkî-iktisadî yaklaşımı takip ettiğini ifade etmektedir. Yazara göre, ana akım iktisat doktrini tarafından iktisadî etkinlik ve âdil dağıtım ilkeleri gözetilerek ortaya konulan kaynak tahsis yöntemi insan eksenli bir kalkınma yaklaşımı için kabul edilebilir değildir; aksine bu yaklaşımın yerine iktisadî etkinlikten ziyade, bir refah artışı ortaya çıkaran ve yazarın *ahlâkî rasyonellik* şeklinde isimlendirdiği alternatif bir yaklaşımın ikame edilmesi gerekmektedir (Choudhury M. A., 1993, s. 261).

Yazar, ayrıca, ana akım iktisat perspektifi esas alınarak gerçekleştirilen kalkınma çalışmalarında bir hedef-idrâk birliği eksikliğinin söz konusu olduğunu, bunun ise ahlâkın bu çalışmalarda, piyasa gerçeklerine aykırı olarak, *dışsal* (ekzojen) bir unsur olarak kabul edilmesinden kaynaklandığını, kendisinin ortaya koyduğu yaklaşımda ise ahlâkın piyasa uygulamaları ve karar verme süreçleri ile etkileşim hâlinde olan *içsel* (endojen) bir unsur olarak kalkınma çalışmalarına dâhil edildiğini; dahası ahlâkı, evrensel ve normatif bir model dâhilinde içselleştirmeyen, adı ne olursa olsun, her sistemin, arzu edilmeyen bir ana akım iktisadî sisteme dönüşeceğini önemle vurgulamaktadır. Yazara göre kitaptan çıkarılabilecek en önemli sonuç, ahlâkın kalkınmanın özü olduğu gerçeği ve toplumdaki tüm sosyo-iktisadî ve politik güçlerin ahlâk eksenli bakış açılarını güçlendirecek şekilde kendilerini bu gerçeğe uyarlamaları gerektiğidir (Choudhury M. A., 1993, s. 262-265).

Choudhury bir başka çalışmasında, ana akım iktisatta iktisadî büyümenin GSYH'daki reel artış olarak ölçüldüğünü ve iktisadî faaliyetlerin bir sonucu olarak görüldüğünü belirtmekle beraber; GSYH'nın, iktisadî faaliyetlerin sosyal doğasını yansıtmadığı, örneğin, üretimdeki kalite değişikliklerini göstermediği, mal ve hizmetlerin dağıtımının ve üretimin doğasının bir göstergesi olmadığı ve sadece piyasa açısından bir fiyatı olan mal ve hizmetleri kapsadığı gibi hususlardan bahisle, tek başına bir sosyal refah göstergesi olarak ele alınamayacağını savunmakta; fakat kişi başına düşen reel GSYH'nın yine de sosyal re-

fahın ham bir ölçüsüne yakın bir değeri gösteriyor olabileceğini ifade etmektedir (Choudhury M. A., 1999, s. 215). Yazar, İslâmî perspektiften kalkınma konusundaki fikirlerini en açık ve anlaşılır olarak "Alternative Perspectives…" isimli kitap bölümünde dile getirmektedir. Burada yazar, İslâmî kalkınma sürecini, iktisadî büyüme ve âdil kaynak dağılımının eş zamanlı olarak gerçekleşmesi şeklinde ele almakta ve çevrenin korunmasını sürdürülebilir kalkınma için gerekli bir unsur olarak gördüğünü ifade etmektedir (Choudhury M. A., 1996, s. 138, 153).

3.3. ZAMIR IQBAL

Iqbal'in eserlerinde temel hareket noktası, Kur'ân'da ve hadislerde vazedilen İslâm ile Müslümanların günlük hayatta yaşayageldiği İslâm arasında birincisi aleyhine ve olumsuzlanan, arzu edilmeyen bir farklılık olduğudur. Iqbal, bu durumun sebeplerini üretim, hayat ve tercih hürriyeti, iktisadî ve insanî kalkınma gibi konularda İslâm'ın temel ilkeleri ile insan fıtratı arasındaki uygunluğun anlaşılamamasına, yanlış anlaşılmasına veya yanlış yorumlanmasına bağlamakta ve bu durumun ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmalar yapılması gerektiğini, kendi çalışmalarını da bu amaca yönelik olarak gerçekleştirdiğini ifade etmektedir (Iqbal, Askari, Krichene, & Mirakhor, 2014, s. 2).

Kalkınma, Iqbal'in eserlerinde ele aldığı ve önemle üzerinde durduğu konulardan birisidir. Yazar, iktisadî refahın ve kalkınmanın *İslâm dininin ve ümmetinin bekâsı* ve toplumun gelişimi için hayatî önemde olduğunu vurgulamaktadır (Askari, Iqbal, & Mirakhor, 2009, s. 243, 256). Iqbal, kalkınma konusunu, İslâm toplumlarının son asırdaki göreceli geri kalmışlığı bağlamında ele almaktadır.

Iqbal, bu geri kalmışlıktan hareketle özellikle *bilgisiz âlimler* ve İslâm karşıtı Batılı kesimler tarafından, İslâm'ın aslında iktisadî gelişmeyi engelleyici bir yapıda olması sebebiyle İslâm âleminin Batı'nın maddî refahı karşısında görece geri kaldığının iddia edildiğini; esasında, bunun tam tersinin doğru olduğunu;

İslâm'ın kurallara dayalı,[66] inananların maddî ve manevî ilerlemelerini destekleyici bir kurguya sahip olduğunu, fakat Müslümanların, Kur'ân'da ve hadislerde vazedilen gerçek İslâm'ı ve onun iktisadî ve sosyal adaletle ilgili hükümlerini ve öğretilerini araştırıp, ortaya çıkarmak ve kendi hayatlarına tatbik etmek hususundaki yetersizlikleri yüzünden, arzu edilen gelişmeyi sağlayamadıklarını ileri sürmektedir (Iqbal & Mirakhor, 2017, s. 176; Askari, Iqbal, & Mirakhor, 2009, s. 243).

Iqbal'e göre İslâm'ın temel hedefi, âdil, ahlâkî ve ilerlemeye uygun bir toplum inşa etmektedir. Bunun da yolu Allah'a itaat etmekten ve toplumda iktisadî ve sosyal adaleti tesis etmekten geçer (Askari, Iqbal, & Mirakhor, 2009, s. 244; Iqbal & Mirakhor, 2017, s. 177). Öyle ki adalet, İslâm toplumunun temelidir ve dinî ve beşerî adalet, toplumda mutlaka hâkim kılınmalıdır. Adaletin hayata geçirilebilmesi için toplumdaki bireylerin neleri yapabileceklerine veya yapamayacaklarına dair sınırlarının farkında olmaları ve devletin, herkesin adalet karşısında eşit muamele görmesini, diğer bir deyişle, hukukun üstünlüğünü temin etmesi gerekir (Askari, Iqbal, & Mirakhor, 2009, s. 245).

Iqbal, Batılı iktisadî doktrinlerde ele alınan kalkınma kavramında mündemiç olduğunu düşündüğü dört unsura (kıtlık, rasyonellik, devletin ve piyasanın rolü) karşılık İslâm'da kalkınmanın üç boyutu olduğu görüşündedir: (a) insanın gelişimi *(rüşd)*,[67] (b) dünyanın fizikî koşullarının iyileştirilmesi *(istîmar)*, (c) yukarıdaki her iki boyutu da kapsayan, insanlığın kolektif gelişimi (Askari, Iqbal & Mirakhor, 2015, s. 312; Iqbal, Askari, Krichene & Mirakhor, 2014, s. 8).

---

66 Yazar, İslâm İktisadını, *sırat-ı müstakime dâhil olmak isteyenler için Allah'ın tayin ve tespit ettiği ve Allah'ın varlığı ve birliği ilkesi üzerine bina edilmiş olan kurallar ve kurumlar kümesi* şeklinde tanımlamaktadır (Iqbal, Askari, Krichene, & Mirakhor, 2014, s. 25).

67 Yazarın kullandığı *rüşd* kavramına karşılık, *insan-ı kâmil* kavramının insanın manevî gelişimini tanımlamak bakımından daha doğru olabileceği kanaatindeyim.

Yazara göre, insanın gelişimi kendisini arındırmasıyla, arınma ise insanın kendisinin farkına varması ve Allah'ın varlığından bağımsız bir varlığı olmadığını idrâk etmesiyle mümkündür. Dünyanın imarı ise insanın, Allah'ın yeryüzündeki halîfesi olması ile ilişkilendirilmektedir. Buna göre, Allah, kendisinden kulluk vazifesi talep ettiği insanı, bu vazifesini yerine getirecek maddî imkanlardan mahrum bırakmamıştır. Bu bağlamda, Batılı iktisadın kıtlık düşüncesinin aksine Kur'ân, yeryüzünün kaynaklarının insanlar için zaman ve mekândan bağımsız olarak yeterli olduğunu bildirir.[68] Burada esas olan, şimdiki nesillerin gelecekteki nesillerin hakkını korumak amacıyla kaynakları yerinde kullanması ve israf etmemesidir (Askari, Iqbal, & Mirakhor, 2015, s. 315; Iqbal, Askari, Krichene, & Mirakhor, 2014, s. 8-9).

İnsanlığın kolektif gelişimi hususunda ise "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan idarecilere de…"[69] ayetinden bahisle *ulû'l-emre itaat* ve insanların bilmedikleri hususlarda idarecilerle istişare etmesinin önemi vurgulanmaktadır. Burada da esas olan, yönetici mevkiinde olanların İslâm'ın emir ve yasaklarının dışına çıkmamaları, buna karşılık, yönetilen mevkiinde olan insanların, İslâm'ın emir ve yasaklarına tam olarak uyan ve onları samimi şekilde tatbik eden yöneticilere şartsız itaat göstermeleridir (Iqbal, Askari, Krichene, & Mirakhor, 2014, s. 10-11).

Son olarak, yazara göre bir toplumda sürdürülebilir iktisadî büyüme ve kalkınma ancak şu şartların var olmasıyla meydana gelebilir: (a) İktisadî büyüme, kalkınma ve refah üretimi lehine toplumda milli çapta güçlü bir istek ve adanmışlığın bulunması, (b) şahsî teşebbüsün desteklenmesi ve devletin büyümeyi ve kalkınmayı teşvik edici politikaları uygulamaya

68 "Allah yolunda hicret eden kimse yeryüzünde gidecek birçok uygun yer ve imkân bulacaktır…" Kur'ân, [Nisa (4):100].

69 Kur'ân, [Nisa (4):59].

koyması, (c) ülkenin ve şirketlerin yönetiminde etkin yönetişim ilkesinin hâkim olması ve kurumların da iktisadî büyüme ve kalkınmayı desteklemeleri (Askari, Iqbal, & Mirakhor, 2009, s. 256).

Bu bağlamda yazar, İslâm'da iktisadî büyümeyi ve kalkınmayı arttırıcı iktisadî politikaların desteklendiğini; başkalarının haklarına zarar verilmediği müddetçe servet birikimine ve özel mülkiyete izin verildiğini, iyi yönetimin ve kurumların öneminin tasdik edildiğini, akitlere değer verildiğini, rüşvet ve yolsuzluğun yasaklandığını ve hukukun üstünlüğünün savunulduğunu vurgulamakta; esasında, İslâm'ın özünde var olan bu ilkelerin Batılı iktisadî düşünce tarafından daha yeni yeni keşfedildiğini ifade etmektedir. Iqbal, ayrıca, borç temelli değil, hak temelli *(equity-based)* ve riskin geniş ölçüde taraflar arasında paylaşıldığı; bu sayede yatırımları ve iktisadî büyümeyi teşvik edici bir sistem olmasından bahisle İslâmî finansın, iktisadî kalkınmayı destekleyici bir sistem olduğunu; böyle bir sistemde karz-ı hasen, sadaka ve zekât kurumlarının yoksulluğu azaltmada ve iktisadî büyümeyi desteklemede önemli bir görev üstlenebileceğini özellikle vurgulamaktadır (Askari, Iqbal, & Mirakhor, 2009, s. 256 vd.).

4. SONUÇ

Bu çalışmada, İslâm iktisat düşüncesine katkıda bulunmuş ve kendilerinden sonraki çalışmaların seyrine tesir etmiş, Türkiye'de de bilinirliği yüksek üç akademisyenin eserlerinden hareketle, kalkınma kavramının çağdaş İslâm iktisat düşüncesinde nasıl ele alındığı ve anlaşıldığı araştırılmıştır.

Bu bağlamda, öncelikle, ana akım iktisadî düşüncede kalkınma kavramının nasıl telakkî edilmiş olduğu, belli başlı düşünürler üzerinden kısaca açıklanmıştır. Batı düşüncesinde, ilk devirlerde, kalkınmanın insanın manevî gelişmesini de kapsayacak şekilde geniş bir mânâda düşünüldüğü, bunun başlıca sebebinin ise insanın doğasına yönelik takınılan olumsuz tu-

tum olduğu görülmektedir. İnsanın geliştirilmeye ve sınırlandırılmaya muhtaç olduğuna dair bu algı, esasında zaman içinde değişmemiş, fakat insanın, benliğinden kaynaklı bu *olumsuzluğu*nu bertaraf etmeye yönelik tedbirler (üstün otorite, devlet gücü vb.) geliştirilmiştir.

İnsanın olumsuz taraflarının kontrol ve baskı altına alınabileceğinin ortaya çıkmasından sonra, özellikle on dokuzuncu asrın sonlarında, Batı düşüncesinde, insanın manevî gelişimi kalkınma kavramından soyutlanmış ve bunun yerini, insanın ve dolayısıyla insanın teşkil ettiği toplumun maddî gelişmeye ve zenginliğe ulaşması almıştır. Bu yönüyle iktisadî büyüme kavramı, kalkınma kavramıyla eş anlamda ve hatta onun ikamesi olarak kullanılır olmuştur. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, kalkınma kavramı yeniden toplumların gündemine gelebilmiş ve refah devleti söylemi altında 1980'lere kadar uygulama alanı bulabilmiştir.

Çağdaş İslâm iktisat düşüncesinde kalkınma kavramı, faşizmin ortadan kalkması, komünizmin ve sosyalizmin İslâm için bir tehdit olmaktan çıkmaya başlaması ve İslâm ülkelerinin petrol sayesinde göreceli zenginleşmesinin sonrasında, yirminci asrın ikinci yarısında, ağırlıklı olarak kendine yer bulabilmiştir.

Batı'nın iktisat düşüncesindeki konumunun aksine, İslâm iktisat düşüncesinde insan, kalkınma kavramının kapsamı dışına çıkarılmamış; onun aktif, değeri bilinen ve asgarî bir refah seviyesinde hayatını devam ettirmesi amaçlanan bir unsuru olarak daima ön planda olmaya devam etmiştir. İslâm'daki bu yaklaşımın temel sebebi ise insanın kulluk vazifesiyle yükümlü olması ve Allah'ın yeryüzündeki halîfesi olarak tayin edilmiş olmasıdır.

Çağdaş İslâm iktisat düşüncesinde, insan ve dolayısıyla toplum her zaman merkezde olmakla birlikte, kalkınma kavramının değişik şekil ve mânâlarda ele alındığı görülmektedir. Bu

minvalde, üzerinde durulan hususların, dinin maksatları ve bu maksatları gerçekleştirmede adaletin ve adaleti tesis edici bir unsur olarak devletin rolü (Chapra), ahlâkî-iktisadî değerler üzerinde inşa edilecek sürdürülebilir kalkınmanın tesis edilmesi için gerekli politikaların ahlâkî rasyonellik ve tevhîdî dünya görüşü çerçevesinde uygulamaya konulması (Choudhury), kalkınmanın dinin ve ümmetin bekâsı için elzem olduğu ve insanın gelişimi (rüşd), dünyanın istîmarı ve insanlığın kolektif gelişimi çerçevesinde ele alınması ve ayrıca gelecek nesillerin de hakkının gözetilmesi ve bunun için israftan uzak durulması gerektiği (Iqbal) olduğu ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

Acar, G. T. (2008). *İktisadı Değiştirmek: Neoklasik İktisada Eleştirel Bir Yaklaşım .* İstanbul: İletişim Yayınları.

Ahmed, M. (1975). *İslam İktisadı: Mukayeseli Bir Tedkik.* (Y. Z. Kavakçı, Çev.) İstanbul: Cağaloğlu Yayınevi.

Askari, H., Iqbal, Z., & Mirakhor, A. (2009). *New Issues in Islamic Economics & Finance: Progress & Challenges.* Singapore: John Wiley & Sons (Asia) Pte. Ltd.

Askari, H., Iqbal, Z., & Mirakhor, A. (2015). *Introduction to Islamic Economics: Theory and Application.* Singapore: John Wiley & Sons Singapore Pte. Ltd.

Başkaya, F. (2015). *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü* (7 b.). İstanbul: Öteki Yayınevi.

Bendix, R. (1998 [1960]). *(Max Weber Classic Monographs) Max Weber: An Intellectual Portrait.* London, New York: Routledge.

Bonar, J. (Dü.). (1894). *A Catalogue of The Library of Adam Smith.* London and New York: MacMillan and Co.

Buğra, A. (2008). *İktisatçılar ve İnsanlar: Bir Yöntem Çalışması* (6 b.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Chapra, M. U. (2001). *What is Islamic Economics? (IDB Prize Winners' Lecture Series No:9)* (2 b.). Jeddah: Islamic Research and Training Institute (IRTI).

Chapra, M. U. (2006). İbn Haldûn'un Gelişme Teorisi Günümüz İslâm Dünyasının Düşük Performansını İzahta Yardımcı Olur Mu? *İslâm Araştırmaları Dergisi*(16), s. 205-243.

Chapra, M. U. (2008). *The Islamic Vision of Development in the Light of Maqāsid al Sharīʿah.* Jeddah: Islamic Research and Training Institute (IRTI).

Chapra, M. U. (2018). *İslam İktisadında Ahlak ve Adalet.* (M. Saraç, Dü., M. Saraç, H. Vergil, M. Ustaoğlu, M. Oktay, & F. B. Ustaoğlu, Çev.) İstanbul: İstanbul Üniversitesi İslam İktisadı Uygulama ve Araştırma Merkezi (İSİFAM).

Choudhury, M. A. (1993). *Comparative Development Studies: In Search of the World View.* New York: San Martin's Press.

Choudhury, M. A. (1996). Perspectives in Economic Growth and Development with an Application to Malaysia. M. A. Choudhury, U. A. Malik, & M. A. Adnan (Dü) içinde, *Alternative Perspectives in Third-World Development: The Case of Malaysia* (s. 137-172). New York: San Martin's Press.

Choudhury, M. A. (1999). *Comparative Economic Theory: Occidental and Islamic Perspectives.* New York: Springer Science+Business Media, LLC.

Choudhury, M. A., & Malik, A. U. (1992). *The Foundations of Islamic Political Economy.* London: The MacMillan Press Ltd.

Çapra, Ö. M. (1988). İslami Refah Devleti ve Devletin Ekonomideki Rolü. A. Tabakoğlu (Dü.) içinde, *İslâm İktisadı Araştırmaları- I* (H. Şencan, Çev., s. 148-174). İstanbul: Dergâh Yayınları.

el-Mevdûdî, E. (1968). *İslâma ve Muasır Nizamlara Göre İktisat Prensipleri.* (İ. Toksarı, Çev.) İstanbul: Nidâ Yayınevi.

Es-Sadr, M. B. (1991). *İslam ve İktisadi Ekoller.* (S. Namdar, Çev.) İstanbul: Akademi Yayınları.

Gribbin, J. (2020 [1984]). *Schrödinger'in Kedisinin Peşinde: Kuantum Fiziği ve Gerçeklik* (6 b.). (N. Çatlı, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

Hirschman, A. O. (1997 (1977)). *The Passions and the Interest: Political Arguments for Capitalism before Its Triumph* (Twentieth Anniversary Edition b.). New Jersey (USA) and West Sussex (UK): Princeton University Press.

İbn-i Haldûn. (2004). *Mukaddime* (Cilt 1). (H. Kendir, Çev.) İstanbul: Yeni Şafak Yayınları.

Iqbal, Z., & Mirakhor, A. (2017). *Ethical Dimensions of Islamic Finance: Theory and Practice.* (M. Asutay, Z. Iqbal, & J. Sultan, Dü) Cham, Switzerland: PalgraveMacmillan.

Iqbal, Z., Askari, H., Krichene, N., & Mirakhor, A. (2014, May). Understanding Development in an Islamic Framework. *Islamic Economic Studies, 22*(1), s. 1-36. doi:10.12816/0004129

Karakoç, S. (2009 [1967]). *İslâm Toplumunun Ekonomik Strüktürü* (11 b.). İstanbul: Diriliş Yayınları.

Kazgan, G. (2021). *İktisadî Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi* (22 b.). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Khan, M. A. (1992). *Economic System of Islam: Bibliography of Studies in English Published During 1940-1990.* Jeddah: King Abdulaziz University. Ocak 09, 2021 tarihinde https://iei.kau.edu.sa/Files/121/Files/152672_25-Bibliography1940-1990.pdf adresinden alındı

Kurz, H. D. (2016 [2013]). *Economic Thought: A Brief History (Trans. from German).* (J. Riemer, Çev.) New York: Columbia University Press.

Küçükkalay, A. M. (2019). *Adam Smith: Ahlak Felsefesinden Politik Ekonomiye Bir Filozof.* İstanbul: Ketebe Yayınları.

Mirakhor, A., & Askari, H. (2010). *Islam and the Path to Human and Economic Development.* New York, United States: Palgrave MacMillan.

Özdemir, S. (2007). *Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti* (2 b.). İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.

Sachs, J. D. (2019). *Sürdürülebilir Kalkınma Çağı.* (B. Gönülşen, Çev.) İstanbul: Yeditepe Ünivertsitesi Yayınevi.

Schumacher, E. F. (2019). *Küçük Güzeldir: Önceliği İnsana Veren Bir Ekonomi Anlayışı* (8 b.). (O. Ç. Deniztekin, Çev.) İstanbul: Varlık Yayınları.

Schumpeter, J. A. (1949 [1934]). *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest and Business Cycle (Trans. from German)* (3 b.). (R. Opie, Çev.) Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Sen, A. (2016). Adam Smith and Economic Development. R. P. Hanley (Dü.) içinde, *Adam Smith: His Life, Thought, and Legacy* (s. 281-302). New Jersey, Oxford: Princeton University Press.

Seyidoğlu, H. (2001). Economic Growth. *Ekonomi ve İşletmecilik Terimleri: Açıklamalı Sözlük*, 150. İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Siddiqi, M. N. (1978). *Contemporary Literature on Islamic Economics: A Select Classified Bibliography of works in English, Arabic*

and Urdu up to 1975. International Centres for Research on Islamic Economics, King Abdul Aziz University. Jeddah, Leicester: The Islamic Foundation. Ocak 18, 2021 tarihinde https://iei.kau.edu.sa/Files/121/Files/152672_07-MuslimEconomic.pdf adresinden alındı

Siddiqi, M. N. (2018). *Ekonomide Devletin Rolü: İslamî Bir Bakış Açısı.* (F. Taşçı, Çev.) İstanbul: İktisat Yayınları.

Taşçı, F. (2020). *Sosyal Refah: Bütüncül Bir Perspektif* . İstanbul: İktisat Yayınları.

The Covenant of the League of Nations: The Article Number 22. (1919, 4 28). 4 7, 2021 tarihinde https://avalon.law.yale.edu/20th_century/leagcov.asp adresinden alındı

The Stockholm Initiative on Global Security and Governance. (1991, October). *Pakistan Horizon, 44*(4), 89-139. Ocak 4, 2021 tarihinde http://www.jstor.org/stable/41393928 adresinden alındı

Ülgener, S. F. (2016). *Makaleler.* (A. G. Sayar, Dü.) İstanbul, Türkiye: Derin Yayınları.

Weber, M. (1999). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (2 b.). (Z. Gürata, Çev.) Ankara: Ayraç Yayınları.

Zaim, S. (1979). *İslam ve İktisadî Nizam.* Karabük: Teknik Elemanlar Birliği Karabük Şubesi.

On Birinci Bölüm

TÜRKİYE'DE TİCARİ VE KATILIM BANKACILIĞININ EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ; NEDENSELLİK ANALİZİ

Dr.Öğr. Üyesi İsmail Cem ÖZKURT[70]

1. Giriş

Bireylerin ve firmaların ellerindeki fon fazlalıklarını kullanarak ekonomik büyümenin sağlanabileceği düşüncesinin sonucunda fon toplama ve dağıtma işlevini görmek için bankacılık sistemi oluşturulmuştur. Bireylerin ve firmaların ellerindeki fon fazlalarını elde edebilmenin tek yolu sermayenin getirisi olarak ifade edilen faiz vermektir. Bu nedenle kökeni yüzyıllar öncesine dayanan bankacılık sistemi faiz temeli üzerine kurulmuş bir sistemdir.

İslam dini faizi kesin bir dille yasaklamakla birlikte ticareti serbest kılmış ve helal yolla yapılan ticareti teşvik etmiştir. Katılım bankacılığı, İslam ülkelerinde faizin yasaklanmış olmasının yanında ticaretin ihtiyaç duyduğu fon gereksinimlerini karşılayabilmek amacıyla kar-zarar ortaklığına dayanan ve doğrudan

70 Kafkas Üniversitesi, İ.İ.B.F, İktisat Bölümü, icozkurt@gmail.com

doğruya reel sektörü fonlayan bir bankacılık sistemidir. Katılım bankaları günümüzde müşterilerine faiz gibi bir getiri vermekten başka geleneksel bankaların verdikleri tüm hizmetleri sunmaktadır.

Katılım bankacılığı, belirli bir faiz oranı üzerinden fon toplayıp fon kullandıran geleneksel bankacılık sisteminin aksine faiz yerine kar-zarar ortaklığı ile katılım payı sağlayarak katılımcılarının faaliyet sonuçlarına katılmasını sağlayan bir bankacılık sistemidir. Bu sayede tasarruflarının kullandırılması karşılığında faiz gelir elde etmek istemeyen tasarruf sahiplerinin ellerindeki fonlar ekonomiye kazandırılmış olmaktadır (Özulucan ve Deran, 2006: 87). Faizsiz esasa göre faaliyette bulunan katılım bankaları, kâr ve zarara katılma esasına göre fon toplayıp; ticaret, ortaklık ve finansal kiralama yöntemleriyle fon kullandıran bir bankacılık türüdür (Esmer ve Bağcı, 2016: 18). Parlakkaya ve Çürük (2011)'in yaptıkları tanıma göre katılım bankacılığı, İslami hukuk sistemine paralel olarak düzenlemiş, Kur'an ve Sünnet gibi İslami kaynaklara göre çalışma şekillerini belirleyen bir finansal sistemdir.

Katılım bankacılığının ortaya çıkması ve gelişmesinin üç temel gerekçesi bulunmaktadır. Bunlar (Erdem, 2018: 252-254):

- Dini gerekçe. Faizin hem Kur'an-ı Kerim'de hem de sünnette kesin bir dille yasaklanmış olması.
- Ekonomik gerekçe. Dini hassasiyetler nedeniyle ekonomiye kazandırılamayan fonların ekonomiye katılmasının sağlanması. 1973-1974 petrol krizlerinden sonra petrol fiyatlarındaki yükselmeye bağlı olarak ciddi fon biriktiren Arap ülkelerinin ellerindeki bu fonlardan faydalanmak istemeleri.
- Siyasi gerekçe. Ülkelerin siyasi güç elde gelebilmesinin yolu ekonomik güce sahip olmasından geçmektedir. Bu ekonomik gücü elde edebilmek için de eldeki kaynakların en optimal biçimde kullanılması gerekmektedir.

Katılım bankacılığı sisteminin ülke ekonomilerine bazı faydaları bulunmaktadır. Bunlardan başlıcaları;

- Katılım bankaları özellikle KOBİ'ler olmak üzere reel sektöre fon sağlayan finansman firmalarıdır. Reel sektörün fonlanması ülke ekonomilerinin büyümesinin itici gücü olmaktadır.
- Geleneksel ticari bankalar kredi kullanmanın riskini faiz yoluyla tamamen fonu kullanan tarafa yüklemektedir. Katılım bankacılığında ise bu risk her iki tarafa dağıtılmaktadır.
- Ticari bankalar uyguladıkları faiz oranları yoluyla finansal krizlerin sebebi olabilmektedir. Oysa katılım bankalarının temelinde faizin olmaması bu tür bankacılığın ülke ekonomilerinde risk oluşturmasını engellemektedir.
- Faiz hassasiyeti sebebiyle finansal sisteme dâhil olmayıp atıl durumda kalan fonların sisteme katılmasını sağlamaktadır.
- Katılım bankaları müşterilerine karşı dini hassasiyetler nedeniyle bir müşteri şeklinde yaklaşmaktan ziyade onlara bir ortak mantığıyla yaklaşmaktadır.
- Katılım bankaları müşterilerine karşı daha esnek ve anlayışlı yaklaşmakta kısa süreli ve geçici olumsuzlukları çok fazla büyütmemektedirler.
- Katılım bankaları topladıkları fonları devlet iç borçlanma senetleri gibi faiz getiren yatırım araçlarına yönlendirmediklerinden hükümetlerin aşırı borçlanmasının önüne geçmekte ülkede mali baskınlığın düşük seviyelerde kalmasına yol açmaktadır.
- Katılım bankalarının fonları faiz getiren yatırım araçlarından ziyade reel kesimde değerlendirdiğinden özel sektörün bu fonlardan mahrum kalması yani crowding out etkisinin ortaya çıkmasını engellemektedir.

- Katılım bankaları ülke ekonomisi bir kriz ortamında olsa dahi reel kesimi desteklemeyi sürdürmektedir. Çünkü bu kuruluşların kâr elde edebilmesinin tek yolu müşterileriyle kurdukları ortaklık ilişkileridir. Dolasıyla kriz dönemlerinde ekonomilerin en temel sorunlarından birisi olan kredi musluklarının kapanarak firmaların fon kaynaklarından mahrum kalması katılım bankacılığı sistemi sayesinde ortadan kalkmaktadır.

Dünya'da İslami finansa ilişkin ilk girişim 1971 yılında Mısır'da kurulan Nasr Sosyal Bankası'dır. 1974 yılında kurulan günümüzde hala daha faaliyetlerinde devam eden İslami Kalkınma Bankası ciddi bir fon büyüklüğüne sahiptir. Faizsiz bankacılık faaliyetlerinin en fazla geliştiği ülkeler Malezya ve İran'dır (Serpam, 2013: 9). Her ne kadar faizsiz bankacılık sistemi Müslüman ülkelerde ortaya çıksa da gelişmiş batılı ülkelerde de bu bankacılık sisteminin kullanıldığı görülmektedir. Günümüzün en büyük geleneksel ticari bankalarının İslami bankacılık yöntemini kullanan iştirakler oluşturmasının başlıca nedeni zengin Arap ülkelerinde bulunan fonlardan faydalanma istekleridir.

Türkiye'de bankacılık sektörünün gelişimi iki döneme ayırarak incelenebilir. İlk dönem Osmanlı İmparatorluğu zamanında Tanzimat'a kadar olan dönemdir. Bu dönemde İslam dinindeki faiz yasağı nedeniyle bankacılık sektörü Galata Bankerleri olarak adlandırılan yabancı girişimcilerin elindeydi. İmparatorluğun ekonomi yapısı tarım, hayvancılık ve askeri sektörlerden oluşmaktaydı. Dolayısıyla bankacılık sektörü hem dini hem de ekonomik nedenlerden ötürü yeterince gelişmemiştir. Tanzimat'ın ilanından sonra ise İmparatorluğun fon ihtiyacının giderek artması nedeniyle borçlanmayı kolaylaştırmak amacıyla 1856 yılında Osmanlı Bankası kurulmuştur. Bu dönemde kurulan bankalar İngiliz, Fransız ve Avusturya sermayeleri ile kurulmuştur. Dolayısıyla bankacılık sistemi hala yabancıların elindedir. İkinci dönem ise Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte yabancı bankaların hâkimiyetinin ortadan kaldırılmasının amaçlandığı

milli bankacılık döneminden oluşmaktadır. Tek şubeli yerel bankaların yanı sıra Türkiye Sınai ve Maadin Bankası, Emlak ve Eytam Bankası ve hala faaliyetlerine devam eden İş Bankası kurulmuştur. İkinci Dünya Savaşı nedeniyle duraklama dönemine giren Türk Bankacılık sektörü savaştan sonra ekonomideki büyümeye ve artan ihtiyaçlara paralel biçimde özellikle özel bankacılık yatırımlarıyla büyümeye devam etmiştir.

Türkiye'de finansal liberalizasyonun başladığı 1980'li yıllar ile birlikte faizsiz bankacılık yoluyla "yastık altı para" olarak ifade edilen atıl durumdaki fonları ekonomiye kazandırma düşüncesi gelişmeye başlamıştır. O zamanın hassasiyetleri göz önüne alınarak ilk olarak 1985 yılında "özel finans kurumları" kimliği ile faaliyete başlayan bu finans kurumları 2005 yılından itibaren ise yine Türkiye'ye ait bir kimliklendirme ile katılım bankaları olarak faaliyetlerine devam etmişlerdir. Günümüze kadar geçen sürede önemli bir gelişme gösteren katılım bankacılığı sistemi bu hızlı gelişmeye rağmen potansiyelinin altında bir performans göstermektedir.

Türkiye'de katılım bankacılığı adı altında faizsiz bankacılık sisteminin kurulmasının bir diğer nedeni ise petrol zengini Arap ülkelerinin ellerindeki fonları ülkeye çekebilmektir. Türkiye tarihinin her aşamasında tasarruf açığı nedeniyle yabancı sermayeye ihtiyaç duyan bir ülke olmuştur. Bu fon ihtiyacını en az maliyetle karşılayabilmek amacıyla faizsiz bankacılık sistemi kurulmuştur.

2015 yılına kadar sadece özel sektöre ait katılım bankaları faaliyet göstermiştir. Bu yıla kadar geçen sürede 2000 yılındaki krizde iflas ederek TMSF'ye devrolan ve tasfiye edilen İhlas Finans kurumunun yanı sıra 2016'daki darbe girişiminden sonra bu grubun yönetiminde olan Bank Asya'ya yine TMSF tarafından el konulmuştur. Bu iki olumsuz tecrübe neticesinde yatırımcılar faizsiz bankacılık sektörüne şüphe ile yaklaşmaya başlamışlar ve sektörde kamuya ait kuruluşların da faaliyet göstermesinin sektöre olan inancın daha da artmasını sağlaya-

cağı görüşü ortaya çıkmıştır. Bu gereklilik neticesinde kamuya ait Ziraat Bankası'nın Ziraat Katılım ve Vakıfbank'a ait Vakıf Katılım bankaları faizsiz bankacılık sektöründe faaliyet göstermeye başlamışlardır.

2. Literatür

Kaleem ve İsa (2003) çalışmasında, Malezya'da 1994-2002 döneminde aylık veriler kullanılarak yatırım bankaları, ticari bankalar ve finans şirketlerinin vadeli mevduat getirileri ile İslami bankaların getiri oranları arasındaki nedensellik ilişkisi Granger Nedensellik Analizi ile test edilmiştir. Analiz sonucunda ticari bankaların vadeli mevduat getiri oranlarının İslami bankaların getiri oranlarının nedeni olduğu tespit edilmiştir.

Bacha (2004) çalışmasında Malezya'da 1994-2003 döneminde aylık veriler kullanılarak İslami bankaların verdikleri 3 aylık katılım payları, ticari bankaların verdikleri 3 aylık faiz oranları ve İslami ve ticari bankaların toplam mevduatları arasındaki ilişki Granger Nedensellik Analizi yöntemiyle test edilmiştir. Analiz sonucunda, 3 ay vadeli katılım payı ile faiz oranı arasında yakın bir ilişki bulunmuştur. Ticari bankaların getirilerinden İslami bankaların getirilerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Demir, Öztürk ve Albeni (2007) çalışmalarında, Türkiye'de 1995-2005 döneminde bankacılık sistemi, hisse senedi piyasaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki test edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre uzun dönemde finansal piyasalar ile ekonomik büyüme arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin var olduğu, uzun dönemde banka ve hisse senedi yoluyla finansmanın ekonomik büyümeyi sağlamakla birlikte bu etkinin küçük olduğu, hisse senedi piyasasının büyümeye etkisinin bankacılık sektörü yoluyla finansmana göre daha küçük olduğu tespit edilmiştir.

Furqani ve Mulyany (2009) çalışmalarında Malezya'da 1997:1-2005:4 döneminde aylık verilerle finansal sistemin büyü-

mesinin Malezya'da ekonomik büyümeye etkisi Eşbütünleşme ve Hata Düzeltme Modeli çerçevesinde incelenmiştir. İslami banka finansmanı, kişi başı reel GSYİH, sabit yatırım ve ticaret faaliyetleri değişkenlerinin kullanıldığı çalışma sonucunda, kısa vadede sadece sabit yatırımın İslami bankacılığının gelişmesinin Granger nedeni olduğu uzun vadede ise İslami bankacılık ve sabit yatırımlar arasında çift yönlü bir ilişki olduğu ve GSYİH'daki artışların İslami bankacılığın gelişmesine neden olduğu bulunmuştur.

Ceylan ve Durkaya (2010) çalışmalarında, Türkiye'de 1998Q1-2008Q3 döneminde ticari bankaların yurtiçine açtığı krediler ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi analiz edilmiştir. Analiz sonucunda ticari banka kredilerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Zainol ve Kassim (2010) çalışmalarında Malezya'da 1997-2008 döneminde aylık verilerle İslami ve ticari bankaların 3 aylık getirileri ile her iki bankacılık türünün toplam mevduatları arasındaki ilişki Granger Nedensellik Analizi yöntemiyle test edilmiştir. Elde edilen sonuca göre, İslami bankalar ve ticari bankaların 3 aylık vadeli getirileri arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Çevik ve Charap (2011) çalışmalarında, Malezya ve Türkiye'de 1997-2010 döneminde aylık veriler yardımıyla bir yıl vadeli kâr payı ve mevduat faizi ile enflasyon arasındaki ilişki Granger Nedensellik Analizi yöntemiyle test edilmiştir. Analiz sonucunda her iki ülkede de İslami banka kar payı ile ticari banka mevduat faizi oranı arasında nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Abduh ve Chowdhury (2012) çalışmalarında Bangladeş'te İslami bankacılığın ekonomik büyümeye yönelik ilişkisi 2004Q1-2011Q2 döneminde Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Analizi ile test edilmiştir. İslami banka finansmanının

hem kısa hem de uzun vadede ekonomik büyümeyi pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Abduh ve Omar (2012) çalışmalarında Endonezya'da İslami bankacılığın gelişimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki çeyreklik verilerle 2003Q1-2012Q2 döneminde analiz edilmiştir. ARDL ve Hata Düzeltme Modeli'nin kullanıldığı çalışma sonucunda İslami finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında kısa ve uzun vadede çift yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Yazdan ve Sadr (2012) çalışmalarında, İran ve Endonezya'da İslami bankacılığın gelişimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkisi 2000Q1-2010Q4 çeyreklik verileri ile ARDL yöntemiyle analiz edilmiştir. Analiz sonucuna göre, her iki ülkede de İslami finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında kısa ve uzun vadede çift yönlü önemli bir ilişki tespit edilmiştir.

Farahani ve Dastan (2013) çalışmalarında 2000Q1-2010Q4 çeyreklik veriler kullanılarak Malezya, Endonezya, Bahreyn, BAE, Suudi Arabistan, Mısır, Kuveyt, Katar ve Yemen'de İslami banka finansmanının ekonomik büyüme üzerine etkileri Granger Nedensellik ve ARDL testi yardımıyla incelenmiştir. Analiz sonucunda uzun vadede İslami bankaların finansmanının ekonomik büyüme ve sermaye birikimi üzerinde önemli ölçüde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Nedensellik analizi sonucuna göre, ekonomik büyüme ile İslami banka finansmanı arasında kısa ve uzun vadede pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Uzun dönemli ilişkinin kısa dönemli ilişkiye göre daha güçlü olduğu tespit edilmiştir.

Ito (2013) çalışmasında, 2005-2012 döneminde aylık verilerle Malezya'da dört ayrı vade türü için İslami bankaların getiri oranları ile ticari bankaların mevduat faiz oranları arasındaki ilişki Granger Nedensellik Analizi ile test edilmiştir. Elde edilen sonuca göre İslami bankaların getiri oranlarından ticari bankaları faiz oranlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Vurur ve Özen (2013) çalışmalarında, Türkiye'de ticari banka mevduatları, kredileri ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi 1998Q1-2012Q1 dönemi için analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, ticari banka mevduatlarından hem ekonomik büyümeye hem de kredilere doğru, ekonomik büyümeden ise ticari banka kredilerine doğru nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Al-Oqool, Okab ve Bashayreh (2014) çalışmalarında 1980-2012 döneminde Ürdün'de İslami bankacılığın gelişimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Granger Nedensellik Analizi ile test edilmiştir. Ürdün İslami bankaları, İslami bankacılık mevduatları ve reel GSYİH değişkenleri kullanılarak yapılan analiz sonucunda İslami bankalar ile Reel GSYİH arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Reel GSYİH'dan İslami banka mevduatlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Ergeç ve Kaytancı (2014) çalışmalarında Türkiye'de 2002-2010 döneminde aylık verilerle dört ayrı vade oranı açısından İslami bankaların kar payları ile ticari bankaların mevduat faiz oranları arasındaki ilişki Granger Nedensellik Analizi yöntemiyle test edilmiştir. Sonuçta dört vade dönemi için de ticari banka mevduat faiz oranından İslami banka kar payına doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Hamman, Nuhu ve Yero (2014) çalışmalarında Batı Afrika ülkelerinde geleneksel ve İslami finansın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi Çoklu Regresyon Analizi yöntemiyle 2003-2013 dönemi için analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, geleneksel ve İslami finansın Batı Afrika ülkelerinin ekonomik kalkınması üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. İslami finansın geleneksel finansa göre daha adil ve sürdürülebilir bir ekonomik kalkınma sağladığı tespit edilmiştir.

Işık (2014) çalışmasında, Türkiye'de 2006Q1-2014Q1 döneminde katılım bankalarının topladıkları fonlar ve kullandırdıkları krediler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Granger

Nedensellik Testi ile analiz etmiştir. Türkiye'de uzun dönemde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiş, kısa dönemde katılım bankalarının kredileri ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi, katılım bankalarının mevduatlarından ekonomik büyümeye ve katılım bankası kredilerine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Ata, Buğan ve Şemsettin (2016) çalışmalarında 2004-2014 döneminde Türkiye'de İslami banka kâr payları ile ticari banka faiz oranları arasındaki ilişki Hacker ve Hatemi Nedensellik Analizi ile test edilmiştir. Analiz sonucunda 12 ay vadeli oranlar dışında ticari banka faiz oranlarından İslami banka kâr paylarına doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Lebdaoui ve Wild (2016) çalışmalarında Güneydoğu Asya ülkelerinde 2000Q1-2012Q4 döneminde ekonomik büyüme ile İslami bankacılık arasında kısa vadede herhangi bir ilişki bulunmazken uzun vadeli bir ilişki tespit edilmiştir. Bir ülkedeki Müslüman nüfusun payının fazla olmasının İslami bankacılığın ekonomik büyümeye katkısını arttırmada pozitif ve istatistiksel olarak önemli bir rol oynadığı tespit edilmiştir.

Tunay (2016), çalışmasında, 2000-2013 döneminde 19 İslam ülkesinde, GSYİH ve İslami bankaların toplam aktifleri, kullandırdıkları fonlar ve topladıkları mevduatlar arasındaki nedensellik ilişkisi analiz edilmiştir. İslami bankaların değişkenlerinin ile GSYİH arasında doğrudan ve güçlü bir ilişki bulunmamıştır. İlişkinin yönü daha çok GSYİH'dan İslami bankaların topladıkları mevduatlara ve kullandırdıkları fonlara doğrudur.

Wahab, Mufti, Murad ve Haq (2016) çalışmalarında Malezya ve Pakistan'da 2006-2014 döneminde çeyreklik verileri kullanarak ARDL analizi ile ekonomik büyüme ve İslami bankacılık finansmanı arasındaki eşbütünleşme ilişkisi incelenmiştir. Elde edilen sonuca göre Malezya'da İslami bankacılık ekonomik büyümeye hem kısa hem de uzun dönemde öncülük ederken Pakistan açısından İslami bankacılık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki önemsiz bulunmuştur.

Yüksel ve Canöz (2017) çalışmalarında, Türkiye'de 2005-2016 döneminde çeyreklik veriler kullanılarak İslami bankacılığın ekonomik büyüme ve endüstriyel kalkınma üzerindeki etkileri Granger Nedensellik Analizi ile test edilmiştir. Analiz sonucunda, İslami bankaların kredilerinin Türkiye'de ekonomi ve sanayinin gelişmesi üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çonkar, Canbaz ve Arifoğlu (2018), çalışmalarında, 2007:10-2015:6 döneminde Türkiye'de mevduat bankaları toplam kredileri ile katılım bankaları toplam kredilerinin ekonomik büyüme ve sabit sermaye yatırımları arasındaki nedensellik ilişkisi Todo Yamamoto testi ile analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, mevduat banka kredileri ile GSYİH arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuşken sabit sermaye yatırımlarına doğru ise tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Katılım bankalarının kredileri ile GSYİH arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamış, katılım bankalarının kredilerinin sabit sermaye yatırımlarının nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kandemir, Arifoğlu ve Canbaz (2018) çalışmalarında, Türkiye'de 2007Q4-2015Q4 döneminde katılım bankalarının kullandırmış olduğu sektörel krediler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Todo Yamamoto Nedensellik Analizi ile test edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre katılım bankalarının denizcilik, gıda/meşrubat/tütün, inşaat, metal/işlenmiş maden, tekstil/tekstil ürünleri, toptan ticaret/komisyonculuk, turizm ve ziraat/balıkçılık sektörlerine kullandırılmış olduğu krediler ile GSYİH veya ihracattan birinin nedeni olduğu, enerji sektörüne kullandırılan kredilerin GSYİH veya ihracat ile aralarında bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı ve finansal kuruluşlara kullandırılan krediler ile ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Karahan, Yılgör ve Özekin (2018) çalışmalarında, Türkiye'de banka kredileri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki 2002Q1-

2016Q4 dönemi için nedensellik analizi çerçevesinde test edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, banka kredi hacmindeki genişleme ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Anggraini (2019) çalışmasında 2003-2014 döneminde Endonezya'da İslami bankacılığın gelişimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Granger Nedensellik Analizi ile test edilmiştir. İslami bankacılık finansman ve mevduatı ile GSYİH ve Gayri Safi Sabit Sermaye oluşumu değişkenlerinin kullanıldığı analiz sonucunda finansman ile GSYİH arasında, mevduat ile de GSYİH arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra İslami bankacılığın gelişimi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi de tespit edilmiştir. İslami bankacılığın gelişiminden ekonomik büyümeye doğru hem kısa hem de uzun dönemde nedensellik ilişkisinin varlığının yanı sıra ekonomik büyümeden İslami bankacılığın gelişimine doğru da hem kısa hem de uzun dönemde bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Kutlu ve Karamustafa (2019) çalışmalarında, 2006Q1-2017Q4 döneminde çeyreklik veriler kullanılarak Türkiye'de katılım ve mevduat bankaları ile büyüme arasındaki ilişki FMOLS ve Granger Nedensellik Analizi yardımıyla incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, mevduat bankalarının büyümeye katkısının katılım bankalarına göre daha fazla olduğu ve mevduat bankaları ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin var olduğu görülmüştür.

Topdağ ve Işık (2019) çalışmalarında Türkiye'de, 2003:1-2017:9 döneminde üç katılım bankasının ortalama kâr payı oranları ile geleneksel bankaların mevduat ağırlıklı faiz oranları ve enflasyon arasındaki ilişki Granger ve Todo Yamamoto Nedensellik Analizi ile test edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda dört vade türünde de katılım bankalarının kâr payı oranları, ticari banka faiz oranları ve enflasyon arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiştir. Nedensellik analizi sonucuna

göre Türkiye'de katılım bankalarının kâr payı ile ticari banka faiz oranları arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. İlişkinin yönü faiz oranlarından kâr payı oranlarına doğrudur. Sonuçta Türkiye'de katılım bankalarının kâr payı oranlarının ticari bankaların faiz oranları tarafından belirlendiği tespit edilmiştir.

Dilber ve Işık (2021) çalışmalarında İslami finansın katılım bankaları özelinde ekonomik büyüme ile bir ilişkisi olup olmadığını 2013-2018 döneminde BAE, Kuveyt, Umman, Bahreyn, Türkiye, Malezya, Endonezya, Pakistan, Sudan, Mısır ve Ürdün için incelemişlerdir. Analiz sonucuna göre, katılım bankalarının şube sayısı, toplam finansmanları ve ekonomideki sermaye oluşumu ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Emek (2021) çalışmasında, Türkiye'de 2010-2020 döneminde İslami bankacılıkta toplanan fonlar ve kullandırılan kredilerin ekonomik büyüme ile ilişkisi Todo Yamamoto Nedensellik Analizi ile test edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, toplam tüketici kredilerinden GSYİH'ya doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Gerçek kişi katılım hesapları ile GSYİH arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir.

3. Model ve Veri Seti

Çalışmada ticari bankalar ve katılım bankalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi Todo Yamamoto Nedensellik Analizi çerçevesinde test edilmiştir. Ticari bankalar çok uzun yıllardır Türkiye'de faaliyet göstermekle birlikte katılım bankalarının geçmişi, ticari bankalara nazaran, oldukça yenidir. Bu bağlamda hem ticari bankaların hem de katılım bankalarının topladıkları mevduatlar ki katılım bankalarında bu mevduatlar toplanan fonlar olarak ifade edilmektedir hem de dağıttıkları krediler analizde bağımsız değişken olarak yer almaktadır. Analizin bağımlı değişkeni ise Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'dır. Katılım bankalarının banka statüsünde faaliyet göstermeye başlaması 2005 yılıyla birlikte başladığından analizin data aralığı

2005Q4-2021Q4 şeklinde çeyreklik verilerden oluşmaktadır. Değişkenler düzey değerler olduğundan logaritmaları alınmıştır. Veriler çeyreklik datalardan oluştuğundan Census X-13 testi ile mevsimsellikten arındırılmıştır. Yazımda sadelik sağlamak amacıyla mevsimsellikten arındırmadan sonra değişkenlerde oluşan _d11 uzantısına yazımda yer verilmemiştir. Dataların tamamı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)'den temin edilmiştir.

Çalışmada yer alan VAR analizi, birbiriyle ilişkili değişkenlerin birlikte nasıl hareket ettiğini açıklayan ve yapısal model üzerinde herhangi bir kısıtlama olmaksızın dinamik ilişkileri tanımlayan ve zaman serileri için sıklıkla kullanılan bir analizdir (Tarı ve Bozkurt, 2006). Çalışmada zaman serisi kullanılmıştır. Zaman serisinde kullanılan model şöyledir;

$$Gsyih_t = \beta0_t + \beta1_t\, Katkredi_t + \beta2_t\, Katmev_t + \beta3_t\, Tickredi_t + \beta4_t\, Ticmev_t + \mu_t \quad (1)$$

1 numaralı denklemde Gsyih bağımlı değişken olan Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'yı, Katkredi katılım bankalarının dağıttıkları ticari kredileri, Katmev katılım bankalarının topladıkları fonları, Tickredi ticari bankaların dağıttıkları ticari kredileri, Ticmev ticari bankaların topladıkları mevduatları temsil etmektedir. μ modelin hata terimini *t* ise zaman periyodunu göstermektedir.

3.1 Bulgular

Analizde yer alan serilerin durağanlıkları ADF ve PP durağanlık testleri yardımıyla incelenmiştir.

Tablo 1: ADF ve PP Birim Kök Testleri

ADF Birim Kök Testi				
Değişkenler	Düzey	Olasılık	Birinci Fark	Olasılık
lngsyih	1.375788 (-3.482763)	1.0000	-9.394727** (-3.482763)	0.0000
lnkatkredi	-1.882774 (-3.481595)	0.6518	-4.327436** (-3.482763)	0.0054
lnkatmev	0.744896 (-3.481595)	0.9996	-6.115314** (-3.482763)	0.0000
lntickredi	-2.470871 (-3.482763)	0.3411	-4.993447** (-3.482763)	0.0007
lnticmev	4.157511 (-3.487845)	1.0000	-6.597643** (-3.482763)	0.0000
PP Birim Kök Testi				
lngsyih	0.395026 (-3.481595)	0.9987	-9.321302** (-3.482763)	0.0000
lnkatkredi	-2.043875 (-3.481595)	0.5664	-4.474279** (-3.482763)	0.0035
lnkatmev	0.419699 (-3.481595)	0.9988	-6.795924** (-3.482763)	0.0000
lntickredi	-2.344441 (-3.481595)	0.4045	-4.993447** (-3.482763)	0.0007
lnticmev	3.585645 (-3.481595)	1.0000	-6.583067** (-3.482763)	0.0000

***, ** ve *** sırasıyla 0,01, 0,05 ve 0,10 anlamlılık düzeylerini temsil etmektedir. Parantez içindeki değerler kritik değerlerdir.**

Değişkenler düzey seviyesinde durağan çıkmamıştır. Bu yüzden değişkenlerin birinci farkları alınarak 0,05 anlamlılık düzeyinde trendli ve sabitli modelde durağanlık sağlanmıştır.

VAR analizinin doğru olarak kurulabilinmesi için uygun gecikme uzunluklarının belirlenmesi oldukça önemlidir. VAR analizi için uygun gecikme uzunluğu 2 olarak belirlenmiştir.

Tablo 2: Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	222.6710	NA	5.47e-10	-7.136755	-6.963732	-7.068945
1	667.4874	802.1279	5.78e-16	-20.90123	-19.86309*	-20.49437
2	704.8632	**61.27179***	**3.92e-16***	**-21.30699***	-19.40374	**-20.56109***
3	724.7326	29.31557	4.84e-16	-21.13877	-18.37042	-20.05383
4	746.5874	28.66201	5.83e-16	-21.03565	-17.40218	-19.61166

Tablo 3: Johansen Koentegrasyon Testi

Özdeğer	Trace İstatistiği	%5 kritik değer	Prob	Max-Eigen İstatistiği	%5 kritik değer	Prob
0.539176	92.72082	69.81889	0.0003	48.80854	33.87687	0.0004

Trace ve Max Eigen istatistiklerine göre 0,05 anlamlılık düzeyinde 1 adet eşbütünleşme ilişkisi mevcuttur.

Todo Yamamoto nedensellik analizine geçmeden önce kurulan modelin güvenilirliğini tespit edebilmek amacıyla bazı yapısal testler yapılmıştır. İkinci gecikmenin en uygun gecikme uzunluğu olduğunun doğrulanabilmesi için otokorelasyon olup olmadığı kontrol edilmelidir. Otokorelasyonun tespiti amacıyla LM testi gerçekleştirilmiştir.

Tablo 4: Otokorelasyon LM Testi

Gecikme	LM Test Sonucu	Olasılık
1	36.76884	0.0607
2	25.39070	0.4407

2 gecikmede Prob değeri 0,05'den büyük olduğu için seride otokorelasyon olasılık yoktur.

Modelde değişen varyans sorununun olup olmadığını tespiti amacıyla değişen varyans sınaması yapılmış, olasılık değeri 0,05'den büyük olduğundan modelde değişen varyans bulunmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 5: Değişen Varyans Sınaması

Chi-sq	Olasılık Değeri
834.2754	0.0869

Serilerin normal dağılımlı olup olmadığının tespiti amacıyla normallik testi yapılmıştır.

Tablo 6: Serilerin Normal Dağılım Testi

Jarque-Bera	Olasılık
273.4721	0.0000

Jarque-Bera Normallik Testi'nde elde edilen olasılık değeri 0,05'den küçük olduğu için seri normal dağılımlı değildir.

Tablo 7: Todo Yamamoto Nedensellik Testi

Nedenselliğin Yönü	Prob
Lntickredi → Lngsyih	0.0000*
Lnticmev → Lngsyih	0.0137**
Lngsyih → Lnkatmev	0.0100*
Lntickredi → Lnkatmev	0.0082*
Lnticmev → Lntickredi	0.0133**
Lngsyih → Lnticmev	0.0005*
Lntickredi → Lnticmev	0.0047*

* 0,01 anlamlılık düzeyi, ** 0,05 anlamlılık düzeyi, *** 0,10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir

Todo Yamamoto Nedensellik Analizi sonuçları incelendiğinde öncelikle değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin oldukça güçlü olduğu genelde 0,01 anlamlılık düzeyinde ilişkinin var olduğu görülmektedir. Karşılıklı nedensellik ilişkisi sadece GSYİH ile ticari banka mevduatları arasında bulunmaktadır. GSYİH'dan ticari banka mevduatlarına doğru nedensellik ilişkisi 0,01 anlamlılık düzeyinde sağlandığından daha güçlüdür. Ancak ticari banka mevduatlarında GSYİH'ya doğru olan ilişki 0,0137 gibi 0,01 anlamlılık düzeyine oldukça yakın

bir düzeyde gerçekleştiğinden bu ilişkinin de güçlü olduğu savunabilir. Ticari bankaların hem mevduatları hem de kredilerinden GSYİH'ya doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu sonuç ticari bankacılık sektörünün hem mevduatlar hem de krediler yönünden GSYİH'yı anlamlı bir şekilde etkilediğini göstermektedir. Ancak katılım bankalarının topladıkları fonlar ile dağıttıkları kredilerden GSYİH'ya doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir. Bu durum bize ticari banka mevduat ve kredilerinde yaşanacak değişimlerin GSYİH'daki değişimlerin nedeni olabileceğini gösterirken bu nedensellik ilişkisinin katılım bankalarının topladıkları fonlar ve dağıttıkları krediler bağlamında sağlanamadığını göstermektedir. Ticari bankaların mevduatları ve krediler arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu durum ticari bankaların hem bankacılık hem de ekonomi içerisindeki önemini bir kez daha göstermektedir. Ticari bankaların mevduat ve kredilerinde meydana gelecek değişimler doğrudan doğruya birbirlerinin nedeni olurken nedensellik ilişkisi ticari banka kredilerinden mevduatlara doğru daha güçlüdür. Dolayısıyla ticari banka kredilerinde örneğin yaşanacak bir artış beraberinde ticari banka mevduatlarında da bir artışı güçlü bir şekilde getirecektir. Bu ilişkinin katılım bankalarında tespit edilmemiş olması katılım bankacılığı sektörünün en zayıf noktalarından birini oluşturmaktadır.

GSYİH değişkeninden katılım bankalarının fonlarına doğru elde edilen 0,01 anlamlılık düzeyindeki tek yönlü nedensellik ilişkisi katılım bankacılığı açısından önemlidir. GSYİH'da meydana gelecek değişimlerin katılım bankacılığının topladıkları fonlarda meydana gelecek değişimlerin nedeni olması ülkenin ekonomik büyümesi beraberinde katılım bankalarının toplayabilecekleri fon miktarının da artmasını sağlayacaktır.

Ticari bankaların mevduatları ve dağıttıkları kredilerden katılım bankalarının topladıkları fonlar ve dağıttıkları kredilere doğru bir nedensellik ilişkisinin bulunmuş olması ilginç bir noktadır. Bu bağlamda ticari banka mevduat ve kredilerinde yaşanacak değişimlerin katılım bankalarını her iki açıdan etki-

leyecek bir neden olması özellikle katılım bankaları için önemli bir noktadır.

Analizden elde edilen sonuca göre, katılım bankalarının topladıkları fonlar ve dağıttıkları krediler ile ne GSYİH ne de ticari bankaların mevduatları ve kredileri arasında bir nedensellik ilişkisi mevcut değildir. Katılım bankalarının değişkenleri bir neden olmaktan ziyade değişimlerden etkilenen pozisyonundadır. Katılım bankalarından elde edilen bu sonucun tek bir nedeni olmaktadır. Katılım bankaları Türk Bankacılık Sektörü'nde en azından ticari bankalara nazaran henüz yeterli büyüklüğe ve ağırlığa ulaşamamıştır. Dolayısıyla katılım bankalarının değişkenleri diğer bağımlı ve bağımsız değişkenler üzerinde nedensellik ilişkisi sağlayamamaktadır.

Analizden elde edilen sonuçlar ile literatürde yar alan çalışmalardan elde edilen sonuçlar uyumludur. Furqani ve Mulyany (2009) çalışmasından elde edilen GSYİH'daki artışın İslami bankacılığın gelişmesinin nedeni olduğu sonucuna benzer şekilde çalışmada GSYİH ile katılım bankaları mevduatları arasında bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ceylan ve Durkaya (2010) çalışmalarında elde ettikleri Türkiye'de ticari banka kredilerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bu çalışmada da elde edilmiştir. Vurur ve Özen (2013) çalışmaların elde ettiği Türkiye özelinde ticari banka mevduatlarından ticari banka kredileri ve ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi bu çalışmada da elde edilmiştir. Al-Oqool, Okab ve Bashayreh (2014) çalışmalarında elde ettikleri Ürdün'de GSYİH'dan İslami banka mevduatlarına yönelik tek yönlü nedensellik ilişkisi çalışmada da elde edilmiştir. Tunay (2016) çalışmasında elde edilen İslami banka değişkenleri ile GSYİH arasında bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı sonucu aynen elde edilmiş sadece GSYİH'dan İslami bankaların topladıkları mevduatlara yönelik tek yönlü ilişki çalışmada da elde edilmiştir. Wahab, Mufti, Murad ve Haq (2016)'in Pakistan açısından İslami bankacılık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin önemsiz olduğu sonucu çalışmadan elde edilen sonuç ile paralellik göstermekte-

dir. Yüksel ve Canöz (2017)'nin tespit ettiği İslami banka kredilerinin Türkiye'de ekonomik büyüme üzerinde etkisinin olmadığı sonucu çalışmadan elde edilen sonuç ile aynıdır. Çonkar, Canbaz ve Arifoğlu (2018) çalışmalarından elde ettikleri ticari banka kredilerinden GSYİH'ya doğru çift yönlü ilişki çalışmada tek yönlü ilişki şeklinde tespit edilmiştir. Katılım banka kredileri ile GSYİH arasında bir nedensellik ilişkisini olmadığı sonucu çalışmadan elde edilen sonuç ile uyumludur. Karahan, Yılgör ve Özekin (2018) çalışmalarından elde ettikleri ticari banka kredileri hacmindeki artış ile ekonomik büyüme arasındaki artış arasındaki çift yönlü nedensellik ilişkisi çalışmada tek yönlü olarak bulunmuştur. Kutlu ve Karamustafa (2019) çalışmalarında elde ettikleri mevduat bankalarının ekonomik büyümeye katkılarının katılım bankalarına göre daha fazla olduğu ve mevduat bankaları ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi sonucuna paralel olarak bu çalışmada ticari banka mevduat ve kredilerinden ekonomik büyümeye ve ekonomik büyümeden ticari banka mevduatlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Emek (2021) çalışmasında elde ettiği katılım bankalarındaki gerçek kişi katılım hesapları ile GSYİH arasında bir nedensellik ilişkisinin olmadığı tespiti çalışmada katılım bankalarının fonları ile GSYİH arasında bir ilişki olmadığı sonucu ile benzerlik göstermektedir.

4. Sonuç

Ülkelerin ekonomik kalkınmalarında önemli bir yere sahip oldukları hem akademik çalışmalarda hem de reel ekonomik hayatta kabul edilen ticari bankacılık sektörü ülkemizde en gelişmiş sektörlerin başında gelmektedir. Teknolojideki yenilikleri çok hızlı bir şekilde takip ederek müşterilerine uygulama konusunda Türk Bankacılık sektörü Avrupa'da ilk sıralarda yer almaktadır. Sektörün bu gücüne geçmişi daha eskilere dayanmakla birlikte 2005 yılından itibaren bir banka olarak kabul edilmeye başlanan İslami usulde çalışan finans kurumları daha da güç katmaktadır.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaç duyduğu fonların toplanmasında ve piyasaya dağıtılmasında hayati öneme sahip olan ticari bankaların yanı sıra dini hassasiyetleri nedeniyle bu sisteme mesafeli davranan gerçek kişilerin ellerindeki fazla fonları ekonomiye kazandırmada katılım bankaları her geçen gün daha önemli rol oynamaktadır. Konuya sadece fon sağlamak üzerinden yaklaşmak eksik bir yaklaşımdır. Bunun yanı sıra toplanan fonların yine dini hassasiyetler göz önünde bulundurularak dağıtılması ekonominin çarklarının dönmesini sağlayacak ilave gücü sağlamaktadır.

Önemi her geçen gün daha fazla anlaşılan katılım bankalarının gelişimine bakıldığında ise potansiyelinin çok uzağında oldukları görülmektedir. Bunun çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Öncelikle sistemin geçmişi 1980'li yıllara dayansa da ticari bankalara nazaran çok yeni oldukları söylenebilir. Özellikle elinde fon fazlası olan gerçek kişilerin bu fonları değerlendirmede en çok göz önünde tuttukları fonların getirisi yani faiz oranları fonun yönlendirileceği alanın belirlenmesinde çok büyük rol oynamaktadır. Bu açıdan bakıldığında katılım bankalarının mevduatın açılışı esnasında herhangi bir getiriyi garanti etmemesi ve bu konuda özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde mevcut olan belirsizlikler bu fonların katılım bankalarına yönelmesinin önündeki en büyük engel olmaktadır. Kar-zarar ortaklığı anlayışına dayanan katılım bankacılığı her ne kadar sahip oldukları uzman kadrolarla topladıkları fonları en iyi alanlarda değerlendirmeye çalışsalar da ticari bankalara göre daha düşük kâr payı ödemelerinde bulunmaktadırlar. Fonlarından gelir elde etmek isteyen ve bu konuda herhangi bir dini hassasiyet taşımayan kişiler bu gelir azlığı nedeniyle fonlarını getirilerini baştan bildikleri ve daha garantili gördükleri ticari bankalara yönlendirmektedirler. Katılım bankaları topladıkları fonları reel sektörde yatırım şeklinde değerlendirmekte ve buradan elde ettikleri kârları mudileri ile paylaşmaktadır. Para ve sermaye piyasalarında yer alan yatırım araçlarını faiz getirilerine sahip olması nedeniyle kullana-

mayan katılım bankalarının fonları değerlendirme karşısında elde ettikleri gelirler ticari bankalara göre daha az olmaktadır. Bu durum mudilere ödenen kâr paylarının düşük olmasına neden olmaktadır.

Literatürde yer alan çalışmalarda özellikle Malezya'da İslami bankacılığın ekonomik büyüme üzerinde nedensellik ilişkisine sahip olduğu sonucuna karşın ülkemizi kapsayan analizde bu nedenselliğin tespit edilmemesinin çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Bu sebeplerin başında Malezya Ekonomisi'nin daha gelişmiş olması, Türkiye'ye göre daha fazla Müslüman nüfusa sahip olması ve İslami bankacılık anlayışının daha kökleşmiş olması gelmektedir.

Todo-Yamamoto nedensellik analizden elde edilen sonuçlar Türkiye'de ticari bankacılığın ekonomik büyüme üzerinde oldukça etkili olduğunu göstermektedir. Ticari bankacılığın ekonomik büyüme üzerindeki bu etkisinin temel sebepleri olarak geçmişinin çok eskilere dayanması, hem mevduat hem de kredi hacmi açısından katılım bankalarına göre daha büyük olmaları ve Türkiye nüfusunun %99'unun Müslüman kesimden oluşmasına rağmen ellerindeki fonları değerlendirmede dini hassasiyetlere çok fazla sahip olmamaları gelmektedir. Katılım bankacılığı her geçen gün gelişen bir sektördür. Dolayısıyla ekonometrik analizden elde edilen ekonomik büyüme üzerinde bir nedensellik ilişkisine sahip olmadığı sonucu geçici bir durumdur. Sektör ve ekonomi çevrelerince katılım bankacılığının henüz bu potansiyelinin çok uzağında olduğu konusunda bir görüş birliği mevcuttur. Buna bağlı olarak ileriki yıllarda katılım bankacılığının Türk Bankacılık Sektörü içinde ve ekonomi içindeki ağırlığının daha da artması beklenmektedir.

KAYNAKLAR

Abduh, M. & Chowdhury, N. T. (2012). Does Islamic banking matter for economic growth in Bangladesh. *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance. 8*(3), 104-113.

Abduh, M & Omar M. A. (2012). Islamic banking and economic growth: the Indonesian experience. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management, 5*(1), 35-47.

Al-Oqool, M. A., Okab, R. & Bashayreh, M. (2014). Financial Islamic banking development and economic growth: a case study of Jordan. *International Journal of Economics and Finance, 6*(3), 72-79.

Anggraini, M. (2019). Islamic banking development and economic growth: a case of Indonesia. *Asian Journal of Islamic Management, 1(*1), 51-65.

Ata, H., Buğan, M. & Şemsettin, Ç. (2016), Kâr payı oranları ile mevduat faiz oranları arasındaki nedensellik ilişkisi. *Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *25*(1), 17-28.

Bacha, O. I. (2004). Dual banking systems and interest rate risk for Islamic banks", *The Journal of Accounting, Commerce & Finance-Islamic Perspective,* 1-42.

Ceylan, S. & Durkaya, M. (2010). Türkiye'de kredi kullanımı - ekonomik büyüme ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 24*(2), 21-35.

Çevik, S., & Charap, J. (2011), The behavior of conventional and ıslamic bank deposit returns in Malaysia and Turkey. *International Journal of Economics and Financial Issues*, *5*(1), 111-124.

Çonkar, M. K., Canbaz, M. F. & Arifoğlu, A. (2018). Mevduat ve katılım bankaları kredilerinin ekonomik büyüme ile ilişkisi: ekonometrik bir analiz. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20*(1), 1-11.

Demir, Y., Öztürk, E. & Albeni, M. (2007). Türkiye'de finansal piyasalar ile ekonomik büyüme ilişkisi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 0*(13), 438-455.

Dilber, C. & Işık, H. B. (2021). Katılım bankaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: seçilmiş ülkeler üzerine panel veri analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi, 11*(1), 409-440.

Emek, Ö. F. (2021). Türkiye'de katılım bankacılığı alanındaki gelişmeler ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerinin incelenmesi: Toda-Yamamoto yaklaşımı. *Hitit İlahiyat Dergisi, 20*(3), 1-28.

Erdem, Ekrem (2018). *Para banka ve finansal sistem*. Dokuzuncu baskı. Detay Yayıncılık.

Ergeç, H. E., & Kaytancı, B. G. (2014), The causality between returns of interest-based banks and Islamic banks: the case of Turkey", *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management, 7*(4), 443–456.

Esmer, Y. & Bağcı, H. (2016), Katılım bankalarında finansal performans analizi: Türkiye örneği", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8*(15), 17-30.

Farahani, Y. G. & Dastan M. (2013). Analysis of Islamic banks' financing and economic growth: a panel cointegration approach. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management, 6*(2), 156-172.

Furqani, H. & Mulyany, R. (2009). Islamic banking and economic growth: empirical evidence from Malaysia. *Journal of Economic Cooperation and Development, 30*(2), 59-74.

Hamman, M., A., Nuhu, M. A. & Yero, İ. J. (2014). Conventıonal fınance, Islamic fınance and economıc development in West Afrıcan Countrıes. *Kasu Journal Of Accountıng Research And Practice, 3*(2), 1-29.

Işık, N. (2014). Türkiye'de katılım bankacılığı ile ekonomik büyüme arasındaki nedenselliğin sınanması. *Bankacılar Dergisi, 91*, 75-85.

Ito, T. (2013), Islamic rates of return and conventional ınterest rates in the Malaysian deposit market. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management, 6*(4), 290-303.

Kaleem, A. & Isa, M. (2003), Causal relationship between Islamic and conventional banking ınstruments in Malaysia. *International Journal of Islamic Financial Services, 4*(4), 1-8.

Kandemir, T., Arifoğlu, A. & Canbaz, M. F. (2018). Sektörel krediler ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye katılım bankaları örneği. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10*(2), 19-30.

Karaman, Ö., Yılgör, M. & Özekin, A. A. (2018). Türkiye'de banka kredilerindeki genişleme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 55*(636), 25-36.

Kutlu, M. & Karamustafa, O. (2019). Katılım bankalarının ekonomik büyümede rolü: mevduat bankaları ile karşılaştırmalı bir analiz. *İşletme Araştırmaları Dergisi, 11*(4), 3025-3034.

Lebdaoui, H. & Wild, J. (2016). Islamic banking presence and economic growth in Southeast Asia. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management, 9*(4), 551-569.

Özulucan, A. & Deran, A. (2009), Katılım bankacılığı ile geleneksel bankaların bankacılık hizmetleri ve muhasebe uygulamaları açısından karşılaştırılması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6*(11), 85-108.

Parlakkaya, R. & Çürük, S. A. (2011). Finansal rasyoların katılım bankaları ve geleneksel bankalar arasında bir tasnif aracı olarak kullanımı: Türkiye örneği. *Ege Akademik Bakış, 11*(3), 397-405.

SERPAM (2013). İslami finans. *Sermaye piyasaları araştırma ve uygulama merkezi. Araştırma notları 1*, 1-13.

Tarı, R., Bozkurt, H. (2006). Türkiye'de istikrarsız büyümenin VAR modelleri ile analizi (1991.1-2004.3). *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, (4*), 12-28.

Tunay, B. (2016). İslami bankacılık ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkileri. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 23*(2), 485-502.

Topdağ, D. & Işık, N. (2019). Katılım bankacılığının gelişimi ve Türkiye'deki katılım bankaları üzerine bir nedensellik ana-

lizi. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies, 3*, 65-86.

Wahab, M., Mufti ,O., Murad, M., S. & Ul Haq, A. (2016). The study of co-integration and causal link between Islamic bank financing and economic growth. *Abasyn University Journal of Social Sciences, Special Issue*, 133-145.

Vurur, N. S. & Özen, E. (2013). Türkiye'de mevduat banka kredisi ve ekonomik büyüme ilişkisinin incelenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6*(3), 117-131.

Yazdan, G., F. & Sadr, S., M., H. (2012). Analysis of Islamic bank's financing and economic growth: case study Iran and Indonesia. *Journal of Economic Cooperation and Development, 33*(4), 1-24.

Yüksel, S. & Canöz, İ. (2017). Does Islamic banking contribute to economic growth and ındustrial development in Turkey? *Ikonomika: Jurnal Ekonomi dan Bisnis Islam. 2*(1), 1-8.

Zainol, Z., & Kassim, S. (2010), An analysis of Islamic banks' exposure to rate of return risk. *Journal of Economic Cooperation and Development*, *31*(1), 59-84.

On İkinci Bölüm

KATILIM BANKALARININ KAR PAYLAŞIM ORANLARININ TEMEL BELİRLEYİCİLERİ: TÜRKİYE ÜZERİNE AMPİRİK BİR ÇALIŞMA

Öğr. Gör. Dr. Atilla ÜNLÜ[71]
Öğr. Gör. Dr. Seyhun TUTGUN[72]

1. GİRİŞ

Finans piyasalarının başat sektörü konumunda olan bankacılık sektörünün en temel fonksiyonu, fon arz edenler ile fon talep edenler arasında finansal aracılık yapmaktır. Dual bankacılık sisteminde vadeli bir şekilde fon arz eden banka müşterileri vade sonunda belirli bir miktarda kazanç elde etmekte ve söz konusu kazanç tutarı geleneksel bankalarda vade başında, katılım bankalarında ise vade sonunda belirlenmektedir (Ergeç ve Asutay, 2018). Kapitalist ekonomi sistemini rehber edinen geleneksel bankalar, faiz odaklı bankacılık anlayışı gereğince iktisadi karar birimleri tarafından kendilerine sunulan vadeli mevduatları satın almakta ve bu satın alınan mevduata yönelik faiz tutarı işlemin başlangıç aşamasında belirlenmektedir.

71 Şırnak Üniversitesi. orcid.org/ 0000-0002-4900-3144, atilla_unlu_84@hotmail.com
72 Bitlis Eren Üniversitesi.orcid.org/ 0000-0001-7328-1294, tutgunseyhun@gmail.com

Finans sektörünün tamamlayıcı kurumları olarak nitelendirilen katılım bankalarında (faizsiz bankalar) ise bankacılık faaliyetleri rabbani esaslar dayanmaktadır (Albaraka, 2021) ve bu esaslar gerçekleştirdikleri bankacılık faaliyetlerinde bir çıpa olarak kullanmaktadır (Kalaycı, 2013: 69). Bu durum katılım bankalarına vadeli bir şekilde sunulan fonlara yönelik getirilerin, tespit edilmesi sürecinde de vuku bulmaktadır. Diğer bir ifadeyle katılım bankaları, geleneksel bankalar gibi vadeli mevduatı müşterilerinden satın almamakta bu işleme ikame olarak söz konusu fonları bağlı olduğu ilkelere çerçevesinde üretim faktörlerinin fonlanmasında kullanılmak üzere ödünç olarak toplamaktadırlar. Bu ödünç işlemi sırasında müşterilerine herhangi bir getiriyi taahhüt etmemekte ve reel sektöre üretim faktörlerinin temini kapsamında kullandırılan fonların geri dönüşü çerçevesinde kâr payı ödemesi yapmaktadırlar.

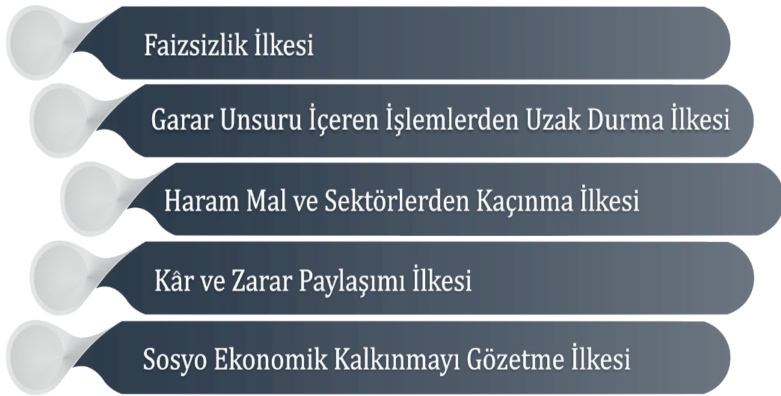
Katılım bankaları kâr ve zarar ortaklığı ilkesi çerçevesinde uyguladığı bankacılık hizmetleriyle, riski transferi yerine riskin paylaşılmasını imkân sağlamaktadır. Bu durum bankacılık uygulamalarında spekülatif işlemlerin gerçekleşmesini engellemekte ve ayrıca finans piyasalarındaki diğer aktörlere göre daha düşük bir riske sahip olmalarına olanak sağlamaktadır (Onat, 2019: 6). Bu bağlamda ele alınan bu çalışmada kâr payı oranları belirleyen unsurların incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada söz konusu etkinin tespit edilmesi noktasında 2012:M1-2022:M2 dönemine ait: Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) veri tabanından elde edilen Albaraka Türk Katılım Bankası, Kuveyt Türk Katılım Bankası ve Türkiye Finans Katılım Bankası'nın kâr paylaşım oranlarının ortalaması; ağırlıklı ortalama fonlama maliyeti; USD/TL kurundaki yüzdesel değişime ilişkin aylık veriler kullanılmıştır.

Çalışmada öncelikle giriş olarak ifade edilen bu bölümünden sonra kâr payı olgusuna yönelik kavramsal çerçeve boyutu ve literatür incelemesi bölümüne yer verilmiştir. Araştırmanın dördüncü bölümünde ise ARDL sınır testi yaklaşımı çerçeve-

sinde söz konusu araştırmanın çözümlemesi yapılmış ve sonuç kısmında genel değerlendirmelere yer verilmiştir.

2. TEORİK ÇERÇEVE

İslami finansın temelleri 1400 yıl öncesine dayanmakla birlikte, 1963 yılında Mısırda kurulan Mit Gharm bankası faizsiz bankacılık ilkeleri temelinde faaliyet gösteren ilk bankadır (Alharbi, 2015:12). Faizsiz bankaların kuruluş sürecinde; dinî, iktisadi, siyasi ve sosyal faktörler etkili olurken, bu faktörler arasında yer alan din olgusu söz konusu bankaların, temel bankacılık faaliyetlerinin ana hatlarını çizmekte ve özgünlüğünün temelini oluşturmaktadır. (Faizsiz bankalarının temel bankacılık ilkelerini incelemek için bkz. Şema 1).

Şema 2.1. Faizsiz Bankaların Temel İlkeleri

Kaynak: Franzoi ve Allali, 2018: 637.

Faizsiz bankalar Şema 2.1 belirtilen hususları İslam dinine ait kurallar perspektifinde ilke edinmekte ve bu ilkeler çerçevesinde de bankacılık faaliyetlerini sürdürmektedirler. Dünyada 74 ülkede 526 faizsiz banka yer almaktadır ve bu bankaların küresel bankacılık sektörü içeresindeki pazar payı %6 seviyesindedir (ICD, 2020: 26) .

Türkiye'de 1985 yıllında Özel Finans Kurumları adı altında faaliyet göstermeyen başlayan faizsiz finans kuruluşları, 2005 yılından hazırlanan 5411 sayılı Bankacılık Kanunu çerçevesinde "Katılım Bankası" unvanı adı altında hizmet vermeye başlamışlardır. Katılım bankaları fon toplama hizmetlerini özel cari hesap ve katılma hesabı üzerinden tesis ederken, fon kullandırma hizmetlerini ise; muraba, müdarebe, müşareke, icare, karz-ı hassen vb. birçok alternatif yöntem üzerinden gerçekleştirmektedirler.

Katılma hesapları 5411 Sayılı Bankacılık Kanun'da şu şekilde tanımlanmaktadır; "*Katılım bankalarına yatırılan fonların bu kurumlarca kullandırılmasından doğacak kâr veya zarara katılma sonucunu veren, karşılığında hesap sahibine önceden belirlenmiş herhangi bir getiri ödenmeyen ve anaparanın aynen geri ödenmesi garanti edilmeyen fonların oluşturduğu hesaplar*" dır (Resmi Gazete, 2005).[73] Katılma hesabı üzerinden toplanan fonlar, üretim faktörü ihtiyacı olan iktisadi karar birimlerine belirli bir kâr payı oranı çerçevesinde kullandırılmaktadır (Albayrak ve Özsoy, 2019: 84). Kâr payı olgusuna yönelik temel bir çerçeve oluşturulduğuna karşımıza şu sonuçlar çıkmaktadır (TKBB, 2019)

i. Katılma hesabı üzerinden toplanan fonlara yönelik ödenen kâr payı ile fon kullandırma işlemlerinde tahsil edilen kâr payı oranları arasında tam bir paralellik bulunmaktadır. Söz konusu işlemlerde oranlar arasındaki fark düzeyi sabittir.

ii. Vade süresinin sonunda belli olur. Bu kapsamda vade öncesi herhangi bir süreç diliminde söz konusu getiri miktarı belirli değildir.

iii. Katılma hesaplarına fon yatıran tasarruf sahiplerine ödenecek olan kâr payı, havuzda toplanan fonların kullandırılması sonucunda ortaya çıkan kârdan ödenmektedir.

---

73 Katılma Hesapları için Günlük Birim Değer Hesaplama Tablosu ve Açıklamaları Bkz-Ek 1.

iv. Kâr payı nakdi bir kredinin karşılığında olmayıp mutlaka bir üretim faktörünün alım-satım veya ortaklık neticesinde ortaya çıkmaktadır.

3. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Kar paylaşım oranlarını etkileyen unsurların incelenmesine yönelik alan yazınında birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çerçevede literatür özetlerini incelemek için bkz. Tablo.1

Tablo 3.1. Literatür Özeti

Yazar(lar)	*Dönem*	*Ülke(ler)*	*Bulgular*
Baykuş ve Bektaş (2021)	*2012-2020*	*Türkiye*	Kâr paylaşım oranları ile geleneksel bankaların bir aylık mevduat faiz oranı arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi, ağırlıklı ortalama fonlama maliyetinden kar paylaşım oranına yönelik ise tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını saptamıştır. Ancak kâr paylaşım oranı ile döviz kuru ve tüketici fiyat endeksleri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı tespit etmiştir.
Çonkar ve Gökgöz (2021)	*2013-2018*	*Türkiye*	Geleneksel bankaların 1, 3, 6, ve 12 ay vadeli mevduat faiz oranlarından tek yönlü olarak katılım bankalarının kâr payı oranlarının her vade düzeyinde etkilendiğini ancak kâr payı oranları ile USD/TL döviz kuru ve TÜFE değişkeni arasında nedensellik ilişkisinin mevcut olmadığını saptamışlarıdır.
Saeed vd. (2021)	2009-2018	Malezya	Malezya'da İslami Bankaların kâr payı oranlarının Malezya Merkez Bankasının Politika faiz oranında ve geleneksel bankaların vadeli mevduatlara uyguladıkları faiz oranlarından etkilendiğini saptamışlardır.

Topdağ ve Işık (2019)	2003-2017	Türkiye (Üç Katılım Bankası)	1,3,6 ve 12 ay vadelerinde faiz oranlarından kâr payı oranlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu saptanmışlardır.
Tura ve Kara (2019)	2005-2017	Türkiye	Kâr payı oranlarının, faiz oranlarında meydana gelen değişimlerden önemli oranda etkilendiğini saptamışlardır.
Ata vd. (2016)	2004-2014	Türkiye	Mevduat faiz oranlarından kâr payı oranlarına doğru 1,3 ve 6 ay vadeli oranlarda tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu, 12 ay vadeli oranlarda ise kâr payı oranlarından faiz oranlarına doğru çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu saptamışlardır.
Ergeç ve Kaytancı (2014)	2002-2010	Türkiye	Kâr payı oranlarının, faiz oranlarında meydana gelen değişimlerden önemli oranda etkilendiğini tespit etmişlerdir.
Yusoff ve Dahalan (2011)	2006-2011	Malezya	Uzun dönemde faiz oranlarının kâr payı oranları üzerinde etki oluşturduğunu bu bağlamda faiz oranlarındaki değişimden katılım bankalarının önemli bir şekilde etkilediğini saptamışlardır.
Adebola vd. (2011)	2006-2011	Malezya	Uzun dönemde geleneksel bankaların faiz oranları ve üretici fiyat endeksinin kâr payı oranları üzerinde etkilediğini ancak reel efektif döviz kurunun benzer bir etki oluşturmadığını saptamışlardır.
Kader ve Leong (2009)	1997-2007	Malezya	İslami bankalar fon kullandırma ve fon toplama hizmetleri sürecinde geleneksel bankaların faiz oranlarından etkilendiklerini tespit etmişlerdir.
Yusoff ve Wilson (2005)	1998-2016	Malezya	İslami bankaların fon düzeylerinin milli gelir, kâr payı oranları ve faiz oranlarından etkilendiğini saptamışlarıdır.

Bacha (2004)	1994-2003	Malezya	Kâr payı oranlarının, faiz oranlarında meydana gelen değişimlerden önemli oranda etkilendiğini saptamıştır.
Kaleem ve İsa (2003)	1994-2002	Malezya	İslami bankaların kâr payı oranlarını belirleme noktasında, geleneksel bankaların vadeli mevduatlara yönelik uyguladığı faiz oranlarını dikkate aldıklarını tespit etmişlerdir.

4. EKONOMETRİK ANALİZ

4.1. Model ve Veri Seti

Türkiye'de 2005 yılından sonra faaliyete başlayan katılım bankalarının kar paylaşım oranlarının belirleyicileri üzerine yapılan incelemede Türkiye ekonomisinin 2012:M1-2022:M2 dönemine ait aylık veriler kullanılmıştır. Kullanılan veriler içerisinde bağımlı değişken olarak Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) veri tabanından elde edilen Albaraka Türk Katılım Bankası, Kuveyt Türk Katılım Bankası ve Türkiye Finans Katılım Bankası'nın kar paylaşım oranlarının ortalaması alınarak kullanılmıştır. Bağımsız değişkenler olarak Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS) elde edilen Ağırlıklı Ortalama Fonlama Maliyeti (AOFM) ve USD/TL kurundaki yüzdesel değişim (KUR) kullanılmıştır.

Tablo 4.1.Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Kısaltma	Açıklama	Dönem	Kaynak
KAR	Kâr Paylaşım Oranları Ortalaması	2012-2022	TKBB
AOFM	Ağırlıklı Ortalama Fonlama Maliyeti	2012-2022	TCMB
KUR	(USD) ABD Doları / TL Kuru	2012-2022	TCMB

Analizde kullanılacak değişkenler arasındaki ilişki şu şekilde modellenmiştir:

$$KAR_t = \beta_0 + \beta_1 AOFM_t + \beta_2 KUR_t + \varepsilon_t$$

4.2. Ekonometrik Yöntem

Ekonometrik yöntem açısından çalışmada kullanılan değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılarak incelenmiştir. Bu testin geleneksel Johansen (1998) ve Johansen ve Juselius (1990) yaklaşımlarına göre bazı avantajları mevcuttur. Bu avantajları kısaca özetlemek gerekirse geleneksel eşbütünleşme yöntemleri bir denklem sistemi bağlamında uzun dönemli ilişkileri tahmin ederken, ARDL yöntemi yalnızca tek bir indirgenmiş form denklemi kullanmaktadır (Pesaran ve Shin, 1995). Ayrıca ARDL yönteminde ön koşul bulunmamakta diğer bir ifadeyle modeldeki regresörlerin tamamı I(0) veya I(1) olabilir iken aralarından bunların karışımı olan değişkenler arasındaki ilişkiyi de inceleyebilmektedir. Son olarak veri bulma sıkıntısından dolayı gözlem sayısının düşük olduğu veri setlerinde bile sağlıklı sonuçlar ortaya koyabilmektedir.

Uzun dönemli ilişkiyi incelemeye başlamadan önce zaman serisi analizinde kullanılacak serilerin durağanlık düzeylerinin ölçülmesi gerekmektedir. Durağanlık kavramı ekonometrik olarak denklemdeki serilerin ortalama, varyans ve kovaryanslarının dönemlere göre değişkenlik göstermemesi olarak ifade edilmektedir (Gujarati, 2004: 420). Zaman serisi içeren analizlerde durağan olmayan seriler üzerine yapılan analizlerde sahte regresyon (spurious regression) sorunu ile karşılaşılabilmektedir. Granger ve Newbold (1974) tanımladıkları sahte regresyon, ilişkisiz seriler arasında anlamlı ilişki olabileceği diğer bir ifadeyle sapmalı ve yüksek t ve R2 istatistik değerlerinin ortaya çıkabileceği şeklinde tanımlanabilir. Bu da t ve F istatistik değerlerinin geçerliliklerini kaybetmelerine yol açmaktadır (Gujarati, 2004: 320). Durağanlığın ölçümü açısından verilerin grafiksel dağılımının yanından geliştirilen birçok birim kök testi mevcuttur. Bu çalışmada Genişletilmiş Dickey Fuller Testi (ADF), basit Dickey Fuller testinin genişletilmiş versiyonudur. Otokorelasyon sorununu ortadan kaldırmak için bağımlı değişkenler açısından fazladan gecikmeli ekleyerek testlerini genişletmişlerdir.

ARDL sınır testi, En Küçük Kareler (OLS) yardımıyla kısıtlanmamış hata düzeltmenin modeli tahmin edilmektedir. Kısıtlanmamış hata düzeltme modeli (Unrestricted Error Correction) matematiksel olarak şu şekildedir:

$$\Delta KAR_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{n} d_i \ \Delta KAR_{t-i} + \sum_{i=0}^{n} s_i \ \Delta AOFM_{t-i} + \sum_{i=0}^{n} e_i \ \Delta KUR_{t-i} + \beta_1 KAR_{t-1} + \beta_2 AOFM_{t-1} + \beta_3 KUR_{t-1} + \varepsilon_t \quad 4.1$$

Denklem 4.1'de belirtilen β_0 sabit terim, $\beta_1, \beta_2, \beta_3$uzun dönem katsayıları, Δ ise değişkenlerin birinci farkını ifade etmektedir. ΔKAR_t, $\Delta AOFM_t$ ve ΔKUR_t gecikmeli değerleri (d_i, s_i, e_i) kısa dönem etkileri temsil etmektedir. Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkiyi incelemeye başlamadan önce gecikme uzunluğunun AIC veya SIC bilgi kriterlerine göre belirlenmesi gerekmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus en küçük bilgi kriterinin seçilerek analize devam edilmesi eğer değişkenler arasında otokorelasyon sorunu var ise en ufak ikinci kritik değer seçilerek sorun ortadan kalkana kadar devam edilmelidir. Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinden sonra hesaplanan değer Pesaran, Shin ve Smith (2001) oluşturdukları tablo değeri ile karşılaştırılarak eşbütünleşme ilişkisinin varlığı ortaya konulmaktadır. İlişkinin varlığından sonra değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem ilişki tahmin edilir. Uzun dönem ilişkiyi ortaya koyan matematiksel form şu şekildedir:

$$\Delta KAR_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{s} d_i \ Lgdp_{t-i} + \sum_{i=0}^{t} s_i \ AOFM_{t-i} + \sum_{i=0}^{z} e_i \ KUR_{t-i} + \varepsilon_t \quad 4.2$$

Denklem 4.2'de ifade edilen s, t ve z bu değişkenlere ait AIC yardımıyla elde edilen gecikmeleri ifade etmektedir. Bu gecikme uzunlukları ARDL (s,t,z) modelini oluşturacaktır. Uzun dönem analiz sonuçları incelenirken katsayıların anlamlılığı ve işaretleri incelenir. Katsayıların anlamlı olması uzun dönemde bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni etkilediğini belirtmektedir. Uzun dönem ilişkiden sonra kısa dönem hata düzeltme modeli şu şekilde ifade edilmektedir:

$$\Delta KAR = \beta_0 + \sum_{i=1}^{s} d_i \; KAR_{t-i} + \sum_{i=0}^{t} s_i \; AOFM_{t-i} + \sum_{i=0}^{z} e_i \; KUR_{t-i} \; + f_i ECM_{t-1} + \varepsilon_t \qquad 4.3$$

Denklem 4.3'te yer alan ECM_{t-1} ARDL(s,t,z) modelinden elde edilen hata düzeltme teriminin gecikmeli dönemidir. Hata düzeltme katsayısı konusunda dikkat edilmesi gereken nokta negatif ve 0-1 aralığında yer almasıdır. Burada hata düzeltme katsayısı, yaşanan herhangi bir şokun uzun dönemde düzeltme süresi ve bir dönemde ne kadarlık kısmının düzeltilebileceğini ifade etmektedir.

4.3. Ampirik Sonuçlar

Bu bölümde çalışmadaki değişkenler arasındaki ilişki zaman serisi analiz yöntemleri kullanılarak incelenmiştir. Bu yöntemlere geçmeden önce değişkenlerin durağanlık sınamasını yapmak adına Augmented Dickey–Fuller (ADF-1981) birim kök testi kullanılmıştır. ADF birim kök testi hataların sabit varyanslı oldukları ve bağımsız oldukları varsayımı ile hareket etmektedir. Modelde yer alan değişkenlere ait ADF birim kök test sonuçları Tablo 4.2'de yer almaktadır.

Tablo 4.2. ADF Durağanlık Testi Sonuçları

DÜZEY		**KAR**	**AOFM**	**KUR**
ADF	**Sabit**	-1.334 (1) [0.621]	**-2.621 (3) [0.091]***	-1.837 (1) [0.894]
	Sabit + Trend	-2.912 (1) [0.162]	**-3.668 (3) [0.028]****	-1.548 (1) [0.825]
BİRİNCİ FARKLAR				
ADF	**Sabit**	**-8.457 (0) [0.00]*****	**-3.520 (2) [0.00]*****	**-8.525 (4) [0.00]*****
	Sabit + Trend	**-8.480 (0) [0.00]*****	**-3.507 (2) [0.043]****	**-8.509 (4) [0.00]*****
SONUÇ		**I(1)**	**I(0)**	**I(1)**

Notlar: ***.** ve * değerleri sırasıyla %1 (0.01), %5 (0.05) ve %10 (0.1) anlam seviyelerinde serilerin durağanlıklarını ifade etmektedir. Parantez içindeki söz konusu sayılar Schwarz bilgi kriterine göre optimal gecikme uzunluğunu, köşeli parantez içindeki değerler ise olasılık değerlerini yansıtmaktadır. ADF testi için: Mac Kinnon (1996) kritik değerleri sabitte 1 %. 5 % ve 10 % değerleri için sırasıyla 3.485. -2.885. -2.579 ve sabit + trend için %1 %5 ve %10 olasılık değerleri için sırasıyla -3.483. -2.884. -2.579.

H_0: *Seri birim kök taşır yani durağan değildir.*

H_1: *Seri birim kök taşımaz yani durağandır.*

Dickey-Fuller (1981, ADF) birim kök test sonuçlarına göre açık bir şekilde KAR ve KUR değişkenleri düzey değerinde her iki modelde birim kök taşımakta birinci farkı alındığında durağan olmaktadır. AOFM değişkeni ise düzey değerinde sabitli modelde %10 anlam seviyesinde, sabit terimli ve trendli modelde ise %5 anlam seviyesinde birim kök taşımamaktadır. Ancak AOFM birinci farkı alındığında durağan olduğu görülmektedir. Ampirik analiz periyodu boyunca para politikasında para kurulu sistemi, enflasyon hedeflemesi stratejileri ile birlikte proaktif para politikası uygulamaları ile politika faizi dışsal olarak belirlendiği için böyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır. AOFM değişkeninin de uzun hafıza yaşadığı varsayılarak birinci farkı ile devam edilecektir.

I(0) ve I(1) durağanlık düzeylerine sahip seriler arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkiyi inceleyen ARDL sınır testine geçmeden önce serilerin uzun dönem eşbütünleşme ilişkisi olup olmadığı incelenmelidir. Eşbütünleşme ilişkisi sınanırken hesaplanan F istatistik değeri Pesaran, vd. (2001) hesapladıkları tablo kritik değerleri ile kıyaslanır. Bu kritik değerlere göre ilişkinin varlığına dair bulgular Tablo 4.3'te mevcuttur.

Tablo 4.3. Uzun Dönem Eşbütünleşme İlişkisinin Test Sonuçları

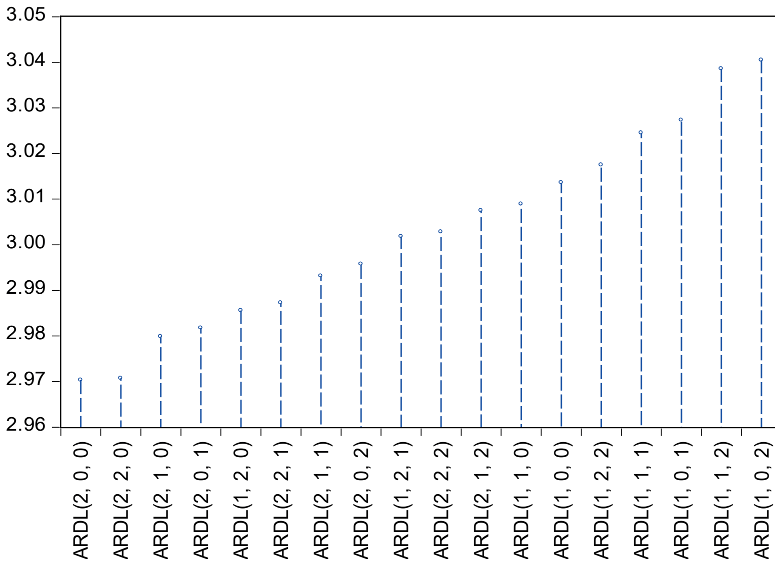
k	F- istatistiği	Gecikme Uzunluğu	Alt-Üst Sınır Değer	Eşbütünleşme ilişkisi
2	4.59	2	2.72- 3.83	Var

Notlar: Maksimum gecikme uzunluğu olarak 2 alınmış ve en uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde AIC (Akaike Information Criteria) kullanılmıştır. %5 anlamlılık düzeyinde alt ve üst kritik sınır değerleri Pesaran vd (2001:300) alınmıştır.

$H_0: \beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = 0$ (Eşbütünleşme ilişkisi yoktur)

$H_1: \beta_1 \neq \beta_2 \neq \beta_3 \neq 0$ (Eşbütünleşme ilişkisi vardır)

Tablo 4.3'te hesaplanan F istatistik değeri 4.59 olarak bulunmuştur. Değişkenlerden birinin (AOFM) I(0) diğerlerinin I(1) de durağan olmasından dolayı bu değerin üst kritik değerden (3.83) büyük olması değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğunu ifade etmektedir. F istatistik değeri (4.59) Pesaran, vd. (2001) tablo üst kritik değerden (3.83) büyük olduğu için H_0 hipotezi reddedilerek eşbütünleşme ilişkisi olduğu ortaya konulmuştur. Eşbütünleşme ilişkisinden sonra ARDL modelinde optimal gecikme uzunluğu tespit edilirken minimum Akaike Bilgi Kriteri (Akaike Information Criteria-AIC) kullanılarak, 2 olarak belirlenmiştir.

Şekil 4.1. Akaike Bilgi Kriterine Göre İlk 20 Model

Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi ARDL (2,0,0) olarak tespit edilmiştir. Bu modele ilişkin sonuçlar Tablo 4.4'te verilmektedir.

Tablo 4.4: ARDL(2,0,0) Modelinin Tahmin Sonuçları

Değişkenler	**Katsayı**	**Prob. değerleri**
KAR(-1)	1.113	0.00***
KAR(-2)	-0.230	0.00***
AOFM	0.098	0.00***
KUR	-0.003	0.087*
Sabit	8.421	0.00***
Tanısal testler		**İstatistik**
$\bar{R}^2$		0.844
F istatistik		544.151 (0.00)
AIC		2970
Breusch-Godfrey LM Otokorelasyon Testi		0.778 (0.690)
White Değişen Varyans		0.943 (0.637)
Ramsey-Reset Testi		1.749 (0.438)

Notlar: ARDL modelinde gecikme sayısı AIC'ye göre 2 olarak belirlenmiştir. Parantez içindeki sayılar p-olasılık değerlerini göstermektedir. ***,** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerinde anlamlılıklarını gösterir.

Katsayı tahmin sonuçlarına göre oluşturulan ARDL (2,0,0) modelinde tanısal testler incelendiğinde otokorelasyon, değişen varyans, yapısal kırılma olup olmadığı ve spesifikasyon hatasının olup olmadığı araştırılmıştır. Düzenlenmiş R^2 değerine göre KAR'daki değişmelerin yaklaşık %84.4'ü modele dahil edilen AOFM ve KUR değişkenleri tarafından açıklanmaktadır. Ramsey reset test sonuçlarına göre model kurma hatasının mevcut olmadığı görülmektedir. Ayrıca modelde değişen varyans (White) ve otokorelasyon (Breusch-Godfrey LM) sorunu bulunmamaktadır.

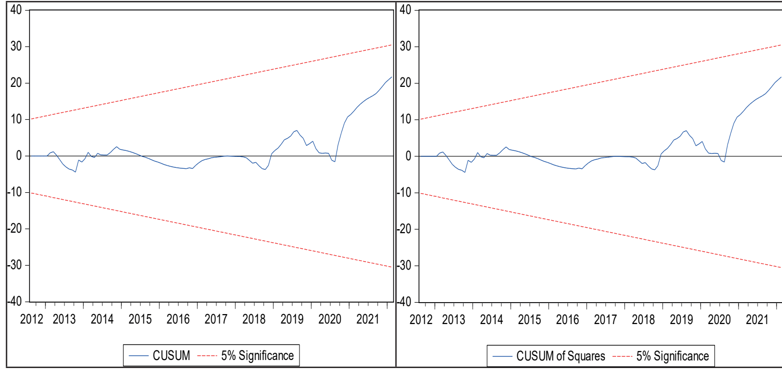
Tablo 4.5. ARDL(2,0,0) Uzun ve Kısa Dönem Tahmin Sonuçları

Model: F_{KAR} (KAR∣ AOFM, KUR)		
Model Spesifikasyonu: ARDL(2,0,0)		
Bağımlı Değişken: KAR		
Uzun Dönem Katsayılar		
Değişkenler	**Katsayı**	**Prob. Değerleri**
AOFM	0.840	0.00***
KUR	-0.027	0.08*
Sabit	71.935	0.00***
Kısa Dönem Katsayılar ve Hata Düzeltme Terimi		
Değişkenler	**Katsayı**	**Prob. Değerleri**
KAR(-1)	0.215	0.012**
AOFM	0.172	0.055*
KUR	-0.015	0.043**
ECT_{t-1}	-0.104	0.00***

Notlar: ***,** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerinde anlamlılıklarını gösterir.

Uzun dönem katsayı sonuçlarına göre AOFM ve sabit terim %1 anlam seviyesinde ve KUR değişkeni ise %10 anlam seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı oldukları görülmektedir. Bu sonuçlara göre uzun dönemde AOFM %1 arttığında KAR yaklaşık olarak %0.84 kadar artmaktadır. KUR %1 arttığında KAR yaklaşık olarak %0.027 kadar azalmaktadır. Kurlardaki yükselişin katılım bankalarının kar paylaşım oranlarında azalmaya neden olacağı görülmektedir. Kısa dönem analiz sonuçlarına göre hata düzeltme katsayısı (ECT_{t-1}) negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu bağlamda kısa dönemde dengeden sapmalar uzun dönemde tekrar dengeye yaklaştığını göstermektedir. Hata düzeltme katsayısı yaklaşık olarak -0.104 olup kısa dönem şoklardan kaynaklanan uzun dönem dengesizliğin 1 dönem sonra yaklaşık olarak %10'unun giderildiğini ve yaklaşık 9 çeyrek sonra tekrar dengeye geldiği görülmektedir. Kısa dönem katsayı sonuçlara uzun dönemle paralel şekilde AOFM katılım bankalarının kâr paylaşım oranlarını pozitif etkilediği görülürken, uzun dönemdeki kadar olmasa da kısa dönemde KUR'da

yaşanan bir yükselmenin kâr paylaşım oranlarını olumsuz etkileyeceği sonucu bulgularda mevcuttur.

Şekil 4.2. CUSUM ve CUSUMSQ

Şekil 4.2'de CUSUM ve CUSUMSQ grafikleri ile ARDL (2,0,0) modelde yer alan değişkenlere ait yapısal kırılmanın olup olmadığı incelenmiştir. Aynı zamanda parametrelerin kararlığını ifade eden bu testler %5 anlamlılık düzeyinde sınır çizgileri içerisinde yer aldığı için katsayın istikrarlı olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle herhangi bir yapay değişken kullanılmadan modelin tahmin edilebileceği ifade edilebilir.

5. SONUÇ

Faizsiz bankalar temel ilkeleri çerçevesinde benimsedikleri bankacılık anlayışı ile mütedeyyin toplumların finansal piyasalar içerisinde yer almasına olanak sağlamakta ve bu durum neticesinde kaynakların etkin kullanılması hususuna destek sunmaktadır. Faizsiz bankaların 2008 yılında yaşanan finansal kriz karşısında, geleneksel bankalara kıyasla daha başarılı bir performans göstermesi söz konusu bankacılık anlayışının küresel bir boyuta taşınması sürecini hızlandırmış ve birçok ülkede faizsiz bankacılık sektörü yer almaya başlatmıştır. Bu bağlamda gerek Türkiye özelinde gerekse dünya perspektifinde faizsiz bankalarının aktif gelişim eğiliminin (özellikle son beş

yıl) geleneksel bankalara kıyasla daha başarılı bir performans göstermesi, ilerleyen dönemlerde söz konusu sektörün dünya bankacılık sektörü içerisindeki konumunu daha kuvvetlendireceğinin de göstergesi netliğindedir. Katılım bankaları fon toplama ve fon kullandırma kapsamındaki iki temel bankacılık faaliyetlerini rehber edindikleri temel ilkeler çerçevesinde uygulamaktadırlar. Bu ilkeler içerisinde yer alan kâr ve zarar ortaklığı olgusunu sundukları bankacılık hizmetlerinde bir çıpa olarak kullanılmaktadır. Katılım bankalarının kâr ve zarar ortaklığı temelinde birçok ürüne sahip olması ve bu ürünler perspektifinde kâr payı oranlarını etkileyen hususların neler olduğu sektör için önemli bir konudur. Bu bağlamda ele alınan bu çalışmada katılım bankalarının kar paylaşım oranlarının belirleyicilerini tespit etmek amacıyla 2012:M1-2022:M2 dönemine ait aylık veriler ışığında (bağımlı değişken olarak Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) veri tabanından elde edilen Albaraka Türk Katılım Bankası, Kuveyt Türk Katılım Bankası ve Türkiye Finans Katılım Bankası'nın kar paylaşım oranlarının ortalaması; bağımsız değişkenler olarak Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS) elde edilen Ağırlıklı Ortalama Fonlama Maliyeti (AOFM) ve USD/TL kurundaki yüzdesel değişim (KUR) kullanılmıştır) söz konusu araştırma yapılmıştır.

Analize başlamadan önce zaman serilerinde durağanlık kavramının incelenmesi gerektiğinden dolayı Dickey-Fuller (1981, ADF) birim kök testi yardımıyla değişkenlerin durağanlık dereceleri ortaya konulmuştur. Sonuçlara göre açık bir şekilde KAR ve KUR değişkenleri düzey değerinde her iki modelde birim kök taşımakta birinci farkı alındığında durağan olmaktadır. AOFM değişkeni ise düzey değerinde sabitli modelde %10 anlam seviyesinde, sabit terimli ve trendli modelde ise %5 anlam seviyesinde birim kök taşımamaktadır. Ancak AOFM birinci farkı alındığında durağan olduğu görülmektedir. Ampirik analiz periyodu boyunca para politikasında para kurulu sistemi, enflasyon hedeflemesi stratejileri ile birlikte proaktif para po-

litikası uygulamaları ile politika faizi dışsal olarak belirlendiği için böyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır. AOFM değişkeninin de uzun hafıza yaşadığı varsayılarak birinci farkı ile devam edilmiştir.

ARDL sınır testi analizinde değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisine göre hesaplanan F istatistik değeri (4.59) Pesaran, vd. (2001) tablo üst kritik değerden (3.83) büyük olduğu için H_0 hipotezi reddedilerek eşbütünleşme ilişkisi olduğu ortaya konulmuştur. Eşbütünleşme ilişkisinden sonra ARDL modelinde optimal gecikme uzunluğu tespit edilirken minimum Akaike Bilgi Kriteri (Akaike Information Criteria-AIC) kullanılarak, 2 olarak belirlenmiştir. Oluşturulan ARDL (2,0,0) modelinde tanısal testler incelendiğinde Ramsey reset test sonuçlarına göre model kurma hatasının olmadığı görülmektedir. Ayrıca modelde değişen varyans (White) ve otokorelasyon (Breusch-Godfrey LM) sorunu bulunmamaktadır.

Uzun dönem katsayı sonuçlarına göre AOFM ve sabit terim %1 anlam seviyesinde ve KUR değişkeni ise %10 anlam seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı oldukları görülmektedir. Bu sonuçlara göre uzun dönemde AOFM %1 arttığında KAR yaklaşık olarak %0.84 kadar artmaktadır. KUR %1 arttığında KAR yaklaşık olarak %0.027 kadar azalmaktadır. Kurlardaki yükselişin katılım bankalarının kar paylaşım oranlarını azalma yönünde etkilediği görülmektedir. Kısa dönem analiz sonuçlarına göre hata düzeltme katsayısı (ECT_{t-1}) negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Buna göre kısa dönemde dengeden sapmalar uzun dönemde tekrar dengeye yaklaştığını göstermektedir. Hata düzeltme katsayısı yaklaşık olarak -0.104 olup kısa dönem şoklardan kaynaklanan uzun dönem dengesizliğin 1 dönem sonra yaklaşık olarak %10'unun giderildiğini ve yaklaşık 9 çeyrek sonra tekrar dengeye geldiği görülmektedir. Kısa dönem katsayı sonuçlara uzun dönemle paralel şekilde AOFM katılım bankalarının kar paylaşım oranlarını pozitif etkilediği görülürken, uzun dönemdeki kadar olmasa da kısa dönemde KUR'da yaşanan bir yükselmenin kar paylaşım oranlarını olumsuz etki-

leyeceği sonucu bulgularda mevcuttur. CUSUM ve CUSUMSQ grafikleri ile ARDL (2,0,0) modelinde yer alan parametrelerin kararlığını ifade eden bu testler %5 anlamlılık düzeyinde sınır çizgileri içerisinde yer aldığı için katsayın istikrarlı olduğu görülmektedir.

Bu bulgulardan yola çıkarak ağırlıklı ortalama fonlama maliyetinin kâr payı oranları üzerindeki etkisi noktasında Baykuş ve Bektaş (2021) tarafından elde edilen bulgular benzer bir sonucu ulaşılırken, döviz kurunun kâr payı oranları üzerindeki etkisi noktasında Çonkar ve Gökgöz (2021) ve Adebola vd.(2011) çalışmalarında farklı bir bulguya ulaşılmıştır. Söz konusu çalışmalarda döviz kurlarındaki oynaklığın kâr payı oranları üzerinde etki oluşturmadığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda tarafımızca yapılan analizin diğer çalışmalardan dönemsel, yöntemsel ve ülke farklılıklarının olması söz konusu değişken üzerinde farklı sonuçların ortaya çıkmasına yol açmıştır. TCMB'nin bankacılık sektörüne APİ ve hazır imkânlar kapsamında sunduğu çeşitli uygulamalar (repo, depo vb.) ve bu uygulamalar kapsamında oluşturulan farklı vadelere (gecelik, haftalık vb.) yönelik yapılan fonlama işlemlerinde faizlerin ağırlıklı ortalaması olarak ifade edilen Ağırlıklı Ortalama Fonlama Maliyeti (AOFM), katılım bankalarının kâr paylaşım oranlarının artmasına yol açan bir faktör konumundadır. Kurlarda yaşanan istikrarsızlık ise kar paylaşım oranları üzerinde olumsuz etkiler oluşturmakta ve katılım bankalarının piyasa etkinliği üzerinde olumsuz sonuçlar yaşanmasına neden olmaktadır. Diğer bir ifadeyle kurlarda meydana gelen artış "ticari ortaklığa dayalı fon kullandıran katılım bankacılığının fonlama hacmi üzerinde olumsuz etkiler oluşturmaktadır. Bu durum katılım bankalarının ağırlıklı olarak murabaha temelli fon kullandırma uygulamasına yönelmesine neden olmaktadır.

KAYNAKÇA

Adebola, S. S., Yusoff, W. S. W., & Dahalan, J. (2011). The impact of macroeconomic variables on Islamic banks financing in Malaysia. *Research Journal of Finance and Accounting*, *2*(4), 22-32.

Albayrak, R., Özsoy., Ş (2019), ''Katılım Bankacılığı Ekosistemi: Paydaşlar, Kurumlar ve Piyasalar'', Editörler: Görmüş, Şakir- Albayrak R. Ahmet- Yabanlı, Aydın. ''Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı'', TKBB yayınları, Yayın yeri: İstanbul.

Albaraka Türk, "Faaliyet Raporları", https://www.albaraka.com.tr. (Erişim Tarihi: 24.02.2021).

Alharbi, A., "Development of the Islamic Banking System", Journal of Islamic Banking and Finance, 2015, 3(1), ss. 12-25.

Alkan, C., " Katılma Hesaplarının Sigortalanmasının Fıkhi Analizi", Hitit İlahiyat Dergisi, 2021, 20(3), ss. 188-196.

Al-Oqool, M. A., Okab, R., Bashayreh, M. (2014). Financial Islamic Banking Development and Economic Growth: A Case Study of Jordan. *International Journal of Economics and Finance*, *6*(3),ss.72-79.

Ata, H. A., Buğan, M. F., & Çiğdem, Ş. (2016). Kar Payı Oranları İle Mevduat Faiz Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *25*(1), 17-28.

Bacha, O. I. (2004). Dual Banking Systems And İnterest Rate Risk for Islamic Banks. Munich Personal RePEc Archive.

Bloch, H., Tang, S. H. K. (2003). The Role of Financial Development in Economic Growth. Progress in Development Studies, 3(3), ss. 243–251.

Çonkar, M. K., & Gökgöz, H. (2021). Katılım Bankaları Kar Payı Oranlarını Etkileyen Faktörler: Mevduat Faiz Oranları ve Kar Payı Oranlarının Yakınlığıyla İlgili Bir Değerlendirme. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, *13*(1), 235-251.

Dickey, D., and Fuller, W. (1981). "Likelihood Ratio Statistics For Autoregressive Time Series With A Unit Root" *Econometrica*, 49, ss:1057-72.

Ergeç, E. H., & Kaytanci, B. G. (2014). The causality between returns of interest-based banks and Islamic banks: the case of Turkey. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*.

Ergeç, E. H., & Asutay, M. (2018). Kar payı ve mevduat faizi ilişkisinde neden ve sonuçlar. İktisat Dergisi, 1(1), 70-86

Franzoni, S,A., Allali, "Principles of Islamic Finance and Principles of Corporate Social Responsibility: What Convergence ?", Sustainability, 2018, 10(3) , ss. 637-648.

Granger, C. W. and Newbold, P. (1974). "Spurious Regressions in Econometrics". *Journal of Econometrics*, 2(2):111-120.

Gujarati, D. (2004). Basic Econometrics.(4 th edtn) The McGraw–Hill Companies.

Johansen, S. (1998). "Statistical Analysis of Cointegration Vectors", *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12: 231–254

Johansen, S. and Juselius, K. (1990). "Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration with Appplications to the Demand for Money", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52: 169–210.

Kader, Radiah Abdul - Leong, Yap Kok (2019), ''The Impact of Interest Rate Changes on Islamic Bank Financing'', International Review Of Business Research Papers, Vol 5, No 3, pp.189-201.

Kalaycı, İ. (2013), "Katılım Bankacılığı: Mali Kesimde Nasıl Bir Seçenek?", International Jornual of Mangment Economics and Business, 9(19), 61.

Kaleem, A., and Isa, M. (2003), "Causal Relationship Between Islamic And Conventional Banking Instruments In Malaysia", International Journal of Islamic Financial Services, 3-10.

Onat, C, (2019) Katılım Bankacılığında Likidite Riski ve Yönetimi, (Yayımlanmış Uzmanlık Tezi), Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Ankara (Türkiye).

Pesaran , H. M. and Shin , Y. (1995). "Autoregressive Distributed Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis", DAE

Working Paper Series No. 9514 (Cambridge : Department of Applied Economics, University of Cambridge).

Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, *16*(3), 289-326.

Resmî Gazete, "Bankacılık Kanun", (2005), https://www.resmigazete.gov.tr/ eskiler /2005/11/20051101M1-1.htm. (Erişim Tarihi: 15.04.2022).

Saeed, S. M., Abdeljawad, I., Hassan, M. K., & Rashid, M. (2021). Dependency of Islamic bank rates on conventional rates in a dual banking system: A trade-off between religious and economic fundamentals. *International Review of Economics & Finance*.

Shahzadi, K., Malik, H., Shabbir, M. S.,Yasmind, A. (2021). İslami bankaların kâr dağıtım yönetimini etkileyen faktörler: kurumsal yönetimin ılımlı rolü. *İslami Bankacılık ve Finans İncelemesi*, *8*(1), 78-102.

TKBB, "Katılım Bankacılığı Nedir? Nasıl Çalışır?", https://tkbb.org.tr/Documents /Yönetmelikler/TKBB-Katilim-Bankaciligi-Nedir-Brosur.pdf. (Erişim Tarihi: 01.04.2022).

Tura., Ü, Ferudun, K. "Katılım Bankaları Tarafından Katılım Hesaplarına Uygulanan Kar Payı Ödemeleri ile Geleneksel Bankalar Tarafından Mevduatlara Uygulanan Faiz Oranları Arasındaki İlişkininin Analizi", *Econder International Academic Journal*, *3*(2), 187-202.

Topdağ, D. & Işık, N. (2019). Katılım Bankacılığının Gelişimi ve Türkiye'deki Katılım Bankaları Üzerine Bir Nedensellik Analizi. International Journal of Islamic Economics and Finance Studies , 5 (3) , 65-86 . DOI: 10.25272/ijisef.571635.

Yusoff, Remali- Wilson, Rodney (2005), '' An Econometric Analysis of Conventional and Islamic Bank Deposits in Malaysia'', Review Of Islamic Economics, Vol 9, No 1, pp.31-52.

EKLER

Günlük Birim Değer Hesaplama Tablosu						
		Para Cinsi	TL			Toplam
		Hesap Sahibinin Kara Katılma Oranı	**75,00%**	**80,00%**	**90,00%**	
		Hesap Sahibinin Zarara Katılma Oranı	**87,50%**	**90,00%**	**95,00%**	
1		**Katılma Hesapları Toplam Tutarı**	**177.025,00**	**718.780,00**	**114.201,00**	**1.010.006,00**
2		**Kar/Zarardan Pay Almayan Katılma Hesapları Tutarı**	**2.934,00**	**2,00**	**7.070,00**	**10.006,00**
3		**Kar/Zarardan Pay Alan Katılma Hesapları Tutarı (1-2)**	**174.091,00**	**718.778,00**	**107.131,00**	**1.000.000,00**
4		**Hesap Değerleri**	**1.707,31**	**3.234,93**	**511,76**	
5		**Birim Değeri**	**102,3869**	**223,6054**	**210,57594**	
6		**Birim Hesap Değeri (4 * 5)**	**174.806,61**	**723.346,84**	**107.763,76**	**1.005.917,21**
7		**Genel Karşılıklar**				**12.745,00**
8		**Katılma Hesaplarına Dağıtılacak Kârlardan Ayrılan Karşılıklar**				**8.255,00**
9		**Zorunlu Karşılıklar (6 * Zorunlu Karşılık Oranı)**				**55.325,45**
10		**Katılma Hesapları Ankes Payı**				**84.661,00**
11		**Kullandırılabilir Fon (6 + 7 + 8) - (9 + 10)**				**886.930,76**
12		**Kullandırılan Krediler**				**880.590,00**
13		**Atıl Fon (11 - 12)**				**6.340,76**
14		**Kullandırılan Fon Fazlası (12 - 11)**				**0,00**
15		**Katılma Hesabı Gelirleri (a+b+c+d+e)**	**44,50**	**194,72**	**32,29**	**271,51**
	a	Kar Payı Gelirlerinin Katılım Payı	*36,39*	*160,25*	*26,87*	*223,51*
	a.1	*Katılma Hesabı Kaynaklı Kullandırılan Kredilerden Elde Edilen Kar Payı Gelirleri*				*278,69*
	a.2	*Kullandırılan Fon Fazlasına İsabet Eden Kar*				*0,00*
	b	Terkin Edilen Kredilerden Yapılan Tahsilatlar	*1,69*	*7,18*	*1,13*	*10,00*
	c	Özel Karşılıkların İptalleri	*2,54*	*10,77*	*1,69*	*15,00*
	d	Genel Karşılıkların İptalleri	*0,85*	*3,59*	*0,56*	*5,00*
	e	Katılma Hesaplarına Dağıtılacak Karlardan Ayrılan Karşılık İptalleri	*3,04*	*12,92*	*2,03*	*18,00*
16		**Katılma Hesabı Giderleri (a+b+c+d+e)**	**8,12**	**34,46**	**5,42**	**48,00**
	a	*Özel Karşılık Giderleri*	*1,69*	*7,18*	*1,13*	*10,00*
	b	*Genel Karşılık Giderleri*	*1,01*	*4,31*	*0,68*	*6,00*
	c	*TMSF Prim Giderleri*	*0,34*	*1,44*	*0,23*	*2,00*
	d	İhtiyati Karşılık Giderleri	*5,07*	*21,54*	*3,39*	*30,00*
17		**Dağıtılacak Kar/Zarar (15 - 16)**	**36,39**	**160,25**	**26,87**	**223,51**
18		**Katılma Hesaplarına Dağıtılacak Kârdan Ayrılan Tutarlar**	**1,82**	**8,01**	**1,34**	**11,18**
19		**Dağıtılan Kar/Zarar (17- 18)**	**34,57**	**152,24**	**25,53**	**212,34**
20		**Yeni Birim Hesap Değeri (6 + 19)**	**174.841,18**	**723.499,08**	**107.789,28**	**1.006.129,54**
21		**Yeni Birim Değeri (20 : 4)**	**102,4071**	**223,6525**	**210,62582**	
22		**Vadesi Gelmeyen Hesapların Kar Payları (Gider Reeskontları) (20 – 3)**	**750,18**	**4.721,08**	**658,28**	**6.129,54**

Kaynak: Resmi Gazete, 2018.

1- Katılma hesaplarına yatırılan fonları ifade etmektedir.
2- Söz konusu tutarla, katılma hesaplarına yatırılan fonlardan valör uygulaması nedeniyle kâr dağıtımı süresi henüz başlamadığı için hesaplamaya dâhil edilmeyen fonlardır.
3- Toplam tutardan pay almayan katılma hesaplarının arındırılmasından sonra oluşan tutardır.
4- Katılma hesaplarına fon yatıran hesap sahiplerinin fondaki mevcut aktiflere katılım payını gösteren katsayıdır.
5- Katılma hesaplarındaki kâr-zarar durumunu temsil eden, kâr olması durumunda artan, zarar olması durumunda azalan bir katsayıdır. Söz konusu katsayı, bankanın faaliyete geçtiği gün itibarıyla 100 olarak kabul edilmektedir.
6- Katılma hesabının mevcut değerini açıklayan ve birim değeri ile hesap değerinin çarpılmasıyla hesaplanan, katılma hesabı sahibinin hakkını ifade eden bir tutardır.
7- Katılma hesabı kaynaklı kredilerin geri ödenmesi sürecinde yakın izlemedeki krediler için ayrılan genel karşılıkların katılma hesaplarına yansıtılan kısmıdır.
8- Söz konusu yönetmeliğin 6. maddesinin (8) numaralı fıkrası çerçevesinde, ayrılan rezervleri temsil eder.
9- Katılım Bankalarının TCMB nezdinde tutması gereken zorunlu karşılık tutarlarını gösteren tutardır. Söz konusu miktar birim hesap değeri ile belirlenen oranın çarpılmasından elde edilir.
10- Katılım bankalarının kendi bünyesinde veya muhabir bankalarda nakit ankes adı altında tutmak zorunda oldukları tutarı ifade eder.
11- Söz konusu karşılıklar çıkartıldıktan sonra, katılım bankasının kullandırabileceği fonu temsil eden tutardır.
12- Kullandırılan fonların tamamı söz konusu hesapta izlenmektedir.
13- Kullandırılamayan toplam fon tutarları, söz konusu hesapta izlenmektedir
14- Kullandırılan fon miktarından, kullandırılabilir fon miktarının çıkarılması neticesinde oluşan miktardır.
15- Katılma hesaplarına ait gelir kalemlerinin izlendiği hesaptır.
16- Katılma hesaplarına ait gider kalemlerinin izlendiği hesaptır.
17- Katılma hesabı ait gelirlerinden katılma hesabı giderlerinin çıkartılması sonucunda elde edilen tutardır
18- Birim değerin hesaplandığı gün itibarıyla katılma hesaplarına dağıtılacak kar tutarından yakın izlemedeki krediler için ayrılan genel karşılıkların çıkartılması sağlayan hesaptır.
19- Katılma hesap sahiplerine dağıtılan net gelir tutarıdır.
20- Birim hesap değeri toplamına, dağıtılan kâr/zararın ilave edilmesi suretiyle bulunan tutardır
21- Yeni birim hesap değerinin, hesap değerleri toplamına bölünmesi sonucu bulunan orandır
22- Vadesi gelmeyen katılma hesaplarının, tahakkuku yapılmayan kar paylarının izlendiği hesaptır.

(Alkan, 2021: 129; Resmi Gazete, 2018)

On Üçüncü Bölüm

ENTROPİ TABANLI EDAS YÖNTEMİ İLE KATILIM SİGORTA ŞİRKETLERİNİN PERFORMANS ANALİZİ

Öğr. Gör. Dr. Muhammed Hadin ÖNER[74]

1. Giriş

Dünyada ve Türkiye'de İslami finansa olan ilgi son yıllarda bir hayli fazla olup sektördeki büyüme rakamları da her geçen yıl artmaktadır. İslami finans ekosisteminin önemli aktörlerinden katılım sigortacılığı da çok hızlı büyüyen sektörlerin başında gelmektedir. Sektörlerin büyüme ivmelerinin önemli göstergelerinden olan performans analizleri ise son zamanlarda akademik çalışmalara konu olmaktadır.

Bu kapsamda çalışmanın temel amacı katılım sigorta sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin finansal verilerinden faydalanılarak çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemleriyle performanslarını analiz etmektir. Çalışmada ÇKKV yöntemleri hibrit bir şekilde kullanılarak katılım sigorta şirketlerinin finansal performansları analiz edilmiştir. Analizlerde kullanılan 2021 yılına ait veriler şirketlerin yayınladıkları faaliyet rapor-

74 Aksaray Üniversitesi, Ortaköy Meslek Yüksekokulu, hadinoner@aksaray.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7746-8865

larından elde edilmiştir. Bu bağlamda 7 ana değişkenin önem ağırlıkları Entropi yöntemi ile hesaplanmıştır. Katılım sigorta şirketlerinin performansları ise Edas yöntemi ile analize tabi tutulmuştur. Çalışmada kullanılan yöntemler ile katılım sigorta şirketlerinin performans değerlendirmesinin literatüre katkı sağlaması hedeflenmektedir. Analiz sonuçlarına göre sektörün en büyük oyuncuları olan Bereket Sigorta Anonim Şirketi ve Neova Sigorta Anonim Şirketi'nin performanslarının yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmanın giriş bölümünü takiben katılım sigortacılığına dair teorik bilgilere yer verilerek literatür taraması yapılmıştır. Ardından çalışmada kullanılan yöntemler açılanarak beşinci bölümde uygulama sonuçları ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise genel değerlendirme ve öneriler aktarılmıştır.

2. Katılım Sigortacılığı

Sigortacılık, gelecekte gerçekleşmesi olası risklere karşı ekonomik kayıpları minimize etmektedir. Uzun yıllardır geleneksel bir şekilde uygulama zemini bulan sigortacılık 1979 yılından itibaren İslami prensiplere göre çalışan katılım sigortacılığı alanında da kendini göstermeye başlamıştır. Katılım sigortacılığının temel felsefesinde sigortacılık, risk paylaşımını esas alarak yardımlaşma ve dayanışmayı ön planda tutmaktadır (Ayub, 2007, s. 428; Billah, 2019, s. 3).

Türkiye'de katılım sigortacılığı uygulamaları 2009 yılında Neova sigorta şirketi ile başlamıştır. 2017 yılında yayınlanan katılım sigortacılığı yönetmeliğiyle birlikte sektördeki büyüme ivmesi hızlanmıştır. Kamu otoritesi, 19 Aralık 2020 tarihinde yönetmeliği güncellenmiş olup sektördeki danışma kurulları ve çalışan personeli sıkı bir disiplin altına almış ve pencere usulünden ziyade pür katılım sigortacılığının yapılmasını tasvip etmiştir. Bu sektörde faaliyet gösteren şirketler, uyguladıkları modeller Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Türkiye'de Faaliyet Gösteren Katılım Sigorta Şirketleri

No	Şirket İsmi	Model
1	Bereket Sigorta A.Ş.	Tam Katılım Sigortacılığı
2	Neova Sigorta A.Ş.	Tam Katılım Sigortacılığı
3	Bereket Katılım Hayat A.Ş.	Tam Katılım Sigortacılığı
4	Katılım Emeklilik ve Hayat A.Ş.	Tam Katılım Sigortacılığı
5	Bereket Emeklilik ve Hayat A.Ş.	Tam Katılım Sigortacılığı
6	Bereket Katılım Sigortası A.Ş.	Tam Katılım Sigortacılığı
7	Türkiye Hayat ve Emeklilik A.Ş.*	Pencere Katılım Sigortacılığı
8	Türkiye Sigorta A.Ş.*	Pencere Katılım Sigortacılığı
9	Unico Sigorta A.Ş.	Pencere Katılım Sigortacılığı
10	Groupama Hayat A.Ş.	Pencere Katılım Sigortacılığı
11	HDI Sigorta A.Ş.*	Pencere Katılım Sigortacılığı
12	Doğa Sigorta A.Ş.*	Pencere Katılım Sigortacılığı

*2022 yılında kurulacak yeni şirket bünyesinde tam (pür) katılım sigortacılığı yapacaklardır.

Kaynak: Şirket verilerinden derlenmiştir.

2010 yılından beri sektörde faaliyet gösteren şirket sayısının hızla artmasıyla birlikte katılım sigortacılığında minimum %24 büyüme performansı gösteren katılım sigortacılığının aksine sektörde bu büyüme hacmi minimum %7'dir. Yine katılım sigorta sektörü 2013 ve 2016 tarihlerinde %96'lık yüksek bir büyüme performansı sergilerken sektördeki en yüksek büyüme hacmi 2016 yılında %30'da kalmıştır. 2010 yılında 61 milyar TL'lik prim üreten katılım sigorta şirketleri 2021 yılında 5.4 milyar TL hacme ulaşmışlardır. Sektör ise 2010 yılında 14 milyar TL prim hacmini 105 milyar TL'ye çıkartmıştır. Tablo 2'de 2010-2021 yılları prim üretimleri yer almaktadır

Tablo 2: Katılım Sigorta Şirketleri ve Sektörün Prim Üretimleri

	Katılım Sigortacılığı		Sektör	
Tarih	**Prim (TL)**	**Yıllık Değişim**	**Prim (TL)**	**Yıllık Değişim**
2010	61.982.036	-	14.129.394.239	-
2011	82.852.104	34%	17.165.081.182	21%
2012	131.141.284	58%	19.826.760.600	16%
2013	256.800.676	96%	24.229.615.734	22%
2014	383.722.042	49%	25.989.552.680	7%
2015	533.253.025	39%	31.025.897.629	19%
2016	1.045.611.280	96%	40.486.796.941	30%
2017	1.315.855.322	26%	46.554.689.545	15%
2018	2.231.560.711	70%	54.656.028.968	17%
2019	3.436.819.840	54%	69.242.168.593	27%
2020	4.267.313.631	24%	82.575.658.036	19%
2021	5.468.861.839	28%	105.307.008.083	28%

Kaynak: Türkiye Sigorta Birliği ve şirket web sitesindeki verilerden derlenmiştir.

3. Literatür

Literatürde son yıllarda sigortacılık sektöründe faaliyet gösteren firmaların etkinliklerine yönelik ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan çalışmalar akademide ilgi gören konuların başında gelmektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sigortacılık sektörü kıyaslamalarını, katılım sigortacılığı ile konvansiyonel sigortacılık kıyaslamalarını VZA yöntemi ile inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Katılım sigortacılığı sektörüne yönelik yapılan çalışmalara aşağıda yer verilmiştir:

Saad vd. (2006) Malezya'daki geleneksel hayat sigorta şirketlerinin etkinliklerini 2002-2005 verileri ışığında bir katılım hayat sigorta şirketi ile VZA yöntemi ile kıyaslayarak analiz etmişlerdir. Analiz sonuçlarına göre katılım hayat sigorta şirketinin etkinliği geleneksel hayat sigorta şirketlerinin etkinliklerinden daha düşük çıkmıştır.

Ismail vd. (2011) Malezya'daki 19 katılım ve geleneksel sigorta şirketlerinin 2004-2009 dönemlerine ait veriler ışığında etkinlikleri VZA ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre katılım sigorta şirketlerinin daha az etkin oldukları görülmüştür.

Al- Amri vd. (2014) Körfez İşbirliği ülkelerindeki sigortacılık sektöründeki şirketlerin 2005-2007 verileri ışığında etkinliklerini analiz etmişlerdir. Sonuçlara göre tam etkinlik sağlamayan şirketlere yönelik öneriler sunulmuştur.

Rusydiana ve Nugroho (2017) Endonezya'daki 3 katılım ve 5 geleneksel sigorta şirketinin etkinliklerini 2012-2016 verileri ışığında VZA ile analiz etmişlerdir. Etkin olmayan şirketlere yönelik çeşitli öneriler sunmuşlardır.

Abbas vd. (2018) Pakistan'daki 5 katılım ve 32 geleneksel sigorta şirketinin etkinliklerini 2010-2015 verileri ışığında VZA yöntemi ile analiz etmişlerdir. Her iki sigortacılığın da benzer etkinlik sonuçlarına sahip olduğunu gözlemlemişlerdir.

Bao vd. (2018) Malezya'daki 24 katılım sigorta şirketinin etkinliklerini 2014-2015 verileri çerçevesinde VZA yöntemi ile analiz ederek değerlendirmişlerdir.

Tuna vd. (2018) beş katılım sigorta şirketinin 2014-2018 verilerini ele alarak VZA ile etkinliklerini analiz ederek etkinlik gösteremeyen sigorta şirketlerine yönelik çözüm önerileri sunmuşlardır.

Akhtar (2018), Suudi Arabistan'daki katılım ve geleneksel sigorta şirketlerinin 2010-2015 verileri ışığında performanslarını analiz etmişlerdir. Küçük şirketlerin etkin, büyük şirketlerin ise etkin olmadıkları sonucuna ulaşmışlardır.

Ersoy vd. (2019) katılım sigortacılığı prensiplerine göre çalışan hayat ve emeklilik şirketlerinin performanslarını topsis metodu ile analiz etmişlerdir.

Girginer vd. (2019) katılım sigortacılığı yapmakta olan altı sigorta şirketinin performansını CCR ve BCC modeline göre

analiz etmişlerdir. CCR sonuçlarına göre dört şirketin etkin olduğunu, BCC sonuçlarına göre beş şirketin etkin olduğunu tespit etmişlerdir.

Naushad vd. (2020) Suudi Arabistan borsasında faaliyet gösteren 30 katılım ve geleneksel sigorta şirketinin 2015-2018 verileri ışığında performanslarını VZA yöntemi ile analiz etmişlerdir. Şirketlerin büyük kısmının etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Coşkun vd. (2021) 16 ülkede 41 katılım sigorta şirketlerinin 2009-2014 yılları arasındaki etkinliklerini VZA ile analiz etmişlerdir. Analiz sonuçlara göre genel olarak katılım sigorta şirketlerinin etkinliklerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Yapılan literatür taramasında da görüleceği üzere katılım sigortacılığında faaliyet gösteren şirketlerin performansları genellikle belirli ülkelerdeki şirketlere ya da şirketlerin karşılaştırılmasına yönelik yapılmıştır. Çalışmalarda ağırlıklı olarak VZA yönteminin kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışma katılım sigortacılığı yapmakta olan şirketlerin performansını ayrı yöntemler ile ele alarak literatürden ayrışmaktadır. Çalışmada tam katılım sigortacılığı yapan altı şirketin performansı Entropi tabanlı Edas yöntemi ile analiz edilerek literatüre katkı sağlanması hedeflenmiştir.

4. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, tam katılım sigortacılığı kapsamında faaliyetlerini yürüten şirketlerin performansları analiz edilerek değerlendirilmiştir. Performans analizi için çok kriterleri karar verme yöntemlerinden Entropi ve Edas tercih edilmiştir. Entropi yöntemi katılım sigorta şirketlerinin ele alınan verilerin kriterlerin ağırlıklarını belirlemede, edas yöntemi ise alternatiflerin performans sıralamasında kullanılmıştır.

4.1. Entropi Yöntemi

Entropi ilk defa 1865'te R. Clausius tarafından termodinamikte kullanılan bir ölçüt şeklinde tanımlanmıştır. Daha sonraki yıl-

larda bu kavram Claude E. Shannon (1948) tarafından bilgi teorisi açısından değerlendirilerek evrende kendi haline bırakılan bütün sistemlerin zamanla dağınıklığa ve düzensizliğe uğrayıp bozulacağı şeklinde tanımlanmıştır (Zhang vd., 2011, s. 444).

Çok kriterleri karar verme problemlerinin hesaplanmasında kullanılan entropi yöntemi, ele alınan değişkenlerin ağırlıklarının hesaplanmasında kullanılan objektif bir yöntemdir. (Ayçin & Orçun, 2019, s. 181; Altan & Yildirim, 2019, s. 353). Birden fazla değişkenin ele alındığı çok kriterli karar verme problemlerinde ilgili değişkenlerin ağırlıklarının hesaplanması analizlerin sağlıklı yapılması açısından son derece önemli bir husustur. Bu bağlamda entropi yöntemi kriterlerin ağırlıklarının belirlenmesinde herhangi bir ilave şubjektif değerlendirmeye ihtiyaç duymadan kullanılan bir uygulamaya sahiptir. Entropi yöntemi uygulaması beş aşamadan oluşmaktadır (Ayçin, 2018, s. 601; Ayçin & Güçlü, 2020, s. 294; Aydın Ünal, 2019, s. 558; Özdemir & Kiliçarslan, 2021, s. 419):

1. Aşama: Karar Matrisinin Oluşturulması: *Entropi yöntemin ilk aşamasında* x_{ij} *değerlerinden oluşan ve E ile simgelenen karar matrisi Eşitlik (1)'deki gibi oluşturulmaktadır.*

$$E = \left|X_{ij}\right|_{m\times n} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix}, \; i = 1,2,...,m \text{ ve } j = 1,2,..,n \qquad (1)$$

Eşitlik (1)'de yer alan x_{ij} *değerleri, j. değerlendirme kriterine göre i. alternatifin aldığı değerleri göstermektedir.*

2.Aşama: Karar Matrisinin Normalizasyonu: *Karar problemlerinde yer alan farklı birimlere sahip kriterlere ilişkin değerlerin, Eşitlik (2)'den yararlanılarak normalizasyon işlemiyle [0,1] aralığında değer alması sağlanmalıdır.*

$$p_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^{m} x_{ij}} \qquad \forall\, i, j \tag{2}$$

Eşitlik (2)'de yer alan p_{ij}*: değerleri, j. değerlendirme kriterine göre i. alternatifin aldığı normalize değeri göstermektedir.*

3. Aşama: Kriterlere İlişkin Entropi Değerlerinin Bulunması: *3. aşamada değerlendirme kriterinin Entropi değerleri (*e_j*), Eşitlik (3)'te gösterilen şekil de hesaplanır.*

$$e_{ij} = -k \cdot \sum_{j=1}^{n} p_{ij} \cdot ln(p_{ij}) \qquad i = 1,2,\ldots,m \ \ ve\ j = 1,2,\ldots,n \tag{3}$$

Eşitlik (3)'de yer alan k değeri $k = (ln(m))-1$ *olarak tanımlanan sabit bir katsayıdır ve* $0 \le ej \le 1$ *olacak şekilde değer alır.* e_j *değeri, j. kriterin belirsizlik ölçüsü ya da diğer bir ifadeyle Entropi değeri olarak tanımlanır.*

4. Aşama: Farklılaşma Derecelerinin Bulunması: *Bu aşamada, 3. aşamada hesaplanan Entropi değerleri kullanılarak, farklılaşma dereceleri (degree of diversification) olan* d_j *değerleri her bir kriter için Eşitlik (4)'teki gibi hesaplanır.*

$$d_j = 1 - e_j \qquad j = 1,2,\ldots,n \tag{4}$$

5. Aşama: Entropi Kriter Ağırlıklarının Hesaplanması: *Yöntemin son aşamasında her bir kriterin farklılaşma derecesini, toplam farklılaştırma derecesine oranlayarak kriterlerin ağırlık değerleri (*w_j*) Eşitlik (5)'teki gibi hesaplanır*

$$w_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^{n} d_j} \tag{5}$$

Entropi yönteminde karar matrisinde bulunan değerlerin sıfır ya da negatif olması uygulamada sorunlara yol açabilmek-

tedir. Bundan dolayı negatif değerlerinin uygulama öncesinde düzeltilmesi gerekmektedir. Bu düzeltme işlemi Zhang vd. (2014) tarafından geliştirilen Z-skoru standartlaştırma dönüşümü için kullanılan entropi (improved entropy) yöntemi ile yapılmaktadır (Ayçin, 2018, s. 603; Ayçin & Güçlü, 2020, s. 295).

Bu işlemi yapmadan önce karar matrisindeki değerler Eşitlik (6)'daki formüle göre Z-skoru standartlaştırması ile dönüştürülür.

$$z_{ij} = \frac{x_{ij} - \overline{X}_j}{\sigma_j} \quad (6)$$

Daha sonra Eşitlik (7)'de gösterilen dönüşüm yapılarak matristeki veriler pozitif hale getirilmiş olur.

$$z'_{ij} = z_{ij} + A; \qquad A > \left| min\ z_{ij} \right| \quad (7)$$

4.2. Edas Yöntemi

Edas, karar matrisindeki alternatiflerin değerlendirildiği, hesaplamaların ortalama çözüm uzaklığına göre yapılıp değerlendirildiği bir yöntemdir. 2015 yılında Keshavarz Ghorabaee vd. tarafından literatüre kazandırılmıştır. Bu yöntemin uygulaması altı aşamadan oluşmaktadır (Gök Kısa & Ayçin, 2019, s. 307):

1. Aşama: Karar Matrisinin Oluşturulması: *Yöntemin ilk aşamasında karar matrisi oluşturulur. Bu eşitlikteki değerleri, i. karar alternatifinin, j. kritere göre performansını göstermektedir.*

$$AV = \left[AV_j\right]_{1\times m} \quad (8)$$

2. Aşama: Ortalama Çözüm Matrisinin Elde Edilmesi: *Bu aşamada tüm kriter değerlerinin ortalaması alınarak ortalama çözüm matrisi (AV), Eşitlik (9)'da gösterilen şekilde oluşturulur.*

$$AV = \left[AV_j\right]_{1\times m} \tag{9}$$

Eşitlik (9)'da gösterilen AV_j değerleri, j. kriterin ortalamasını göstermekte ve Eşitlik (10) yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$AV_j = \frac{\sum_{i=1}^{n} x_{ij}}{n} \tag{10}$$

3. Aşama: Ortalamadan Uzaklık Matrislerinin Elde Edilmesi: *Her kriter için ortalamadan uzaklıklar, ortalamadan pozitif uzaklık (PDA) ve ortalamadan negatif uzaklık (NDA) olmak üzere iki farklı şekilde ele alınır. Pozitif ve negatif uzaklık matrisleri aşağıdaki şekilde oluşturulur.*

$$PDA = [PDA_{ij}]_{n\times m} \tag{11}$$

$$NDA = [NDA_{ij}]_{n\times m} \tag{12}$$

Pozitif ve negatif uzaklık matrisindeki değerler, kriterlerin fayda ya da maliyet yönlü olma durumlarına göre farklı şekillerde hesaplanmaktadır. Fayda yönlü kriterler için bu değerler aşağıdaki şekilde hesaplanır.

$$PDA_{ij} = \frac{max\left(0, \left(X_{ij} - AV_j\right)\right)}{AV_j} \tag{13}$$

$$NDA_{ij} = \frac{max\left(0, \left(AV_j - X_{ij}\right)\right)}{AV_j} \tag{14}$$

Maliyet yönlü kriterler için ortalamadan pozitif ve negatif uzaklık değerleri ise 15 ve 16'daki eşitlik ile hesaplanır.

$$PDA_{ij} = \frac{max\left(0, \left(AV_j - X_{ij}\right)\right)}{AV_j} \tag{15}$$

$$NDA_{ij} = \frac{max\left(0, \left(X_{ij} - AV_j\right)\right)}{AV_j} \tag{16}$$

4. Aşama: Ağırlıklı Toplam Değerlerin Elde Edilmesi: *Bu aşamada tüm karar alternatifleri için ağırlıklı toplam değerler, ağırlıklı toplam pozitif değer (SP_i) ve ağırlıklı toplam negatif değer (SN_i) olacak şekilde hesaplanır.*

$$SP_i = \sum_{j=1}^{m} W_j \times PDA_{ij} \tag{17}$$

$$SN_i = \sum_{j=1}^{m} W_j \times NDA_{ij} \tag{18}$$

5. Aşama: Ağırlıklı Toplam Değerlerin Normalizasyonu: *Bu aşamada, bir önceki aşamada hesaplanan (SP_i) ile (SN_i) değerleri aşağıdaki şekilde normalize edilmektedir.*

$$NSP_i = \frac{SP_i}{\max(SP_i)} \tag{19}$$

$$NSN_i = 1 - \frac{SN_i}{\max(SN_i)} \tag{20}$$

6. Aşama: Değerlendirme Skorlarının Hesaplanması: *Son aşamasında, her karar alternatifi için değerlendirme skorları (AS_i) hesaplanır.*

$$AS_i = \frac{1}{2}(NSP_i + NSN_i) \tag{21}$$

5. Araştırmanın Veri Seti

Bu çalışmada katılım sigortacılığı yapan 12 sigorta şirketinden pür katılım sigortacılığı yapan 6 şirket değerlendirmeye alınmıştır. Pencere usulüne göre katılım sigortacılığı yapan şirketlerinin bilançoları ayrı bir şekilde tutulmadığı için bu şirketler kapsam dışında tutulmuştur. Bu kapsamda analizlerin daha doğru olacağı beklenmektedir. Çalışmada 2019 yılında faaliyete başlayan katılım sigorta şirketleri bulunduğundan dolayı 2020 yılına ait veriler analizlere dahil edilmiştir. Söz konusu sigorta şirketleri, kuruluş tarihler ve analizlerde kullanılacak semboller Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3: Katılım Sigorta Şirketleri

No	Şirket İsmi	Kuruluş	Sembol
1	Bereket Sigorta A.Ş.	1995	S1
2	Neova Sigorta A.Ş.	2010	S2
3	Katılım Emeklilik ve Hayat A.Ş.	2013	S3
4	Bereket Emeklilik ve Hayat A.Ş.	2011	S4
5	Bereket Katılım Hayat A.Ş.	2019	S5
6	Bereket Katılım Sigortası A.Ş.	2019	S6

Katılım sigorta şirketlerinin performanslarının belirlenmesinde ele alınan değişkenler literatür çalışmaları doğrultusunda sigorta sektöründe sıklıkta tercih edilen göstergelerden oluşmaktadır. Çalışmanın değişkenlerine ait veriler ilgili şirketlerin faaliyet raporlarından temin edilmiştir. Değişkenler ile ilgili bilgiler Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4: Analizde Kullanılan Değişkenler

No	Değişkenler	Nitelik	Sembol
1	Toplanan Primler	Fayda	K1
2	Özkaynaklar	Fayda	K2
3	Aktifler	Maliyet	K3
4	Şube Sayısı	Maliyet	K4
5	Personel Sayısı	Maliyet	K5
6	Aktif Karlılık	Fayda	K6
7	Özkaynak Karlılığı	Fayda	K7

6. Uygulama

Çalışmanın uygulama kısmında öncelikle Entropi yöntemi ile ele alınan kriterlere yönelik ağırlıklar hesaplanacak ve ardından Edas yöntemi ile performans sıralaması oluşturulacaktır.

6.1. Entropi Yöntemi ile Kriter Ağırlıklarının Belirlenmesi

Uygulamanın ilk kısmında katılım sigorta şirketlerinin performans değişkenlerine ilişkin kriter ağırlıkları hesaplanmıştır. Tablo 5'te katılım sigorta şirketleri ve şirketlere ait değişkenlerin olduğu karar matrisi gösterilmektedir.

Tablo 5: Karar Matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
S1	1,9E+09	5,82E+08	3,07E+09	3590	257	0,05	0,29
S2	1,42E+09	1,79E+08	1,15E+09	3376	170	0,06	0,41
S3	1,47E+08	1,18E+08	4,07E+09	662	156	0,01	0,36
S4	29017598	5945039	34108041	2444	17	-0,12	-0,70
S5	1,81E+08	67762579	9,39E+08	433	65	0,00	-0,02
S6	18208585	9857003	16998140	328	16	-0,02	-0,03

Karar matrisi oluşturulurken Aktif Karlılık (K6) ve Özkaynak Karlılığı (K7) değerlerinin negatif olduğu görülmektedir. Bu nedenle Eşitlik (6) ve (7) kullanılarak ilgili veriler pozitif hale getirilerek Tablo 6 ile düzenlenmiş karar matrisi aşağıda yer almaktadır.

Tablo 6: Düzenlenmiş Karar Matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
S1	1,9E+09	5,82E+08	3,07E+09	3590	257	3,15	2,87
S2	1,42E+09	1,79E+08	1,15E+09	3376	170	3,29	3,17
S3	1,47E+08	1,18E+08	4,07E+09	662	156	2,49	3,04
S4	29017598	5945039	34108041	2444	17	0,51	0,48
S5	1,81E+08	67762579	9,39E+08	433	65	2,32	2,14
S6	18208585	9857003	16998140	328	16	2,04	2,10

Düzenlenmiş karar matrisinin akabinde Eşitlik 2 yardımıyla Tablo 5 normalize edilerek Tablo 7'da gösterilmiştir.

Tablo 7: Normalize Karar Matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
S1	0,514	0,605	0,331	0,331	0,377	0,228	0,208
S2	0,384	0,186	0,124	0,312	0,250	0,239	0,230
S3	0,040	0,122	0,439	0,061	0,229	0,180	0,220
S4	0,008	0,006	0,004	0,226	0,025	0,037	0,035
S5	0,049	0,070	0,101	0,040	0,095	0,168	0,155
S6	0,005	0,010	0,002	0,030	0,023	0,148	0,152

Eşitlik 3 yardımıyla elde edilen entropi katsayısı (ej), Eşitlik 4 yardımıyla elde edilen farklılaşma derecesi (dj) ve Eşitlik 5 yardımıyla elde edilen entropi eğırlıkları (wj) Tablo 8 ve 9'da yer almaktadır. Elde edilen bulgulara göre ağırlığı en yüksek kriterler sırasıyla K1 (Toplanan Primler), K2 (Özkaynaklar) ve K3 (Aktifler) olduğu görülmektedir.

Tablo 8: Entropi Değerlerinin Elde Edilmesi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
S1	-0,342	-0,304	-0,366	-0,366	-0,368	-0,337	-0,327
S2	-0,368	-0,313	-0,259	-0,363	-0,346	-0,342	-0,338
S3	-0,128	-0,257	-0,361	-0,171	-0,338	-0,309	-0,333
S4	-0,038	-0,031	-0,021	-0,336	-0,092	-0,122	-0,118
S5	-0,148	-0,187	-0,232	-0,129	-0,224	-0,299	-0,289
S6	-0,026	-0,047	-0,012	-0,106	-0,088	-0,283	-0,286
1/ln(6) = 0,558							
e_j	0,586	0,636	0,698	0,821	0,813	0,945	0,943

Tablo 9: Entropi Yöntemiyle Hesaplanan Kriter Ağırlıkları

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
d_j	0,4141	0,3641	0,3024	0,1792	0,1872	0,0553	0,0565
w_j	**0,2656**	**0,2336**	**0,1940**	**0,1150**	**0,1201**	**0,0355**	**0,0363**

6.2. EDAS Yöntemi ile Şirketlerin Performanslarının Değerlendirilmesi

Edas yönteminin ilk aşamasını düzeltilmiş karar matrisi oluşturmakta olup Tablo 10'da karar matrisi yer almaktadır. Ayrıca Eşitlik 9 ve 10 kullanılarak tüm kriterler için AV_j değerleri hesaplanarak Tablo 11'de yer almaktadır.

Tablo 10: Karar Matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
S1	1899270813	582139999	3071947666	3590	257	3,15	2,87
S2	1419236646	179099417	1147884162	3376	170	3,29	3,17
S3	147095557	117882728	4069439727	662	156	2,49	3,04
S4	29017598,1	5945039	34108041	2444	17	0,51	0,48
S5	180722995	67762579	938968308	433	65	2,32	2,14
S6	18208585	9857003	16998140	328	16	2,04	2,10

Tablo 11: Ortalama Çözüm Değerleri

Av_j	615.592.032,3	160.447.794,2	1.546.557.674,0	1.805,5	113,5	2,3	2,3

Daha sonraki aşamada kriterlerin ortalamadan uzaklıkları Eşitlik (11-12)'den yararlanılarak hesaplanmış ve Tablo 12'de gösterilmiştir.

Tablo 12: Ortalamadan Pozitif Uzaklık Değerleri

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
S1	2,085	2,628	0,986	0,988	1,264	0,369	0,249
S2	1,305	0,116	0,000	0,870	0,498	0,432	0,379
S3	0,000	0,000	1,631	0,000	0,374	0,082	0,322
S4	0,000	0,000	0,000	0,354	0,000	0,000	0,000
S5	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,007	0,000
S6	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000

Tablo 13: Ortalamadan Negatif Uzaklık Değerleri

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
S1	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
S2	0,000	0,000	0,258	0,000	0,000	0,000	0,000
S3	0,761	0,265	0,000	0,633	0,000	0,000	0,000
S4	0,953	0,963	0,978	0,000	0,850	0,777	0,789
S5	0,706	0,578	0,393	0,760	0,427	0,000	0,072
S6	0,970	0,939	0,989	0,818	0,859	0,112	0,089

Ortalamadan uzaklık değerleri hesaplanan bütün katılım sigorta şirketlerinin değişkenlerinin ağırlıklı toplam değerleri hesaplanmalıdır. Entropi yöntemiyle Tablo 9'daki önem ağırlıkları Edas yönteminin bu sürecinde hesaplamalara katılmıştır. Eşitlik (17) formülü ile ağırlıklandırılmış toplam pozitif değerler (SP_i) hesaplanarak Eşitlik (19) formülü ile normalize edilerek Tablo 14'te yer almaktadır.

Tablo 14: Ortalamadan Pozitif Uzaklık Değerlerinin Ağırlıklandırılmış Toplamları ve Normalizasyonu

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	SP_i	NSP_i
S1	0,554	0,614	0,191	0,114	0,152	0,013	0,009	1,647	1,000
S2	0,347	0,027	0,000	0,100	0,060	0,015	0,014	0,563	0,342
S3	0,000	0,000	0,316	0,000	0,045	0,003	0,012	0,376	0,228
S4	0,000	0,000	0,000	0,041	0,000	0,000	0,000	0,041	0,025
S5	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
S6	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000

Ağırlıklandırılmış toplam negatif değerler (SN_i) ve normalizasyonu Eşitlik (18) ve Eşitlik (20) yardımıyla hesaplanarak Tablo 10'da yer almaktadır.

Tablo 15: Ortalamadan Negatif Uzaklık Değerlerinin Ağırlıklandırılmış Toplamları ve Normalizasyonu

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	SN_i	NSN_i
S1	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	1,000
S2	0,000	0,000	0,050	0,000	0,000	0,000	0,000	0,050	0,943
S3	0,202	0,062	0,000	0,073	0,000	0,000	0,000	0,337	0,614
S4	0,253	0,225	0,190	0,000	0,102	0,028	0,029	0,826	0,054
S5	0,188	0,135	0,076	0,087	0,051	0,000	0,003	0,540	0,382
S6	0,258	0,219	0,192	0,094	0,103	0,004	0,003	0,873	0,000

Son aşamada Eşitlik 20 yardımıyla hesaplanan AS_i değerleri katılım sigorta şirketlerinin başarı sıralamasını göstermektedir. Tablo 16'da görüleceği üzere finansal performansı en yüksek olan katılım sigorta şirketi S1 ile sembolize edilen Bereket Sigorta A.Ş.'dir.

Tablo 16: EDAS Yöntemi Sonuçları ve Şirketlerin Sıralaması

	AS_i	Sıralama
S1	1,000	1
S2	0,642	2
S3	0,421	3
S4	0,039	5
S5	0,191	4
S6	0,000	6

7. Sonuç

Katılım finans piyasası ekosisteminde yer alan katılım sigortacılığı faaliyete başladığı yıldan bugüne sigortacılık sektörüne göre çok hızlı büyüyerek dikkatleri üzerine çekmiştir. Sektör büyümesinin sürdürülebilirliği ve sektöre duyulan güvenin başında, sektörde yer alan şirketlerin finansl etkinlikleri gelmektedir. Ayrıca finansal etkinlik ölçümleri, ulusal ve uluslararası yatırımcıların sektöre yatırım yapma kararlarının arka planında etkili olduğu gözden kaçırılmaması gereken bir husustur.

Bu minvalde çalışmada, ÇKKV yöntemlerinden Entropi ve Edas yöntemleri hibrit bir şekilde kullanılarak pür katılım sigortacılığı yapan şirketlerinin performansları analiz edilerek değerlendirilmiştir. Şirketlerin faaliyet raporlarından elde edilen veriler ışığında Entropi yöntemi ile ele alınan kriterlerin önem ağırlıkları belirlenerek Edas yöntemi ile şirketlerin performansları ölçülmüştür. Literatürde katılım sigorta şirketlerinin performans değerlendirmesine ilişkin çalışmaya rastlanmadığından, bu yöntemler kullanılarak literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Analizde 6 pür katılım sigortacılığı yapan şirketlerin 2019 verileri ışığında toplanan primler, özkaynaklar, aktifler, şube sayısı, personel sayısı, aktif karlılık ve özkaynak karlılığı değişkenleri kullanılmıştır. Entropi yöntemi ile değişkenlerin önem ağırlıkları belirlenerek Edas ile yapılan analiz sonuçlarına göre Bereket Sigorta A.Ş. 1. sırada yer alırken, Neova Sigorta A.Ş. 2. sırada ve Katılım Emeklilik ve Hayat A.Ş. 3. sırada yer almıştır. Bereket Katılım Sigorta A.Ş. ise performansı en düşük olan firma olarak yer almaktadır. Bereket Sigorta A.Ş. ile Neova Sigorta A.Ş.'nin, entropi yöntemi ile elde edilen en önemli kriterlerden toplanan primler ve özkaynaklarının diğer firmalara göre çok yüksek olmasından dolayı performanslarının yüksek olduğu görülmektedir. Bu yüzden performansı düşük düzeyde olan firmaların pazarlama ağlarını genişleterek prim üretimine ağırlık vermeleri ve özkaynaklarını da bu minvalde arttırmaları önemli noktaların başında gelmektedir.

Kaynakça

Abbas, M., Khan, A. B., Abbas, S., & Mahmood, Z. (2018). Determinants of Cost Efficiency of Takaful and Conventional Insurance Firms of Pakistan. *Review of Economics and Development Studies*, *4*(2), 331-340.

Akhtar, M. H. (2018). Performance analysis of Takaful and conventional insurance companies in Saudi Arabia. *Benchmarking: An International Journal*, *25*(2), 677-695.

Al-Amri, K., Gattoufi, S., & Al-Muharrami, S. (2012). Analyzing the technical efficiency of insurance companies in GCC. *The Journal of Risk Finance*, *13*(4), 362-380.

Ayçin, E. (2018). BIST Menkul Kıymet Yatırım Ortaklıkları Endeksinde (XYORT) Yer Alan İşletmelerin Finansal Performanslarının Entropi ve Gri İlişkisel Analiz Bütünleşik Yaklaşımı ile Değerlendirilmesi. *Dokuz Eylul Universitesi Iktisadi ve Idari Bilimler Dergisi*, *33*(2), 595-622.

Ayçin, E., & Güçlü, P. (2020). BIST Ticaret Endeksinde Yer Alan İşletmelerin Finansal Performanslarının Entropi ve MAIRCA Yöntemleri ile Değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Finansman*

Ayçin, E., & Orçun, Ç. (2019). Mevduat Bankalarının Performanslarının Entropi ve Maırca Yöntemleri ile Değerlendirilmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *22*(42), 175-194.

Aydın Ünal, E. (2019). Bütünleşik Entropi ve Edas Yöntemleri Kullanılarak Bıst Sigorta Şirketlerinin Performansının Ölçülmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *4*(4), 555-566.

Ayub, M. (2007). *Understanding Islamic Finance*. West Sussex: John Wiley & Sons.

Bao, N. J., Ramlan, R., Mohamad, F., & Yassin, A. M. (2018). Performance of Malaysian Insurance Companies Using Data Envelopment Analysis. *Indonesian Journal of Electrical Engineering and Computer Science*, *11*(3), 1147.

Billah, M. M. (2019). *Islamic Insurance Products. Islamic Insurance Products*. Palgrave Macmillan.

Coşkun, A., Habibniya, H., & Keçeli, Y. (2021). An Efficiency Analysis of Takaful Insurance Industry: A Comparative Study. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, *8*(7), 111-120.

Ersoy, B. (2019). Katılım Sigortacılığı Faaliyetinde Bulunan Hayat ve Emeklilik Sigorta Şirketlerinin Finansal Performanslarının Topsis Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *Social Sciences Studies Journal*, *5*(48), 5978-5985.

Girginer, D. N., Ersoy, B., & Durmuş, H. (2019). *Türkiye'de Katılım Sigortacılığı Alanında Faaliyet Gösteren Sigorta Şirketlerinin Veri Zarflama Analizi (Vza) ile Etkinliklerinin Değerlendirilmesi*. ISEFE.

Gök Kısa, A. C., & Ayçin, E. (2019). OECD Ülkelerinin Lojistik Performanslarının SWARA Tabanlı EDAS Yöntemi ile Değerlendirilmesi. *Cankiri Karatekin Universitesi Iktisadi ve Idari Bilimler Fakultesi Dergisi*, 301-325.

Ismail, N., Alhabshi, D. S., & Bacha, O. (2011). Organızatıonal Form And Effıcıency: The Coexıstence Of Famıly Takaful And Lıfe Insurance In Malaysıa. *Journal of Global Business and Economics*, *3*(1), 16.

Katılım Esasları Çerçevesinde Sigortacılık ve Bireysel Emeklilik Faaliyetlerine İlişkin Yönetmelik (2020, 19 Aralık). Resmî gazete (Sayı: 31339).

Naushad, M., Faridi, M. R., & Faisal, S. (2020). Measuring the Managerial Efficiency of Insurance Companies in Saudi Arabia: A Data Envelopment Analysis Approach. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, *7*(6), 297-304.

Özdemi̇r, O., & Kiliçarslan, Ş. (2021). *Entropi Temelli Gri İlişkisel Analiz Tekniği ile Hayat ve Emeklilik Şirketlerinin Finansal Performansları Üzerine Bir Araştırma*. 22.

Rusydiana, A. S., & Nugroho, T. (2017). Measuring Efficiency of Life Insurance Instution in Indonesia: Data Envelopment Analysis Approach. *Global Review of Islamic Economics and Business*, *5*(1), 012.

Saad, N., Majid, M. S. A., Yusof, R. M., Duasa, J., & Rahman, A. R. A. (2006). Measuring Efficiency of Insurance and Takaful

Companies in Malaysia Using Data Envelopment Analysis (DEA). *Review of Islamic Economics*, *10*(2), 5-26.

Tuna, İ., Yılmaz, V., & Mercan Alkan, A. (2018). *Türkiye'de Katılım Sigortacılığı ve Etkinlik Analizi*. 22.Finans Sempozyumu.

Zhang, H., Gu, C., Gu, L., & Zhang, Y. (2011). The evaluation of tourism destination competitiveness by TOPSIS & information entropy – A case in the Yangtze River Delta of China. *Tourism Management*, *32*(2), 443-451.

İSLAM İKTİSADI VE FİNANSI

İlke ve Uygulamalar

Günümüzde birçok akademik çalışmanın da konusu olan İslam İktisadı ve Finansı kendine has bir literatür oluşturmuştur. İslam İktisadı ve Finansı alanının mefkuresine paralel olarak geniş bir yelpazede gelişen literatürün konvansiyonel finans literatürüne nazaran henüz yetersiz ve gelişmeye muhtaç olduğu bir gerçektir. Bu nedenle, "İslam İktisadı ve Finansı" üst başlığında ilki "İlke ve Uygulamalar", ikincisi "Teorik ve Ampirik Çalışmalar" olmak üzere iki adet editöryal kitap teveccühlerinize sunulmuştur. Kitaplarda yer alan bölümler, ülkemizin kıymetli üniversitelerden alanında uzman hocalarımız tarafından titizlikle yazılmıştır. Yazı dili Türkçe olan eserlerde, birçok farklı başlık ve içerik editöryal süreçten geçirilip özenle seçilmeye gayret gösterilmiştir. Eserler, İslam İktisadı ve Finansı alanının teorik altyapısı, yöntemlere ilişkin tartışmalar, konvansiyonel finans sistemi ile mukayesesi, günümüz iktisadi meselelerine alternatif çözüm önerileri, finansal teknolojiler, bankacılık, sukuk ve diğer para ve sermaye piyasası araçlarını da kapsayacak şekilde planlanmıştır.

Kabul etmek gerekir ki, tüm yazılıp çizilenlere ve yapılanlara rağmen İslam iktisadı alanı henüz emekleme döneminde. Dolayısıyla alanla ilgili ciddi bilimsel çalışmaların yapılması gerekmektedir. Teşekkülünde katkımızın olmadığı, oluşumunu sağlayan faktörleri anlamak için de gayret sarf etmediğimiz başarılarla övünmeyi bir kenara bırakarak, yoğun bir emekle bu alanın gelişimine katkı sağlamak, tarihe şahitlik etme anlamında üzerimize düşen bir sorumluluktur. Zira bu alandaki problemleri çözemememiz ve genel anlamda iktisat dünyasına yeni bir soluk getirememememiz halinde problemlerin bizi çözeceğini ve bizleri birkaç adım geriye düşüreceğini göz ardı etmememiz gerekmektedir.

Prof. Dr. Şehmus DEMİR

Elinizde bulunan iki ciltlik eserde birbirinden derin anlayışları sade bir anlatışla sunan sahasında yetkin araştırmacıların çalışmalarını bulacak, okurken bilgilenecek, sahasında bir eksikliğin doldurulduğunu fark edeceksiniz. Bu çalışmanın vücuda gelmesi için emek harcayan editörleri kutluyor, katkı sağlayan yetkin ve tecrübeli yazarlarımızı tebrik ediyorum.

Prof. Dr. Saim KAYADİBİ

İslam İktisadı ve Finansı, İlke ve Uygulamalar ile Teorik ve Ampirik Çalışmalar kitaplarını, bunların içinde çok kıymetli akademisyenler tarafından yazılmış kitap bölümlerini, bu türde yapılan bağımsız çalışmaların sayısının artmasını önemli buluyorum. Dua ve umut ediyorum ki; iş dünyasını bilen akademisyenler ve akademik dünyayı tanıyan iş insanları yeni bir dünyayı medeniyetimizi temsil eden değerler üzerinden kurabilirler.

Dr. Ruşen Ahmet Albayrak

ORION KİTABEVİ
Ataç 2. Sokak 71/D
Kızılay/ANKARA
Tel: 0312 417 78 35
www.orionkitabevi.com.tr

Online Satış İçin
www.orionkitabevi.com.tr
www.hukukyayinlari.com.tr

